Ҳасанбой ЖАМОЛХОНОВ
Абдусалом УМАРОВ

ЎЗБЕК ЁЗУВИНИНГ XX АСР ТАРИХИ

I китоб

81.2 Ўзб-03 20та
Ж-24

Ҳасанбой ЖАМОЛХОНОВ
Абдусалом УМАРОВ

ЎЗБЕК ЁЗУВИНИНГ XX АСР ТАРИХИ

1-китоб

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент – 2017

81.2 Ўзб-03
Ж 24

Жамолхонов, Ҳасанбой., Умаров, Абдусалом.
Ўзбек ёзувининг XX аср тарихи [Матн] Мажмуа: К. 1/ Ҳ.Жамолхонов. А.Умаров. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2017 – 460 б.

КБК: 81.2 Ўзб-03
УЎК: 811.512.133(091)

Мажмуа XX асрнинг 30-йилларигача бўлган даврда (аниқроғи, 1918–1929 йиллар орасида) араб графикасидаги ўзбек ёзувини ислоҳ қилиш муносабати билан матбуотда уюштирилган мунозара материаллари, турли даражадаги пленум, конференция ва қурултойларда ўқилган маърузалар, алифбо ва имло бўйича қабул қилинган қарорларнинг газета ва журналларда чоп этилган матнларидан ёхуд архив ҳужжатлари ва уларнинг кирилл-ўзбек алифбосига ўгирилган нусхаси (транслитерацияси)дан ташкил топган.

Китоб ўзбек ёзуви ҳамда ўзбек график лингвистикаси тарихи билан шуғулланувчи мутахассис-тадқиқотчилар, шунингдек ўқитувчилар, бакалавриат ва магистратура талабаларига бирламчи манбалардан кўчирмалар сифатида фойдаланишлари учун мўлжалланган.

Масъул муҳаррир: Низомиддин Маҳмудов – филология фанлари доктори, профессор.

Тақризчилар: Иброҳим Йўлдошев – филология фанлари доктори, профессор.
Саодат Муҳамедова – филология фанлари доктори, профессор.

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROT-RESURS MARKAZI
INV. № 3157/1

ISBN 978-9943-06-417-5

© Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2017 й.

СЎЗ БОШИ

I. Мазкур китоб ўзбек ёзувининг XX аср тарихига оид асарлар сериясини бошлаб беради. Унда 1918–1929 йилларда амалга оширилган ёзув ислоҳотлари материаллари – газета ва журналларда чоп этилган мақолалар, алифбо ва имло лойиҳалари, турли даражадаги симпозиум, конференция ва қурултой қарорларидан кўчирмалар берилди. алоҳида китоб ҳолида нашр этилган асарлар мазкур мажмуага киритилмади: бунда уларнинг аксарияти «Совет Ўзбекистони китоби» номли тўпламлар сериясида берилганлиги назарда тутилди. Булардан ташқари, мазкур «Мажмуа»га кирмай қолган мақолалар ҳам анчагина бўлиши мумкин: уларни аниқлаш ва таҳлил қилиш келажак авлод тадқиқотчиларига ҳавола этилади.

II. Материаллар китобда хронологик тартибда (тарихий саналардаги кетма-кетлик тартибига амал қилинган ҳолда) жойлаштирилди, бунда материал билан у яратилган давр ўртасидаги алоқадорлик, демак, давр руҳи сезилиб туради.

III. Мақолалар мажмуага икки шаклда киритилди: 1) араб ва лотин алифболарида ёзилган асл нусхалари ўз ҳолича (ксеро ёки сканер нусхалари шаклида) олинди, бироқ уларнинг форматлари бир оз ўзгартирилди – матнлар рамкаси кенгайтирилди: бунда газета ва журналлардаги матнларнинг ўта майда шрифтларда терилганлиги, ўтган 85–95 йил давомида ҳарфларнинг ва матнларнинг хиралашиб, ўқилиши қийинлашиб қолганлиги ҳисобга олинди; 2) шу мақолаларнинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган матнлари (транслитерациялари) жузъий таҳририй ўзгаришлар билан берилди: а) ҳар бир янги жумла бошида бош ҳарф ишлатилди (1929 йилдан олдин чоп этилган мақолаларнинг асл нусхаларида бош ҳарфлар қўлланилмаган). б) «аниқловчи + аниқланмиш» қолипи бузилган ўринлар тузатилди: масалан, «1926 nсь jьlıi mart oyьda…» – «1926 нчи йилни(нг) март ойида...», «keŋ ammanь tushuncasiga…» – «кенг оммани(нг) тушунчасига...» каби: в) «taklif qьlьnsьn, kim…», «ma'lum, ki…» каби конструкциялар «таклиф қилинсинким, ...», «маълумки...» деб ёзилди. Бундай жузъий ўзгаришлар матннинг ҳозирги ўқувчи томонидан

ўкилишини осонлаштиради. аммо матн мазмунига футур етказмайди.

IV. Мақолаларнинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаларида (транслитерациясида) е.ё.ю.я каби синтетик графемалар ишлатилмади – улар йе.йо.йу.йа тарзида ёзилди: матнларни 20-йиллардаги араб ва лотин ёзувлари имлосига мослаштириш мақсадида шундай қилинди.

V. Мақолаларнинг араб ёзувидаги асл нусхаларида ўқилиши қийин бўлган ёхуд ҳозирги ўзбек тилида қўлланмайдиган (эскирган) сўзлар ҳам учрайди.Уларнинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси ёнига (қавс ичида) сўроқ аломати қўйилди: ундалдилар(?). санадурлиқлар(?). орйани(?). ҳалли(?) каби. Бундаги сўроқ аломати мазкур сўзлар маъносининг мавҳумлигига. ҳозирги ўқувчи учун тушунарсиз эканлигига ишорадир.

Қолган барча ҳолатларда матнларнинг асл нусхалари кирилл-ўзбек ёзувига *таҳририй ўзгаришсиз ўгирилди: бунда асл нусха билан* кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхалар ўртасида ўзаро мослик бўлишини таъминлашга ҳаракат қилинди – матнлар тилининг ўша даврдаги фонетик, лексик. семантик. грамматик хусусиятлари. ҳаттоки. улардаги имловий ва услубий жиҳатлар сақланди, шу орқали XX аср бошларидаги ўзбек тили билан ҳозирги ўзбек тили ўртасидаги умумий ва хусусий (фарқли) жиҳатларни аниқлаш имкони яратилди. Бунинг эса тил тараққиётини қиёсий-тарихий планда ўрганиш учун маълум аҳамияти бор.

VI. Айрим мақолаларнинг араб ёзувидаги асл нусхаларидан сканерлаш усулида олинган тасвирлар ўта сифатсиз бўлганлиги туфайли «Мажмуа»да уларнинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхасигина берилди (бундай мақолалар миқдори 5-6 тадан ошмайди). айрим мақолаларнинг асл нусхалари эса қисқартирилди (аммо уларнинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхалари тўлиқ ҳажмда сақланди).

VII. Китобнинг нашр қилиниши ўзбек графика лингвистикасининг ўтган асрдаги тараққиёти босқичларини аниқлаш. бу даврда чоп этилган мақолалар. лойиҳалар. қабул қилинган қарорлар билан яқиндан танишиш, уларнинг мазмун мундарижасини илмий асосда таҳлил қилиш учун қулай имконият яратади. демак. ўзбек график ти-

зимларининг тарихини тиклаш ҳамда уларнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш учун бирламчи манба бўлиб хизмат қилади.

VIII. Ёзув тарихи ўзбек халқининг маданияти, илм-фани, маърифати, ижтимоий-сиёсий ҳаёти билан боғлиқ тарихнинг ажралмас қисмидир. Мазкур китоб ана шу тарихни ўрганишда муҳим аҳамият касб этади, бу тарихни келажак авлодларга етказиш имконини ҳам беради, унинг унут бўлиб кетишига йўл қўймайди.

IX. Ўзбек ёзувининг сўнгги бир асрлик тараққиётига оид материаллар таҳлили шуни кўрсатадики, бу даврда ёзувнинг ижтимоий-маърифий ҳаётимиздаги ўрнини тўғри тушунган, шу боисдан ёзувни демократлаштириш ва миллийлаштириш ғоясини жонкуярлик билан тарғиб қилган маърифатчи юртдошларимиз анчагина бўлган. Чунончи, XX асрнинг 30-йилларигача бўлган даврида Ашурали Зоҳирий, Фитрат, Элбек, Содиқов, М.Шермуҳаммад, Тошмат, Шокиржон Раҳим, Раҳим Иньомов, М.Усмон, С.Уйғур, Ғози Олим, Отажон Ҳошим, Маннон Рамз, А.Йўлдош, Ёқуб Омон, Иброҳим Тоҳирий, С.Иброҳим ўғли, Ориф Олимжонов, Боту (Маҳмуд Ҳодиев), М.Расулий, Бекжон Раҳмон ўғли, Шокир Сулаймон, Қаюм Рамазон каби қатор зиёлиларимиз алифбо ва имло ислоҳотлари ишида фаол иштирок этишган. 30–40-йиллар орасида бу ишни яна бир қанча тилшунослар, ташкилотчи раҳбарлар давом эттиришган (Қаюм Рамазон, Олим Усмон, Барот Авизов, Қори Ниёзий, А.К.Боровков, Фахри Камолов, Айюб Ғуломов, Вали Раҳим, Собиржон Иброҳимов, М.Раҳмонов, Зокир Маъруфов, Турсун Иброҳимов, Собир Яхё, М.Пирмуҳамедов, З.Раҳмонова, О.Носирова, Ҳ.Пўлатов, Фозил Холиков, Ҳ.Убайдуллаев, С.Муталлибов, Иноят Махсумов ва бошқалар). Бу рўйхатни 1940 йилдан кейинги давр жараёнларида иштирок этганлар ҳисобига янада тўлдириш мумкин (мазкур шахсларнинг ўзбек график лингвистикаси тарихида тутган ўрни ҳақида китобнинг кейинги жилдларида тегишли маълумотлар берилади). Бундай фидокор шахсларнинг номларини тиклаш, уларнинг ўзбек график лингвистикаси тараққиётидаги хизматларини муносиб баҳолаш бизнинг муқаддас бурчимиздир. Мазку китобнинг яратилишида масаланинг бу жиҳати ҳам назарда тутилган.

X. «Мажмуа»га Бутуниттифоқ Янги Турк Алифбеси қўмитасининг раиси Оғамали ўғлининг, қўмита аъзолари А.Қамчинбек, Чўбонзо-

да. Ф.Оғазода ва бошқаларнинг ўзбек матбуотида эълон қилинган айрим мақолалари ҳамда мазкур қўмита пленумлари материаллари ҳам қисман киритилди. Бу материаллар ўша йиллардаги «муштарак турк алифбеси» ғоясининг моҳиятини, унинг ўзбек тили ёзув системасини шакллантиришга таъсирини англашга ёрдам беради.

XI. «Мажмуа»дан ўрин олган материаллар сирасига алифбо ва имло ислоҳотларининг ташкилий жиҳатларини (саводсизликни битириш курсларининг ташкил этилиши, ислоҳ этилган алифбода дарсликлар яратилиши, барча босқичлардаги мактабларда таълимнинг янги алифбога кўчирилиши билан боғлиқ жараёнларни) ёритувчи айрим мақолалар ҳам киритилди. Бунда уларнинг мазкур ислоҳотлар тарихини тўлароқ англаб олишга ёрдам бериши назарда тутилди.

XII. Материалларни тайёрлаш муаллифлар ўртасида қуйидагича тақсимланди:

Ҳасанбой Жамолхонов: Сўз боши, кириш. «Қизил байроқ», «Қизил Ўзбекистон», «Правда Востока» газеталарида, «Маориф ва ўқитғучи», «Аланга» журналларида чоп этилган мақолалар, уларнинг кирилл-ўзбек ёзувига транслитерацияси; Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат архиви, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси архиви материаллари.

Абдусалом Умаров: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси фондида сақланаётган матбуот материалларини аниқлаш ва тўплаш, шунингдек, «Иштирокиюн», «Фарғона»(қисман), «Туркистон» газеталарида ҳамда «Ер юзи» журналида чоп этилган мақолаларнинг кирилл-ўзбек ёзувига транслитерациясини тайёрлаш.

XIII. Муаллифлар Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасининг аввалги директори А.А.Ходжаев ва ҳозирги директори А.А.Абдуазизовларга, ходимлари – Р.Файзуллаев (худо раҳмат қилсин), З.Исомиддинов, Ш.Аббазова, Н.Зоитова, Ф.Мусаев ва А.Жўраевларга, Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат архиви директори Абулқосим Маҳамматовга ва шу архивнинг бош археографи Маҳбуба Эрматовага, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Марказий архивининг собиқ директори Абдуқаҳҳор Эминовга, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети доценти Тўлқин Тоғаевга, Низомий номидаги ТДПУ элек-

трон кутубхонасининг собиқ директори проф. Иброхим Йўлдошевга, шу университетнинг ўзбек тилшунослиги кафедраси доценти, филология фанлари номзоди Дилдора Абдуллаевага, ўқитувчи Муборак Жамолхоновага ҳамда мазкур кафедра тадқиқотчилари Шарофат Мирзаева, Садоқат Холмоновага, талабалик йилларида матнлар транслитерациясига ёрдам берган Рауф Махмудовга ташкилий ишлардаги кўмаклари учун самимий миннатдорлик билдиради.

XIV. Араб ёзувида чоп этилган бир қатор матнлар давр ўтиши билан хиралашиб, сифатсиз ҳолга келиб қолганлиги туфайли уларни ўқиш ва англашда маълум хатоликларга йўл қўйилган бўлиши мумкин. Бунинг учун хурматли ўқувчиларимиздан узр сўраймиз.

* * *

Китоб ўзбек ёзувининг XX аср тарихига оид бирламчи манбалар мажмуаси тарзида хозирги ёш авлодни илмий-тадқиқот ишларига жадаллик билан олиб кириш имконини ҳам беради. Шу маънода унинг чоп этилиши Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2016 йил 13 майдаги «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат Ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикасининг хозирги Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг 2017 йил 12 январдаги «Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш хамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида»ги Фармойиши мазмунига ҳамоҳанглиги билан алоҳида аҳамият касб этади, деган умиддамиз.

КИРИШ

Ўзбек ёзувининг XX аср тарихи мураккаб жараёнларга бой бўлди: бу асрда ёзув уч марта туб ислоҳ қилинди – бир график тизимдан бошқа график тизимга кўчирилди. Жаҳон халқларининг ёзув тарихида бундай ҳодиса камдан кам учрайди.

Мавжуд манбалар ва ҳужжатлар таҳлилидан шу нарса маълум бўладики, ўзбек ёзувининг XX аср тарихи тўрт даврни ўз ичига олади:

1-давр – араб графикасига асосланган йиллар (1900–1929)[1].

2-давр – лотин графикасига асосланган йиллар (1929–1940).

3-давр – рус графикасига (кириллицага) асосланган йиллар (1940–1993).

4-давр – икки ёзувлиликка (рус-ўзбек ва янги лотин-ўзбек алифболарига) асосланган йиллар (1993 – 2010)[2]

1-ва 2-китобларда 1-сонида XX асрнинг 1918 – 1929 йилларида матбуотда чоп этилган материаллар «Мажмуа»си берилди. 2, 3, 4-даврларга тегишли материаллар эса китобнинг кейинги жилдларида берилади.

Биринчи даврнинг 1916–1917 йилларгача бўлган босқичида ёзувни ислоҳ қилишга қаратилган жиддий ҳаракатлар кузатилмайди. Бу босқичда асосий эътибор янги усулда таълим беришга асосланган мактабларни ташкил этишга, шу орқали халқ оммасини маърифатли қилишга қаратилади. Бу жараённи, табиийки, янги мазмундаги ўқув-услубий қўлланмаларсиз тасаввур қилиб бўлмас эди. Айни шу эҳтиёж бир

---

[1] Бу ёзув эски туркий тил ёхуд Ўрта Осиё адабий тили (XI – XIV асрлар), эски ўзбек тили (XIV – XVII асрлар) ва янги ўзбек адабий тили (XVII – XX аср бошлари) даврларида ҳам қўлланган.

[2] Лотин-ўзбек алифбосига асосланган янги ёзувга тўла ўтиш муддати Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 30 апрелдаги Қонунига мувофиқ 2005 йилнинг 1 сентябридан 2010 йилнинг 1 сентябригача узайтирилган. Қаранг: «Халқ сўзи», 2004 *йил, 26 июнь сони. Амалда эса икки ёзувлилик ҳозир ҳам давом этмоқда.*

қатор янги китобларнинг яратилишига олиб келади: «Устоди аввал» (Саидрасул Саидазизов. Тошкент – 1900, 1902), «Адиби аввал» (Мунавварқори Абдурашидхонов. Тошкент – 1907), «Адиби соний» (Мунавварқори Абдурашидхонов. Тошкент – 1907). «Китоб ул-атфол» – «Болалар учун китоб» (Маҳмудхўжа Беҳбудий. Самарқанд – 1908, 1914), «Биринчи муаллим» (Абдулла Авлоний. Тошкент – 1911), «Иккинчи муаллим» (Абдулла Авлоний. Тошкент – 1912), «Туркча қоида» (Фахриддинов Муҳаммадамин. Тошкент – 1913), «Савод» (Ҳеваликмуаллим Мухтор Бакр. Қозон – 1913), «Таълими аввал» (Рустамбек Юсуф ўғли. Тошкент – 1912, 1914), «Туркий алифбе» (Муҳаммадхон Абдулхолиқ ўғли. Қўқон – 1916), «Раҳбари соний» (Абдуллахўжа Саидмуҳаммадхўжаев, 1916), «Биринчи йил» (Саидризо Ализода. Самарқанд – 1917), «Раҳбари аввал» (Фахриддинов Муҳаммадамин. Тошкент – 1917) каби китоблар шулар жумласидандир. Бундай китобларда ёзувни ислоҳ қилиш масалаларини кўриш мақсад қилинмаган бўлса-да, уларни (китобларни) яратиш, шулар асосида савод чиқариш, тўғри ёзиш ва тўғри ўқиш кўникмаларини шакллантириш жараёнида имло қоидаларини мукаммаллаштириш, алифбони ўзбек тили *хусусиятларига мослаштириш, тиниш белгилари тизимини ва* қоидаларини шакллантириш зарурати борлиги сезила борган, бундай зарурат сезгиси эса, ўйлаймизки, ёзув ислоҳотига жиддий замин ҳозирлаган. Буни қўқонлик маърифатчи Ашурали Зоҳирийнинг қуйидаги гаплари ҳам исботлайди.

У ўзининг 1916 йилда нашр эттирган «Имло» дарслигида бу ҳақда шундай дейди: «... Бизнинг ҳозирги (эски) имломизда қоида деган нарса асло риоя этилмағонлигидан ҳар ким ўзича қандай йозмоқни хоҳласа, ўшандай йоза берғон; бу адабиётимизнинг кенгайишига сад бўлиб, йошларимизнинг қийналишидан бошқа ажнабий миллатларнинг қошида тилимизнинг масхара қилдириб, маданий тилларга баҳо қўйғонда, қиммати ҳеч бўлишига сабаб бўлдиқ. Шунга биноан бул «Имло» рисоласини

йоздим. Энг зарур коидаларни **дарж этдим... «ҳойе расмийа»ни** имломизғa киргиздим...»[3]

1917 йилда рус тили орфографиясида ислоҳот ўтказилади. Бу ислоҳот ўша йилларда Россия таркибида бўлган туркий халкларнинг алифбо ва имлоларини кайта кўриш ёхуд ислоҳ килиш ғоясининг шаклланишига ҳам туртки бўлганлиги эҳтимолдан узоқ эмас.[4]

1919 йилда Тошкентда Фитрат бошчилигида тил-имло ва адабиёт масалалари билан шуғулланувчи тўгарак-семинар – «Чиғатой гурунги» жамияти ташкил топади. Бу ҳакда «Иштирокиун» газетаси шундай ёзган эди: «Тошкентда ёш бухороликларнинг фаол аъзоларидан Фитрат афанди ила ўзбек йошлари тарафидан «Чиғатой гурунги» ном(ли) йанги бир жамийат тузилган. Миллий ишлар комиссариати тарафиндан тасдиқ этилиб ишка киришкан.

Бу жамийатнинг максади: Туркистондаги эски ва йанги туркий асарларни жам килиб, туркий тилини иҳйо килув ҳакинда материйол ҳозирламоқ, луғат ва адабийот дунйосин бойитмоқдир».[5]

«Чиғатой гурунги» жамияти фаолиятида алифбо ва имло масалалари алоҳида ўрин тутади. Бунга куйидаги омиллар сабаб бўлган: 1) эски ўзбек тилидаги 8-9, янги ўзбек тилидаги 6-7 унли фонема факат 3 та ҳарф- ا (алиф), و (вов), ی (йо) билан ифодаланган; 2) айрим ҳарфлар полифонемали графема тарзида кўлланган: و (вов) ҳарфи «в» ундошини ва «у», «ў» унлиларини (демак, учта фонемани), ی (йо) ҳарфи ҳам учта фонемани – «и», «э (е)» унлиларини ва «й» ундошини ифодалаган ; 3) «т»

---

[3] Ашурали Зоҳирий. Имло. – Қозон: «Умид» типо-литографияси, 1916.- Б.3.(- Мазкур маълумотларни олишда Тўлкин Тоғаевнинг номзодлик диссертацияси ва унга киритилган «Иловалар»дан фойдаланилди).

[4] Бу ҳакда каранг: Биккулова А.Ш. Е.Д. Поливанов – один из первых теоретиков советской языковой политики /Текст/ А.Ш.Биккулова // Молодой ученый.-2011.-№12.- Т.1.-С.219-223.

[5] Чиғатой гурунги // Иштирокиун – 1919 – 4 февраль (№ 66).

ундоши учун икки ҳарф – ت (те), ط (то) ; «с» ундоши учун учта ҳарф - ث (се), س (син), ص (сод) ; «з» ундоши учун эса тўртта ҳарф - ذ (зол), ز (зе), ض (зод), ظ (зо) қўлланган ; 4) ҳар бир ҳарфнинг тўрт хил шакли – сўз бошида, ўртасида, охирида ёки ёлғиз ҳолда қўлланадиган аллографлари бўлган. Бундай ҳолат *маориф-таълим ишларида ва ёзув амалиётида қатор қийинчи*ликларни юзага келтирган: равон ўқиш кўникмаларининг шаклланишига халақит берган, матбаа-босмахона ишларини мураккаблаштирган. «Чиғатой гурунги» жамияти айни шу қийинчиликларни ҳисобга олиб, алифбо ва имло муаммолари билан шуғулланишга мажбур бўлган.[6]

1919 йилнинг 26 декабрида Россияда саводсизликни тугатиш тўғрисида Декрет эълон қилинди.[7] Туркситон ўша йилларда Россия таркибидаги Ўлка бўлганлигини ҳисобга олсак, бу Декретнинг Ўзбекистонга ҳам дахлдор эканлиги маълум бўлади. Демак, 1919 йилда ва ундан кейинги даврларда тил ва имло масалаларининг фаоллашувида бу ҳужжатнинг ҳам ўзига яраша ўрни бўлган.

1920 йилнинг 18 сентябрида Элбек(Машриқ Юнусов)нинг «Имло масаласи» номли мақоласи матбуотда эълон қилинади. Мақолада имло масаласи кўпдан буён муҳокама этилаётган бўлишига қарамай, ҳамон ҳал этилмай қолаётганлиги айтилади ва шундай дейилади: «Қайси бирлари чиғатой гурунги томонидан йосолғон имлони қабул қилиб, онинг йўли билан кетдилар, қайси бирлари эса ул имлонинг ўзигада ва чиқарувчиларигада қарши кетиб, ўзларининг илгариги тутғон йўлларида қолавердилар. Энг сўнг ички Руссийада бўлғон имло ўзгаришин кўргач, оларнинг қайсилари секин-секин чиғатой имлосининг тuварагига йиғилдилар. Ҳам шул имлода йозатурғон бўлдилар. Белгилик, иш бунинг билан битмас эди, зеро замон йуксалу замони; бу кунги иш эртага эскириб, ишдан чиқиб қоладир. Онға йетмокни истовчилар учун албатта йангиликнинг кети-

[6] Бу ҳақда қаранг: Абдуллаев Йўлдош. Мозий ва янги алифбо. // Ўзбекистон овози. – 1995 – 24 январь.

[7] Элбек. Имло масаласи. // Иштирокиун. – 1920. – 18 сентябрь, № 192.

дан кетудан бошка чора йўкдур... Эски имло атағон имломиз бурун чоклардан бери бир йўсунсиз, негизсиз йозилиб келмакда бўлғон бир имлодурким, бунинг билан бир нарсани очик онглов жуда кийиндир. Чунки бир сўзни бир неча турли ўкимок мумкин бўлғонликдан киши кўб йанглишадир... Демак, эски имло йўлсизлиги учун ташланмокдан бошка чора колмайдир».

1920 йилнинг 19 сентябрида Элбекнинг «Имло масаласи» номли иккинчи маколаси (аникроғи, биринчи маколанинг давоми) чоп этилади.[8] Унда, асосан, чўзғиларга (ундошларни чўзувчи унлиларга) график белги тайинлаш масаласи хусусида фикр юритилади, «бу масала йангичилар билан эскичилар орасида тортишилган ҳамза (ء), алиф (ا) масалаларидан ҳам керак бўлганлиги учун бу нуктада ҳар бир кимсанинг узок ўйлаб, ишка киришуви керак...» эканлиги таъкидланади, ниҳоят «Чиғатой гурунги» томонидан тузилган коида жуда ўринли деб топилади, факат арабча, форсча сўзлар имлосининг бу коидадан четда колдирилганлигига эътироз билдирилади.

1920 йилнинг 27 ноябрида Элбекнинг яна бир маколаси матбуотда эълон килинади.[9] Маколада Туркистон ўзбекларининг тили ва имлоси масалаларини кўриш максадида шу йилнинг декабрь ойида курултой чакирилиши режалаштирилганлиги айтилиб, унга Туркистон ўзбеклари алоҳида тайёргарлик билан келишлари лозимлиги уктирилади. «Мундан бурунги бўлиб ўткан курултойдағи тортишиш ва масалаларнинг кўби бутун турк уруғларининг тили бир турли бўлади ва йозилишлари ҳам бир коида остида йозилсун каби (ҳозирдан килиниши мумкин бўлмайтурғон бош котирғичи) масалаларининг устида бўлиб келганидан, кўзга кўринарлик бир иш ишланмай келган эди. Эмди мундан сўнгги бўлатурғон курултой у курултойлар каби бўлмағусидир. Бунда йолғизгина бир уймокнинг ўзига тегишли бўлғон шевасида ва ўзига тегишли саналган имлосида

---

[8] Элбек. Имло масаласи. // Иштирокиун. – 1920 – 19 сентябрь.

[9] Элбек.Имло ва тил курултойининг чакирилиши олдидан. // Иштирокиун. – 1920. – 27 ноябрь, № 240.

ўкиб, йозишлари хамда шул имло ва тилни йалпи шул халкнинг ўзига кабул этдириш тўғрилари кўриладир. Бунинг учун ўлка курултойи чакирилиши олдидан Тошкент шахрининг ўзида бўлғон ўзбек халкларига тегишли этиб биринчи декабрда шахар кунгреси чакириладир». – дейилади маколада. Унда айтилишича, шахар конгрессига она тили ўкитувчилари, театр, санъат ходимлари (чолғучилар ва бошкалар) таклиф этилади, улар курултойда кўриладиган масалаларга тайёргарлик хусусида ўзаро келишиб олишлари керак бўлади.

1921 йилнинг 1-5 январида Тошкентда биринчи ўлка ўзбек тили ва имлоси курултойи бўлиб ўтади. Унда куйидаги масалалар кўрилади:

1. Ҳарф ва имло масаласи.
2. Сарф ва нахв масаласи.
3. Санойи нафиса ва адабиёт масалалари.
4. Маориф комиссарлиги ёнида «Илмий хайъат» тузиш масаласи.
5. Ҳар хил (галдан ташкари) масалалар.

Ҳарф (алифбо) ва имло масалалари бўйича Фитрат, Ашурали Зохирий ва Боту (М.Ҳодиев) маърузалари тингланади.

Абдурауф Фитрат маърузасида мактаб масаласига Николай замонида ахамиятсиз кичик бир масала сифатида караб келинганлиги, Тошкент, Самарканд каби катта шахарларимизда икки-уч хил усулда жадид мактаблари очилган бўлса хам, уларда «имлодан гапирмок учун йетарли кучлар...» бўлмаганлиги айтилади, мактаб масаласига Туркистон Кенгашлар Жумхурияти пайтида катта ахамият берила бошланганлиги, шу муносабат билан имло масаласи хам кун тартибига кўйила бошланганлиги, чунки мактаб масаласининг муваффакиятли хал этилишида имлонинг ўзига яраша ўрни борлиги таъкидланади, унда шундай дейилади: «Бутун миллатлар йозуни ўкимоғоч маънони онглай олмайлар. Маънони онгламок учун йозуни ўкийлар. Биз эсак маънони онглайолмасак йозуни ўкийолмай-

миз. Тилимиздаги ... « علم » , « جمع » каби 39 эҳтимолли сўзларни йозиб, ўкувчи болаларимизнинг мийасини чурутамиз. Туркча сўзларни йозганда тўрт «ҳаракат» кавул килган эдик: «ی ,ۇ ,و ,ا». Бунларни ҳарака деб олғон экан «نش,ئو,ألاو» сўзларида ҳарп қилибда ишлатамиз. бутун ҳаракани ҳам ўз ўринларида йоза билмаймиз. « ن كه كيل» деганда « ن گه » эшитиб, «ن گا » йозамиз. « قارا » деганда. « قا » эшитиб, «ق » дан кейин ҳарака қўймаймиз. Узун сўзнинг кискаси: йозумиз қоидасиз, имломиз бузукдир. Эски йозумизда бу кадар кийинлик, бузукликлар бор экан, биз ҳукуматимизнинг маориф программасидан бошқа миллатлар каторида фойдалана олмаймиз, унлардан кейин қоламиз. Бошкалар бир йарим ойда савод чикарсалар, биз йарим йилда чикарамиз, бошкалар бир йарим ойда бутун синп болаларининг саводини чикарсалар, биз йарим йилда бир синп болаларининг йуздан элликтасининг ҳам саводини чикара олмаймиз. Мана йанги имлочиларимизнинг мантики: *бунларни йанги имлога мажбур килғон сабаблар шулардир...* Йанги имлочиларимиз ҳузурингизга чикиб, ўз асосларини арз этдилар ҳамда айталарким: эски имло блан йохуд эски имлосизлик блан саводсизликни битириш, билимни умумлаштириш мумкин эмасдир. Саводсизликни битирмак истасалар коидали бўлғон асосларимиз қабул этилсин! Бундан бошка йана бир масала бор. Ҳарпларнинг шакллари тўғрисида. Биласиз, икки йил бурун харпларимиздан ҳар бириси тўрт шаклда кўрсатила эди: бош харп, ўрта ҳарп, сўнг харп, айри харп.. Ўткан йил шул «Тош-кент»да бўлғон ўкутғучилар курултойи бу тўрт шаклни икига тушурди.Бош ҳарп блан айрим ҳарпни кабул этиб, бутун сўзлар шул ики шакл ҳарплар блан йозилғай деб, ўкутулсун ҳам йозилсун, деди. Бунинг блан ҳарпларимизнинг сони 150 дан 50 га тушиб колди... Йанги имлочилар сизга ҳозир таклип килар-лар ҳарпларнинг бир шаклдан бўлмоғини: айрим ҳарпни ҳам ташлаб, бутун сўзларни бош харп (сўзнинг бошида йозиладиган ҳарф – Ж.Ҳ.) блан йозайлик дейлар. Буни кабул этсак, ҳарплар

билан чўзгиларимизнинг сони 29 га тушуб қолур, бунинг эса матбаа ва бошқа тўғрийоларга пойдали бўлуви белгилидир».[10]

Шундан сўнг маърузачи янги имлочиларнинг қуйидаги таклифлари борлигини айтади:

«1. Эски имломиз бузуқ, қоидасиз бўлғони учун маорифимизни бу имло ва йозу блан кенгайтмак мумкин эмас. Маорифни кенгайтмак ва саводсизликни битирмак учун имломизни ислоҳ этмак лозимдир.

2. Олти чўзгили имло қабул этилсин.

3. Тилимиздаги йот сўзлар ҳам шул олти чўзги блан йозилсин.

4. Ҳар ҳарп ва ҳар чўзгининг ўзиға махсус шакл бўлсин.

5. Уст чўзгиларини ўрунли йозмоқ учун сўзларнинг қолинлиғи, ингичкалиги(га) эътибор этилсин. Тилимиздаги арап сўзига ҳам шул тўрт модда қўлдан келганича йуритилсин.

6. Ҳарпларнинг шакли икидан бирга тушиб, бутун сўзлар бош ҳарп билан йозилсун.

7. Тилимизга кириб қолғон йот сўзлар туркча ҳарплар блан йозилсун».[11]

Фитрат маърузаси юзасидан сўзга чиққан Шаҳид Аҳмад (Маориф комиссари) янги имлочилар таклифини маъқуллаб, шундай дейди: «...Бизнинг йанги имлодан тилагимиз бутун қора халқни тездан ўқу-йозу танитиб, билимли қилмоқдир. Биз бу йерда бутун йанги имло қабул қилмоқ учун йиғилмадиқ, бизга энди имломизни ва ҳарпларимизни бошқа қилиш эмас, балки бор бўлғон ҳарп ва имломизни тузатиш керакдир».[12]

Ашурали Зоҳирий ўз нутқида Фитратнинг ёт сўзларни (арабча, форсча ўзлашмаларни) ҳам ўз ҳарфларимиз ва ўз чўзгиларимиз (6 чўзги) билан ёзиш керак деган таклифига эъ-

[10] Қаранг: 1921 йил йанварида бўлғон биринчи ўлка ўзбек тил ва имло қурултойининг чиқарғон қарорлари. – Т.: Туркистон Жумҳурийатининг давлат нашрийоти. – 1922. – Б. 13–16

[11] Қаранг: 1921 йил йанварида бўлғон биринчи Ўлка ўзбек тил ва имло қурултойининг чиқарғон қарорлари. – Т.: Туркистон Жумҳурийатининг давлат нашрийоти. – 1922.– Б. 16.

[12] Қаранг: Юқоридаги қарорлр.Ўша бет.

тироз билдиради, бундай эътирозини у шундай асослашга ҳаракат қилади: «... биз йот сўзларни ўз харп ва чўзгимиз билан йозсоқ биз энг йақин турган тоторлардан хам узоқлашғон ва мусулмон оламидан ажрағон бўламиз».

Боту (М. Ходиев) мазкур масала бўйича учинчи маърузачи сифатида нутқ сўзлайди. Ўз маърузасида у шундай дейди: «Маданийатда ортда қолғон миллат йозуви ортда қолғон миллат демакдир... Эмди мен бу йерда эски йоки ўрта имлочилар тўғрисида сўйлаб ҳам турмайман, чунки у бўлмағур бир нарса... Йанги имлочиларга келсак, оларнинг тутган йўллари, мақсадлари ўтганда Тошкент имло қўнфиринсийасида кўрилган эди: Масалан: бош ҳарп билан йозишни олсок: буни йозмок жуда секин бўладир. Сўнгра чўзгиларга келсак, чўзгиларни харплардан айирмок учун кайси бир белгилар ортдирилғон, белгисиз ҳам харпларнинг остида, устида бўлғон нукталари ўзи кишини хар вакт адаштириб кийин холға колдирадир, мана шунинг учун бутунлай хозирги араб ҳарпларини ташлаб, кўб миллатлар томонидан кабул бўлғон лотин йозувини тилимиздаги товушларға мувофик бир ҳолға келтуруб кабул килиш керакдир».[13]

Кўриниб турибдики, курултойдаги маърузачилар ҳарфлар ва имло хусусида уч хил таклиф беришган. Бу уч таклифдан қайси бирини танлаш масаласи овозга қўйилади. Кўпчилик овоз билан амалдаги (арабча) ҳарфларни айрим тузатишлар билан саклаб колиш ҳақида карор кабул килинади, шундан сўнг Фитрат мажлисга қуйидаги таклифларни киритади:

«1. Имломизни ислоҳида харп ила чўзги айри-айри йурипулсин.

2. Ҳарпларимизнинг сони 23, чўзгилар олти бўлсин.

3. Йозувларимизнинг барчаси биргина шаклда (бош харп билан йозилсунлар).

4. Тилимиз орасига кириб қолғон йот сўзлар ўз ҳарпларимиз билан йозилсунлар».[14]

---

[13] Юқоридаги «...Қарорлар». – Б. 22.

[14] Юкоридаги «...Карорлар». – Б. 24.

Бу таклифнинг 2-моддасига Ашурали Зохирий эътироз билдиради: «Ҳарпларимиз сони 24, чўзгилар 5 бўлсун», – дейди у.

Бу масала овозга қўйиш йўли билан хал этилади:

23 харф учун 23 овоз, 6 чўзги учун 16 овоз (7 та карши) билан Фитрат таклифи кабул қилинади.[15] Бирок бу билан алифбо ва имло бахсларига чек қўйилмайди: араб алифбосини саклаб колиш тарафдорлари билан уни бутунлай бошка график тизимга кўчириш тарафдорлари ўртасидаги тортишувлар янада кескин тус олади. ўзбек алифбоси ва имлосининг муштарак турк алифбоси ғоясига асосланиши, алифбодаги харфларнинг микдори, сингармонизмли ёки сингармонизмсиз шевалар хусусиятига мослик даражаси, имло принципларини белгилашда четдан ўзлаштирилган сўзларга муносабат масалалари юзасидан бир-бирига зид фикрлар кураши давом этади, хатто алифбо ва имлонинг хар бир йўналиш ғоясига асосланган янги лойихалари хам юзага келади. Бу жараёнлар билан якиндан танишиш натижасида куйидагилар маълум бўлади:

1. 1900–1917 йиллардаги маърифий-таълимий ишлар, ўзбек маърифатчи-зиёлиларининг ўша йиллардаги педагогик фаолияти араб графикасидаги ўзбек ёзувини ислох килиш кераклиги хакидаги ғояни шакллантирган.

2. 1917–1921 йилларда Россияда маданий курилишга оид бир катор ишлар амалга оширилади: рус тили орфографиясига маълум ўзгартишлар киритилади (1917–1918 йиллар), саводсизликни тугатиш тўғрисида Декрет эълон килинади (1919 йил, 26 декабрь). Мазкур хужжатлар ва жараёнларнинг Россия таркибидаги ўлкаларга (демак, Ўзбекистонга хам) таъсир этган бўлиши эхтимолдан узок эмас. Буни Фитратнинг имлога оид кенгашда сўзлаган нуткидан хам англаб олса бўлади. Кенгашда у шундай деган эди: «1) Русийа кенгашлар хукуматининг маориф тўғрисидаги кенгаш проғраммасидан бошка миллатлар даражасида фойдаланмок бизга хам лозим; 2) эли-

[15] Юкоридаги «... Карорлар». – Б. 26.

... DAVLAT UNIVERSITETI ... INV. №3157/1

миздаги билимсизлик билан саводсизликни шул проғрамма-*дан фойдаланғонлар каторида тезлик билан битирмак ва уни* бошкалар каби тезлик билан йасамок, синфга, иш майдонига йетиштирмок бизга хам вожиб» (Имло хакида биринчи кенгаш ўлтириши (Қизил байрок. – 1921. – 1 янв., №10).

3. *1921 – 1925* йилларда «Чиғатой гурунги» жамияти аъзолари ва маърифатчи-зиёлилар томонидан адабий тил, термин (истилох), алифбо ва имлони такомиллаштиришга, араб графикасидаги эски ўзбек ёзуви билан ўзбек тили фонологик тизими ўртасидаги номутаносибликка бархам беришга, ёзувни халкчиллаштиришга каратилган бир катор таклифлар ўртага ташланган, уларни амалга ошириш учун Тошкент, Самарканд ва Бухорода конференция ва курултойлар ўтказилган, шу асосда араб алифбосига асосланган ўзбек ёзувига маълум ўзгартишлар киритилган, бирок бу чора-тадбирлар кутилган натижани бермаган, окибатда шу йиллар ичида араб графикасидан бутунлай воз кечиб, лотин графикаси асосида янги алифбо яратиш ғояси пайдо бўлган (Боту, 1921 йил; Абдукарим, 1921 йил; М. Шермухаммад, 1921 йил; Е.Д.Поливанов, 1922-1924 йиллар ва б.).

4. 1925–1929 йиллар орасида араб ёзувини саклаб колиш тарафдорлари билан лотин ёзувига кўчиш тарафдорлари ўртасида кизғин бахс-тортишувлар давом этади, бу мунозараларда, дастлаб «арабчилар» устунликка эришади (1925 йилнинг ноябрида Самаркандда Ғози Олим бошчилигида ўтказилган тил мутахассислари ва ўзбекшунослар кенгашида араб ёзуви айрим ўзгаришлар ва тўлдиришлар билан саклаб колинади), аммо кейинрок (айникса, 1926 йил Боку конференциясидан сўнг) устунлик «лотинчилар» тарафига ўтади (Рахим Иньомов, *1926; Отажон Хошим, 1926; Е.Д. Поливанов, 1926; Боту,* 1928 ва б.), 1928 йилда лотин графикаси асосида тузилган янги ўзбек алифбоси **давлат алифбоси** деб эълон килинади ва Янги ўзбек алифбоси комитети томонидан тайёрланган режа асосида уни амалга киритиш ишлари жадаллаштирилади.

5. 1929 йилнинг май ойида Самарқандда ўтказилган Республика тил-имло конференцияси сингармонизмли қишлоқ шевалари вокализмига таяниб тузилган лотин-ўзбек алифбосини маъқуллайди, унга бош ҳарфларни қўшиш билан чекланади. Бу конференцияда «Ўзбек адабий тили тўғрисидаги қарор», «Имло қарори» ва «Термин тўғрисидаги қарор»лар ҳам қабул қилинади, шу тариқа Республикада адабий тил ва имло муаммолари бир даража ҳал этилади.

6. 1929 йилнинг 7 августида «Йанги алифбени амалга ошириш тўғрисида СССР Ҳукуматининг қарори» эълон қилинади.[16] Ушбу қарорнинг 1-бандида «СССРнинг бутун давлат идораларини ҳам бутун иттифоқ доирасида аҳамийат олғон муассасаларни мажбур қилинсинким, босма ва йозма равишда турк-татар тилини қўллануға тўғри келган вақтларда, шунинг баробарида, иттифоқ ҳукуматининг бутун қонун ҳам буйруқларини турк-татар тилида босиб тарқатғон ҳолда, С.С.С.Р.да араб ҳарфларини ишлатмакда бўлғон ҳалқларнинг лотинлашдирилғон йанги алифбелари қўлланилсин», – дейилади. Шу билан «арабчилар» билан «лотинчилар» ўртасидаги муросасиз тортишув-баҳсларга чек қўйилади.

* * *

Мазкур «Мажмуа» материаллари юқорида баён этилган жараёнларни ўзида акс эттирган бирламчи манбалардир. Бундай манбалар, бир томондан, ҳозирги ўзбек адабий тилининг диалектал асосларини, унинг фонетик-фонологик тизимларини белгилашга асос бўлган ғоялар билан, иккинчи томондан эса шу ғояларга таянган ҳолда амалга оширилган алифбо ва имло ислоҳотлари билан яқиндан танишиш имконини беради. Бунинг эса ўзбек ёзувининг XX аср тарихини тадқиқ этишда ўзига яраша ўрни бор.

[16] Бу ҳақда қаранг: Аланга, 1929 йил, №8-9.- Б. 36.

МАЖМУА

ГАЗЕТА МАТЕРИАЛЛАРИ

Чиғатой гурунги

(Иштирокиун. –1919 йил 4 феврал, 66-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

«چغتای گورونگی»

تاشکندده یاش بخارالیلارنینگ متشکل اعضالارندن
فطرت افندی ایله اوزبیک یاشاری طرفندن
«چغتای گورونگی» نام یانگی بر جمعیت توزلگان،
ملی اشلر کمیساریاتی طرفندن تصدیق ایتلوب
اشکه کرشکان.

بو جمعیتنینگ مقصدی: تورکستاننینگ ایسکی
او یانگی تورکی اثرلرنی جمع قیلوب تورکی تلینی
احیا قیلو حقنده ماتیریال حاضرلامک لغت و ادبیات
دنیاسن بایوتمقدر.

بیک وقتلی هم اورنلی تأسیس ایتلگان بو جمعیتنی
صمیم قلبدن تبریک قیلامز. بوزمان ملی ایشلر
کمیسارلکی طرفندن تورکچه-روسچه هم روسچه-
تورکچه لغتلار نشر ایتمکه قرار قیلنوب بونینگ
اوچون مهم گنه بر معلمارده آنچه هم تعیین ایتلگان
ایدی. شو ایشنی هم اوشبو جمعیت میداننه کیترسه
کیره‌ک دیب امید ایتامز.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси[1]

Тошкентда йош бухоролиларнинг фаол аъзоларидан Фтрат

[17] Матнларнинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаларида е, ё, ю, я графемалари ўрнида йе, йо, йу, йа шаклидаги оддий графемалар қўшилмаси ишлатилди. Бунда матнларнинг 20-йиллардаги араб ва лотин ёзувлари имлосига мослик даражасини таъминлаш назарда тутилди.

афанди ила ўзбак йошлари тарафиндан «чиғатой гурунги» ном(ли) йанги бир жамийат тузилган, миллий ишлар камисариати тарафиндан тасдиқ этилуб, ишга киришган. Бу жамийатнинг мақсади: туркистондаги эски ва йанги туркий асарларни жам қилиб, туркий тилини ихйо қилу ҳақинда материйол ҳозирламак, луғат ва адабийот дунйосин бойитмоқдир. Бик вақтли ҳам ўринли таъсис этилган бу жамийатни самим(ий) қалбдан табрик қиламиз. Бир замон миллий ишлар камисарлиғи тарафиндан туркча-русча ҳам русча-туркча луғатлар нашр этарга қарор қилинуб, бунинг учун муҳимгина бир миқдорда оқча ҳам тайин этилган эди. Шу ишни ҳам ушбу жамийат майдонга киритса керак деб умид этамиз.

ЭЛБЕК

ИМЛО МАСАЛАСИ

(Иштирокиун. – 1920 йил 18 сентабр, 192-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

املا مسئلەسی

املا مسئلەسی کوبدن بیری تارتشلیب
کیلمەکدە بولغان بر مسئلە ایسەدە ەلیکچە
بر بیرگە بیتیب، توختالغانلیغی بیلگیلی
ایمەسدور.

بلکم کوندن کون آلق کوچ آلیب،
کوپ تارتشولار ایچیدە تورغانلیغی کوز آل-
دیمزدا دور. شرنک اوچوروردە مەن شول املا
مسئلەسن بەلگیلەمن آچیب، تورکستاندە یول
غا یاش ایملاچیلەرنک تاشلارلاری اوز فکرمنی
اوقیماقچی بولامن. هەم بو تورغریدە مەن
بیلەن تارتشوچیلار تاپیلەردق بولسا! اوز منک

قورانچ بیلەن قارشو آلوومنیدە. آلارغا بیل-
دیرەمن: بیلگیلیدورلەم: دنیادا بولغان هەر
بر ایشنگ یاخشیغا نیگز آلیب، بیر بوتون
آسیاغا کیروی اوچون کوپ تانقیدچیلار
تامانیدان تنقید ایتولووی یاخود بر لیچە
تزاقوچیلار تامانیدان یاخشی تیکشیرولیب
میدانغا آنیاقوی کیرەک بولادور. بوسز میدان-
غا آتلغان بر ایشنگ البتّە کمچیلیک بیلە بیتنگ
بولووی ممکندور. چونکی اوچون برارالینگ
بنگی ایشلەب چیقارغان بر ایشینی باشقا کمسە-
لەرنینگ تامانیدان کورولووی وە تنقید ایتیلیب
آنینگ بوزوق بیلەرینینگ توزاتیلیب، یا واو-
وی اوپ اورتا دور. یالغوزغنا کوروپ، آنینگ
ایشلەوچیسیدەنە «بارکالله» دیمەک یاخود جم-
جتلەمە قالیپ، کیتمەک کیلیشمەیدیر. بوچا قدا
ایشلەوچینینگ ایشکە کومەک بیرو ایمەس اورنیدە
ضرری استەگەن کنە بولادور.

بو کون تورکستاندە بنگیدن ایشلەنیلیب،
بینی، کە چیقارلما قدا بولغانی ایشلە زنگ کوبی
تنقیدسز کیچیب، اونتەکدەدور. قایسی بیرلەری
تنقید ایتلسەدە تنقیدچیلار بەز، تنقید قیلما ق
یولین یاخشی بیلمەکەنلەریدەن بولسا کیرەک
تنقیدنگ آرایغاوی یاوقلارین هەم قشوب

ی بارماقدالار شول توغریدان تفکیردا و مشلهن
لکهن اشد، یاخشیغن آلقا کیتهای توریادیر.
بز باشقا نرسهله نی ۲ نچی یاققا قویوب
بام یاغیدان یاقز ایملا مسئلهسین قولغا آساق؛
بو نرسهلک هلی یاخشی بولغا قویلغا تلیفی
یلکیلی یمهیدیر. چونکی ایملا مسئلهسی هبد،
تا تشوچی اور تاقلار نک هم کوپلهری شول
یرقاریدا ایتلکهن اوز یابلقلارین ، شول تنقید-
لا ینک اچیکه کیلتریب چوقندیله. هم شول
تنقیدلاری آرقاسیدا بر بلهر یدهن اوچ آل-
ماقغا ترشدیلهر. نتیجهده کوزده توتولغان ایملا
مسئلهسی ینه اوز حالیچه قالدی. بوننک بیلهن
تورلی مشیله تورلی ادا یازا باشلادیلار .
قایسی بیرله ی چغاتای کوررونکی تامانیدان یا-
زیلغان ایملانی قاوول قیلیب آنک یولی بیلهن
کیتدیله؛ قایسو بیرلهری ایسه اول ایملانک
اوز یلهده وهچیقاریلیهر یغادا قارشو کیتیب
اوزلهرینک ابلکاریکی تزتقان بوللاریدا قالا
ویردیلا . ایک سرگی ایچکی روسیهده بولغان
ایملا اوزگهریشین کورگهچ آلارنک قایسی-
لاری سیکزن سیکین ماتای ایملاسینک توبه-
رهکیگه بیغادیلا. هم شول ایملادا یازا تورر-
غا یلندیلار.

بیلگیلی، اەش وزنی بیلەن یەتمەس ایدی؛
زیرا زامان یەیکسەلو زامانی؛ بو کونگی اەش
ایرتەگە ایسکیپ اشدەن چیقیپ قالادور.
آنقا آزلماقنی استەوچلەر اوچون البتتە یەڭگی-
لکنیڭ کەینیدەن کیتوودەن باشقا چارا یوقدور.
یەقما بولالنگدا ایسکیلەرنی یاقلاوچی کشیلەر
کبی اوزگەریشی وە یاڭگیلیق تیکرمەسینیڭ آرا
سیدا بولوب، قالیلاری آزقدور. ایمدی
زامان بیلە برگە بارو اوچەین زامانغا قاراب
اشلەنگەن شلەینی تادول قیلوودان باشقا یول
یوقدور. ایملا مەسئەلەسیدە هەم تاق شول حال
باردور. بو کونگی یازلغان ارسە ایرتەگی
کونگە توغری کیلمەس ایکەن شول ایرتە او-
چور چقالغان تربەنڭ یانیغا توبلەنیپ آلیڭ
بیلەن برگە بارو کیرەك بولادور.
هە ایمدی اەش شول ایرگە کیلیب،
بیتدیدی؟ تویەردان توغری املادا بولغان
ایسکلیکلەرنی (ناقصلقلارنی) وە قیینلقلەرنی
یوق ایتیب، یالپی خلققادا آنی قابول ایتدیرو
لازم کیلەدور. بونڭ اوچون ایك برنچی چارا
ایملا مەسئەلەسن یەڭگیدەن یوزەگە چیقاریب
آنی آرانا تاشلادور.
بزنڭ بو کونگەچە قوللانیلیب کیلماکدە

بولغان ایملاسز ایکی تورلی ایدی: بیری چغتای
ایملاسی و ۲ نچیسی اـ لی ایملا. بو ایملادان
ایسکی ایملا آتالغان ایملاسز بورون چاقلاردان
بیری یوسوواسز، تیکزسز، یازلیب کیلمکده
بولغان بیر ایملادور کیم بونینگ بیلن بیر نرسه نی
آچیق آڭلاتو جوده قیین دور .

چونکی بیر سوزنی بیر نیچه تورلی اوقو-
ماق ممکین بولغانلیقدن کیشی کوپ یاڭلیشادر.
کولکی بولسادا سوزلهیب اوته ی: «بیکرمه آلتی»
جمله سین یکرمه آلتی یازیب بر نیچه مولالر
نینگ تعربیچه (بوکورمو هواله نی) دیب اوقو
غانلاری دا باردور. دیمانک بیکی تملانینگ یولسز
لیغی اوچون تاشلاماقدان بشقا بچارا قالمایدر.
ایدی چغتای املاسی آتالغان ایکنچی املاء
ع کیلسه ک: بو املانینگ ایسکی املادان آیرولووی
آلتی حرف گیفی قبول ایتیب [illegible] قالمین،
ایکنچیکه لککه بولوب بازیو و تلف ( )
رایدم [illegible] ([illegible]) شانو بیلن د ، .

هر حالدا بو املا ایسکی املادان کوریب
یوقاری تورلسادا بونینگ که چیلکلهرین و یاڭلیش
یشلهن کورگنچ آنینگ دا توز تیلیب یولغا سالنما
غی لازم کیلهدور. زیرا بو املادا کورسه تاکن
بولچه کیتکه نده هم کشی تیلقدان قوتلمایدر.
بوندن ده آرتغا ایسکیلکنی سوقوب ایز کیلادی

ساقلاغان اورنلار كوب اوچرەيدۇ. جەلەدەن حەر-
فلەر توغريسيدا ايك لدان آلارنى ايكيسگ بولوب
يات تورگى آيمدا آ نايدورلار. يانتە حرف دېكە
تلەرى ئە دېچە ئارەبچە تەرسچە سوزلە دە اشلەتيلە
توغان ح، ع، ض، ص، ط، ظ، ث، ذ، ژ
حرفەرى بولوب بولارنك قوناق (مېهمان) با-
ئالەقلاى اوچون توركچە حرفلەردەن يوقارى
اورون يەيب توركچە اوچەون كېلە توغان
كەلەكلەرلك باشلاريدا ستما سلقلارين ئەتەيدىلە
شونك بيلەن يەنە بر قېيناقتور اورتاغا آتادورلار.
قالغان يەگرمە تورت (ئـ، ب، پ، ت، ج،
چ، خ، ر، ز، د، س، ش، غ، ف، ق،
ك، گ، ڭ، ل، م، ن، و، ه، ى) حر-
فلەرنى اوزيمز نيكى بولغانلقلارى اوچون آلار
نى استەگەنچە يازماق بولادورلار. خالبوكم بو
توتقان يول كتتەلە. اوچون قيين بولغانى كبى
توبە. كورنە توتلغان ياش باللار اوچون جودە
قيينلق قيلادو.

گوبا اولارنك توتقان قائيدەلا يدا يازماق
اوچون ياش باللارنك هەم توركچە ئەرەبچە فار
سچا سوزلەنى آيرا تورغان بولماقلارى كېرەك

بولادر. اوز تیلینی یاخشی آڭلاماغان باش
بالالار اوچون بو بولنك قیین ایکه نلیكی اوز
اوزندن آڭلاشیلیب توراد ر. شونك اوچون
توغریدان - توغری یات حرف دیگان شول
توققوز حرفلرنی بوتونلای آرادان چیقاریب،
قرنالارغا هم توركچه كییم كبینترو وه آلار
غا تورکچه تسه دمت (قیلق) لارنی توشونتیرو
کیره کدور. بو چاقدا بزنك املاداغی یل بر
نرسه قولایلاشقان بولادور. آخری بار
تیلیبیك

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Имло масаласи кўбдан бери тортишилиб келмакда бўлғон бир масала эсада ҳалигача бир йерга йетиб, тўхтолғонлиғи белгили эмасдур. Балким кундан-кун онинг куч олиб, кўб тортишулар ичида турғонлиғи кўз олдимиздадур. Шунинг учунда ман шул имло масаласин йангидан очиб, Туркистонда бўлғон йош имлочиларнинг қаршуларига ўз фикримни қўймоқчи бўламан. Ҳам бу тўғрида ман билан тортишучилар топилғудек бўлса, ўзимнинг қувонч билан қаршу олувимнида оларға билдираман. Белгилидуркким: дунйода бўлғон ҳар бир ишнинг йахшиғина негиз олиб, бир йўсун остиға кируви учун кўб танқидчилар томонидан танқид этилуви йохуд бир неча тузатучилар томонидан йахши текширилиб майдонға отилуви керак бўладур. Бусиз майдонға отилғон бирор ишнинг албатта камчилик йерларининг бўлуви мумкиндур. Шунинг учун бировнинг йанги ишлаб чиқарғон бир ишини бошқа кимсаларнинг томонидан кўрилуви ва танқид этилиб онинг бузуқ йерларининг тузатилиб борилуви кўб ўринлидур. Йолғузғина кўруб, онинг ишловчисига «баракалла» демак йохуд жимжитгина қолиб кетмак келишмайдур. Бу

чокда ишловчининг ишига кўмак беру эмас, унга зарарни истагангина бўладур.

Бу кун Туркистонда йангидан ишланилиб йузага чиқарилмокда бўлғон ишларнинг кўби танқидсиз кечиб ўтмакдадир. Қайси бирлари танқид этилса-да танкидчиларимиз танкид қилмоқ йўлин йахши билмаганларидан бўлса керак, танқиднинг орасиға ўз йовликларин хам кўшуб йубормоқдалар. Шул тўғридан танқидда ва ишланган ишда йахшиғина олға кетмай турадир.

Биз бошка нарсаларни 2-нчи йоққа кўйуб билим йоғидан йолғиз имло масаласин кўлға осак: бу нарсанингда хали йахши йўлға кўйилғонлиғи белгили эмасдир. Чунки имло масаласида тортишучи ўртокларнинг хам кўплари шул йуқорида айтилган ўз йовликларин шул танқидларининг ичига келтуриб ўтадилар хам шул танқидлари орқасида бир-бирларидан ўч олмокка тиришдилар, натижада кўзда тутулғон имло масаласи йана ўз холича қолди. Бунинг билан турли кишилар турли йўлда йоза бошладилар. Қайси бирлари чиғатой гурунги томонидан йосолғон имлони кавул қилиб, онинг йўли билан кетдилар, қайси бирлари эса ул имлонинг ўзигада ва чиқарувчиларигада каршу кетиб, ўзларининг илгариги тутғон йўлларида қолавերадилар. Энг сўнг ички Руссийада бўлғон имло ўзгаришин кўргач, оларнинг кайсилари секин-секин чиғатой имлосининг туварагига йиғилдилар. Хам шул имлода йозатурғон бўлдилар.

Белгили, иш бунинг билан битмас эди: зеро замон йуксалу замони: бу кунги иш эртага эскириб, ишдан чикиб қоладур. Онға йетмокни истовчилар учун албатта йангиликнинг кетидан кетудан бошка чора йўқдур. Йўкса буларнингда эскилигини йокловчи кишилар каби ўзгариши ва йангилик тегирмонининг орасида бузулиб қолурлари аниқдур. Эмди замон била бирга бору учун замонға караб ишланган ишларни кабул килудан бошка йўл йўқдур. Имло масаласида хам нак шул хол борадир. Бугунги йозилғон нарса эртаги кунга тўғри келмас экан, шул эрта учун чиқорилғон нарсанинг йониға уланиб, онинг билан бирга бору керак бўладур.

Мана энди иш шул йерга келиб битдиму? Тўғридан-тўғри имлода бўлғон эскиликларни (нокисликларни) ва кийинчиликларни йўқ этиб,йалпи халққада они кабул этдиру лозим келадур. Бунинг учун

энг биринчи чора имло масаласин йангидан йузага чикориб, они орага ташлайдур.

Бизнинг бу кунгача қўлланилиб келмакда бўлган имломиз ики турли эди: бири чиғатой имлоси ва 2-нчиси эски имло. Бу имлодан эски имло атағон имломиз бурун чоқлардан бери бир йўсунсиз, негизсиз йозилиб келмакда бўлгон бир имлодуркім, бунинг билан бир нарсани очик онглов жуда қийиндир. Чунки бир сўзни бир неча турли ўкимок мумкин бўлғонликдан киши кўб йанглишадир. Кулку бўлсада сўзлаб ўтай: «йигирма олти» жумласин йигирма олти йозиб, бир неча муллаларнинг арабча (مولله نی بز کورمز) деб ўкуғонларида бордур. Демак, эски имло йўлсизлиғи учун ташланмоқдан бошқа чора колмайдир. Эмди чиғатой имлоси аталғон йанги имлоға келсак: бу имлонинг эски имлодан ойрулуви олти чўзгини кабул эту, сўзларни қалин, ингичкаликка бўлуб йозувда алиф (ا) ўрнида хамза (ئ) ишлату биландир. Ҳар холда бу имло эски имлодан кўб йукори тутилсада, бунинг камчиликларин ва йанглишларин кўргач онингда тузатилиб йўлға солинмоғи лозим келадур.Зеро, бу имлода кўрсатилган йўлча кетганда хам киши қийинликдан кутулмайдир. Бунингда ораға эскиликни сукуб, эскиликни саклағон ўрунлар кўб учрайдир. Жумладан, ҳарфлар тўғрисида энг олдин оларни иккига бўлуб йот турли отида атайдурлар. Йот ҳарф деганлари арабча, форсча, русча сўзларда ишлатилатурғон ح ,ع ,ص ,ض ,ط ,ظ ,ث ,ذ ,ژ харфлари бўлуб, буларнинг кўнок (мехмон) бўлғонликлари учун туркча харфлардан йукори ўрун бериб, туркча учун келатурғон калтакларнинг бошларида синмасликларини истайдурлар.

Шунинг билан йана бир қийинликни ўртаға отадурлар. Қолғон йигирма тўрт (ن , ب , پ , ت , ج , چ , خ , ر , ز , د , س , ش , غ , ف , ق , ک , گ , ڭ , ل , م , ا , و , ه , ی) ҳарфларни ўзимизники бўлғонлиқлари учун оларни истаганча йозмоқ бўладурлар. Ҳолбуким, бу туткон йўл катталар учун кийин бўлғони каби тубда кўзда тутилғон йош болалар учун жуда қийинлик қиладур. Гўё уларнинг туткон қоидаларида йозмоқ учун йош болаларнинг ҳам туркча, арабча, форсча сўзларни ойратурғон бўлмоклари керак бўладир. Ўзбек тилини йахши англамаган йош болалар учун бу йўлнинг қийин эканлиги ўз-ўзидан англашилиб турадир. Шунинг учун

тўғридан тўғри йот ҳарфлар деган шул тўққиз ҳарфларни бутунлай орадан чиқариб, кўноқларға хам туркча кийим кийинтиру ва оларға туркча одат(қилиқ)ларни тушунтиру керакдир. Бу чоқда бизнинг имлодағи йўл бир даража қулайлашқон бўладур. Охири бор.

* * *

ЭЛБЕК

ИМЛО МАСАЛАСИ

(Иштирокиун. – 1920 йил 19 сентабр, 193-сон)

Боши 192 нчи нўмирда
Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ایملا مسئله‌سی

باشی ۱۹۲ نچی نومرده.

قالدی ایمدی جوزگی مسئله‌سی. بو مسئله
ینگیچیلر بیلن ایسکیچیلر آراسیدا تارتیشلغان
همزه (ء) ده الف (ا) مسئله‌لر بیلن هم
کیرلیک برلغانلیغی اوچون بو اوقتادا هربر
کمسه‌نینگ اوزی اوق اویلاب، اشکه کیریشووی
کیرک بولادر. بوندن بر نیچه یل بورن-
لار هول ایملا اوغریسیدا بر ایچه تاپقر تار-
تشقان تاتارمتان ایملاچیلاری بو کونده یتی
جوز گینی قاوول ایتیب، هونینگ بیلن یاز-
ماندالار.

بەشى چوزگى دیگەن نرسەمز: و، ۋ،
ا، ە، ى، ى چوز گیلەری بولوب، بولار-
دان «ر» قایین تونرو، «ۋ» یکچکه تونرو
آتالادور؛ بولارنڭ هەمز برلەرینڭ «ە» ادلەری
بر حرفنڭ سوگیغا کیلیب آنی آلدا چوزماقدور
تول، فوّل سوزلەری کابی.
٢ نچی اوسەت چوز گیلەر بولوب، بولار-
دان «ە» بر حرفنی اوستکه قسقا «با»
چوزگیسی ایسە قایین چوزادور. شونڭ ای-
چون بولارنی «اوست چوزگیلەری» دیب
یورونیلادور. بار، کەل کابی.
٣ نچی آست چوزگیلەر بولوب، بولار
حرفنڭ آستغا قارب چوزلماغیغا سبب بولغان
لقلاری اوچون آست چوزگیلەری آتالادورلار.
برق، آست چوزگیلەر حرفلەرنڭ چو-
زولوداقی تاوشلاریغا قاراب ٣ کە بولینادرلار.
قایین آست چوزگی (ى)، اینگچکه (ى)
قسقا آست چوزگی (ى). کیل، یازدی
بیلەکابی. معنە، شول بشی تورلی چوزگی
لەرنڭ قسقا آست چوزگیسیدەن بولەکی چغ-

تى كورونكى تامانىدان قارول ايتيلگەن بو.
لوب، خاضردا هەم اول آلتى چوزكى بيلەن
كيلمەكدەلەر. تسقا چوزگينى قارول قيلو،
قيلەو اشى آيروچا بر مسئلە بولغانلقدان بو
حاضر شوندەى خالدا قاليب تور دور.

چغتاى ايملاسيدا يوكارى روسيا ايملا-
سيدان آيريلارنى بر يول بولسا اولدە آلارننك
ايشتيلگەنيچە يازيب، بولارننك ايسە بر تيبكر
(قاعدا) آشيغا كريب يازيلاريدور.

بو توغريدا چغتاى كيررنكيننك توزگەن
قاعدەسى جودە اوريلى تابيلادور.

زيرا هەر بر ش اوچون بر يول بر نى
از بولوغا تيكشدور. تيكزمز، يازغان ترس-
لەردەن بويولك كوييلگەلەر تاپمق ممكيندور.
براق، شونيسيدە باركم بو بيردەكى تززلگەن
يملا قاعدەسى ياقمەزدور، چە سوزلەر اوچون
بولوب، عربچە، فارسيچا، سوزلەر موندەن
تاشقارى ايتلمشدور. ياخشيسى بو قاعدەنى دا
يالپى (......) قيلمق كيرك ايدى.
چونكى بالالار شول قاعدانى اوركەنگەنده النتى

شول بولدا یازا باشلارلار: بو وقت الارنینگ
قارشولاریغه قاندای سوز کیلسه، کیلسون
«تانیماغاننی سیلاماس» دیب بر توللی مو-
غالطه قیلمه‌قلاری آنلادوزه. بو حالنی کوزده
توتیب شول توغریدانی قانانی اوزناشتیرو او-
چون توغریدان توغری آنی یات سوزلرگه هم
بوروتو کیرک بولادور. بوقسا تورکچه اوچون
توزالمه‌گان قاغیدانی دا بوزوب
ناقارلار؟ بی ایشیتمه‌گانچه یازیدان اوزگه چارا
قالمایدور. اما شو بیرگه کیلیب یانگیچه من ینه
ایلگری‌گی اوز فکریمگه قایتیب یات سوزلرنی تور-
کچه حرفلر بیلان یازیلسون دیگه‌نیم کبی یات
سوزلرگه ده تورکچه قاعده قورولسون یعنی
آلارنی دا شول تورکچه اوقولون سوزلکن قاعده
آستیغه کیرگیزیلسون دیمه‌ن. زیرا بر تلنینگ ایچ-
تلانووی و آننگ اوزیچه‌لیکده بارلیغینی کورسه‌توی
باشقه‌لارنی اوزیگه بوییون سوندوروب آلارنی دا
اوز بولیغی یوغوروق بیلان باشلانادور. موندن
بر ایچه یوز ییل بورون یازیلیب قالدیراغان

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROT ... MARKAZI
INV. № 3157/1

Қолди эмди чўзгу масаласи.Бу масала йангичилар билан эскичилар орасида тортишилғон ҳамза (ٔ), алиф (ا) масалаларидан ҳам керак бўлғонлиғи учун бу нуктада ҳар бир кимсанинг узоқ ўйлаб, ишка киришуви керак бўладир. Бундан бир неча йил бурунлар шул имло тўғрисида бир неча топкир тортишкон татаристон имлочилари бу кунда йети чўзгини қовул этиб, шуниг билан йозмокдалар.

Йети чўзги деган нарсамиз: و , ۉ , ا , ه , ی , ی , ی чўзгилари бўлуб, булардан «و » колин ўтру, « ۉ » ингичка ўтру аталадур; буларнинг ҳар бирларининг ишлари (...) бир харфнинг сўнгиға келиб, они олға чўзмоқдур: قول (кўл), قۉل (қул) сўзлари каби.

2 нчи уст чўзгилар бўлуб, булардан « ه» бир ҳарфни устига киска, «ا» чўзгиси эса қолин чўзадир. Шунинг учун буларни «уст чўзгилари» деб йурутиладур: بار (бор), (гал) گهل каби.

3 нчи ост чўзгилар бўлиб, булар харфнинг остиға қараб чўзилмоғиға сабаб бўлғонлари учун ост чўзгилари аталадурлар.

Бироқ, ост чўзгилар харфларнинг чўзулудаги товушларға қараб 3 га бўлинадурлар. Қолин ост чўзгу (ی), ингичка (ی), қиска ост чўзгу (ی).کیل (кел), یازدی (йозди), سیله (сила) каби. Мана, шул йети турли чўзгиларнинг қиска ост чўзгисидан бўлаги чиғатой гурунги томонидан ковул этилган бўлуб, ҳозирда ҳам ул олти чўзгу билан келмакдалар.Қиска чўзгини қовул қилу, қилмов иши ойруча бир масала бўлғонликдан бу ҳозир шундай ҳолда қолиб турадур.

Чиғатой имлосин бу кун русийа имлосидан ойиратурғон бир йўл бўлса, улда оларнинг эшитилганча йозиб, буларнинг эса *бир негиз* (қоида) остиға кириб йозишларидур.

Бу тўғрида чиғатой гурунгининг тузган қоидаси жуда ўринли топиладур. Зеро, ҳар бир иш учун бир йўл, бир негиз бўлурға тегишдур. Негизсиз йозилғон нарсалардан буйук камчиликлар топмоқ мумкиндур.Бироқ, шунисида борким бу йердаги тузилган имло қоидаси йолғуз туркча сўзлар учун бўлуб, арабча, форсийча сўзлар мундан ташқари айтилмишдур. Йахшиси, бу қоиданида йалпи (умумий) қилмоқ керак эди. Чунки болалар шул қоидани ўргангач албатта шул йўлда йоза бошларлар. Бу вакт оларнинг қоршуларига қандай сўз келса келсун, «тонимағонни сийламас» деб бир турли муомила қилмокла-

ри аниқдур. Бу ҳолни кўзда тутқоч шул қоидани қаттиқ ўрнаштиру учун тўғридан тўғри они йот сўзларға ҳам йуруту керак бўладур. Йўқса туркча учун тузилган қоиданида бузуб, татарлар каби эшитилғонча йозудан ўзга чора қолмайдур.Иш шу йерга йетиб келгач: ман йана илгариги ўз фикримга қайтиб, йот сўзлар туркча ҳарфлар билан йозилсун деганим каби, йот сўзларгада туркча қоида кўйулсун, йаъни оларнида шул туркча учун тузилган қоида остиға киргизилсун дейман. Зеро, бир тилнинг жилолануви ва онинг очунда борлиғин кўрсатуви бошқаларни ўзига бўйунсундуруб, оларнида ўз йўлиға йурғузмоқ билан бошланадур. Мундан бир неча юз йил бурун йозилиб қолдирилғон одат қоидалари бу кунгача бизнинг орамизда рўл ўйнаб келган экан, мундан сўнг бизнинг қоида ҳам бошқаларнинг орасида рўл ўйнасун. Нега ким: бу замон эзилганларнинг замонидур.

* * *

ЭЛБЕК

ИМЛО МАСАЛАСИ

(Иштирокиун. – 1920 йил 7 октабр, №206)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئملا مەسئەلەسى (*)

بولەدى. بورون يازغان ھەر ماقالەمدا
ئملالەردا يازيليب كيلەگەن بولغان ئيسكى ئملا
بيلەن يەنگى ئملا ئاراسيدا بولغان ئايرمانى
كورسەتيب، ئوتكەم: يەنگى ئملالەردا ئەلى
تيزدەن يولغا قويولا تورغان بر نەرسە ئيمەس
ئيكەنين دە توزاتيلا تورغان ئورونلارينى
بلگيلەين ئوقوچيلارغا ئاڭلاتيب، ئوتكەن ئيدم.
مەنە، شول ئملادا بولغان يتشمز يرلەرنى

تونۇشتاق ئارمان بىلەن بولسا كېرەك؛ «ئىنتراكىيون»
غازېتاسىنىڭ ١٩٨نچى سانىدا «ئىياچى» ئورتاقنىڭ
«ئىملا مەسەلەسى» دېگەن بىر ماقالاسى كۆرۈلۈپ،
قالدى. ئورتاقنىڭ ئاتانىدان يازىلغان بۇ ماقالا ھەر
نە قەدەر ئۇز باشلى ۋە ئۆزىگە تېگىشلى بىر يولدا
يازىلغان بولسادا قايسى بىر ئورۇنلارىدا مەنىڭ ئىملا
توغرىسىداقى، يازغان ماقالامىزدا تېگىشلى ئورۇنلارى
كۆزگە كۆرۈلەدۇر، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئول
ماقالادا يازىلغان قايسى بىر فىكرلەرنىڭ توغرى
ئېمەسلىكى ئاڭلاتىلادۇر.

مەن، ئورتاقنىڭ كۆچە باشىدا، كىشىلەر
ئاراسىدا سۆزلەب، يورماسدان غازېتا بېتىگە
چىقىب، كىرەكلى بىر مەسەلە توغرىسىدا تارتىشۇۋىغا
بىلەن كۆڭلىمدەن سىۋىنگەنىمنى بىلدىرەسەمدە، ئورتاقنىڭ
يازغان نەرسەسىنىڭ قايسى بىر ئورۇنلارىغا قارشو
ئۆز فىكرىمنىڭ كۆپىلى دەلىللەرى بىلەن يازماسدان
ئۆتەلمەيمەن.

ئىياچى ئورتاقنىڭ يازغان يازۇۋىدا مەسەلەگە
قارشو يورۇتىلغان فىكرلەرى: يات سۆزلەر
تۈركىيە ئېلى (قازانىدا) ئاستىدا يازىلماسدان
ئېشىتىلگەنچە يازىلسۇن، دېگەن فىكرىدۇر. بۇ
فىكرىگە مەن ھەم سۆزلەب، ئۇتقانىم بىلەن بىرگە

ئانى سوزلەردەن بورۇن ئىملا ئۈچۈن تۈزۈلگەن
ئىگىزىدە ئاڭلاتقان ئىدىم.

ھەمدە يات سوزلەرنى كۆزدە تۇتقان چاقدا
توغرىدان – توغرى ئىملا ئىگىزىن ئارادا ئى
كۆتەرىب، ئىشتىلگەنچە يازماقنىدا بىلە بىرگەن
ئىدىم، زىرا، بىزنىڭ چىغاتاي يازۇۋىدا ھر بۇسۇن
تورو تىلادور، بۇ بۇسۇن بۇ بونچا يازمان چاقدا
عمر بن ئىگىچكە سوزدە ئىنچىكە ئۈست جوزگى (ە)
بىلەن ھەرفلەردەن ك، گ، نى گىنە قويماقا توغرى
كېلىب، قالىن سوزلەردە ئىسە ئۈست جوزگىنىڭ
قالىنى (ا) بىلەن ق، خ، غ، ھەرفلەرىن قويماق
ئوزۇنلى – تاپىلادور. مەنە شۇل توغرىدانى ئالمۇنىڭ
ئاراسىغا كىرگەن يات سوزلەرنى شول ئىگىزگە
ئىيەرتىب، يازماق كېرەكدور. يەنەدە بىزنىڭ بۇنىگز
بۇ بۇسۇنىمز ئۇتقول توركچە ئوز بىلىكتىبلى ئۈچۈن
تۈزۈلمىش بولغانلىقدان جىبت سوزلەرنىڭ ئورنىغا
ئوز سوزىمز تاپىلماغان چاقدالغىنا ئانى يازماقنى
توغرى كېلەدور.

ئوز سوزىمز تورغان يەرلەردە ئىلچى،
ئوزتانىڭ كورسەتكەنى دىبك يازانلار (مەكتەبلەر)
ئورنىغا مەكاتىب، يازغۇچ (قام) ئورنىغا قالام ياخود
قەلەم دىب قىنالىب، ئولتۇروشلى بىرلىكچە بىرە

توغرى كېلەدۇر.

ئۆز سۆزىمىز تۇرغان يېرىدە ئېلچى، ئوزتاتنىڭ كۆرسەتكەنى دېك يازغانلار (مەكتەبلەر) ئورنىدا مەكاتىب، يازغۇچ (قەلەم) ئورنىدا قالام ياخود قەلەم دېب يازىلىب، ئۇلتۇرۇشنى بىر نەچچە بىرە كىرەكلىكى يوقدۇر.

بىر ئوزبېك تىلىنىڭ بايلىغىنى تانىسامىز: شۇنىڭ بىلەن ئونۇتۇلغان سۆزلەرنى دە تاپىماققا تىرىشەمىز. تاپىلغان سۆزلەرىمىزنى ئۆز ئىكىدىسكە سالىب، يازاۋەرەمىز؛ ئاچانكى بىر سۆزنىڭ تۈركچەسى تاپىلماس ئىكەن ئانى ئۆز سۆزىمىز تاپىلغانچا تۇتقۇن ئېتىب، ئۆز يۇرتىمىز قەستىدا ساقلايمىز؛ ئۆزىمىزنىكى تاپىلغاچ، ئانى ئارادان يوقاتامىز. بۇ ئىش خازىردا قولاي بولماسادا ئىز بە ئىز قولاي بولماغى تانىقدۇر.

— ٣ — ٤ كىلمىشە لە باش سۆزلەر ئوزبېك تىلىنىڭ ئوبىن بىقتىماق، يا خود يات سۆزلەرنى سىلەب، ئانى ئۆز خالىدا قالدىرماق يەنە ئەيتەمەن يارامايدۇر، تۇتكەن يوسۇلىمىزگە تېگىرى بولغان سۆزلەرنى بوتوتالەي ئارادان چىقارماق كېرەك.

بو ئىش جودە مۈمكىن بولماغان چاقدا قىنا

ئانى قايسى يول بىلەن بولسادا ئىگىز ئۈزە يوسۇن
قارشوسىدا بويون ئېگدىرمەك ئىكەندۇر.

ئەمدى ئاز، قورقمايلوق. مۇمكىن بولغانىچا تۈركىيچە يازغانىمىز كەبى يات سۆزلەرنىدە يېڭىلىي تولاراق ئۆز ئىگىزىمىز ئاستىغا ئالىپ، بارايلوق. بۇ يول توغرىداقى سىيلەمەسلىكنى (خورماتسىزلىقنى) باشقالارنى قويباي ئەزەبلەرنىڭ ئۆزلەرىدەن ئۆرگەندىك. ئالار: ئۆز تىللەرىدە بولماغان ھەرپلەرنى ئۆز ھەرپلەرى بىلەن يازغانلارى كەبى (گ ئورنىدا ج، چ، يېرىدە ص گىنرال - جنرال، چىن - صىن كەبى) ئەھرىف، ئانىدا بىر نەرسە كىرىتمەي، چىت سۆزلەرنى بوزماققادا قورال ياسادىلار ھەم شۇنىڭ قولاباق بىلەن ئىرشىدىلەر: بۇ يول بىلەن ئەللە قانچا يات سۆزلەر بۇتۇنلەي ئەرەب كىيىمى، ئەرەب قالىبىدا يازىلا تۇرغان بولوب، ئۆز ئەپتەلەرىن (شەكىللەرىن) يوقاتدىلار. (گىيئوگرافىيە يېرىدە جغرافيا يازغانى كەبى) شۇنىڭ ئۈچۈن مەن لىياچى تۇرناپىنىڭ فىكرىگە قارشى ئاز فىكرىمنى كۆچەيب، يەنە بىلە يەتەمەن. ئۆزگەن ئىگىزىمىز ئالار ئۈچۈن بۇزۇلمايدۇر. وە ئالارنى سىيلەب ئۆز خالىچا قالدىرىلمايدۇر؛ بەلكى تېز كۈندە ئالار ئارادان چىقارىلادۇر.

ئىبلىبىك

Бундан бурун йозғон бир мақоламда орамизда йозилиб келмакда бўлғон эски имло билан йанги имло орасида бўлғон айирмани кўрсатиб ўтгач: *йанги имлонида ҳали тездан йўлға қўйула турғон* бир нарса эмас эканин ва тузатила турғон ўринларининг борлиғин ўқучиларға онглатиб ўткан эдим.

Мана. шул имлода бўлғон йетишсиз йерларни тузатмок ормони билан бўлса керак: «Иштирокиун» ғозетасининг 198 нчи сонида «Элчи» ўртокнинг «Имло масаласи» деган бир маколаси кўрулуб ўтди. Ўртокнинг томонидан йозилғон бу макола ҳарна кадар ўз бошли ва ўзига тегишли бир йўлда йозилғон бўлсада, қайси бир ўрунларида манинг имло тўғрисидағи йозғон маколамғада тегишли ўрунлари кўб кўруладур. Шунинг билан бирга ул мақолада йозилғон қайси бир фикрларимнинг тўғри эмаслиги онглатиладур.

Ман. ўртокнинг кўча бошида. кишилар орасида сўзлаб йурмасдан. ғозита бетига чикиб. кеpакли бир масала тўғрисида тортишувиға чин кўнглимдан севинчимни билдирсамда. ўртоқнинг йозғон нарсасининг қайси бир ўрунлариға каршу ўз фикримнинг кучли далиллари билан йозмасдан ўтолмайман.

Элчи ўртокнинг йозғон йозувида манга каршу йурутулғон фикрнинг бири: йот сўзлар ўзбекча негиз (қонда) остида йозилмасдан эшитилганча йозилсун», деган фикридур. Бу фикрни ман ҳам сўзлаб ўтғоним билан бирга они сўзловдан бурун имло учун тузулган негизнида англатғон эдим. Ҳамда йот сўзларни кўзда тутғон чокда тўғридан тўғри имло негизин орадан кўтариб. эшитилганча йозмокнида билдирган эдим. Зеро. бизнинг чиғатой йозувида бир йўсун йурутиладур: бу йўсун бўйунча йозғон чокда хар бир ингичка сўзда ингичка уст чўзғи (٨) билан харфлардан ك. گ нигина кўймокка тўғри келиб. калин сўзларда эса уст чўзғининг калини (ٰ) билан ق خ غ харфларин кўймок ўрунли топиладур.Мана шул тўғридағи тилимизнинг орасиға кирган йот сўзларни шул негизга ийартиб йозмок кеpакдур. Йанада бизнинг бу негиз ва бу йўсунумиз нукул турк – ўзбек тили учун тузулмиш бўлғонликдан чет сўзларнинг ўрниға ўз сўзимиз топилмағон чокдағина они йозмокка тўғри келадур.

Ўз сўзимиз турғон чокда. «Элчи» ўртокнинг кўрсатганидек йозоклар (мактаблар) ўрниға макотиб. йозғич(калам) ўрниға қолам йо-

худ калам деб **кийналиб** ўлтурушни бизнингча сира кераклиги йўк-**дур**.

Биз ўзбек тилининг бойлигига ишонамиз: шунинг билан унутилгон сўзларнида топмокка тиришамиз.Топилгон сўзларимизни ўз негизига солиб йозаверамиз. Качонким, бир сўзнинг туркийчаси топилмас экан, *они ўз сўзимиз топилгонча туткун этиб, ўз йўсунумиз* остида саклаймиз. *Ўзимизники топилгоч, они орадан йўкотамиз*. Бу иш хозирда кулай бўлмасада тез пайтда кулай бўлмоги аникдур.

3-4 келмишак йот сўзлар ўзбек тилининг уйин йикитмок йохуд йот сўзларни сийлаб, они ўз холида колдирмок, йана айтаман, йарашмайдур. Тутган йўсунумизга тескари бўлгон сўзларни бутунлай орадан чикармок керак.

Бу иш жуда мумкин бўлмагон чокдагина кайси йўл билан бўлсада негиз ва йўсун коршусида бўйун эгдирмок тегишдур.

Эмди, биз кўркмайлук. Мумкин бўлгонича туркийча йозгонимиз каби йот сўзларнида чокли ўларок ўз негизимиз остига олиб борайлук.Биз бу тўгридаги сийламасликни (хурматсизликни) бошкаларни кўйай. арабларнинг ўзларидан ўргандик. олар: ўз тилларида бўлмагон харфларни ўз харфлари билан йозгонлари каби (г ўрнида ж, ч йерида с: гинрал – жинрал , чин –син каби) «таъриф» («تعريف») отида бир нарса киритиб чет сўзларни бузмоккада курол йасадилар, хам шунга кулайлик билан эришдилар. Бу йўл билан алла канча йот сўзлар бутунлай араб кийими. араб колипида йозилатургон бўлуб. ўз аптларин (шаклларин) йўкотдилар (гийаграфийа арабда жугрофийа йозгони каби). Шунинг учун ман Элчи ўртокнинг фикрига карши: ўз фикримни кучлаб, йана айтаман: тузган негизимиз олар учун бузулмайдур. Ва оларни сийлаб ўз холича колдирмайдур. балким тез кунда олар орадан чикариладур.

* * *

ЭЛБЕК

ИМЛО ВА ТИЛ ҚУРУЛТОЙИНИНГ ЧАҚИРИЛИШИ ОЛДИДАН

(Иштирокиун. – 1920 йил 27 нойабр, 240-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئهلا وه تل قورولتاينينك چاقيريليشي ئالدىدان

تورکستانده باشقارچی ئوزبیك خلقینك
اوزبیکچه تیگیشلی سانالغان تل وه املالاری
تورغوزیسیدا شول کیلیشگوسی دیکهیر تاییانینك قور-
تالاریدا قورولتای (سیزد) چاقیرلغوسیدور. بو
قورولتای، مونده‌ی ئالکه‌ریگی بولور، ئوتمش
ییلی توغریسیدا قورولتایلارنینك بارچاسیدان:
ئارتوق وه بارچاسیدان دا کیره‌کلی بولغانلیقدان
تورکستانده بولغان ئوزبیك ایشلارینینك بونگه تاشقی
تابیارلق کوروشه‌ری وه بونگه کوگل بیریب
کیله‌له‌ری کیره‌کدور.

مونده‌ی قورولتای بولوب، ئونگه‌چه قو-
رولتایلاردا تارتیش وه‌مسئله‌له‌رنینك کوبی بوتون
تورك ئورروقلارینینك تیلی بر تورلی بولسون ده
یازیشلاری هم بر قاعده ئاستیدا بارسون که‌بی
(خازرقی تیلیمیزنی مومکین بولمای تورغان باش
قاتروچی) مسئله‌له‌رنینك ئوستیده بولوب کیلگه‌نده‌ن
کوزگه کوروه‌رلیك بر ایش ئشله‌نه‌لمه‌ی کیلگه‌ن
ئیدی. ئیمدی مونده‌ی سوگگی بولا تورغان
قورولتای ئو قورولتایلار که‌بی بولغوسیدور:
بونده یالغوز قینا بر ئویماقنینك ئوزبیکه تیگیشلی

بولغان شېۋىسىدە ۋە ئوزبېكچە تېكىستى سالىنغان
ئەلاسىدا ئورقوپ يازىشلارى ھەمدە مول ئەلا ۋە
تاشى يالچى شۇل خەلقىنىڭ ئوزبېكچە قايول ئىتەدىرىش
توشۇبلارى كورۇلەدۇر. بونىڭ ئۈچۈن ئولكە
قورولتايى چاقىرىلىش ئالدىداكى تاشكېنت شەھرىنىڭ
ئوزىدە بولغان ئوزبېك خەلقلارىغا تېكستى
ئېيتىشى بويىچە دېگەندە شەھەر كولېكورىسى
چاقىرىلادۇر.

بۇنىڭ يالغۇزچە كىشىلەرىنىڭدە ھەر بىرەۋى شەھەر
مەكتەپلەرىدە ئانا تىلى ئوقۇتقۇچىلارى بولوپ
بولارنىڭ ئارالارىدا ئوقۇتقۇچى بولمادى يالغۇز شۇل
ئوزبېك خەلقىنىڭ تىياتىر ۋە چالغۇ (موزىقا)
ئىشلەرىدە يورغالارى ھەم قوشۇلا ئالادورلار.
شونىڭ ئۈچۈن شو كولەمدە ياشلاپ ئىرلىكەدە
بولغان ھەمدە ئوزبېكچە ئانا تىلى ئوقۇتقۇچىلارىنىڭ
ھەمدە تىياتىر — موزىقا كەبى ئىشلەر بىلەن ئەمەلە-
ئىيەب: كېلەچەكدە توغان ياشلارىمىزدا بو ئىز. دولتا بىلە
تايارلىق كورمەكلەرى كېرەك بولادۇر. قوررالنا قا
تايارلىق كەلدۈرۈش ئىشلەرىدە ئولكە بىلىم كېڭەشى
(كرەيوالى كەمىسەرىيات) ئالدىدا ئولاكەدە بولغان
بولماسا (شۇرىچىلارغا) ئىيروجا بويورولار ھەم
بېرىلاتىلسىمەدۇر. موندەن تاشقارى تاشكېنتنىڭ

Туркистонда йашағучи ўзбек халқининг ўзига тегишли саналғон тил ва имлолари тўғрисида шул келгуси декабр ойининг ўрталарида қурултой (сизд) чақирилғусидур. Бу қурултой мундан илгариги бўлуб ўтмиш билим тўғрисидаги қурултойларнинг барчасидан ортуқ ва барчасиндаида керакли бўлгонликдан Туркистонда бўлгон ўзбек йошларининг бунга ошиқча таййорлиқ кўришлари ва бунга кўнгул бериб келишлари керакдур.

Мундан бурунги бўлуб ўтган қурултойдаги тортишиш ва масалаларнинг кўби бутун турк уруғларининг тили бир турли бўлсун ва йозишлари ҳам бир қоида остида йозилсун каби (ҳозирдан қилиниши мумкин бўлмайтурғон бош қотирғучи) масалаларнинг устида бўлуб келганидан кўзга кўринарлик бир иш ишланилмай келинган эди.Эмди мундан сўнгги бўла турғон қурултой у қурултойлар каби бўлғусидур (бўлмағусидир?-Ж.Ҳ.): бунда йолғузгина бир уймоқнинг ўзига тегишли бўлғон шевасида ва ўзига тегишли саналғон имлосида ўқуб, йозишлари ҳамда шул имло ва тилни йалпи шул халқнинг ўзига қабул этдириш тўғрилари кўруладир. Бунинг учун ўлка қурултойи чақирилиши олдидан Тошкент шаҳрининг ўзида бўлғон ўзбек халқлариға тегишли этиб, биринчи декабрда шаҳар кунгреси чақириладур.

Бунга йиғилғучи кишиларнингда ҳар бирлари шаҳар мактабларида она тили ўқутучилари бўлуб, уларнинг ораларида ўқутучи бўлмағон, йолғуз шул ўзбек халқининг тиатру ва чолғулар (музика) ишларида йурғонлари ҳам қўшула оладурлар. Шунинг учун шу кундан бошлаб ўлкада бўлғон ҳамма ўзбек она тили ўқитувчиларининг ҳамда тийотру-музика каби ишлар билан айланишиб келмакда бўлғон йошларнингда бу қурултойға таййорлик кўрмаклари керак бўладур. Қурултойға таййорлиқ кўруш ишларида ўлка билим кенгаши (крайевой камисарийот) томонидан ўлкада бўлғон бўлмаларга (шўъбаларга) ойруча буйруқлар ҳам йуборилғусидур. Мундан ташқари, Тошкентнинг ўзидан ҳам кишилар йуборилиб, қурултойнинг кераклиги тўғрисида сўзлар сўзланиладур.

Албатта, бу тил ва имло қурултойи бизнинг учун кўпдан керак ўлсада, билим кенгаши устига чиқиб ўлтурғон ўртоқларимизнинг (ҳозирги ўртоқдан бўлакларининг) ҳаммаларининг кўнгилларига келган(и) йўқ эди: келсада йуқорида айтилган(и) каби бутун турк уруғларининг бир тилда сўзлашишлари учун тиришиб йурғонлар эди: сўнгги кунлардаги

синовлар (тажриба) бирлашиш хаёлини(нг) ҳозирдан мумкин бўлмайтурғонлигин, унинг ўрнига ҳар бир турк уймокларининг ўз шева ва ўз йозишларин ойруча йўлда олиб бормокларин мос (мувофик) айтиб билдирди, шул тўғрисидан биз Туркистонда бўлғон турк уруғларидан йолғуз ўзбекларнигина чакирмокчи бўлдик; ҳам у курултойни «ўзбек курултойи» дейа атадик. Зеро, бир тилни ва бир имлони каторға кирмаги учун уни негиз ва йўсунга мослаб (мувофиклаб) йозилғон бўлмоғи керакдур: коидасиз сўзланган сўз ва йозилғон йозув иккинчи бир тил ва имлоға котишғоч асғ (фойда) бериши ўрнига унида йўлдан чикорадур. Ўзи каби йўлсиз ва йўсунсиз бир ҳолға келтирадур. Шунинг учунда энг осон шул бирлаштирилмак исталинган тилларни бир коидаға бўйун эгдирмок ва йозуларни эса бир йўлда олиб бормок тегишлидир.

Бу ҳолда оларнинг бирлашишлариға кенг йўл очилғон каби бир турли шевада ўкуб, йозучи халк учунда улуғ бир кулайлик бўладур: бунинг билан бир халкнинг ўзаро турли йўлсиз ва киши онгламаслик имло билан йозишлари орадан кўтариладур. Мана шул тўғридан бир имло бўлғон ўзбек тил ва имло курултойиға керагича аҳамийат берилмаган ва бу тўғрида ўзбек йошларининг, айникса, она тили сабокларида ўкутучилик килиб келмакда бўлғонларнинг ҳар кандай ишларин ташлаб келишлари ойруча истаниладур.

Элбек

* * *

ИМЛО ҲАҚИДА БИРИНЧИ КЕНГАШ ЎЛТИРИШИ

(Қизил байроқ. – 1921 йил 1 йанв., №10)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

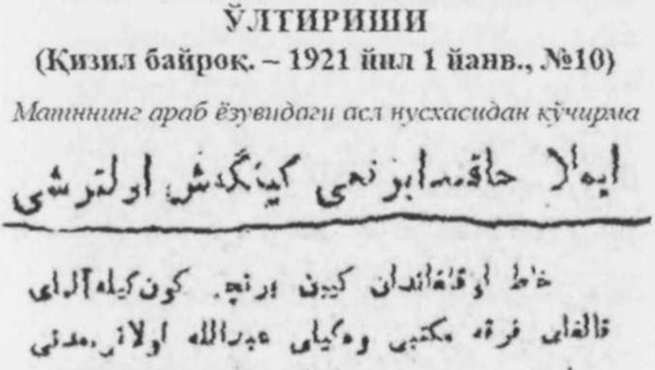
ایملا حاقیده ابرنجی کینگش اولتیریشی

خط اوقیلغاندان کیین برنچی کون کیله‌آلدی
قالغانی فرقه مکتبی وکیلی عبدالله اولانی مدنی
معارف جمعیتی وکیلی صالح اورتاقلار
قرارلارنی تبریک ایتهلر.

بولەرنىڭ سوزيدەن سوڭ ايملا توغريسيدا
داقلاد قيلماق اوچون اورتاق فطرەتگە سوز بەرل:
داقلادچى توبەنداغيچا سويلەدى:

مەكتەب مەسئەلەسينىڭ ايڭ موهيم روكني
ايملا مەسئەلەسيدر. مەكتەب مەسئەلەسى قانچا
كيڭيسە، شانچا بويوسا ايملا مەسئەلەسى هم شونگە-
قاراب كيڭگەيەر بويور.

نيكالاي زامانيدە بزدە مەكتەب مەسئەلەسى
كيچك ايدى. ئەهەميەتسز ايدى. تاشكينتدە،
سەمەرقەنددە كبى كەتتە شەهەرلەريمزدە ايكى
اوچ داورسوڭ جديدە مەكتەبلەريمز آچلغان بولسا
هەم بلگيلى بر اساسى بولماغان او دە تەجريدە
مەكتەبلەريدە ايملادان كەپورەك اوچون يىتەرلك
كوچ يوق ايدى. روسيەدە كيگەنلەر حكومەتى
قوزغالاندان كين مەكتەب مەسئەلەسى بوتون دە-
ياتى مەسئەلەرنىڭ ايڭ برنچيسى بولوب قالدى.
روسيەدە باشلاغان بوتون اينسان بالالاريني جولت
وە بلمەزلكدەن تيزلك بلەن قوتقارش يوليدا
روسيە شورالار حكومەتى داش بلەن، كرشدى.

توركيستان كيگ شلەر جمهوريەتى هەم اوزينىڭ
يول باشچيسى بولغان مەركەزگە ايرگەشدى. بار
كوچى بلەن اوقوتش، اوقوتوشغا بيرلدى. حكومەتنىڭ
مەكتەب اشلەريني اوز بويوللەريگە آلغان تور-
كستان معلملەرى، توركستان بالالاريغا ايم اوركە.

تەمەك ئشیگە چندەن کرشدیلەر. دیمەك: مەکتەب
مەسئەلەسی بزدە هەم کیرەکلك کوچ کیرەکلك
اهمییەتنی آلغان بولدی. مەکتەب مەسئەلەلی کوچ
آلغاچ ایملا مسئلەسینڭدە کوچ آلشی تەبیعی ایدی.
چونکی بوقاربدا دیگەنم کبی مکتبنڭ ایلگیموهیم
روکنی ایملادر.

شوندەی بولوب بزدە مکتب مسئەلەسی بلەن
برگە ایملا مسئلەسی هەم کوچەیدی. اهمییەت آلدی
مەکتەب دیگەن کشی ماٸلاٸ هەم دیدی. مەکتەبنی
اویلاغان کشی ماٸیملانی هەم اویلادی.

بلەسزکم: اینسان بر نرسەنی توشونەر ایکەن
اونڭ فیکری، اویلاب تورغان نرسەنڭ اوزیدە-
گنە قادالیب، میخلانیب، تکلاب قالماس ایدسانڭ
فیکری توشونە باشلاغان نوقطادان مەناسەبەتلەر
ایزلەب، یوللار تاپب، باشقا نوقطلارغا توغری
بورار، حەرەکەتە ایتەر. متاش-نکینتە معلوم-
لەرینڭ بو تودەاری هم شوندەی بولەدیلار.
اوللارنڭ فکرلری ایسکی ایملانڭ اوزیدەگنە
قادالیب قالمادی. ایسکی ایملانی توشونەر ایکەن،
یەڭگی ایملاغا توغری بوروردی. حەرەکەت قیلدی:
شونگە (یەڭگی ایملاغا) ایرشیبدە قالدی.

ایندی بر سوراغ کبلەدر: شول یاش فیکر-
لەر ایسکی ایملادان یەڭگی ایملاغا توغری بورار

ایکەن ئیندای هەرەکەتلەر قیلدی یەعنی ایملا-
چیلەریمیزدان بر بولاکی ایسکی ایملانی تاشلاپ
یەڭگی ایملانی نیچون قاوول ایتدی. بولارگە
دەلیللەری، بەتیجەلاری (مەدرەسەچە ایتکاندا دەصغرا
کبرالاری) نەمەدر؟

مجلس مەسائیدە ایتەرسە مین حاضر شو-
نلرنی یەعنی یەڭگی ایملاچیلارنیڭ مەنتیقلارینی
عەرز قیلیپ اوتامین.

یەڭگی ایملاچیلار مەنبەلەنی مەدەشوندا دیپ اویلادیلار:

١ - روسیه کیڭەشلەر حکومەتینیڭ مەعارف
توغریسیداغی کیڭەش پراغرامماسیدان باشقا میللە-
تلەر دەرمەجیسیدە قایدالانماق بزگە هەم لازم،

٢ - ایلمزدەگی بیلمسزلیك بیلەن ساوادسزلقنی
شول پراغراممادان فایدالانغانلار قاتاریدە تیزلك
بیلەن یەتیرمەك وە اونی باشقالار کبی تیزلك
بیلەن یاساماق صنفیگە. اش مایدانیغا بیتشتیرمەك
بزگە هەم واجیب.

اش مانە شو ییرگە کیلگەچ یەڭگی ایملا-
چیلار اوچنچی بر نرسەنی اویلاماقغا مەجبور بو-
لدیلار

باشقا میللەتلەردەگی اوقوش، اوقیتوش
قوراللاری بزدە هەم بارمی، یوقمی؟

قارادیلار آنچا یوق. دەبدەر، قەلەم کەبی نرسەلەر

آزمى، كوپمى نابلادر. ايستيعداد ايسه آرتوغى بىلەن بار. ئراق ايلك كيرەكلى بر نرسەمز يوق.

اونەمە؟

باشقا ايللەرنىڭ يازو بىلەن الفبالاريدا كورو. روالسگەن ترتيب، ايختيزام وە قرلاياق بزنىڭ يازورمزدا، بزنىڭ الفبامزدا يوق!

باشقالارنىڭ الفبالارى يارولارى تەرتيبلى، ايختزاملى، مولايى. بزنيكى تەرتيبسز، بزوق، هم قيين!

مانه شو ييردە بر آز توختاماغمز كيرەك:

يالەمز بزنىڭ يازوومزداغى حەرفلەر عەرەب حەرفلەريدر. عەرەب حەرفلەرينىڭ ايسه قيينلغى، قاعدەسزلغى تەئريخى بر مەسئلەدر.

*** باشدا عەرەب حەرفلەرينىڭ اوتاسيدا حەرەكەلربدە يوق ايدى. بر حرفنىڭ زەمەلرى كەسرەليمى، فەتحەليمى، ياخود ساكينليمى بولغانين بليب بولماس ايدى. (جامع) كەليمەسين يازماقچى بولغاندا (ج م ع) حەرفلەريني برلەشتورە ايديلەر. بونىڭ ماعناسيني آڭلاماغان كشى جمع، جمع، جمع، جمع، ديب ۳۹ تورلى اوقوى آلور ايدى.**

آصل مەتەننىڭ قايسى ايكەنىن بىلماي ابىدراپ
قالار ايدى.

عەرەبلەر، ھيامەن يوكسەلگەندەن كيين بو قيينالقلارنى آڭلادىلار. اوزلارىنى بو بەلادان قوتقارماق اوچون توشوندىلار. ھەرفلەرگە اوقتالار بىلەن ھەرەكەلەر قويدىلار.

عەرەبلەر قاوول ايتكەن ھەرەكەلەرى توردۇر:
زەممە، كەسرە، فەتھە، مەد.

مەنە شونىڭ بىلەن عەرەب يازوسى مەتەنلەردەگى دەن قارانغولقدان قوتولوپ قايتيپ قالدى. قوتولوپ قالغان بىلەن باشقا بىر قيينالقا اوچرەدىلەر: بىر كەلىمەنىڭ ھەرفلەرىنى يازغاندان كيين نوقطالارنى قويماق، ينە قايتيپ ھەرەكەلەرىنى قويماق اوچون بىر كەلىمەنىڭ تيگرەسىگە ايكى اوچ بولا ايلەنمەك (طەواف ايتمەك) كە مەجبور بولادىلار. بو بىر ھەرەكەلەرنىڭ بىرەسى اوز ھەرفىدەن اوزاقرق توشوپ قالغاندا اش بوزولغان اوچون ھەر ھەرفنىڭ ھەرەكەسىنى قويغاندا توختاپ اوزين بىلگىلەمەككە مەجبور قالدىلار.

بو ايكى مەنەشو ايكى اولوغ قيينلق اوچوندۇركم:
ھەركەلەرلى عەرەبلەرنىڭ اوزلارى ھەم ھومەن

قاورل ایتمەدیلەر. قورآن، حدیث کبی ایلك موهیم
دینی کتابلاردا خاص قیلب باشقا یازولارینی یەنە
«جمع» کەلیمەسینی ٣٩ تورلی اوقوماق ایحتیمالی
آراغا چقیب قالدی. بز هم عەرەب حرفلرینی
حەرەکەسز قاورل ایندك، دیمەك بز هم «ج م ع»
یا «علم» سوزینی یازیب، بونك معناسینی آڭلا
ماغان بر کشیگە کورسەتسەك ٣٩ تورلی اوقوبتە
آصل مقصدنك قایسی بری ایکەنینی آڭلایا الماي
آپدراب قالادر.

بوتون میللەتلەر یازینی اوقوماغاچ مەعنانی
آڭلایا آلمایلار، مەعنانی آڭلاماق اوچون یازینی
اوقویلار. بز ایسەك مەعنانی آڭلایا آلماساق
یازوینی اوقویا آلمایمز. تلمزدەگی عەرەبچە سوز
لرنی یازار ایکەن «جمع»، «علم» کبی ٣٩ ایحتیمالی
سوزلارنی یازیب اوقوچی بالالارمزنك میەسینی
جوروەیمز. تورکچە سوزلارنی یازغاندا تورت
«حەرەکەت» قاورل قیلغان ایدك: «ا، و، د، ی»
بونلارنی حەرەکە دیب آلغان ایکەن «ش،
آی» آلاو» سوزلریدە حەرف قیلبدە اشلەتەمز.
بو تورت حەرەکەنی هم اوز اورونلاریدا یازا
بلمەیمز «کیلگەن» دیگندە «گەن» ایشیتب، گان

یازالز. ونارله دیکانده وقاه ایشتیبه‌ده‌ن دان
کیین حه‌ره‌که قویمایمز.

اوزون سوزنینگ قیسقاسی: یازوومز قاعداسز،
ایملامز بوزوقدر، ایکی یازوویمز بوقادار قیینلیق
بوزوقلقلار بار ایکه‌ن، هنوز حکومتینگ معاریفه
برانغان ماعیلیمیدان باشقا مالعتلر قاتاریده فایدالانا
آلمایمز. اونلاردان کیین ده قالانز، باشقالار بر یارم
آیدا ساواد چقارسالار، بز یارم یلدا چقاروورمز.
باشقالار بر یارم آیدا بوتون صنف بالالارینگ
ساوادینی چقارسالار، بز یارم یلدا بر صنف
بالالارینگ یوزده‌ن ایللیته‌سینینگ هم ساوادینی چقارا
آلمایمز. (بتمه‌دی) س.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Хат ўқилғондан кейин биринчи кун кела олмай қолғон фирқа мактаби вакили Абдулла Авлоний, маданий-маориф жамийати вакили Солиҳий ўртоқ- лар кўнференсни табрик эталар.

Буларнинг сўзидан сўнг имло тўғрисида доклад қилмоқ учун ўртоқ Фитратга сўз берила: докладчи тубондағича сўйлади:

Мактаб масаласининг энг муҳим рукни имло масаласидир. Мактаб масаласи қонча кенгайса, қонча йуруса, имло масаласи ҳам шунга қараб кенгайар, йурушар.

Николай замонида бизда мактаб масаласи кичик эди, аҳамийатсиз эди.«Тош-кент, Самар-кент» каби катта шаҳарларимизда ики-уч «усул жадид» мактабларимиз очилғон бўлса ҳам белгили бир асоси бўлмоғон у «тажвид» мактабларида имлодан гапурмак учун йетарлик куч йўк эди, Русийада кенгашлар ҳукумати қурулғондан кейин мактаб масаласи

бутун ҳайотий масаланинг энг биринчиси бўлуб қолди. Русийада йошоғон бутун инсон болаларини жаҳолат ва билимсизликдан тезлик билан қутқариш йўлиға Русийа шўролар ҳукумати «иш билан» киришди.

Туркистон кенгашлар жумҳурийати ҳам ўзининг йўлбошчиси бўлғон марказга эргашди. Бор кучи билан ўқуш, ўқутушға берилди. Ҳукуматнинг мактаб ишларини ўз бўйунларига олғон Туркистон муаллимлари Туркистон болалариға илм ўргатмак ишига чиндан киришдилар. Демак: мактаб масаласи бизда ҳам кераклик куч, кераклик аҳамийатни олғон бўлди. Мактаб масаласи куч олғоч имло масаласинингда куч олиши табиий эди – чунки йуқорида деганим каби мактабнинг энг муҳим рукни имлодир. Шундай бўлуб, бизда мактаб масаласи билан бирга имло масаласи ҳам кучайди, аҳамийат олди. Мактаб деган киши «имло» ҳам деди. Мактабни ўйлағон киши «имло»ни ҳам ўйлади.

Биласизким: инсон бир нарсани тушунар экан унинг фикри ўйлаб турғон нарсанинг ўзидагина қодолиб, михланиб, тикилиб қолмас, инсоннинг фикри тушуна бошлағон нуқтадан муносабатлар излаб йўллар топса, бошқа нуқталарға тўғри йурар, «ҳаракат» этар. «Тошкент» муаллимларининг бу тўдалари ҳам шундай бўлдилар. Унларнинг фикрлари эски имлонинг ўзидагина қодолиб қолмади. Эски имлони тушунар экан, йанги имлоға тўғри урунди, ҳаракат қилди: шунга (йанги имлоға) эришибда қолди. Энди бир сўроғ келадир: шул йош фикрлар эски имлодан йанги имлоға тўғри бурар экан, нииндай ҳаракатлар қилди. Йаъни имлочиларимиздан бир бўлаги эски имлони ташлаб, йанги имлони нечун қовул этди, бунга далиллари, мантиқлари (мадрасача айтганда, сахро кабирлари) нимадир?

Мажлис мисолида айтарса мен ҳозир шунларни, йаъни йанги имлочиларнинг мантиқларин арз қилиб ўтамен.

Йанги имлочилар масалани мана шундай ўйладилар:

1-русийа кенгашлар ҳукуматининг маориф тўғрисидағи кенгаш проғраммасидан бошқа миллатлар даражасида фойдаланмоқ бизга ҳам лозим.

2-элимиздаги билимсизлик билан саводсизлиқни шул проғраммадан фойдаланғонлар қаторида тезлик билан битирмак ва уни бошқалар каби тезлик билан йасамоқ, синфга(?), иш майдонига йетиштирмоқ бизга ҳам вожиб.

Иш мана шу йерга келгач, йанги имлочилар учинчи бир нарсани

ўйламок-ка мажбур бўлдилар. Бошка миллатлардаги ўкуш, ўкутуш куроллари бизда хам борми. йўкми?

Қарадилар, анча бино, даптар, қалам каби нарсалар озми, кўпми топиладур. Истеъдод эса ортиғи билан бор.Броқ энг кераклн бир нарсамиз йўқ. У нима?

Бошка элларнинг йозуви билан алифболарида кўрулган тартиб, интизом ва кўл-ойок бизнинг йозувимизда, бизнинг алифбомизда йўқ! Бошкаларнинг алифболари, йозувлари тартибли, интизомли *бўлур, бизники тартибсиз, бузук хам кийин*!

Мана шу йерда бир оз тўхтамоғимиз керак: биламиз, бизнинг йозувимиздаги харфлар араб харфларидир.Араб ҳарфларининг эса кийинлиги, коидасизлиги айрича бир масаладир. Бошида араб ҳарфларининг нуктаси-да, харакалари-да йўқ эди. Бу ҳарфларнинг заммалари, касралари, фатҳалари йохуд сокинлари бўлғонин билиб бўлмас эди.(жами - جمع) калимасин йозмокчи бўлғонда (ع - م - ج) харфларини бирлаштура эдилар. Бунинг маъносини онгламоғон киши «جمع، جمع، جمع، جع» *деб 39 турли ўкуй олур эди. Асл максаднинг кайси эканин* билмай исдироб килар эди. Араблар илман йуксалгандан кейин бу кийинликларни онгладилар. Ўзларини бу балодан куткармок учун тушундилар, харфларга нукталар блан ҳаракалар қўйдилар.

Араблар ковул этган ҳаракалари тўртдир: замма, касра, фатха, мад.

Мана шунинг блан араб йозуси муаммоликдан, коронғуликдан кутулиб қайтиб колди. кутулуб колғон блан бошқа бир қийинликка учради: бир калиманинг ҳарфларин йозғондан кейин нукталарни қўймок, *йана кайтиб ҳаракаларини қўймок учун бир калиманинг* теграсига ики-уч йўла айланмак (товоқ этмак)ка мажбур бўладурлар. Бу бир харакаларнинг биртаси ўз харфидан узокрок тушуб колғонда иш бузулғон учун хар харфнинг харакасини қўйғонда тўхтаб ўзин белгиламакка мажбур колдилар. Бу ики, мана шу ики улуғ кийинлик учундирким: харакаларни арабларнинг ўзлари хам умуман қовул этмадилар. Қуръон, хадис каби энг мухим диний китобларга хос килиб бошка йозуларини йана «جمع» калимасини 39 турли ўкумоқ эхтимо*ли орага чикиб колди, биз хам араб харфларини харакасиз ковул эт*дик. Демак, биз хам «جم ع» ё «علم» сўзини йозиб, бунинг маъносини онгламағон бир кишига кўрсатсак 39 турли ўкуб, асл мақсаднинг кайси бири эканини онглайа олмай, довдираб коладир.

Бутун миллатлар йозуни ўкумоғоч маънони онглайа олмайлар, маънони онгламок учун йозуни ўкуйлар. Биз эсак маънони онглайа олмосок йозуни ўкуй «олмаймиз, тилимиздаги арабча сўзларни йозар экан(миз) جمع (жам), علم (илм) каби 39 эҳтимолли сўзларни йозиб ўкувчи болаларнинг мийасини чурутамиз, туркча сўзларни йозгонда тўрт «ҳаракат» ковул қилгон эдик: « ا . و . ى . ى ». Бунларни ҳарака деб олгон экан(миз) ش (иш), ام (омма), الاو (олов) сўзларида ҳарф қилибда ишлатамиз. Бу тўрт ҳаракани ҳам ўз ўрунларида йоза билмаймиз: كيلگن (келган) деганда « گن» (ган) эшитиб, «گان» (гон) йозамиз, قارا деганда «قا» эшитиб. « قا » дан кейин ҳарака кўймаймиз.

Узун сўзнинг қисқаси: йозувимиз қоидасиз, имломиз бузукдир. Эски йозувимиз(да) бу қадар қийинлик, бузукликлар бор экан, биз ҳукуматнинг маориф программасидан бошка миллатлар каторида фойдалана олмаймиз, унлардан кейинда коламиз. Бошкалар йарим ойда савод чикарсалар, биз ярим йилда чикарурмиз. Бошкалар бир йарим ойда бутун синф болаларининг саводини чиқарсалар, биз йарим йилда бир синф боланинг йуздан элликтасининг ҳам саводини чикара олмаймиз. (Битмади)

С. (мақолада муаллиф исми-шарифининг фақат биринчи ҳарфи ёзилган – Ҳ.Ж., А.У.)

* * *

Тошканд хабарлари

ТИЛ ВА ИМЛО ҚУРУЛТОЙИ

(Қизил байроқ. – 1921йил 5 йанвар, №11)
Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

تاشکەند خەبەرلەری.

تل وە ئیملا قورولتایی

برنچی یانواردا ایسکی تاشکەندە تورکستان
جمهوریەتیدە بولغان تل وە ایملاچیلەرنك اراکه
قورولتایی آچلدی.

قورولتاينىڭ پروغراممەسى اوشبودر:
١) محەللەردەن دوكلادلار. ٢) حرف وە
ايملا مسئلەسى. ٣) صرف ونحو مسئلەسى. ٤)
صنايع نفيسە وەادبيات. ٥) معارف قوميسارلغى
يانيدا علمى بر هيئت توزو. ٦) گەلدن تاشقا
ريغى ايشلەر.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Тил ва имло курултойи

Биринчи йанварда эски Тошкандда Туркистон жумхурийатида бўлғон тил ва имлочиларнинг ўлка курлтойи очилди.

Курултойнинг прўғраммаси ушбудур:

1. Махаллардан докладлар.
2. Ҳарф ва имло масаласи.
3. Сарф ва нахв масаласи.
4. Саноеъ нафиса ва адабийот.
5. Маориф кўмисарлиғи йонида илмий марказ.
6. Галдан ташқариғи ишлар.

* * *

ТОШКЕНТДА БИРИНЧИ ИМЛО КЕНГАШИ ЎЛТИРИШИ

(Қизил байроқ. – 1921 йил 5 йанвар, №11)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

تاشكەندە برنچى ايملا كينگەشى اولتورشى

(باشى اوتكەن نومردا)

معنە يەڭى ايملاچيلارنىڭ منطيقى. اونلارنى
يەڭى ايملاغا مجبور قيلغان سببلەر شولەردر.

ايمدى بۇنلارنىڭ ايـلاح يوللا، ينى يەعنى دەگى
ايملاەلارينى كورەيلك ايملاچيلار ايتەدركم، دايملا
مزداغى بوزوقلقنىڭ روحى نىزىظلارى شونلاردر:
حەرەكەنىڭ يېتشيەسـلكى، رەتسزلىگى، حەرەكە بلەن
بەعضى بر حرفلارنىڭ بر شەكلدە بولشلارى، شونىڭ
دا اوچون يېتەرلك حەرىكەلەر تاپماق اونلارنى رەت-
تاەمەك حرف بلەن حەرەكەنىڭ شەكيللەرينى آيرماق
كيرەك.

مەنە كوپەيمەك، كوپمەك. قىرىماق، قول، سولك
كوكرل سوزلاريداغى برنچى بوغوملارنىڭ تولاو
اوترولار. (زەممەلى تقيله) دەر
دىوگرەمەك، سوت، قول، اول، گول سوز
لارىـدا يىكىل اوترولار (زەممەلى حەفيفەلەر.)
دەر دبازاردا، بالغا، آل، قال، سـوزلريدەك اولو
استلار (فتحەلى مەمدودەلر)
دە، منە، كەل، ايلەنـكەن سوزلريدە قىسقا
آست (دەتحەلى حەفيفە) لار.

دكيل، ايل، بير، سيب، ايل، كبى تولا آستلار
(كەسرەلى تقيلە) دەيە دياەلك. تلك سنق، سوزلار-
ينىڭ برنچى بوغوملاريدا هم دكيلدى اوقوىلى.
بالاسى، سوزلرينىڭ ســوڭ بوغوملاريدا بولغان
قىسقا آستلار (كەسرەلى حەفيفەلەر) دە

يەگى ايملاچيلار مەنە شو ايش بلەن ھەرە-
كەلەرمزنڭ يېتشمەسلىگى ارچون بوچارا كور-
گازدىك بولديلار. بولاريدا كورگەن ايدك ياز-
زوزەزدا ھەرەكەسزلك بەلاسى ھم بار ايدى.
تلمزدەگى ھەرەبچە سوزلەرنى ھەرەكەسز يازا ايدك.
يەگى ايملاچيلاريمز، بو بەلادان قوتولماق ارچون
تلمزدەگى ھەرەبچە سوزلرنى ھم اوز سوزيمز
ديك يوقاريداغى آلتى ھەرەكە بلەن يازارغا قارار
بيرديلار.

يەگى ايملاچيلارنڭ شو ايشلەرى، كوب مجبو-
ملارغا سبب بولغان ايسە ھم مجبولار اساسز
ايدى، جوروك ايدى. يەگى ايملاچيلار بو مجبو-

مركزى قوميتا بوراويوشمەلى يەنەدەن كەسەبە
اويوشماسى ديب قارار چقارغان. بو قارارغا بيناەن
بواويوشمە باشقا كەسەبە اويوشمەلارى قاتاريدا
چيت وەباشقا درسەلر آلا آلورلار.

رابوچى كەپيراتيپ وە دھقانلار

ايكى شھر مطلوبات كاپىراتيفى دھقانلار تورفر-
يسيدا كوب حاقسزلقلار قيلا ايكەن.

مطلوبات كاپيراتيفىنڭ ميوە بوليمى تاماليدان
دالالارغا چقغان كشيلەر، اوزلريگە تيگش بولماغان

اشلەرنی قیلیب، دەقانلاریکیلی تلتب (آروسکە)
قیلیب کورەلر ایکەن.

کوپ دەقانلارنڭ شیرلی اوزوملرینی آلیب،
آلیاسی یوق دەقانلارغا آلما. بوغدایی یوقلارغا
بوغدای سالیب اوز کەلری اوچون اشلر ایکەنلر.

اولنرش، بوتوغریدا کوپ موزاکەرەلر قیلغاچ
رابوچی کاپیراتیپکە اویسکە بلدرمەککە وەبو
اشلەرنڭ آلدینی آلاق اوچون برمەینەت بیلگیلە
مەککە قارار بیردی.

زور یانغین.

١٩ انچی دیکەبر کیچقورون ساعات ٩ دە
ایسکی شهر شیخاوند طهور دەسیکە قاراشلی
رەئیس کوچە مەهەللەدە چیکەنڭ برانچی اسکلادیگە
اوت کیتدی. بو اوت ساعت ٨ دەن باشلانیب
ایرتەسی ساعت ٨ دە ئوچدی.

نەتیجەدە اوچ اوی، اوچ دەهلیز بر آشخانە
بر ایوان یالاخانەلاری بلەن کویدی. اوت اطرا-
فداگی بعضی قرشنیلرگە هم ضرر کیتوردی.
اوی ایگاسینڭ کوپ مقدار روزگار نرسەلری
چیکەنڭ هم کوپ مالی کویدی. عمومی ضەرەر
بر نیچە یوز میلیون للاب بار دیەر.

ئوت كيتكەن كونى چيكە ھەدمتچيلەربدەن
بر نەچچە كشينى قاماقغا ئالىنغان ئيدى. سوڭيدەن
ئوتنى نيچكەدەن كينكەنليكى مەلوم بولوب قاما-
قتدان بوشاتلدى.
ئوتنى ئيسكى شەھەر ئوت قوماندانى ھە دە.
تياتروگە كيلگەن خالق ئوچوردى.

ئويلەر هيلەليدەن

كوپ يىر، نامەلوم كشىلەر بىز ھكومەت
تامانيدان كيلدوك ئويگەرنى بوشاتيپ بيرلا
ديپ يورگەن كشىلەر ئيشتيلە بوارغە مەلە
كەسەلەرى ھەم باردەم بىرەر ئيكەنلەر.
ئويلەر هيچنى بولداى ھەمزلتلارغا هيچ
وەقت بىرل بيرميدر. كيم بولسە بولسون
قوليدە ئويلەر هيچنى ليك تامانيدان منداق
بولامان كيشى بولسە تيزدەن تيكشلى ئوروون.
لەركە بلدرلسون: ئويلەر هيچنينك رەئيسى:
الهام جان انعام جان ئوغلى.

ھامى كرجلەريمز ھكومەتلك شول تاەكيلى يسار
ليتمەلە ئوچون، وجودكە چقارمالى ئوچون ئنكە
كرشنديلەر.

شونىڭ بىلەن ايملا مەسەلەسىنىڭ اهمىيەتى جوڭ
كەتتە بولدى. بو دەم وە كەتتە مەسەلەلى پىشقلا
اوچون مەلە شو سەپدە قويولدى.

يەڭى ايملاچىلارىمىز خوزورگىزغا چىقىپ اوز
اساسلارىنى مەرز ايتدىلەر ھەمدە ايتەلەر كە: ايككى
ايملا بىلەن ياخود ايككى ايملاسىزلىق بىلەن ساواد.
سىزلىقنى يوقوتىش بىلەن عمومىلاشتورىش مومكن
ايمەسدىر.

سوادسىزلىقنى يوقوتماق استەسەك قايدەلى
بولغان اساسلارىمىز قاورول ايتىلسونا بولىدان باشقا
يەنە بىر مسئەلە بار، حرفلەرنىڭ شەكللەرى توغرى،
پسىيدا، ايككى يىل بورون حرفلارمىزدىن ھەر بىرى
تورت شەكلدە كورسەتلە ايدى، باش حرف، اورته
حرف سوڭغى حرف، آيرىم حرف.

اوتكان يىل شول ، تاش ـ كينت ، دە بولغان
عالمەر قورولتايى، بو تورت شەكلنى ايككىگە
توشوردى.

باش حرف بىلەن آيرىم حرفنى قاورول ايتىپ
بولتون سوزلر شول ايكى شەكل حەرفلەر بىلەن
يازلمان دىيىپ، اوقوتلسون ھەم يازلسون، دىدى.

بونىڭ بىلەن حەرفلەرنىڭ سانى ١٥٠ دىن
٥٠ گە توشوپ قالدى. ديمەك: اش، اوچدىن بر
قولايلاشدى.

يەڭى ايملاچيلار سزگە حاضر تەكليف قيلالار سەرفلەرنڭ بر شەكلدەن بولماقينى: آيرم حەرفنى هەم قاشلاپ بوتون سوزلەرنى باش حەرف بلەن يازاياق ديلەر بونى قاورل ايتسەڭز حەرفلەر بلەن چوزگيلەرمز ٣١ گە توشوپ قالور. بوننڭ ايسە مەتبەعە وە باشقا توغريلارغا فايدالى بولورى مەعلومدر.

ايندى يەڭى ايملاچيلارنڭ تەكليفلەريني كورەيلك:

١ ــ ايسكى ايملامز بوزوق، قاعدەسز بولغانى اوچون معاريفمزنى بو ايملا وە يازو بلەن كيڭەيتمەك ممكن ايمەس. معاريفنى كيڭەيتمەك وە ساوادسزلقنى بتورمەك اوچون ايملامزنى ايصلاح ايتمەك لازمدر.

٢ ــ آلتى چوزگيلى ايملا قاورل ايتلسون.

٣ ــ تلمزدەگى عرەب سوزلەرى هەم شول آلتى چوزگى بلەن يازلسون.

٤ ــ هەر حەرف وە هەر چوزگينڭ اوريغا مخصوص شەكلى بولسون.

٥) اوست چوزگيلەريني اورونلى يازمال اوچون سوزلەرنڭ قالنامى، ايكنچەلكى اعتبار ايتلسون. ايسكەرش: تلمزدەگى عرەب سوزيگە هم شول تورت مادە قوادان كيلگەنچە يورتلسون.

٦) حرفلەرنڭ شەكلى ايكيدەن بركە توشوب

بوتون سوزلەر باش حرف بلەن يازلسون.

٧) تلمزگە كريب قالغان يات سوزلەر توركچە حرفلەر بلەن يازلسون.

داقلاد—تمام بولغاندان سوڭ بوني ياقلاب اورتاق ايلەيك بر قانچا دەوا وەدليللەر بلەن سوزلەر گەپوردی.

اوندان سوڭ سوئال وەجوابلار باشلانيب بر قانچا سوراغلار بيراه وەارلەرگە داقلادچيلار تاماتيدان قاندرراق جوابلار ايتە.

آخردا قونفرانس اوشبو قرارگە كيلدی.

١—بو وەقتكە داوور اوزبەكلەر آراسيدا يوروب كيلگەن يازولار بولـز وەقامدەسز بولماتفيدار. قونفرانس يازولاريمزني ايسلاح ايتلوويني تلەيدر.

٢—ايملامزنڭ اصلاحی اوچون آلنی چوزگيلی ايملا قبول ايتلە.

٣—حەرف وەچوزگيلەريمز آيرى — آيرى شەكلدە بولور.

٤—اوزبەك سوزلەريدە قالنلق وەينگچكەلك قاعدەسی قبول ايتلسون.

٥—حرفلەرنڭ هەمەسی ايكی تورلی شەكلدەن بر تورلی (باش حرف) شەكليگە توشرلسون.

٦—تلمز آراسيغا كريب قالغان يات سوزلەر اوز حرفلەريمز بيلەن يازلسون.

بو قرارگە تورشەچە بولوب ئەولانی اورتاقنڭ
تەكلیفی بویینچە حرفلەریمزنڭ آراسیدا بولغان
بەعضی توپال حرفلەرنڭ شەكلینی انچەلەشتیروگە
بو اش اولكە اوزبەك ایملا تورولتاینی چاقرو
قومیسیاسیغا تاپشرلدی.

ایشانیبك اورتاقنڭ تەكلیفی بلەن حرفلەر-
یمزنڭ سانی بیلگولەنەدر.

تونەرانس (ف) حرفیلی آرتیق تاپقانلغی
سەبەبیدەن حرفلەرمزنڭ سانی ۲۳ حسابلانور.

قرار كیگەش اولترشی تامانیدان تصدیق
ایتلگەندەن سوڭ اورتاق فطرەت مەیلسنی تمام
بولغانلغن اعلان ایتوب ایملا اشینڭ بونڭ بلەن
توقتالمغانلغی وەمەلەرنڭ ایملامزنی اصلاح
اوچون ترشولاری لازم ایكەنلیگی توغریسیدا
سویلەدی.

تنع قاری وەنەولانی اورتاقلار-چغاتسای
گورونگینڭ ایملامزنی توزەتو یولیدا قیلغان
خدمتی وەبو یولدە كورگەن زور-زور مانعلرنی
گەپوردیلەر. وەاوزلەرینڭ گورونگنڭ فداكار-
لكلەری اوچون تەشەككورلەر ایتەلەر.

شونڭ بلەن ایسكی شەهر ایملا تۇفرنسی
بتەدر.

س.

واقتلى مه‌سئول موحه‌ررىرى:
موحسين شبر موحه‌ممه‌د

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхалари

ТОШКАНДДА БИРИНЧИ ИМЛО КЕНГАШИ ЎЛТИРИШИ

(боши ўтган нўмирда)

Мана йанги имлочиларимизнинг мантиги, унларни йанги имлоға мажбур қилғон сабаблар шунлардир. Эмди бунларнинг ислох йўлларини, йаъни йанги имлоларини кўрайлик. Имлочилар айтадурким, имломиздаги бузуклигнинг рухий нукталари шунлардир: ҳараканинг йетишмаслиги, рангсизлиги, харака билан баъзи бир ҳарфларнинг бир шаклда бўлишлари. Шунинг учун йетарлик харакалар топмок, ранглямок, унларни – харф билан хараканинг шаклларини айирмок керак.

Мана كوبه‌ك (кўбрак), كوبه‌ك (кўбак), قويماق (кўймок), قول (кўл), سوڭ (сўнг), كوڭول (кўнгул) сўзларидаги биринчи бўғунларнинг тўлу ўтрулари (заммаъи накила) «و» :

«يوگورمك (йугурмак), سوت (сут), قول (кул), كول (кул), گول (гул)» сўзларида йенгил ўтрулар (заммаъи хафифалар) «و». بازاردا (бозорда), بالغا (болға), أل (ол), قال (кол) «сўзларидаки ўлу остлар (фатхати мамдудалар).

منه (ана), منه (мана), كه‌ل (кал), ايله‌نگه‌ن (айланган) сўзларида киска ост (фатхати хафифа)лар.

«كيل (кел), ايل (эл), بير (бер), سيب (сеп), ايل (эл) каби тўла остлар (касрати накила) «يا» «بلـه‌ك» (билак), تلـه‌ك (тилак), سنق (синик)» сўзларининг биринчи бўғунларида хам كيلـدى (келди), اوقودى (ўкуди), بالاسى (боласи)» сўзларининг сўнг бўғунларида бўлғон киска остлар (касрати хафифалар) «ـِ».

Йанги имлочилар мана шу иш билан харакаларимизнинг йетишмаслиги учун бир чора кўргандек бўлдилар. Йукорида кўрган эдик, йозувимизда харакасизлик балоси хам бор эди. Тилимиздаги арабча

сўзларни ҳаракасиз йоза эдик. Йанги имлочиларимиз бу балодан кутулмоқ учун тилимиздаги арабча сўзларни ҳам ўз сўзимиздек йуқоридаги олти харака билан йозарға қарор бердилар.

Йанги имлочиларнинг шу ишлари кўб ҳужумларга сабаб бўлғон эса ҳам, ҳужумлар асоссиз эди, чурук эди. Йанги имлочилар бу ҳужумларға бир тилда икки имло, хар шаҳарда икки қонун бўлмас деб жавоб бердилар.

Йозувимиздаги йомонликларнинг бири ҳарака билан ҳарфнинг бир шаклда бўлғони эди. Йанги имлочилар бундан ҳам ўзларини қуткармоқ учун «бор, қол» сўзларидаги «алиф»ни ўз шакли билан олиб «тўла уст» учун қўйдилар.

«اش (ош), اوچون (учун)» сўзларининг бошидаги ҳамза учун йозилатурғон узун шакл ташланилиб хамзанинг ўз шаклини олдилар.

«ال (ол), ات (от), أتـه (ота)» сўзларидаги « ʼ » ҳамза билан тўла уст бўлғони учун унларни ҳамза ва тўла устун билан йоздилар.

« أو (ов), ألاو (олов), تلو (тилав)» сўзларининг охиридағи «в» ҳарфларини «قول (кўл), سوڭ (сўнг), بول (бўл)» сўзларидаги тўлу ўтрулардан айирмоқ учун «вов»ларнинг устига «·»…. қўйдилар.

Мана шундай қилиб ҳарф билан ҳаракани, товушлиқ билан чўзгини айира олдилар.

Олти чўзгидан уст чўзгилари бўлғон «ـه - ا» фатҳаъи сақила билан фатҳаъи хафифа кўб йерда тартибсиз чатишлатила эди: «كيلگن (келган), ديگن (деган)» каби сўзларни қисқа уст билан йозмоқ керак экан тўла устун билан «كيلگان (келгон)», «ديگان (дегон)» қилиб йозар эдилар. Бу йўлсизликдан кутулмок учун сўзларни қалин, ингичка деб иккига ойирдилар. «Қалин сўзлардаги устунлар қалин йозилар, ингичка сўзлардаги устунлар ингичка йозилар» деб куллий бир қонда қабул этдилар.

Тилимизга кириб қолғон арабча сўзларга хам қўлдан келганча шул қондани йурутмоқчи бўлдилар.

Йанги имлочиларнинг қавул этиб бугунгача ишлатиб келган асослари шунлардир.

Сўнг замонда ҳукуматимиз «саводсизликни битириш» деган тилакни майдонға отди. Ҳозир бутун илмий кучларимиз ҳукуматнинг шул тилагини бор этмак учун ва вужудга чиқормоқ учун ишга киришдилар.

Шунинг билан имло масаласининг аҳамиййати жуда катта бўлди. Бу муҳим ва катта масалани йешмак учун мана шу сйезд чақирилди.

Йанги имлочиларимиз хузурингизға чиқиб, ўз асосларини арз этдилар ҳамда айталар-ки, эски имло билан йохуд эски имлосизлик билан саводсизликни битириш, билимни умумиййлаштириш мумкин эмасдир.

Саводсизликни битирмак истасак қоидали бўлғон асосларимиз қабул этилсун! Бундан бошқа йана бир масала бор. Ҳарфларнинг *шакллари тўғрисида, икки йил* бурун харфлардан ҳар бириси тўрт шаклда кўрсатила эди: бош харф, ўрта харф, сўнг ҳарф, ойрим харф.

Ўтган йил шул «Тош-кент»да бўлғон муаллимлар қурултойи бу тўрт шаклни икига тушурди.

Бош ҳарф билан айрим ҳарфни қабул этиб, бутун сўзлар шул ики шакл ҳарфлар билан йозилғай деб ўқутулсун ҳам йозулсун, деди.

Бунинг билан харфларнинг сони 150дан 50га тушуб қолди. Демак: иш учдан бир қулайлашди.

Йанги имлочилар сизга хозир таклиф қилалар харфларнинг бир шаклдан бўлмоғини: ойрим ҳарфни ҳам ташлаб бутун сўзларни бош ҳарф билан йозайлиқ дейлар. Буни қавул этсангиз харфлар билан чўзгилар 31 га тушуб қолур. Бунинг эса матбаа ва бошқа тўғриларға фойдали бўлуви маълумдир.

Энди йанги имлочиларнинг таклифларини кўрайлик:

1. Эски имломиз бузук, фойдасиз бўлғони учун маорифимизни бу имло ва йозув билан кенгайтирмак мумкин эмас. Маорифимизни кенгайтирмак ва саводсизликни битирмак учун имломизни ислоҳ этмак лозимдир.

2. Олти чўзгили имло қабул этилсун.

3. Тилимиздаги араб сўзлари ҳам шул олти чўзги билан йозилсун.

4. Ҳар ҳарф ва ҳар чўзгининг ўзиға махсус шакли бўлсун.

5. Уст чўзгиларини ўрунли йозмоқ учун сўзларнинг қолинлиғи, ингичкалиги (га) эътибор этилсун. Эскариш: тилимиздаги араб сўзига ҳам шул тўрт модда кўлдан келганча йуритилсун.

6. Ҳарфларнинг шакли икидан бирга тушуб, бутун сўзлар бош ҳарф билан йозилсун.

7. Тилимизга кириб қолғон йот сўзлар туркча ҳарфлар билан йозилсун.

Доклад тамом бўлғондан сўнг буни йоқлаб ўрток Элбек бир канча даъво ва далиллар билан сўзлар гапурди.

Ундан сўнг савол ва жавоблар бошланиб бир канча сўроғлар бе-рила ва уларга докладчилар томонидан қондирарлик жавоблар айта.

Охирда кўнфранс ушбу қарорға келди:

1. Бу вақтға довур ўзбаклар орасида йуруб келган йозувлар йўл-сиз ва қоидасиз бўлғонлигидан, кўнфранс йозувларимизни ислох этилувини тилайди.

2. Имломизнинг ислохи учун 6 чўзгили имло кабул этилади.

3. Ҳарф ва харакаларимиз ойри-ойри шаклда бўлур.

4. Ўзбек сўзларида калинлик ва ингичкалик қоидаси қабул этилсун.

5. Ҳарфларнинг хаммаси ики турли шаклдан бир турли (бош харф) шаклига тушурилсун.

6. Тилимиз орасиға кириб қолғон йот сўзлар ўз ҳарфларимиз би-лан йозилсун.

Бу карорга қўшимча бўлиб Авлоний ўртокнинг таклифи бўйинча ҳарфларимизнинг орасида бўлғон баъзи кўпол харфларнинг шакли-ни ихчамлаштируга, бу иш авалги ўзбек курултойи чокирув кўми-сийасиға топширилди.

Эшонбек ўртокнинг таклифи билан ҳарфларимизнинг сони бел-гуланадир.

Қўнфранс (ф) харфини ортиқ топқонлиғи сабабидан ҳарфлари-мизнинг сони 23 хисоблансун.

Қарор кенгаш ўлтириши томонидан тасдик этилгандан сўнг ўрток Фитрат мажлисни(нг) тамом бўлгонлигини эълон этуб, имло ишининг бунинг билан тўкталмогонлиғи ва муаллимларнинг им-ломизни ислох учун тиришувлари лозим эканлиги тўғрисида сўй-лайди.

Самиъ қори ва Авлоний ўртоклар Чиғатой гурунгининг имломиз-ни тузатув йўлида килғон хизмати ва бу йўлда кўрган зўр-зўр моне-ликларни гапурдилар. Ва ўзларининг гурунгнинг фидокорликлари учун ташаккурлар(ини) айталар. Шунинг билан эски шаҳар имло кўнфранси битадир.

С.(мақола муаллифининг исми-шарифи тўлиқ кўрсатилмаган – Ҳ.Ж., А.У.)

* * *

Абдукарим

ХАРФИМИЗ

(Ўлка тил ва имло кенгаши ўлтириши муносабати билан)

(Қизил байроқ. – 1921йил 5 йанвар, №11)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

حه‌رفیمز

(ئولكه تیل وه ئیملا كیگه‌ش ئولتیرشی مونا-
سه‌به‌تی بیله‌ن)

تاشكه‌ند شه‌هه‌ر ئیملاچیلارینگ تیل وه ئیملا كیگه‌ش ئولتیرشلاری بولوب ئوتدی. بو ئولتیرشدا كوپگینه نه‌رسه‌له‌ر ییشیلدی. بولار ئه‌ره‌ب ئوسیده‌گی حه‌رفیمز توغریسیدا بیرتیینلیك ئیش قیلینمادی.

ئه‌ره‌ب ئوسیده‌گی حه‌رفیمز ییگیلله‌شگه‌ن ئیمه‌ش، ملك حه‌رفی ئیسلاحغا موحتاج ئیمه‌ش، بیر بولای ئیمه‌ش، ئونولای ئیمه‌ش. ئه‌ره‌ب توسیده‌گی حه‌ر-فیمزنیگ حه‌ر نه‌رسه‌لیغی ئوتقانلار هه‌مده بیر ئیكنده یاز-ئالماسلیغیدی. بو توغریدا هیچ بیر نه‌رسه ئویلانماغانغا ئوخشایدیر.

ماریتوتونینگ چیقارغان حه‌رفی ئوروسله‌شگه‌ن ئیمه‌ش، یه‌لانلاشغان ئیمه‌ش. ئه‌گه‌رده ماریتوتونینگ حه‌رفی ئوروسله‌شگه‌ن بولسادا میلیاردلارچا بیرنیگ

ئەرەبلەشكەن حەرفلەردەن یاخشیدر. چونكی، حاریتو
نونك حەرفیدە تیكسلك، بار. یزانكیگە اوخشاب
تیكەلیكی یوق، كوپاللانی یوق.

ئەرەب توسیدەگی حەرفلەر ئیسلاحغا موحتاج ئیمەس، بەلە قایتارەب ئەیتەمەن ئەرەب توسیدەگی حەرفلەر ئیسلاحغا موحتاج ئیمەس، بەلكی آتوب تاشلاشغا موحتاجدر. ئەگەر ئەرەب توسیدەگی حەرفلەر آتیب تاشلانماسدان تونزیلی میلیون حەرتەبە ئیسلاح قیلنسادا بر تیینلك فایدا بیرە آلماس.

ئۇلاسكە تیل وە ئیملا كیگەش ئولتیرشی آچیلدی. ئەرەب توسیدەگی حەرفلەرنی بوزوقلغیندن آكلاغانلاردا قانناشالار، تارتشالار. اولوالسكە تیل وە ئیملا كیگەش اولتیرشیغا كیلگەن اوستاقلار بوزوق چوتور ئەرەب توسیدەگی حەرفلەرغا قاندای كوز بلەن قارایلار ئیكەن؟... آلار ئیندی، تاشكەنت تیل وە ئیملاكیگەش اولتیرشلاریدا غیگەنی، سارق قاراشدا قاراماسونلار ئیدی.

ئەبدوكەرەم.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Тошкент шаҳар имлочиларининг тил ва имло кенгаши ўлтиришлари бўлуб ўтди. Бу ўлтиришда кўпгина нарсалар йешилди. Броқ араб тусидаги ҳарфимиз тўғрисида бир тийинлик иш қилинмади.

Араб тусидаги ҳарфимиз йенгиллашган эмиш. « ك » ҳарфи ислоҳға муҳтож эмиш. Бу булай эмиш, у улай эмиш.

Араб тусидаги ҳарфимизнинг хунасалиғи нуқталар ҳамда бир

текисда йозилмаслиғидан. Бу тўғрида ҳеч бир нарса ўйланмоғонға ўхшайдир.

Харитунуфнинг чикорғон харфи ўрислашган эмиш. палонлашган эмиш. Агарда Харитунуфнинг ҳарфи ўрислашган бўлсада. миллиардларча бизнинг араблашган ҳарфимиздан йахшидир. чунки Харитунуфнинг ҳарфида текислик бор. бизникига ўхшаб тиканлиги йўк. кўполлиғи йўк.

Араб тусидаги ҳарфимиз ислохғагина муҳтож эмас. яна кайтариб айтаман. араб тусидаги ҳарфимиз ислохғагина мухтож эмас. балки отиб ташлашғагина муҳтождир. Агар араб тусидаги харфимиз отиб ташланмасдан ўзини милйўн мартаба ислоҳ килинса-да. бир тийинлик фойда бера олмас.

Ўлка тил ва имло кенгаши ўлтириши очилди. Араб тусидаги ҳарфимизнинг бузуклиғин онглағонларда катнашалар. тортишалар. Бу ўлка тил ва имло кенгаши ўлтиришиға келган ўртоқлар бузук. чўтир араб тусидаги ҳарфимизга қандай кўз билан қарайлар экан?... Олар энди Тошкант тил ва имло кегаши ўлтиришидаги каби совуқ карашда қарамасунлар эди.

* * *

ТОШКЕНТ КАНФИРИНСИЙАСИДА ИМЛО МАСАЛАСИ

(Қизил байроқ. – 1921йил 11 йанвар,13-нўмир)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

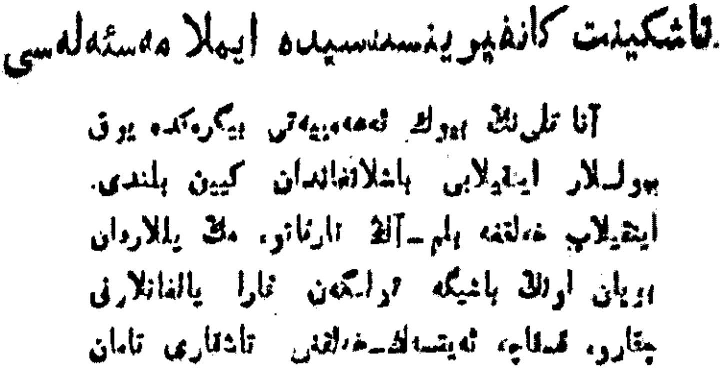
تاشکینت کانفیرینسیده ایملا مەسئەلەسی

آنا تیلیمیز یولیده قەمەییەتی بیرگەکدە یوق
بولسالار ایملاسی باشلانغاندان کیین بلندی.
ایملا مەسئەلەسی بیلم-آلیم ارتاسیدا. مەکتەب یللاردان
ایران اروالی باشیگه کیلگەن تارا یالفانلاری
چقارو. کلاچ ئەمەسلەکلەری تاشلاری تامان

دانگنه آزاد قیلور ایمەس. اونی اچکی نادانلاق زەنجیرلەرندەن هەم توقتالیوق آلغه سوردی. بونی هەمەلگه توپونك ایلا زور قورالی ئەدەبیاتته آنا تایدر. شونك اوچون تیلـگە، آنك اچکی توزولشیلی تەکشیرورگه هەم بوتون توغری کیلـگەن رەوشدە، تاشقاریکی ایشارەلەر وە قاعیدەلەر توزوشگە حازر بزنك بار یوق کوچلەر اومتلدیلار.

تانی تەرتیبکه قویو شەکللی زور هەم آغر اشکه بولوك ایحتیات بلەن یانتلاشش هەم تەجربە لەر چقارگانده شاشلشدراق کورسەتش کیرەکلیگن هەرکم توشونسه کیرەك.

بزنك تلەکمز منه شول اوقتەلی لەزەردەن تاشکینت ایملا کانفیرینسیەسینك قەرارلارن قاراب چقاردر.

گەزیتەدە کانفیرینسیەنك بارشن اوقوغانده مەسئەلەگه جدە ییگـل قاراش سیزلە. شونك نەتیجەسی بولسه کەرەك، چقارلغان قارارلاردە هەم زور کوەچیلیکنه

قەراردەغ ... مادەلەرنك چندان ئیگزکی لەری ئەلەت ...لی: چوزگیلەر توغریسیدەگی ٢نچی ماددە هەم زاراریته قاراغاندە فایدەسیدق آرتقانی بولغان ٦نچی ماددە

عەرەب وە پارسچە تل سوزلەرنی تورك تلی قاعیدەلەریگه بویسندرش توغریسیدەگی ٣نچی

ھەم ۷ نچی ماددەلەرنىڭ توغرىلىقلارىنى ايـبات قىلارب تورروشىنىڭ كىرىكى ھەم يوق: ھەر بر ھەوالەشرچى تل بو ماددەنى ھەچ سوزـز ھەدە اڭە قويشكە تىرش.

ھەرف وە چـزگىنىڭ مەخسوس اوز شەكلى بولوشىنى تەلەب قىلغان ۸ نچى ماددە جردە اگەر شامەلىك بەوشدە توزولوب، ايلىڭ ياتى بولغان مەھنەدە آلنگەن رەتندە. بو ماددەنىڭ بتونلەى آرتقچە ايكەنلىكى كورنەدر.

قالن ھەرفلەردەن سرلىق قالن چوزمەلەر يازش توغرىسىدەگى ۵ نچى ماددە تەمامەن توغرى بولوب، ايكـنچى دەرەجەدەگى ايملا قاعيدەسى بولغانلقدان ايملانىڭ نيكزىنە قويلوشكە تيوشلىك

ماددەلەر اچىگە كرتامەسدەن قالـدراش ھەم مومكىن ايدى.

كوچيوك توبكى ماددەلەرگە.

كافيريكـيە اوزىنىڭ چقارگان ايكنچى ماددەسى بلەن ـ زدە عەرەب ھەرفلەرى اشلەتلگەنگە كورە، ايلىق اورسـكە چققان ٦ چوزگىنى قەبول قيلا. لاكين بو ٦ چوزگىنىڭ تلنى بتونلەى تەزامەتلەن درشكە كوچى يىتەدىمى؟ ـ بولسى تيكشرلمى بو ماددە تانىڭ اچكى اوزواشىنى تەھلىل قيلب آرقا سىندان كىلىب چقمالىقە كورە، آنىڭ ھيچ بر

ئېهەتى قالمى. ئەنى تېكشرولەر بزدە آرتغراق
خىل چوزگولەر تاپسە، حازر تلدزنى سەنەمرامقلار
اچيكە توربوشك طرشودن نيمە فايدا بار؟

٦ نچى مادده، سوزلەرنڭ يازلوولدە قەتەت
ماش حەرفلەرنڭ ئالمراشينى تەلەپ قيلا.

بو مادده تلدزگە 'شلەتارگە آلنغان هەرەب
حەرفلەربنى ياوايبلاشدرا. بوندای ياوايبلاشدرو
ياسەدە مومكين هەم قەتەت مەتپەعددە حەرف
اشيگەنگە ييگىلنك بيرەچەك بولسە هەم، اونڭ يازودە
عەمەلسگە توباشى شيكاى، يازو چيگىلك، وەقت
دە اورابى اقتصاد حەرفلەرنى قوشوپ يازو
آرقاسيدە كيلە، يازوچى حەرفلەرنى مومكين قەدەر
قوشكە طرشا. شونڭ اوچون آلدان ئەيترب
قويشكە مومكين، كە، ئەگەر بو مادده عەمەلگە
قويلسا، يازو ياوا ييلاشدرلسە، اول ايار بير وقت
اوتو بلەن تەرەققى ايتەچەك، هەم حازرگى كوشما
رەوشيدە كيلەچەك. يازو ياوايبلاشدرلسە. يازوچى
كيچكنە بر حەرف چزو بلەن تەلەمن كوتەرشكە
مەجبور بولادور. شونڭ بلەن تيز يازشكە يول
قويلا. يارابى يازودە هەر حەرف اورناسيدە
آچق اورن قالدرشكە تيوش بولمانلقە كورە،
اورنى هەم كوب آرتق آلاچاق. كانەلريەسيدە
هەر تاملق ياروارونمان تەلەپ ايتلگەن، يازو

ئۈچۈن ئىشلەتىلەتتۇرغان ئورۇن ۋە ۋەقتىنىڭ مۇمكىن قەدەر ئاز بولۇش شەرتى ئېتىبارغا ئالىنماقلىق، بۇندى زور كىچىك كاتىگورىيىسى تارالغان نەرسە نامىنە ئىشلەتىلەدۇ: ١) ھەرف تانىش ئۈچۈن يىگىلىك قىلىپ، ٢) مەتبەئەدە ھەرف تېرىش ئەنىقى بىلگىلەيدۇ.

بۇ تاللارنىڭ بىرىنچىسى قانچە مۇھىم بولسا ھەم ئىككى بۇتۇن يازۇ ئۈچۈن زور كىچىكلىك كېتىرىش ئارقىسىدا ئېرىشىش، قارارلىرىدە ئىككىچى يوللار تېپىش كېرەك.

يېڭى ھەرف تانىش مەسىلەن، تۆۋەندىكى يول بىلەن بولۇرغا مۇمكىن: بىرىنچى مەرتىبە ھەرف تانىچىلارغا تۈرلۈك ھەرفلەرنىڭ ھەر بىرسىنى ئايرىم قىلىپ، سانى ١٥٠ گە چەكلىمەسدىن، ھەر ھەرفنى باش ھەرف، دېپ يۇرتىلگەن شەكلىدە ئۆگىتىش كېرەك. ئىككىنچى مەرتىبە سۆزلەر يازىشقا باشلىغاندا شاگىرد ھەرفلەرنى يەككە-يەككە يازۇر؛ شاگىرد ھەممە ھەرفلەرنى شۇل رەۋىشدە يازالىغاندىن كېيىن، ھەرفلەرنىڭ يازۇ يىگىتلىكى ئۈچۈن قوشۇلۇشلارىنى تونۇتۇرۇش كېرەك. ئەسلىدە ئوتتا ھەرفلەر، ئاخىر ھەرفلەر ھەم يالغۇز دېپ يۇرتىلگەن ھەرفلەر ھەم بىرلىك دېيىشكە مۇمكىن، يەنە بىر خىل باش ھەرف، دېپ يۇرتىلگەن شەكلى يازالۇچى ھەرفلەر.

بۇ ھەرپلەر يازۇ يېڭىلىقى ئۈچۈن ئە چوڭ ئە
مۇناسىۋەتلىك بولغان تۇشلار. ھەرپلەرنىڭ كۆپى
ئارقاسىدىن ماتورلۇق ئۈچۈن ئە تۇربىرۇق ئەلار تۇشلار.
ئىككى ھەرپنى چوڭ بىلەن تۇشۇنۇڭ ھىچ ئاغرىقى
يوق. تۇربىرۇلارنى ئەلبەتتە تاشلارغە ھەم مۇمكىن.

ئىملا تۈزەتىش مەسىلەسىندە ئاساسەن تۇرغان ئاساسلار:
تىلنىڭ ئىچكى تۈزۈلۈشى: تاۋۇشلارنى ھەم تاۋۇشلار،
سوزلەر، جۈملەلەر ئارىسىدە بولغان مۇناسىۋەتنى
تېكشۈرۈش ھەم شۇڭا مۇۋاپىق رەۋىشدە ئىشارەلەر
تۈزۈش ئىملا، ھەرپ تەر قائىدەلەرى ئىشلەپ
چىقارىش دۇر. ئىشارە مەسىلەسىدە بىز ھازىر ئىملامىزنى
ئىنتىلىگەنچە يازۇ لېكسىكىنە كۆرۈپ، ۋەقتىنچە
ھەرەب ھەرپلەرىنى قوللانىشدە قالدۇرىشقە تۇرىشدىر.

بۇ ئىملا جانلى ۋەقتىنچە دېيىشكە سەۋەب شۇل،
كەلەچەكدە تۈرمۈشىمىز تۈزەلۈ، كىتاب ياسامى تەرەققى
ئېتۈ بىلەن بىزگە ھەم پۈتۈن ئاۋروپا ھەلقلارى
تارافىدان قەبۇل ئېتىلگەن ھەم يازلۇرى، ھەم
ياسەسى ئوڭاي بولغان لاتىن ھەرپلەرىنى قەبۇل
ئېتىشكە توغرى كېلەدۇر. ئوز تىلىمىزگە تەۋەرىلەپ
قەبۇل ئېتسەك، يازۇۋىمىز تەرتىپكە سالىنۇر، ماتور-
لانۇر، يېڭىلەنۇر ئىدى.

ا. ح.

Она тилининг буйук аҳамийати биграк йуксуллар инкилоби бошланғондан кейин билинди.

Инкилоб халкка билим-онг таркату. минг йиллардан буйон унинг бошига тушган кора йолғонларни чикару. кискача айтсак – халкни ташкари томондангина озод килу эмас, уни ички нодонлик занжирларидан хам куткаруни олға сурди. Буни амалга кўйувнинг энг зўр куроли албатта она тилидир. Шунинг учун тилга. онинг ички тузулишини текшируга, хам бунга тўғри келган равишда ташкариги ишоралар ва коидалар тузу ишига хозир бизнинг бор-йўк кучлар ундалдилар(?).

Тилни тартибга кўйу шекилли зўр хам оғир ишга буйук эхтийот билан йокинлошиш. хам натижалар чикорғанда шошилишсизлик кўрсатиш керакли-гини хар ким тушунса керак.

Бизнинг тилагимиз мана шул нуктаи назардан Тошкент имло конферинсийасининг карорларин караб чикардир.

Газетада конферинсийанинг боришин ўкиғонда масалага жуда йенгил караш сезила. шунинг натижаси бўлса керак, чикорилғон карорларда хам зўр камчиликлар (бор).

Карордаги хамма моддаларнинг чиндан негизгилари факат шу: чўзгилар тўғрисидаги 2-нчи модда. хам зарарина караганда фойдасининг ортиклиғи бўлғон 6-нчи модда.

Араб ва бошка тил сўзларини турк тили коидаларига бўйсундириш тўғрисидаги 3 нчи хам 7 нчи моддаларнинг тўғриликларини исбот килиб турушнинг кераги хам йўк: хар бир авомлашувчи тил бу модданi хеч сўзсиз амалга кўйишга тевиш .

Харф ва чўзгининг махсус ўз шакли бўлишини талаб килғон 4-нчи модда жуда англашилмаслик равишда тузулуб, энг йакин бўлғон маънода олинган вактда бу модданинг бутунлай ортикча эканлиги кўринади.

Колин харфлардан сўнг колин чўзғилар йозиш тўғрисидаги 5-нчи модда асосан тўғри бўлуб. иккинчи даражадаги имло коидаси бўлғонликдан имлонинг негизина кўйилишга тевишлик моддалар ичига киритилмасдан колдирилиши хам мумкин эди.

Кўчайлик губги моддаларга.

Конферинсийа ўзининг чикорғон иккинчи моддаси билан сўзда араб харфлари ишлатилганига кўра энг устиға чикған 6 чўзғини ка-

бул қила. Локин бу 6 чўзғининг тилни бутунлай қаноатландиришга кучи йетадіми? – буниси текширилса бу модда тилнинг ички тузулишини таҳлил қилу орқасиндан келуб чиқмоғонға кўра, онинг хеч бир қийммати қолмай. Фан(ний) текширулар бизда ортиғроқ хил чўзгилар тобса, ҳозир тилимизни санадурлиқлар(?) ичига қўйишга тиришудан нима фойда бор?

6-нчи модда сўзларнинг йозилувида фақат бош харфларнинг қолдирилишини талаб қила.

Бу модда тилимизга ишлатарга олинғон араб ҳарфларини йоввойилашдира. Бундай йоввойилашдиру босмада мумкин ҳам фақат матбаада ҳарф ишигагина йенгиллик беражак бўлса ҳам, унинг йозуда *амалга қўйилиш шекли , йозу [...] вақтида ўринни иқтисод ҳарфларини* қўшуб йозу орқасида кела, йозучи ҳарфларни мумкин қадар қўшишга тириша. шунинг учун олдин айтиб қўйишга мумкинки, агар бу модда амалга қўйилса, йозу йоввойилашдирилса, ул барибир вақт ўту билан тараққий этажак, ҳам ҳозирги қўшма равишина келажак. Йозу йовойилашдирилса йозучи кичкина бир ҳарф чизу билан каламни кўтаришга мажбур бўладир. Шунинг билан тез йозишга йўл тўсила. Йовойи йозуда ҳар ҳарф ўртасида очиқ ўрин қолдиришга тевиш бўлғонға кўра ўринни ҳам кўб ортиқ олажақ. Конферинсийада ҳар тилнинг йозулувиндан талаб этилган, йозу учун ишлатилатурғон ўрин ва вақтнинг мумкин қадар оз бўлу шарти эътиборға олинмоғон, бундай зўр камчилик конферинсийа тарафиндан нарса номина (?) ишлатила: 1) ҳарф таниш учун йенгиллик қилу; 2) матбаада ҳарф *йиғу ишини йенгиллату.*

Бу тилакларнинг биринчиси қанча муҳим бўлса ҳам, унга бутун йозу учун зўр камчилик келтириш орқасинда эришишга қороғонда икинчи йўллар топиш керак.

Йенгил ҳарф таниш, масалан, тубандаги йўл билан бўлурға мумкин: биринчи мартаба ҳарф танучиларға турк ҳарфларининг ҳар бирисин 4 хил қилуб, сонини 150 га йеткармасдан, ҳар ҳарфни «бош ҳарф» деб йуритилган шаклда ўйратишга керак. Биринчи мартаба сўзлар йозишга бошлаганда шогирд ҳарфларни йакама-йака йозуйдир. Шогирд ҳамма ҳарфларни шул равишда йахши билгандан кейин, ҳарфларнинг йозу йенгиллиги учун қўшилишларини тушундириш керак. Аслида ўрта ҳарфлар, охир ҳарфлар ҳам йолғиз деб йу-

ритилган ҳарфлар ҳам йўк дейишга мумкин. Бор, бу хил «бош ҳарф» деб йуритилган шакл йозилучи ҳарфлар.

Бу ҳарфлар йозу йенгиллиги учун «чизик» муносабати билан қўшилалар. Ҳарфларнинг кўби оркасиндан мотурлик учун «қуйрук»лар қўшила. Ики ҳарфни чизиқ билан қўшунинг ҳеч оғирлиғи йўқ, куйрукларни албатта ташларға ҳам мумкин.

Имло тузатиш масаласинда ишлата турғон ишлар:

Тилнинг ички тузилишин: товушларин ҳам, товушлар, сўзлар, жумлалар ўртасида бўлғон муносабатни текшириш ҳам шунга мувофиқ равишда ишоралар тузиш, имло, сарф, наҳв коидалари ишлаб чикаришдир. Ишора масаласинда биз ҳозир имломизни эшитилганча йозу негизина куруб, вактинча араб ҳарфларини кўлланишда колдиришга тегишмиз.

Бу имло хатни вактинча дейишга сабаб шулки, иктисодий турмушимиз тузалиб кетиб, босмаси тараккий эту билан бизга ҳам бутун Оврўпа халклари тарафиндан кабул этилган ҳам йозулари , ҳам босмаси ўнғай бўлғон лотин ҳарфларини кабул этишга тўғри келур. Ўз тилимизга тўғрилаб кабул этсак, йозувимиз тартибга солинур, мотурларинур, йенгиллашур эди.

О.Ҳ.(мақола охирида муаллиф исми-шарифининг фақат биринчи ҳарфлари ёзилган. – Ҳ.Ж., А.У.)

* * *

ЭЛБЕК

ЎЛКА ЎЗБЕК ҚУРУЛТОЙИ ВА УНИНГ ҚОЛДИРҒОН ТАЪСИРИ

(Қизил байроқ. – 1921 йил 13 йанвар, №14)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئولكه اوزبيك قورولتايى وه‌ئونك قالدرغان ته‌ئسيرى:

كوبه‌دن بيرى تورت كوز بيله‌ن كوتولگه‌ن
ولكه ـ اوزبيك تل ـ املا قورولتايى بوكونله‌رده
ه‌مام بولوب اوتدى.

قىزلارنىڭ بىرىنچىسىدىن ئىككىنچىسىگە چۈشۈرۈلگەن بۇ قورۇلتاي بىزگە ساناقسىز ئاسىغلار (پايدىلار) بەردى.

بۇ قورۇلتاي كۆرۈلگەندە ئۇزاق زامانلاردىن بېرى يولغا سالىنمىغان يولسىز يېزىلىپ كېلگەن ئەللىرىمىزغا ۋە بىر نەچچە يۈز يىلدىن بېرى ئۆز بارلىقىنى يوقاتماستىن ساقلاپ كېلگەن سانائى نەفىسەلىرىمىزگە قايتادىن جان كىرگۈزۈلدى ۋە ئۇلارنىڭ قاتتىق ئورنىشىپ قالماقلىرى ئۈچۈن يېڭىدىن نېگىز سالدى.

بۈگۈن ئۆزبېك تىلى چەندىن ئۆزىنى قۇتقاردى ۋە ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ياشاماقىغا كەڭ بىر يول ئاچدى.

بىر، ئۇلۇسنىڭ دۇنياغا بارلىققا چىقارا تۇرغان نەرسەسى شۈبھەسىز ئۇنىڭ مىللى نەرسەلىرى ۋە تىلى بولىدۇر: مىللى نەرسەسى يوق بىر تىل تاللى بىر تۇرمۇش بىلەن ياشىيالمىغانلىقى كەبى تىلى يوقالغان بىر ئىلدە ئۆزىنى يوقاتقان بولۇر.

بۇنى تونىغان بىر ئىل ئەھەمىيەتتە مىللى نەرسە-لەرنى قولدان بېرىشنى ساقلىغان كەبى ئۆز تىلىدە تۇتۇپ تۇرماقلىقتا تىرىشەر: مانا بۇ يول ئىلە ئۇ، مىللەتنىڭ تىرىلىشى ئۈچۈن كەتتە كەڭ بىر يولدۇر.

بۈگۈن تۈركىستان ئۆزبېكلەرى بۇنى تونۇدى: تونىدىغىنە ئېمەس: شول تونۇغان نەرسەلەرنى باشلاپ يۈزگە چىقاردى.

بۇنىڭ باشلانغىچى شۇل، كۆز ئالدىمىزداكى بولۇپ، ئۆتمىش تىل ـ ئەلا قورۇلتايىدۇر.

بزنڭ بو قورولتاى ئوزبيك خالقى ئوچون
تاريخى بر قورولتاى بولغانلى كەبى، بونڭ باشيدا
توروپ، ئشلەرچيلەردە تاريخدا بويوك، بر ئورون
توتقوسيدر.

موندەن سوڭ ئوزبيك ئيل ئلگەريكى خالغا
قايتەماس؛ چونكى ئلگەريكى خال يوزوق.
قورتقچليدور. بوندەن سوڭ ئوزبيك خالقى
چيريكەن مەيەليەرنڭ رەئيسكيلكنى ساقلاغوچى
بر تورلى موخاپازاچيلارنڭ كيتيدەن كيتەمس؛
چونكى ئولار ئالدامچيدور.

بوندەن سوڭ ئوزبيك خالقى يالغوز ئوز-
لەرينڭ يولباشچيلارى بولغان. يەنگيلكنى
ئستەگوچيلەر كيتيدەن كيتەدر.

چونكى بولار؛ خالقچيدر؛ ئوزبيكلەرنى
قارانغو يەرلەردەن ياروق ئورونلارغا ئاليپ،
چقوچى بر يولباشچيدور.

ئوزبيك خالقى بونى توشونەدر، توشونش
بيلەن برگە شول، يولباشچيلارينڭ باشلاغان
يوللاريغا كيرەدر وەئوندەن ئوزلەرينڭ ئستەگەن
ئەرسەلەرنى تاپادر.

شونڭ ئوچون بز، قورولتاينى قوتلايمز
وەئوزبيك خالقينڭ كيلەگوسى ئوچون ئاچلغان بر
باخت ئيشكى ديب بيلەمز.

ياشاسون، ئملا وەئوزگەرش!

ئيلبيك.

Кўпдан бери тўрт кўз билан кутилган ўлка – ўзбек тил-имло курултойи бу кунларда тамом бўлуб ўтди.

Йанварнинг бирнчисидан 5 инчисигача чўзулғон бу курултой бизга саноксиз асғлар (фойдалар) берди.

Бу курултой кўлагасида узок замонлардан бери йўлга солинмасдан йўлсиз йозилиб келган имлоларимизга ва бир неча юз йилдан бери ўз борлиғин йўкотмасдан саклаб келган саноиғ нафисаларимизга кайтадан жон киргузилди ва буларнинг каттик ўрнашиб колмоклари учун йангидан негиз солинди.

Бу кун ўзбек эли чиндан ўзин куткарди ва ўзининг эркли йашамоғига кенг бир йўл очди. Бир улуснинг дунйода борликка чикара турғон нарсаси, шубхасиз, унинг миллий нарсалари ва тили бўлғусидир: миллий нарсаси йўк бир эл тотли бир турмуш билан йашайолмоғонлиғи каби тилин йўкоткон бир эл-да ўзун йўкоткон бўлур.

Буни тушунган бир эл албатта миллий нарсаларин кўлдан бермай соклоғон каби ўз тилинда унутмасликка тиришар: мана бу йўл эса у миллатнинг тирилиши учун катта, кенг бир йўлдир.

Бу кун Туркистон ўзбеклари буни тушунди: тушундигина эмас: шул тушунган нарсаларин бошлаб йузага чикарди.

Бунинг бошланғичи шул кўз олдимиздағи бўлуб ўтмиш тил-имло курултойидир. Бизнинг бу курултой ўзбек халки учун тарихий бир курултой бўлғони каби, бунинг бошида туруб, ишловчиларда тарихда буйук бир ўрун тутғусидир.

Мундан сўнг ўзбек эли илгариги холға кайтмас: чунки илгариги хол бузук, кўркинчлидир. Бундан сўнг ўзбек халки чириган мийалиларнинг ва эскиликни саклағучи бир турли мухопазачиларнинг кетидан кетмас, чунки улар алдамчидур. Бундан сўнг ўзбек халки йолғиз ўзларининг йўлбошчилари бўлғон йангиликни истагучилар кетидан кетадир. Чунки булар: халкчидир: ўзбекларни коронғу йерлардан йорук ўрунларға олиб чиккучи бир йўлбошчидур.

Ўзбек халки буни тушунадир, тушуниш билан бирга шул йўлбошчиларнинг бошлағон йўлларига кирадир ва ундан ўзларининг истаган нарсаларин топадир.

Шунинг учун биз курултойни кутлаймиз ва ўзбек халкининг келгуси учун очилғон бир бахт эшиги деб биламиз. Йашасин имло ва ўзгариш!

* * *

Содиқов

Тил ва имло қурултойи

(боши илгариги сонда)

(Қизил байроқ. – 1921 йил 18 йанвар, 16-нўмир)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

تل وە ئیملا قورولتایی

(باشی ئیلگاریگی ساندا)

اوراتیپە وەکیلی عەزیزی اورتاق

اوراتیپە اوتنوچیلاری بو کون ایملا توغریسیدە
اوزاربیچە بر قەرارگە کیگەنلەر؛ اونلەر مەکتەبلەردە
یەنگی ایملا بلەن دەرس بیرەب تورالار، فقط
اونلەر عەرەبچە سوزلەرنی قایسی ئیملا بلەن یازو
توغریسیدە هەل بر قەرارگە کیلەمەدیلەر، کوبلەری
عەرەبچەلەرنی اوز ایملاسی بلەن یازیب تورلار.

تاشکەنت ایملا قونفەرانسی وەکیلی عبدالله آولانی

(اورتاق تاشکەند صنایع نفیسە حرکتلرینی
باشلاتو تاریخیدان اوزگەرشدەن سوزلر وجودگە
کیلگان تودەلەردەن وە حازرغی تروپپە وە تیاتر
لاردان سوزلەب ایتادر)

[И з о ҳ: Абдулла Авлоний маърузасининг имлога алоқаси бўлмаганлиги сабабли, унинг давоми берилмади. – Ж.Х. А.У.]

تاشکەنت معارف شعبەسی وەکیلی

عەبدلمەننان

ایلـگاریگی مکتبلەرمزدە قرلایـز رە بوزوق ایملا بلەن درس بیرلوب کیلـگان بولسەدە اوزگە رشدەن سوڭ چققان یەڭی توشونچەلرنڭ حرەکتی آرەسیدا یەڭی ایملا وجودگە چقیب قالدی.

ایلـگاریدەن بزلەردە معلملەر بولماغاننی سببدەن اینقیلابدەن سوڭ آچیلغا باشلاغان تورلی مکتبلەرگە هیالی دیب اویـلاغـانەز عشاقلی تەسیر ضابطلارینی معلماق اورنیکە قویا بیردك: اونلەرنڭ شیوەلەری عەرەب وەفارسی تلیدەن بونالیب تـورکچەلـکدەن چقیب قالغانلا کـورە یەنگی ایملا اونلارنڭ طبیعتلەریگە یاقشەدی. اوز اطرافلەریگە یغـغان آدملاری واسطەسی بلەن تورلی اقوالار تارقاتیب یـەڭی ایملانڭ تارالوویگە زور سەد بولا باشلادیلار.

بو وقتلەر معارف قومیساری بولوب تورغان اذدیزادە (فانقاسلی بەهدادن) معلملەرنڭ مجلسیدە یەنـگی ایـملا بلەن درس بـیروچی معلملەرگە تورلی سیرزانشلار بیروب، بولـمدان صوڭ یەڭی ایملا بلەن اوقوتـقان معلملەرنڭ بەزیلیرنکە تارتلەرسی بزلماقلارینی املان ایتدی، معارف شعبەسی تامانیدان مەکتبلەرگە کاغەز

یوباریب کرچەلەرگە اعلانلار یاپشدریب یەڭی
ایملا بلەن درس بېرمەوگە بوبروقلا بېرلدی.
لیکن بو حرەکتلەر، بو ترشولار بوتونلەی
تاەثیرسز قالدی. اوقوچی وە اوقتوچیلار یەڭی
ایملاگە کروب کیتمەیلەر وە اونیڭ تاەثیریگە
بېرلمەیلەر وە بو یولنی بوتون اولکەگە تارقاتو
فکریگە کرشدیلەر
منە حاضر قومیسارلق تامانیدان چاقرلغان
بو ایملا قورولتایی شو مسئلەنی حل ایتمە
کیرەك.

بوندن بر نیچە کون ئەوول تاشکند معلم
وە طلبەلری ایملا قونفرانسیدە اوز خط حرە-
کتلرینی تەعییدلەدیلەر. اولەرنیڭ قرارلاری هەمە-
گەگە معلومدر.

(بوندان سوڭ تورەلەرنیڭ احوالیدان گەپیروب
اولەرنیڭ توتقان اورنلاریدەن، بورگان یوللارینی
وە مسخرە بازلق اشیگە کرشیب کیتگەنلیکلەریدەن
معارف شعبەسینیڭ اولەرنی تاراتو فاجعەسی. بولغانلغیدان
خاورزدە شعبە وە معارف قومیسارلغی اول آستیدا
تورپەلەرنیڭ اشلەب تورغانیدان معلومات بېردی).
بولگە قوشمەچە قیلیب اورتاق عبدالقیوم
چغاتای گورونگنیڭ آنا تلی قورسی آچیب یەڭی
ایملا بلەن کروبگنە کشیلەرگە درس بیروب تورو-
قاندا اوشال وەقتدەقی ملی اشلەر شعبەسینیڭ

کورج بلەن تارقاتقانلغینی گەپوردی.

(اوچنچی اولتورش)

قورولتاینىڭ اوچنچی اولتورشی کیچ ساعت ٥ دە بەیودی قاوییدە آچلدی.

برنچی مرتبە اورتاق فطرەت یەڭی ایملا توغریسیدە دافلاد قیلدی، بوندان سوڭ اورتاق شەید احمدییف نطرەتنىڭ دافلادیسنی قوروەلەپ گەپردی.

آخردا دافلادچیکە بەعضی سوئاللەر بیراوب جوابلار آلندی.

(توتنچی اولتورش)

توتنچی مجلس ٣ نچی یانوارده اورتە مەکتەب بناسیدا ساعت ١٠ دن کیین آچلدی.

ماندات تومیسیەسی، سیزد آچلو بلەن، باشدا کیلوب یتمەگەن وە یەڭی کیلگەن وەکیللەردەن ٧ کشینىڭ امپیسکەسنی اوقودی، مجلس تامانیدان مذکورلر قبول وە تصدیق ایتلدیلەر.

رەئیس دافلاد نەوبەتینىڭ اورتاق آشور علیگە کیلگەنلیگینی بلدردی.

اورتاق آشور علی اوز دافلادیدا یەڭی ایملاگە اوزینىڭ طرفدار ایکانلیگینی وە ایملامزنىڭ اصلاح ایتاووی لازم ایکانلیگینی گەپردی هم فطرەت اورتاق تامانیدان اوقولغان دافلاد وە تکلیف ایتلگەن ایملا قاعدەلرینی بر آز

هم نظریت اورتاق تاشانیدان اوتولغان داکلاد وه تکلیف ایتلگه ن ایملا قاعده لرینی بز آز اوزگه رتو بلان قبول ایتو کیره کلیگینی بلدردی.

اورتاق آشورعلی مجلسکه عرب سوزلرینك اوز حرفلری وه اوز چوزگیله ریمز بلان یازلوب یاتقوسی آراسیدا اوز ایملا وه قاعده سی بلان یته یازلوینی دقاتنك ایکیچه قالدرلووینی تاتکان-لگینی بیان قیلدی.

بو کشیگه کوما کچی بولوب چقغان اورتاق عزیزی عربچه سوزلرنك اوز اورلیدا اوز ایملاسی بلان قالدرلووینی قووه تله ب ایتدی:

بز اگر عرب سوزلرینی یه کی ایملا بلان یازسانك برنچی: معناسی بوزولادر. ایکنچی ده مدرسه لرده اوقوب چقغانلارنی یه نگیدن اوقتو لازم بولوب قالادی. شونك اوچون عربچه سوزلر اوزبچه قالا بیرسون.

داکلادلار تمام بولغاندان سونك هرایکی داکلادچیغه سواللر بیرلوب جوابلار آلندی.

(بیشنچی اولتورش)

۵ نچی اولترش ۳ نچی یانوار کیچ ساعت ۵ ده ن سونك اورتاق مسکنبده آچلدی رئیس شهید احمدیف.

مجلس آچیلغاندان سونگ اورتاق باتوننگ
دانلادی تینگلادی، باتو اورتاق اوز دانلادیدا
بزده استعمالدا بولغان حرفلارنینگ اساسسز چوروکه
ایکنلیگینی بیر قانچا دهلیللار بیلهن کورسهتیب
اونلارنی اساسا اوزگارتولی وه اوروپاچه لاتین حرف.
لرینینگ آلنوینی تکلیف قیلدی.
اوندهن سونگ اورتاق . سید علی خواجه بو
دانلادنی یاقلاب سویلهدی.
بولارگه مجلس تاماندان سواللار بیرلدی.
(بیتمهدی) صدیقف.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Ўратепа вакили Азизий ўрток

Ўратепа ўкитувчилари бу кун имло тўғрисида ўзларича бир карор га келганлар: Унлар мактабларда йанги имло блан дарс бериб туралар, факат унлар арабча сўзларни кайси имло блан йозу тўғрисида хали бир карорға келмадилар, кўплари арабчаларни ўз имлоси блан йозиб турарлар.

Тошкент имло конферинсийаси вакили Абдулла Авлоний

(Ўрток Тошканд санойи нафиса харакатларининг бошлану тарихидан ўзгаришдан сўнг вужудга келган тўдалардан ва хозирги труппа ва тиатрлардан гапуриб айтадур) [...]

[И з о х: Абдулла Авлоний маърузасининг имлога бевосита алоқаси йўқлиги учун, унинг нутқи «Мажмуа»да тўлиқ берилмади.-Ҳ.Ж., А.У.]

Тошкент маориф шўъбаси вакили Абдулманнон

Илгариги мактабларимизда куролсиз ва бузук имло блан дарс берилиб келган бўлсада, ўзгаришдан сўнг чиккан йанги тушунчаларнинг харакати оркасида йанги имло вужудга чикиб колди.

Илгаридан бизларда муаллимлар бўлмағонлиги сабабдан, инки-

лобдан сўнг очарға бошланғон турли мактабларимизга илмли деб ўйлағанимиз имонли таъсир зотларини маълимлик ўрнига қўйибердик; унларнинг шевалари араб ва форсий тилидан йўналиб, туркчаликдан чиқиб қолғонға кўра йанги имло унларнинг табиатларига йоқишмади. Ўз атрофлариға йиғған одамлари воситаси билан турли иғволар таркатиб, йанги имлонинг таралувига зўр сад бўла бошладилар.Бир вактлар маориф кўмисари бўлуб турғон Афандизода (Қофкосли Ахмад Амин) муаллимларнинг мажлисида йанги имло билан дарс берувчи муаллимларга турли сирланишлар (?) бериб, бундан сўнг йанги имло билан ўкутғон муаллимларнинг масъулийатга тортилғуси бўлғонликларини эълон этди.

Маориф шўъбаси томонидан мактабларга коғоз йуборилиб, кўчаларга эълонлар йопиштирилиб, йанги имло блан дарс бермавга буйруклар берилди.

Лекин бу харакатлар, бу тиришулар бутунлай таъсирсиз колди. Ўкучи ва ўкитучилар йанги имлога киришиб кетдилар ва унинг таъсирига берилдилар ва бу йўлни бутун ўлкага таркату фикрига киришдилар.

Мана ҳозир кўмисарлик томонидан чоқирилғон бу имло курултойи шу масалани ҳал этса керак.

Бундан бир неча кун аввал Тошкенд муаллим ва талабалари имло кўнферинсийасида ўз хатти-ҳаракатларини тайинладилар, уларнинг карори хаммангизга маълумдир.

(Бундан сўнг тўдаларнинг ахволидан гапуруб, уларнинг туткон ўринларидан, йурган йўлларини ва масхарабозлик ишига киришиб кетганликларидан, маориф шўъбасининг уларни таратуға мажбур бўлғонлиғидан, хозирда шўъба ва маориф кўмисарлиғи кўл остида группаларнинг ишлаб турғонидан маълумот берди).

Бунга кўшимча килиб ўрток Абдулкайум чиғатой гурунгининг она тили курси очиб, йанги имло билан кўбгина кишиларга дарс беруб турғонда ўшал вактдаги миллий ишлар шўъбасининг куч билан таркатғонлигини гапурди.

(Учунчи ўлтуруш)

Қурултойнинг учинчи ўлтириши кеч соат 5 да Беҳбудий клубида очилди.

Биринчи мартаба ўрток Фитрат йанги имло тўғрисида доклад

килди. Бундан сўнг ўрток Шахид Ахмадиев Фитратнинг докладини кувватлаб гапирди. Охирида докладчига баъзи саволлар берилиб, жавоблар олинди.

(Тўртинчи ўлтириш)

Тўртинчи мажлис 3-инчи йанварда ўрта мактаб биносида соат 10 дан кейин очилди.

Мандат комисиййаси сйезд очилу блан бошда келуб йетмаган ва йанги келган вакиллардан 7 кишининг испискасини ўкиди. мажлис томонидан мазкурлар кабул ва тасдик этилдилар.

Раис доклад навбатининг ўрток Ашуралига келганлигини билдирди.

Ўрток Ашурали ўз докладида йанги имлога ўзининг тарафдор эканлигини ва имломизнинг ислох этилуви лозим эканлигини гапирди хам Фитрат ўрток томонидан ўкулгон доклад ва таклиф этилган имло коидаларини бир оз ўзгарту билан кавул эту кераклигини билдирди.

Ўрток Ашурали мажлисга араб сўзларининг ўз харфлари ва ўз чўзгиларимиз блан йозилуб йо кавс орасида ўз имло ва коидаси блан йана йозилувини. «بأ» нинг эскича колдирилувини тилаганлигини байон килди.

Бу кишига кўмакчи бўлуб чиккан ўрток Азизий арабча сўзларнинг ўз ўрнида ўз имлоси блан колдирилувини кувватлаб айтди: биз агар араб сўзларини йанги имло блан йозсок биринчи: маъноси бузуладир. иккинчи: хама мадрасаларда ўкуб чикгонларни йангидан ўкиту лозим бўлуб коладур. шунинг учун арабча сўзлар ўзича кола берсин.

Докладлар тамом бўлгондан сўнг хар икки докладчига саволлар берулуб. жавоблар олинди.

(Бешинчи ўлтириш)

Бешинчи ўлтириш 3-йанвар кеч соат 5 дан сўнг ўрта мактабда очилди. Раис- Шахид Ахмадиййев.

Мажлис очилгандан сўнг ўрток Ботунинг доклади тингланди. Боту ўрток ўз докладида бизда истеъмолда бўлган харфларнинг асоссиз.чурук эканлигини бир канча далиллар блан гапириб. унларни асосан ўзгартируни ва ўрнида лотин харфларининг олинувини таклиф килди.

Ундан сўнг ўрток Саид Алихўжа бу докладни йоклаб сўйлади.

Буларга мажлис томонидан саволлар берилди.

(Битмади)

* * *

Содиқоф

Тил ва имло қурултойи

(Қизил байроқ. – 1921 йил 25 йанвар, №18)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

تل وه ئیملا قورولتاییِ

(آلتنچی اولترش)

قورولتاینینگ آلتنچی اولترشی اورتنچی یانواردا ساعت ۱۱ ده‌ن سونگ اورتاق فطره‌تنینگ رهئیسلیگی بیله‌ن آچلدی.

بو مجلسده، اورتاق موسی بیگیف هه‌م قاتناشدی.

مجلسده اورتاق سید علی خوجه ادبیات حه‌قیده دانلاد اوقودی. فطرت اورتاق اوشبو کوره‌کچی یولاوب گه‌پوردی.

دانلادچی چغتای ادبیاتینینگ بایلغینی وه تلمزنینگ باشقا تلله‌ردن یوناری ایکانلیگینی گه‌پوروب ادبیاتمزنی ترکی و ولدانی چاره‌له‌رینینگ بیرنچیسی عه‌ره‌ب و فارسی سوزلریده‌ن تاه‌زنی تازلار دیدیله‌ر،

بولردەن سوڭ موسى بكيف مجلسكە بو توغرە يداغى اوزينڭ فكرينى بيان قيلدى

(بەشنچى اولتورش)

٧ نچى مجلس كيچ ساعت ٥ دە آچلب صنايع نفيسە حەقيدە اويغور سيد على خوجە هم عبد الله اولانى اورتاق لارنڭ دانلادلارى ايشتلدى.

اورتاق اويغور توركستاندا تياترو اشلەرينڭ باشلانشيدەن، دەوامىدەن سوڭغى وقتلەردە توزالگەن وەتارقالغان توەلردەن، تياترو اشلەرى توغرو- سيدەگى معارف نومىسارلغينڭ اشلەريدەن گەپوردى وەنارودنى دوم بناسينڭ مسلمانلارغا بيراوريدەن معلومات بيروب اوزنڭ مسلمانلارغا اوزاق لغيني دا زردا ايچدە اسباب وەديكارانسيە اوزنڭ قالمافانلغى (مسلمان لارغا عايد صحنە جهازلارى يوقلغى وەاشلە تلمەسلكى) نى بلدردى.

اورتاق سيد على عموما صنايع نفيسە حقدا گەپوروب توركستان بالالاريداغى صنعت وەهنر استعدادلاريدان تەفصيلات بلەن سوزلەدى.

اورتاق آولانى صنايع نفيسە اشلەريدەگى كە- مچيلككەريەزنى ساناڭدى.

عبد الحميد اورتاق يزدەگى صنعت كوچلە- رينڭ مربلىزاتسيە بولى بلەن آلنوروب وەكمل تيار

تورو بنالاری وجودکه کیلتورو هم صنایع نفیسه،
موزیقا ورسم مکتبلەری آچو اوچون حرکات باشلا-
نورون بارلایشی بولسه‌که تورو اوچون چاره‌لەر
کورلووی لازم ایکانلیکین سویله‌دی.

(سکزنچی اولتورش)

٥ نچی یانواردا کوندز آچلدی.

صرف ونحو تورسیدا دانلادچی بولوب
تاریلغان آشور علی زاهری، دانلاد تیلودین قایتغا-
نلغنی کوروب ایتدی:

مین ایلا توغرسیده مجلس بلەن کیلشه آلمادم
شونک اوچون صرف ونحو مسئله سیده هم بەلکم
کیلشه آلماسمز شونک اوچون باشدا مین دانلادچی
بولوب یازلغان بولسەمده حاضر قایتقانلغمنی بلدرەمن
صرف ونحو توغریسیدا دانلاد قیلو اوچون باشقا
برکشی بولمامانیدان بو توغریدا اوزاق تورورچی
بولمادر.

قویسالراق یانیدا عیانی هیئت توغریسیده
اورتاق شهید احمدبیف نک دانلادی ایشتلدی.

اورتاق شهید اوز دانلادیدا جمهوریت نک

تورلی یېرلەردە بولغان علمی کوچلەرنی بر
یېرگە توپلاپ اولارنىڭ خىزمتى بىلەن علمی
اشلەرنى بولسە قویو کیرەك. دیگەن تەکلیفنى
ایتدی. وەقوروولتای تاماشیدان هر قایسی شی.
اردن موافق بولغان کشیلەر کورسەتاوون سو-
رادی. مجلس علمی هیئت اوچون کاندیداتلار
کورسەتدی.

(کیینگی اولتورش)

قوروولتاینىڭ کیینگی اولتورشی ٥نچی یانوار-
دا کیچ ساعت ٧ دن سرلك تشاق «توران» بنا-
سیدا آچلدی.

مجلسکە تورلی تشکیلات ومؤسسەلەردن
وکیللەر کیلدیلەر.

اسکی شهر کانسرواتوریەسی هم موزیقا-
چی وآشولەچیلار بوللدیلەر.

معارف کامیسارلغی آنیدان شوکت احمدیف
سویلاپ قوروولتای قرارلرینىڭ عملگە قویلوی
توغریسیدا قوبیسارنىڭ هر قندای چارەلەر کو-
روگە حاضر ایکانلیگینی کەیوردی.

اولیا آتا معلملەری آنیدان رجب داوود،
خوقند وکیلی عاشور علی زاهری، کەتتە قورغان

وەكیلی نورالله، تاشكند وەكیلی عبدالله آولانی هم
سەمیع قاری، سمرقند وەكیلی هاشیف. چغاتای گور-
رونگی وەاوزبەك روستا وەكیلی حمید سلیمان،
ابراقوم وەكیلی نور محمد، كسبە اویوشمەلری بیو-
راسینینگ وەكیلی اورتاق سید ولی، معارف شعبەسی
نینگ مدیری قاسم خوجە اوغلی، اندیجان وەكیلی
شاەمسی نجمی، اولكە دای — معارف خادملاری
اویوشمەسینینگ رەئیسی صادق ستارف، ساوادسیزلقنی
بتیرو قومیتەسینینگ آییدان شاكرجان، مكاتب شعبەچەسینینگ
مدیری مومنجان اورتاقلار نطقلار سویلەب نوروزی
نینگ خدمتلەری بیلەن تبریك ایتدیلەر. وەاوز
تاثیراتلارن ایشتیب شادلقلارن اظهار قیلدیلار.

بوندەن سونگ مجلس تامانیدان مكّە اوركە
وەاورتاق ایغون هم اوزاچارسكی اورتاقلار آتیگە
یوبارلمان سلام تیلغرامی اوقادی.

مجلس آخریدا اورتاق حمید چغاتای اد-
بیاتینینگ مولمەسی بولمان اوراپی اسمیگە بر هیكل
اورتكەزو اوچون معارف قومیسارلغیگە بر تكلیف
یاسالورینی سورادی.

بو تكلیف مجلس تامانیدان آلقشلار بیلەن
قارشو آلندی.

شوندن سونگ قورولتای مجلسی موزیقانینگ
طنطنه‌لی مارشی آستیدا یاپیلدی.

صدیقی.

Матнинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

(Олтинчи ўлтириш)

Қурултойнинг олтинчи ўлтириши тўртинчи йанварда соат 11 дан сўнг ўрток Фитратнинг раислиги блан очилди.

Бу мажлисга ўрток Муси (Муҳсин?) Бегийеф ҳам қатнашди.

Мажлисда ўрток Саид Алихўжа адабийот ҳақида доклад ўқиди. Фитрат ўрток унга кўмакчи бўлуб гапурди.

Докладчи чиғатой адабийотининг бойлигини ва тилимизнинг бошқа тиллардан йуқори эканлигини гапуруб, адабийотимизни тургазу йўлидаги чораларнинг биринчиси араб ва форс сўзларидан тилимизни тозалов дедилар.

Булардан сўнг Муси Бегийеф мажлисга бу тўғридаги ўзининг фикрини байон қилди.

(Йеттинчи ўлтириш)

7-нчи мажлис кеч соат 5 да очилиб, санойи нафиса ҳақида Уйғур, Саид Алихўжа ҳам Абдулла Авлоний ўртокларнинг докладлари эшитилди.

(И з о ҳ: Докладларнинг имлога алоқаси йўқ. – Ж.Ҳ.)

(Саккизинчи ўлтириш)

5-йанварда кундузи очилди. Сарф ва наҳф тўғрисида докладчи бўлуб йозулғон Ашурали Зоҳирий доклад қилудан қайтғонлиғини гапируб айтди: мен имло тўғрисида мажлис блан келиша олмадим, шунинг учун сарф ва наҳф масаласида ҳам балким келиша олмасмиз, шунинг учун бошда мен докладчи бўлуб йозилғон бўлсамда, ҳозир қайтғонлиғимни билдираман.

Сарф ва наҳф тўғрисида доклад қилу учун бошқа бир киши бўлмағонидан бу тўғрида узоқ гапирувчи бўлмади.

Қомисарлиқ йонида илмий ҳайъат тўғрисида ўрток Шаҳид Аҳмадийефнинг доклади эшитилди.

Ўрток Шаҳид ўз докладида жумҳурийатнинг турли йерларида бўлғон илмий кучларни бир йерга тўплаб. уларнинг хизмати блан илмий ишларимизни йўлга қўйу керак деган таклифни айтди ва курултой номидан ҳар қайси шаҳардан мувофиқ бўлғон кишилар кўрсатилувин сўради. Мажлис илмий ҳайъат учун кандидатлар кўрсатди.

(Кейинги ўлтириш)

Қурултойнинг кейинги ўлтириши 5 нчи йанварда кеч соат 7 дан сўнг кишлик «Турон» биносида очилди.

Мажлисга турли ташкилот ва муассасалардан вакиллар келдилар.

Эски шаҳар консерваторийаси(дан) ҳам музиқачи ва ашулачилар бўлдилар.

Маориф комисарлиги отидан Шаҳид Аҳмадийев сўйлаб курултой қарорларининг амалга қўйилуви тўғрисида қўмисарликнинг ҳар қандай чоралар кўруга ҳозир эканлигини гапирди.

Авлийо ота муаллимлари отидан Ваҳоб. Довуд. Хўқанд вакили Ашурали Зоҳирий. Каттакўрғон вакили Нурулла. Тошкент вакили Абдулла Авлоний ҳам Самиъ Қори. Самарқанд вакили Алийеф, Чиғатой гурунги ва ўзбек руста («ўзбек телеграф агентлиги» бўлса керак –Ж.Ҳ.) вакили Ҳамид Салимов. ижроқўм вакили Нур Аҳад (Нур Аҳмад ?). касаба уйушмалари бйуросининг вакили ўрток Саидвали. Маориф шўъбасининг мудири Қосимхўжа ўғли. Андижон вакили Шамси найчи. Ўлкадан – маориф ходимлари уйушмасининг раиси Содиқ Минороф. саводсизликни битиру қўмитасининг отидан Шокиржон. макотиб шўъбачасининг мудири Маннон ўртоқлар нутқлар сўзлаб. курултойнинг хизматлари билан табрик айтдилар [...]. Бундан сўнг мажлис томонидан маҳкамаларга [...] йуборилган салом телеграми ўқилди [...].

Шундан сўнг курултой мажлиси музиканинг тантанали товуши остида йопилди.

(*Изоҳ:* Мақола матни қисқартириб кўчирилди – Ҳ.Ж., А.У.).

* * *

Содикоф

Тил ва имло курултойи

(Қизил байроқ. – 1921 йил 27 йанвар, 19-нўмир)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

تل وه ئیملا قورولتایی

برنچی اولکه تل وه ایملا قورولتایی نظارت
ه مشور علی اورناقلارنك املا توغریسیداغی
املالارن ایشتوب املانی توزهتو اوچون
وشبو قرارارگه کیلهدر:

۱ـ اوزبهکچهده ایشلهتلهدرگهن حرفلهرنك
سانی ۲۳ بولوب شولهردر:

۳ ــ تازگه کیریب قالغان یات سوزلهر،
اوزبهك حرف وه چوزگیلهری بلهن یازلور.

٤ـ چوزگی وه حرفلهریمز آیره، ــ آیره،
شهکلده یازلور.

حرف وه چوزگیلهریمزنك شهکلی ایکیدهن
برگه (باش حرفگه) توشرلور.

قورولتای اوزبهك ادبیاتی توغریسیدا سید
علی خوجه نیم نظارت اورناقلارنك معروضـ
لهرینی تیڭلهگهندهن سوڭ اوزبهك ادبیاتی ترزو
وه ترهققی ایتدرو یولیداغی تشکیلات مسئلهـ

سیگه دائر اوشبو قەرارنی چقاردی:

۱ — اوزبەك ادبیاتی بوتون چیت ملت وقبیلەلرنینگ تأثیریدەن قوتولوب چین معناسی بیلەن آصل اوزبەك خلق ادبیاتی بولسون.

۲ — اوزبەك ادبیاتی بوتون ملت دائرەسیدە یوزەگە چقارو وە یوزەدەگیسن مغالطە وتەرەققی ایتدیرو ایشینی مرکز علمی هیئتیگە تاپشوروب بو حقدە تیزروك قطعی چارەلر اوروبون سورایدر هم بو توغرودە داغی چارەلر دیب اوشبو امرنی تقدیم ایتەدر.

آ — اوزبەك ادبیاتینینگ تاریخی یازلیب اوزبەك شاعر وە ادیبلرینینگ ترجمە حاللاری هم اثرلاری یاکی ترجمەلری، یغلیب مجموعە یاخود دەرسلك شکلیدە طبع وە نشر قیلینسون.

ب) خلق غی کوندە ادبی دنیامزنی کینگەیتیرو، بایتو وە تەرەققی قیلدیرو اوچون خصوصی اوزبەك ادبی مجموعە، آلمانخ، ژورنال، غزیتەلر تیدارلری اشرکە یاشلانسون.

ب ـ میللی اوزبەك ادبیاتینینگ ضعیفلیگینی اعتبارغا آلیب، تل — ادبیات مزلی تزشدە یاشلارمز، بالالارمزنینگ یاردمیگە دقت قیلنوب،

کیبک دیانسدن اراکه دائره یده بالالار
ژورنالی، بالالار ادبیاتی یوزیکه چقارلسون.
ت ـ وقت اوتکزمەسدەن، تیزاك بلەن،
خلق اچیندەگی تاریخی حکایه، شعر مقال ار
یغیلیشیگه کرشلسون.
ج ـ بیوك بر شەرق کوتوبخانەسی تزلسون
وه بو نگی شەهرندەگی عمومی کوتوبخانەلك
شەرق شعبەسی، آیلادوبدان شەرق کوتوبـ
خانەسگه قوشلغان حالده ایسکی‌یش هەرگه کوچیرلسون.

صنایع نفیسه توغروسیداغی قەرار:

برنچی اولکه ایملا قورولتایی اوزبەك
تیاترو صحنەسی عمومن صنایع نفیسه توغریسیدا ـ
غی دانلادلارنی ایشتکەندەن سونك، اوزبەك
ادبیاتی، ایملاسی یەنگی یولگه توشولوب چق
ار اوزبەك مەدەنیتی توغدروغا ترشلگن بر
چاقدا، مدنیتنك اولوغ بر تارماغی بولغان صنایع

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Биринчи ўлка тил ва имло курултойи Фитрат ва Ашурали ўртокларнинг имло тўғрисидаги докладларин эшитуб, имломизни тузату учун ушбу карорга келадир:

1. Ўзбекчада ишлатиладурган харфларнинг сони 23 та бўлиб, шулардир:

ئـ، بـ، پـ، تـ، جـ، چـ، ز، ذ، خـ، ر.

سـ، شـ، فـ، قـ، کـ، گـ، ڭـ، ل، مـ، نـ، و، هـ، یـ.

2. Чўзгиларнинг сони 6 бўлиб, ушбулардир:

икки уст чўзги: ا - ە

икки ост чўзги: ـِ - ـٖ

икки ўтру: و - ۇ

3. Тилимизга кириб колган йот сўзлар ўзбек харф ва чўзгилари билан йозилур.

4. Чўзги ва ҳарфларимиз айри-айри шаклда бўлур.

Ҳарф ва чўзгиларимизнинг шакли икидан бирга (бош ҳарфга) тушурилур.

[...]

(Маколанинг давомида алифбо ва имлога оид фикр йўқ. – Ҳ.Ж., А.У.)

* * *

М. Шермуҳаммад

Алифбо масаласи

(Қизил байроқ. – 1921 йил 8 феврал, 24-нўмир)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئەلیفبا مەسئەلەسی

ئەلیفبا یازو قورالیدر. انساننك مەعیشەتی
فکرلەری، بو یوله اوریلەریدن چقان عالم،
فنون شول الفبا یەرەکەسیدە تەرەققی قیلغان وە
کیکەیگەندر.

آتا بابالارمیزنك نیچە یوز یللك تەجربەلەری
آرقاسیدا یاشەگەن هنرلەر وە کتابلەر الفبا
بولماغاندا یرگە ایرشەگان وە بلنەگەن بولور
ایدی.

غەربنىڭ بو كونكى اختراع وە ھنر توغر-
يسيداغى بويوك تەرەققيسى ئەلفباسينىڭ قولاي
وە اوڭغايلىغى ارقاسيدا بولغانى كەبى شرقنىڭدە
بو قەدەر مەرفتسزلگى ئەلفباسينىڭ كەمچىلكلەرى
سەبەبيدەن چقاندر.

بو كون غەربدە مڭدە بر ساوادسز كشى
يوق ايكەن شەرقنىڭ بەعضى يېرلەريدە مڭدە
بر سەوادى وە اوقوغان كشى تاپالماسمز.

غەربنىڭ يوز قرق نچە حەرفدەن عبارەت
بولغان ئەلفباسنى بر كشى تورت آيدا توگەل
اورگەنوب آلادر. اما شەرقنىڭ ئەلفباسى باسمە-
خانەدە يتمش بوز نچە حەرف بولادر، قول
يازودا حسابسز سانسزدر.

بزنىڭ قول يازما خطلەريمزگە قاراساڭز
يلان، چايانداي تورتوب دنيادا بولغان بارچا
نەرسەلەرنىڭ ھەممەسينىڭ شەكلينى تاپماق ممكندر.
ئەگەر غەربلى بر كشى بزنىڭ ئەلفبامزنى اورە-
گەنەيكچى بولسە آلتى يل عمرينى صرف
قيليب يەنە توگەل اورگەنە آلمايدر.

يازولارمزنىڭ بلگولى بر قاعدەگە باغلانما-
غانلغى اوچون ھەر يېرگە بارماچ يا قا برشكل
آلغان. بر كشى بر سوزنى، اولگ وە سو-
ايدكى كلمەلەرنىڭ معناسيگە يېتمەگنچە اوقويا-
آلمايدر. اوز حەرفلەرمز بلەن يازغان چيتل

سوزلەرینی هیچ بر سورەتدە توغری وە خطاـ
سز اوقویا آلماس.

تەلیفیا مەسئەلەسی جودە موهیم بر مەسئەلەدر.
شەرقنینگ تەلیفەسی توزوک بولغانسا ایدی
بلم وە سەمرقەندە غەربدەن کیین قالماغان بولار
ایدی.

بەشەرییەتنینگ خارزمی کورسەتکەن فکرنیکە،
سابیت ایتوب مەیالقەدا تیکسزلیقنی کورسەتەدیلەر،
بو فکر توغریدر، لیکن بو تیکسزلیقدە توب
سەبەبی بار، بو انسانیەت دنیاسیدەکی اولوغ وە
دەهشەتلی فلاکەتلەرنینگ سەبەبی وە توب اساسی
ملدە تیکسزلیکدر!

اوتون فسادلەرنینگ، فتنەلەرنینگ عمومی نور-
رشنینگ وە مکەررچە میلیونلەرچە کشیلەرنینگ
اولیمینینگ، اولوغ آچلیقلار وە فلاکەتلەرنینگ توب
سەبەبی، ماددەلی ابلیەسی شودر. شرنی بترمەلە
کیرەک، شو یوقالماغونچە انسانیەت دنیاسینینگ
سەعادەتی یولیداغی باشقا چارەلەر بوتونلەی
تاثیرسز قالار.

شەرق بلەن غەرب آراسیدا بلم تیکسز-
لیکی (علمی مساواتسزلیق) بار ایکەن، باشقا
مساوات، حقوقدا مساوات کەبی تیکلیکلەر
هەر قانچە تامین ایتلسەدە یەنە بر کون
علمی کوپ بولغانلار ازز داعیرەلەریدە تەجاوز

قىلارلارە بىر آنقىرە آدەم ماتىرىيەتىنىڭ تەنازۇلى
شۇدۇر.

مېنىڭ فىكرىم شۇدۇر: بالم تېگىزلىكى بېتەمەس ئىكەن فاباد رەفىقلەرگە خىتام بېرىلوپ بولماس.

شەرق ئۆزىنىڭ خازىرغى ئاتالىس ۋە يېتوشمەز مەرقلەرى بىلەن قىيامىتىدە مەم غەرب بىلەن مىيامىدە تېڭ بولا آلماس، چۈنكى توپرات آياق تەھسىل مۇددەتى بىلەن آلى آياق تەھسىل مۇددەتى آراسىداغى فەرقنىڭ زورلىغى ئەلبەتتە ئاۋۇقدۇر. شەرق ئەيفىپاسىنىڭ ناقىسلىغى سەبەب بولمەين بوكۈن شەرقتە ئۆزبېكىرەك ۋە ئەتبارلى ئېرىك سەنف، مەمور يېتىشمەيدۇر. آۋروپادىكى ئېلمىي فەننى بىر لە تىلىنى تەرجىمە قىلىپ شەرقتە تارقاتماقچى بولغانلار، شول يازۇ يېتىشمەزلىكى آرقاسىدا ئانلاردىن ئوسالىپ خىدمەتىنى بىترەمەسادىن قول تارتماققا مەجبۇر بولالار.

شەرقتە مەطبۇعاتنىڭ سانى جۇدە آزدىر. گېزىتەلەردە آز چىقار. مەطبەعەلەرنى ئېكسىرە قول ماشىنە يوقدۇر. بو يوقلارنىڭ سەبەبى شول ئەلىفبانىڭ نۇقسانلاقىدادىر.

بىر خەلق ۋە ئىنسانىيەت طەرەفدارى ئىسەڭ

شەرقنى قوتقارماق استەسەڭز، ئۆزنى ئەلفبا-
ڭزنى، ايككى شەكل حەرفلەرىنى تاشلاپ
يەڭگى حەرفلەر قبول ايتەيلىك.

مەن آفغانستاندە بولندىغىم زاماندا حەرفلەرمز-
نى اصلاح يولىدا كوب ترشىپ، حازرغى
آفغان ئەميرىگە عرضلەر بىردىم، اول يەڭ-
گى گەزىتە وە ژورناللارگە مقالەلەر بىردىم
فقط تأسفكە هيچ بر نتيجە آلا آلمادىم.

اوزىنىڭ اوزاق تەجربەلەرىم آرقاسىدا
يەڭگى شەرف چقارغانمن (١٣) شەكل بەلەن
(٢٤) حەرفنى بازدرامن بولدىغىدا شەرق
وە غرب مطبعەلەرىنىڭ هەممەسىدىن هم ياخشى دەپ
دعوا قىلامن وە ارقىلى يازو يازغان بر كشىنىڭ
سەرفىنى اون كرون اچىدە چقاراتقانە سىز
بىرەمن. اگەر بز شول حەرفلەرنى استعمالكە
كرسەك آز بر زامان اچىدە ئىچىگە تەرەققى
ايتكەن بولور ايدىك.

مەن ياپونيادا بولغان وقتدە اولار آراسىدا
حەرفلەر اصلاحى دىگەن مسئلەنى عرض كىردىم،
اولار اوز حەرفلەرىنى اصلاح قىلىپ ايككىدەن
قرالى بر حالكە ساولارى بىرەكەندە
تيز تەرەققى قىلادلار.

شول حقده بزده هم مذاکره ایتلسون
معارف تورسارانی ابتدا توزلگان هیأتی
هیئت تماشایان بر مجلس چاقریلسه شرکده
مین اوزم اویلاگان حرفلارك نسخه‌سینی
تقدیم ایتمر ایدم

محی الدین شیرمحمد

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Алифбо йозу куролидир. Инсоннинг мийасидаги фикрлари. буйук уйларидан чиккан илм. фунун шул алифбо баракасида тараккий килғон ва кенгайгандир.

Ота-боболаримизнинг неча йуз йиллик тажрибалари оркасида билинган хунарлар ва кашфийотлар алифбо бўлмағонда бизга эришмаган ва билинмаган бўлур эди.

Ғарбнинг бу кунги ихтиро ва хунар тўғрисидаги буйук тараккийси алифбосининг кулай ва ўнғайлиги оркасида бўлғони каби. шаркнингда бу кадар маърифатсизлиги алифбосининг камчиликлари сабабидан чиккандир.

Бу кун ғарбда мингга бир саводсиз киши йўқ экан. шаркнинг баъзи йерларида мингда бир саводли ва ўкиғон киши тополмаймиз.

Ғарбнинг йуз кирк неча харфдан иборат алифбосини бир киши тўрт ойда тугал ўрганиб олади. аммо шаркнинг алифбоси босмахонада йетти йуз неча харф бўлиб. кўл йозуда хисобсиз. сўнгсиздир.

Бизнинг кўлйозма хатларимизга карасангиз илон. чайонлардан тортиб. дунйода бўлғон барча нарсаларнинг хаммасининг шаклини топмок мумкиндир. Агар ғарбда бир киши бизнинг алифбони ўрганмакчи бўлса. олти йил умрини сарф килиб йана тугал ўргана олмайдир.

Йозуларимизнинг белгули бир коидаға боғланмағонлиғи учун хар йерга борғач бошка бир шакл олғон. бир киши бир сўзни ўнг ва сўлдаги калималарнинг маъносига йетмаса ўкийа олмайдир. Ўз харфларимиз блан йозилғон чет тили сўзларини хеч бир суръатда тўғри ва хатосиз ўкий олмас.

Алифбо масаласи жуда мухим бир масаладир. Шаркнинг алифбоси тузук бўлгонда эди билимда хар кандай гарбдан кейин колмагон бўлар эдик.

Башарийатнинг хозирги кундаги фалокатига сабаб этиб «бойликда тенгсизлик»ни кўрсаталар. Бу фикр тўгридир, лекин тенгсизликнида туб сабаби бор.бу инсонийат дунйосидаги улуғ ва дахшатли фалокатларнинг сабаби ва туб асоси илмда(ги) тенгсизлигидир.

Бутун фасодларнинг, фитналарнинг (...), урушнинг ва мингларча миллионларча кишиларнинг ўлимининг, улуғ очликлар ва фалокатларнинг туб сабаби, моддий асоси шудир, шуни битирмак керак, шул йўколмагунча инсонийат дунйосининг саодати йўлидаги бошка чоралар бутунлай таъсирсиз колар.

Шарк билан ғарб ўртасида билим тенгсизлиги (илмий саводсизлик) бор экан, бойликда содат(?) , хукукда содат(?) каби тенгликлар хар канча таъмин этилсада, – йана бир кун илми кўб бўлгонлар ўз доираларида тажовуз киларлар, бу онгсиз одам табиатининг такозоси шудир.

Меним фикрим шудир: билим тенгсизлиги битмас экан, фасод ва фитналарга хотима бериб бўлмас. Шарк ўзининг хозирги нокис ва йетушсиз харфлари блан киёматда хам ғарб билан илмда тенг бўла олмас, чунки тўрт ойлик тахсил муддати билан олти ойлик тахсил муддати орасидаги фаркнинг зўрлиги албатта улуғдир. Шарк алифбосининг нокислиги сабабидан бугун шаркда тузукрак ва эътиборлирак синф йетишмайдир. Овруподаги илмий, фанний бир асарни таржима килиб, шаркда таркатмокчи бўлгонлар шул йозу йетишсизлиги оркасида ишлардан ушланиб, хизматини битирмай кўл тортмокка мажбур бўлалар.

Шаркда матбуотнинг сони жуда оздир, газеталар-да оз чикар, мактаблари йаккадир, кўл мошина йўкдир, бу йўкларнинг сабаби шул алифбомизнинг нокислигидандир. Биз халк ва инсонийат тарафдори эсак, шаркни куткармок истасак, нокис алифбомизни, эски шакл харфларимизни ташлаб, йанги харфлар кабул этайлик.

Мен Афгонистонда бўлганим замонда харфларимизни ислох йўлида кўб тиришиб хозирги афғон амирига аризалар бердим.Ул йердаги газета ва журналларга маколалар бердим, факат таассуфки, хеч бир натижа ола олмадим.Ўзимнинг узок тажрибаларим оркасида

йанги харф чикарғонман. (13) шакл билан (24) харфни йозадурмен. Бу алифбо шарк ва ғарб алифболарининг хаммасидан хам йахши деб даъво киламан ва ўку,йозу билмаган бир кишининг саводини ўн кун ичида чикармокка сўз бераман. Агар биз шул харфларни истеъмолга киритсак. оз бир замон ичида анча тараккий этган бўлур эдик.

Мен Йапонийада бўлғон вактда унлар орасида харфлар ислохи деган масъалани хам кўрдим. Унлар ўз харфларини ислох килиб. эскисидан фаркли бир холғо солулари баракасида тез тараккий килғонлар.

Шул хакда бизда хам музокара очилсун. маориф кўмисарлиги йонида тузилган илмий хайъат томонидан бир мажлис чакирилса шунда мен ўзим ўйлаган харфларнинг нусхасини такдим этар эдим.

Шермухаммад Мухи отидан

* * *

Элбек

Алифбо масаласи

(Кизил байрок. – 1921 йил 20 феврал,28-нўмир)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

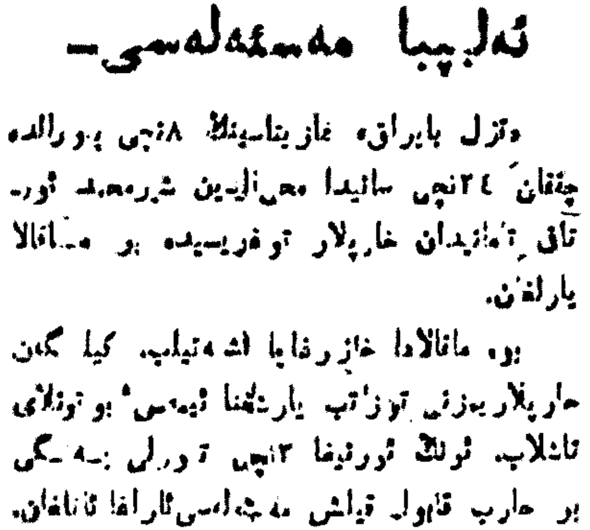
ئەلىپبا مەسئەلەسى —

«قزل بايراق» غازيتاسينىڭ ٨نچى يورالده
چىقغان ٢٤نچى سانيدا معلّاليدين شيرمحمد تور-
تاق تەنيدان خارپلار توغريسيدە بر مقالا
يارلغان.

بو، ماقالادا خازرغايا اشلەنيلىب، كيلگەن
حارپلاريەزنى توزاتيب يازيلغنا ئيمس" بو توزلاي
تاشلاب، ئورنيغا ٣انچى تورلى بشقەلكى
بر حارب قابول قيلش مسئلەسى ئاراغا تاشلانغان.

ماقالا ايكسى مەسەلەنى آراما آتماق يەنە
بىرگە بو بىرادا تاشلاشاق اوچون دۇنيا مەيدەت
دىن ھەم كومەك سوراپ اوتكەن.

مەن، اوزناننڭ يەنگى چىقارمان خارىتلارى
توغرىسىدە بىر سوز قىلماقچىمەن، دەمىمدەيدەت،
تالانيدان سوراشقا كومەكلىرىگە قارشى جاواپ
بىرىپ اوتەلمىگەن.

ئادام بالالارىنىڭ ئالىملىرىگە ئىتتىلشەرى
قىيىنلىقلاردىن قورتالىش اوچون بولادۇر. بىر قىيىنلىقدان
قورتولدىمى سوڭ ايرىنڭ اوچون ٢ چى بىر يول
ئاچىلادى.

بىزلەردە (بو يەردە پاتقا ئىسىملەردىن سوز
ئاچىلمادى) ئالتەرىمدىن بىرى تولاقىلاپ كيادى،
كە بىرلاشى دەلاپچىمز قىيىن وە بىرىنڭ يىلدىن
بىر كەمدەگە بىر نەرسە تورگەتمش قىيىن كورونىپ
كىلگەن ايدى. بىراق، بو يەردەكى قالپچامىزنىڭ
قىنايغى بولىنى. بىلاپ اوقوتشدان ايمەس يىرلىز
اوقوتقانلىرىمىزدان ايدى.

بىزدە آوروپالىلارنىڭ اوقوتقوچىلارى كەبى
اوقوتقوچىلار مەنىڭ يوقاتلارى. اوستىگە اوز
تەلچىلمز بولان ايمەس بولتولارى، باشقا يولدا
اوقوتولوپ كىلمەدى. مەنە شونىڭ اوچون بىزدەن

ھەرگون بىز شول قيينلقلارنى بوتونلاي يوقاتالماي
سالىدا شونىڭ برنچى باسقىچىنى اوتەلىك!

الىگەرىدەن بيرى باش قاتىرغان چووالچىق
ئەلىپبامىزنى يولغا سالدق. تۈركىيە اوزبەكلارچون
آيروپا خارپلار باسگوردك. بونك بەلەن خارپلا-
رىمىزنىڭ ساني ٢٤ايمس ٢٣گە كيلتوردك. وە
تىيلىمىزنىڭ تاقىمداسى اوچون اولوغ بولماغچى يو-
لمان (خارپلارنىڭ تاشقارى) ئىر نىچە چوزگىلەر
قابول ايتدك.

البەتتە بو چوزگىلەر سىزنىڭ خارپلارگە داو
تاپالمايدر، تاپالماندا ھەم بىز اوچون تاپىلغان تىينا.
اشنىك كورەكلىكى يوقدر، شونىڭ اوچون مەن اوز-
بەك الفبا ھەيئەتى تاماندان شونى گونە ايتمەكچى
بولامەن.

سىزنىڭ چىقارغان خارپلارگىز بەلەن بىزنىڭ
تانىشىمىز بولمايدر. سىز اوزگەچە تاندالى حەرە-
كەتدە بولسانگز بولا بەرە

ئلمى ھەيئەت آتىدان: ئىلبيك

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

«Қизил байроқ» газетасининг 8 певралда чиқғон 24-сонида М.Шермуҳаммад ўртоқ томонидан ҳарплар тўғрисида бир мақола йозилғон. Бу мақолада ҳозиргача ишланиб келган ҳарпларимизни тузатиб йозишға эмас, бутунлай ташлаб, унинг ўрнига 2-турли йанги бир ҳарп қабул қилиш масаласи орага отилғон. Мақола эски масала-

ни орага отмок билан бирга бу йўлга кайтмоқ учун илмий хайъатдан хам кўмак сўраб ўткан.

Ман ўртоқнинг йанги чиқарғон харплари тўғрисида бир сўз айтмасамда. «илмий хайъат» томонидан сўроғон кўмагига қарши жавоб бериб ўтмак истайман. Одам болаларининг илгариги интилишлари қийинликдан кутулмоқ учун бўладир.Бир қийинликдан кутулдими. сўнг унинг учун иккинчи бир йўл топиладур. Бизнингча (бу йерда бошқа эллардан сўз очмадук) илгаридан бери кўлланиб келмакда бўлгон «алифбо»миз қийин ва бунинг билан бир кимсаға бир нарса ўргатиш қийин кўруниб келган эди. Бироқ бу йердаги алипбомизнинг қийинлиги йўлини билиб ўкитишдан эмас. йўлсиз ўқиғонлиғимиздан эди. Бизда оврупоилларнинг ўкутғучилари каби ўкутғучиларимизнинг йўкликлари устига ўз алипбомиз билан эмас. бутунлай бошқа йўлда ўқутилиб келинди. Букун биз шул қийинликларни бутунлай йўқотмасакда. шунинг биринчи боскичини ўтдик.

Илгаридан бери бош қотирғон жувонмарг алипбомизни йўлга солдик. тўғриси ўзимиз учун ойруча харплар белгиладук. Бунинг билан харпларимизнинг сонини 124 дан 23 га келтирдик ва тилимизнинг фойдаси учун улуғ йўлбошчи бўлғон харплардан ташкари бир неча чўзгилар кабул этдик.

Албатта бу чўзгилар сизнинг харпларингиздан топилмайди. топилғонда хам биз учун қайтадан танлашнинг кераклиги йўкдур. Шунинг учун мен ўзбек илмий хайъати томонидан шунигина айтмоқчи бўламан. Сизнинг чиқорғон харпларингиз билан бизнинг катнашимиз бўлмайдир. Сиз ўзингизча қандай харакатда бўлсангиз бўла берингиз.

Илмий хайъати отидан Элбек

* * *

Тошмат

Имло масаласи

(Қизил байроқ. – 1921 йил 31 декабр, №127)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئيملا مەسئەلەسى

توشۇنمەسدەن ياكى توشۇنوبدە جورئتەگە بەعزى آداملار يەنگى ايملا- غا قارشيلق قيلادرلار.

خوسوسى مەجلسلەردە بولسون، ئو- مۇمى اولترشلەردە بولسون يەنگى ايملانى مەزەك قيليب كويلەوچىلەر يەز هەم بار.

ياقن اورتادا بر مەجلسدە كاميسار- لاريەزدان بريسى بر ياوروپالى برادەرگە «دراش گەزيت نى گرەماتنى» ديكەندەن كيين بزنڭ ايملادان خەبە- رى، بولماغان برادەر شاشيب كيتوب «موحەررىرنى باشقالاش كەرەك» ديب تاشلادى.

يەنگى ايملاغا قارشيلق قيلغوچيلار ئەساسى پكرلەرينى مەنتيقى دەليللەر بيلەن اسپات قيلوب كورسەتسەلەر

ايدى، اول وقتده عيلمى مونازەرە
ديب بەخىلەشمەك- مومكين ايدى؛
لېكن اونلەر بو وەقتغە داوور ايملا
توغريسىدا نە بر يول كورسەتمديلەر.
نەدە مەيدانگە موزاكەرەگە توشمديلەر.
تەبيئى بو اشلەر، توغريسىدە ايملا
حەقيدە باشقا هيچ نەرسە كرگيزە
آلماغان ــ تومومەن توزبەك ئەدەبىيا-
تينك باريشىدان بيلكوليە خەبەر-
سز ييساوادلارنىك ئيشىدر.
مەسئول خدمەتچىلەردەن بولوب
يەنگى ايملادان كولوب يورشلەر با-
زاردا ئىبى پراواقاتسياغا يول بەريب،
«يەنگى ايملاچىلار قورآننى بوزا-
درلار» ديگەن ايغوالارنى كوچەيترەدر.
«خوبە ئەكەم» نــك بولسا قارشى
كيلمەيدە ئەيب يوق، چونـكى اول
كيشى يەنگى ايملانىك ئەساسى يوللا-
رينى ايمەس، ايسكى ايملانىك نو-

زینڭ هەم نیمه ایکەنلیکینی توشون‑
مەیلنز.

سەمەرقەندی برادەرم یەنگی ایملادا قارشیلار چونکی اوزلەری بی ساواد‑لار، ایکین بیلیب تورۇب قارشی کیلگوچی برادەرمگە نیمە دییشکە بلمەیمەن ئەکس انقیلابچی دیسەم او‑زی کاممونیست.

خازر تاتارلار، قازاق ‑ قرغزلارنڭ یەنگی ایملالاری یولغا توشوب کیتدیلەر، اولەرگە هیچ بر قارشیلق یوق؛ یاکی قازاق وە تاتارلارنڭدە ایملالاری بوزوق یولغا توشکەندە اولەرنڭ توغری یولغا قویا آلاتورغان، ئەقللی آداملاری قالمادیمو؟

ئەلغاسل ئوزبەك ئیملاسیغا تیش ‑ تزناغی بیلەن قارشو کیلگوچیلەر، آینقسا کاممونیستلارنڭ قارشی بولشلارینڭ ئەفو ایتلمەسلیگی کیرەککەن. ترکستاننڭ ئیاتی کوچلەری بیلیب

ئۆزبەك ئىملاسىنى يەڭگى بىر يوسۇنغا
قويۇپ، بۇ توغرىدا كۆپ خىزمەتلەر
بولغان ئىكەن، بۇنلەرگە قارشى كېلـ-
گۈچىلەرگە ئىمە وەكم دىمەك كېرەك؛
خۇسۇسەن، اوز بەگىنلىك ئىملاسىنى
ايمەس حەرفىنى ھەم تانىماغان ياۋ-
روپالىقلار آراسىدا يانگلىش پىكىر
تارقاتىپ اولەرنىڭ باشلارىنى قايمۇق-
تىرىپ يۈرگۈچىلار ايغواگەرلەر ايمەس-
لەرمى؟

بىلەمسەن توشەنەي قارشى كېلگۈ-
چىلەرگە سوز يوق؛ چونكى اونلەر-
نىڭ ھەر بىر يەڭگىلىككە قارشى تۇر-
ئىشلارى تەبىئىيدىر. ليكن بىلىپ وە-
تۇشۇنۇپ قارشى بولغۇچىلار شۇبھە-
سىز ايعتبارغا ئالىنىشى كېرەكدىر.

ايسكى ايملا ئۆلدى. ئۇنىڭدى اول
قايتماس؛ سىز ھەرقانچا قارشى كېلسە-
ڭىز ھەم زامان اوزى تىريماس.

تاش ـ مەت.

Тушунмасдан йоки тушунубда жўрттага баъзи одамлар йанги имлога каршилик қиладилар.

Хусусий мажлисларда бўлсин, умумий ўлтиришларда бўлсин йанги имлони мазак килиб сўзловчиларимиз ҳам бор.

Йакин ўртада бир мажлисда комисарларимиздан бириси бир оврўполи биродарга «Ваш газит неграмотний» дегандан кейин бизнинг имлодан хабари бўлмоғон биродар шошиб кетиб «муҳаррирни бошкалаш керак» деб ташлади.

Йанги имлоға каршилик қилғувчилар асосий пикирларини мантикий далиллар билан исбот килиб кўрсатсалар эди, ул вактда илмий мунозара деб баҳслашмак мумкин эди, лекин унлар бу вактға довур имло тўғрисида на бир йўл кўрсатдилар, нада майдонга музокарага тушдилар. Табиий, бу ишлар умрида имло ҳакида бошига хеч нарса киргиза олмағон – умуман ўзбек адабийотининг боришидан белгули хабарсиз бесаводларнинг ишидир.

Масъул хизматчилардан бўлиб йанги имлодан кулиб йуришлар бозордаги провокатсийаға йўл бериб, «йанги имлочилар Қуръонни бузадилар» деган иғволарини кучайтирадир. «Хўжа акам»нинг бўлса карши келишида айб йўк, чунки ул киши йанги имлонинг асосий йўлларини эмас, эски имлонинг ўзининг ҳам нима эканлигини тушунмайди.

Самаркандли биродарим йанги имлоға қаршилар, чунки ўзлари бесаводлар. Лекин билиб туриб карши келгучи биродаримга нима дейишга билмайман. Акс инкилобчи десам ўзи коммунист.

Ҳозир тоторлар, козок, кирғизларнинг йанги имлолари йўлға тушиб кетдилар, уларга хеч бир каршилик йўк: йоки козок ва тоторларнингда имлолари бузук йўлға тушканда уларнинг тўғри йўлға кўйа олатурғон аклли одамлари колмадими?

Алҳол, ўзбек имлосига тиш-тирноғи билан қарши келгучилар ойнукса коммунистларнинг карши бўлишларининг афв этилмаслигиеракдир: Туркистоннинг илмий кучлари интилиб, ўзбек имлосини йанги бир йўлға кўйуб, бу тўғрида кўб хизматлар бўлгон экан, бунларга қарши келгучиларга нима ва ким демак керак? Хусусан, ўзбекнинг имлосини эмас, ҳарфини ҳам тонимағон оврўполиклар орасида йанглиш пикир таркатиб, уларнинг бошларини айландириб йурғучилар иғвогар эмасми?

Билмасдан тушунмай карши келгучиларга сўзимиз йўк. Чунки унларнинг ҳар бир йангиликга карши бўлишлари табиийдир. Лекин билиб ва тушуниб карши бўлғучилар . шубҳасиз. эътиборға олиниши керакдир.

Эски имло ўлди, энди ул қайтмас: сиз ҳар канча карши келсангиз ҳам замон ўзи қўймас.

Тош-мат

* * *

Шокиржон Раҳим

Ўзбек имлоси тўғрисида асослар (Маориф қурултойиға)

(Қизил байроқ. – 1922 йил 22 март, 155-нўмир)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئوزبەك ایملاسی توغری
یسیدا ئەساسلەر.

(مەئاریپ قورولتاییغا)

هەر قایو ئولوسنینگ ئەدەبیاتی‌نینگ
توگەللەشمەگی شو ئولوسنینگ تل وە
یازووینینگ تەرتیبلیك وە یوسونلیك
بولیشیغا باغلیقدر. تەرتیبسز وە فائیدە
سز تل یازو بوینچە توزلگەن ئەدە
بیاتنینگ برکون ئیمەس برکون بتشەدەە
هیچ شەك-شوبهە یوقدر. تل-جان

بولسا، يازو ئونڭ بەدەئيىدىر. ساغ
بولماغان بىر تەنىدە جاننىڭ ئوزاق ياشا
ماغى قىيىندىر. بىزنىڭ يازو ويەز كەسەل.
بوناڭ ئىلاجىگە تېزدەن كىرىشىلمەسە
اش خاۋپلىقدىر. بوناڭ ئىلاجىگە كىرىشو
چى يەنە بىزنىڭ ئوزىمىز. مەئارىپ
ئەھاللەرىدىر. بىزدە ٩٠٥ نچى يىلدەن
باشلاب يوكسەلىش داۋرى باشلاندى.
تەرتىبلىك مەكتەبلەر آچىلا باشلادى.
مەتبوئات تارقاتىلدى. شونىڭ بىلەن
بىرگە يازو-ئىملا مەسئەلەسى ھەم كىلىب
باسدى..

ئەلىيەز ئوسمانلى وە شىمال
توركلەرىنىڭ مەتبوئاتى بىلەن
آشنا بولوب، ئولەردەگى ئەلىپبا وە
ئىملا جانجاللارى آزمىز قولاتقا كىرە
باشلادى. لىكن اول چاغدا چىقلاب
مەئارىپ خادەملارى آز بولوب، بولەر
دەگى ئىملا مەسئەلەسى يالغوز تەقلىدە
چىلىق داۋرىدان يوقارى آشماغان ئىدى.
ئوزگەرىشدەن كىيىن ھەر بىر نەرسە

دەن ئىلگەرى مەئارىپ ئىشلەرىدە كيلىڭ
يول قويياپ، بو يولدا ئىشلەوچى بىر
مونچە ياشلار يېتىشدى. تورت يىلغى
ئوزگەرش خيلى كوزلەرىمىزنى آچدى.
ئولكەمزدە ميللەت وە مىللىيەت مەسئە
لەسى ياخشى يولغا قويىلىپ، بىزگە دەم
باشقالار قاتارىدا ئوز كيرەگىمىزنى
آچىق ئەيتىپ، يارالارىمىزغا مەرھەم
قويىشتا مومكينلىك بولدى. كوزى آچىق
كيشىلەرىمىز مەسئەلەنى توغرى يول
بىلەن حەل قيلا باشلادىلار.

بو كون مەئارىپ ئىشىدە مەتبوئات
وە ئەدەبىياتىمىزنى ياخشى يولغا قويىشقا،
بولەرنى ياخشى يولغا قويماق ئوچون
يازو وە قائىدەلارىمىزنى توزوك
يولغا قويىشقا ئىحتىياج سيزلدى.
يازو وە قائىدەدا ئىشلەرى
ئوز - ئوزىچە ئەلىپبا وە ئىملا مەسئە
لەسىگە تىرەلىپ قالدى. مەئارىپ
خادىملارى ياشلارنىڭ بىر بولەگىنىڭ پىكرى
ئوشبو نوقتاغا كيلگەچ بىرلەشىپ بىرتودە

ھالىغا كېلدى. مەنە بۇنىڭ ئارقاسىدا تەئرىخ بىر توۋەر ئىملاچىلار (خەلق تىلى بىلەن ئەينەكەللە، «آنا تىلىچىلەر») نى كېتىرىپ چىقاردى، تۈركىي سىز باشقا مىللەت آراسىدا كۆبدەن بويان داۋام ئىتكەن يازۇ ۋە ئىملا جانجالى چىندان بىزنىڭ آرامىزغا ھىم كېلىپ كىردى.

٢) بىزدە ئىملا جانجالىنىڭ چىقىشىغا باش سەبەب باشقا ئىللەرنىڭ يازۇ ۋە ئەلىپبالارىدا كۆرلگەن تەرتىپ، ئىنتىزام ۋە قولايلىقى بىزنىڭ ئەلىپبادىزدا يوقلىغى، تىيىلۇنى ئىكى. بو ايسە، بىزنىڭ خازىر اشلەتىپ تورغان يازۇۋىمىز تۈزىمىزنىكى بولماسىدان، بەلكى بىزگە قاراغاندا ئەسل. ئادەت يوزەسىدەن تەمام باشقا بولغان بىر چىت قاوم (ئەرەبلەر) نىڭ يازۇسىنى آلغانىمىزنىڭ نەتىجەسىدىر.

٣) تەئرىخغا قاراغاندا، توركلەر حازرغاچا بىر نىچە تورلى يازو يازغانلار: ئىسكى تورك يازووى، ئور

ﺧﻮﻥ ﻳﺎﺯﻭﯞﻯ، ﺋﯘﻳﻐﯘﺭ ﻳﺎﺯﻭﯞﻯ ﮬﻪﻡ ﮬﺎﺯﯨﺮﻗﻰ ﺋﻪﺭﻩﺏ ﻳﺎﺯﻭﯞﻯ...

٤) ﺑﯩﺰﻧﯩﯔ ﮬﺎﺯﯨﺮﺩﺍ ﺋﯩﺸﻠﻪﺗﯩﭗ ﺗﯘﺭﻏﺎﻥ ﻳﺎﺯﻭﯞﯨﻤﯩﺰ ﺷﯘﻝ ﺋﻪﺭﻩﺏ ﻳﺎﺯﻭﯞﻯ ﺩﻩﭖ ﺋﺎﺗﺎﻟﻐﺎﻥ ﺑﯩﺮ ﻳﺎﺯﻭ ﺑﻮﻟﯘﭖ، ﺑﯘﻧﻰ ﭼﻪﻥ ﺋﯩﻜﻜﻰ ﺋﻪﺭﻩﺑﻠﻪﺭ ﺑﺎﺷﻘﺎ ﺑﺎﺷﻘﺎ ﻣﯩﻠﻠﻪ-ﺗﺘﻪﻥ (ﭘﯩﻨﯩﻜﻪﻟﯩﻠﻪﺭﺩﻩﻥ) ﺋﯚﺯﮔﻪﺭﺗﯩﭗ ﺋﺎﻟﻐﺎﻧﻼﺭﻯ ﻛﻪﺑﻰ، ﺋﯚﺯ ﺗﺎﻣﺎﻧﻼﺭﯨﺪﺍﻥ ﻳﻪﻧﻪ ﺑﯩﺮ ﻗﺎﻧﭽﺎ ﺋﯩﺴﻼﮬﻼﺭ ﻛﯩﺮﮔﯜﺯﯛﭖ ﻛﻪﻟﮕﻪﻧﻠﻪﺭ، ﮬﺎﺯﯨﺮ ﺋﻪﺭﻩﺑﻠﻪﺭﻧﯩﯔ ﺋﯚﺯﻟﻪﺭﻯ ﺋﯘﭼﯘﻥ ﻣﯘﯞﺍﭘﯩﻖ ﺑﯩﺮ ﮬﺎﻟﻐﺎ ﻛﻪﻟﺘﯜﺭﮔﻪﻥ. ﻟﯧﻜﯩﻦ ﺑﯘ ﻳﺎﺯﻭ ﺋﻪﺭﻩﺑﻠﻪﺭﻧﯩﯔ ﺋﯚﺯﻟﯩﺮﯨﮕﻪ ﺋﺎﺳﺎﻥ ﺑﯩﺮ ﮬﺎﻟﻐﺎ ﻛﻪﻟﺘﯜﺭﯛﻟﮕﻪﻥ ﺑﻮﻟﺴﺎ ﮬﻪﻡ، ﺑﯩﺰﮔﻪ ﯞﻩ ﺑﯩﺰﻧﯩﯔ ﺋﯚﺯﮔﻪﺯﯨﻤﯩﺰ ﺑﯩﻠﻪﻥ ﺋﯚﻟﭽﯩﻨﯩﭗ ﻗﺎﺭﺍﻟﻐﺎﻧﺪﺍ ﺑﯘﻧﯩﯔ ﻗﯧﻴﯩﻦ ﯞﻩ ﻳﯧﺘﯩﺸﻤﻪﮔﻪﻥ ﻳﯧﺮﻟﻪﺭﻯ ﻛﯚﭖ ﺋﯩﻜﻪﻧﻠﯩﻜﻰ ﺋﯘﻗﯘ، ﺋﯘﻗﯘﺗﯘ ﺋﯩﺸﻠﻪﺭﯨﺪﻩﻥ ﺑﯩﺮﻣﯘﻧﭽﻪ ﺧﻪﯞﻩﺭﺩﺍﺭ ﺑﻮﻟﻐﺎﻥ ﻛﯩﺸﯩﻠﻪﺭﮔﻪ ﺋﺎﭼﯩﻖ ﻣﻪﻟﯘﻣﺪﯗﺭ.

٥) ﺧﺎﺯﯨﺮﻏﺎﭼﻪ ﺋﯩﺸﻠﻪﺗﯩﻠﯩﭗ ﻛﻪﻟﮕﻪﻥ ﻳﺎﺯﻭﯞﯨﻤﯩﺰﺩﺍ ﻳﯧﺘﻪﺭﻟﯩﻚ ﭼﻮﺯﮔﻰ ﻳﻮﻕ. ﺋﻪﺭﻩﺑﭽﻪﮔﻪ ﺗﻪﻗﻠﯩﺪ ﻗﯩﻠﯩﭗ ٣ - ٤ ﭼﻮﺯﮔﻰ ﺋﺎﻟﺴﺎﻕ ﮬﻪﻡ ﺑﯘ ﻛﯩﭙﺎﻳﻪ ﻗﯩﻠﻤﺎﻳﺪﯗ. ﻳﻪﻧﻪ

حەرپ بىلەن چوزگى آراسىدا آيرما
بولما-دان كوب يېردە، آينوقسا بالا-
لارغا يەنگى حەرپ تانتشان چاغدا با-
لالارنى يا گلشديرب بترەمز. شونى
توزەتش كېرەك. حەرپ بىلەن چوزگى
(مەد) نى آيىرب، تيلىمزدە بولغان
چوزگىلەرنى يېتەرلك مىقداردا تاپب
قويش كېرەك.

٦) سوز آرالاريدا كېلگەن «كېتە-
گەن، كېلگەن» گە ئوخشاش سوزلەر-
نى ئوزلەرينىڭ تەبئى حاللاريدان
چىقارب «كيتكان، كيلگان» سورە-
تيدە يازامز. شونىڭدىك «سەرپ» دە-
رسلەريدە قاندای سوزدە «غا»، قان-
دای سوزدە «گە» اشلەتشنى هەم مە-
سەلەردە قاندای سوزلەردە «ماق» وە
قاندای سوزلەردە «مەك» اشلەتونى
دېقەتقا آلمايمز. حالبوكى، ئىسكى ئە-
دەبياتنىڭ بەعزيلەريدە بو توغريدا

ئۆزلەرى ئۈچۈن توتۇلغان بىر يوللا-
رى بار دېيىلىك كۆرنەدۇر.

مەنە شۇنىڭ ئۈچۈن سوزلەرنى بە-
ئزى بەلگىلەرى وە ئەيتلىشلەرىگە قا-
راپ قالىناق، ئىنگىچكە كسگە آيرشغا
مەجبورىيەت باردر.

٧) يازوويمزدا توزەتىلە تورفان
يەنە بىر نەرسە بار: ئول ھەم بىرگىنە
ھەرپنىڭ ٢ ياكى ٤ شەكلدە بولاما-
غىدر. حالبۇكى بىر ئۆزبەكچەكىنە
ئىسكى ئۇسول مەكتەبلەردە بىرگىنە
شەكلدە كورسەتىپ تانىتقان ھەرپلەرىنى
ئۇسول تەدايىمگە خىلاپ بولغان ئۈ-
چۈن تاشلاتقان ئىدىك. ئونىڭ ئورنىغا
ئۆزيەز بىر ھەرپنى تورت شەكلدە
(باش، ئورتا، آخر، يالغوز) دېيىپ
تانىتامز. ٢ نچى ھەرپنى (د، ذ كە-
بىلەرنى) «آخر، يالغوز» دېيىپ تانىتا-

مىز. بۇ نەرسە يالغۇز تەقلىدچىلىق
ۋەھەقىقەتسىزلىقدان باشقا ھېچ نەرسە
ئېمەس. ھالبۇكى ھەر قايۇ ھەرپنىڭ
ئەسل ماددەسى باش ھەرپ بولۇپ،
باشقالارى، ئۇنىڭ كېيىنگە چىزىق، يا
ئۇستى، آستىغا قاراپ قۇيرۇق تارـ
تماق بىلەن ياسالا ــ تۇرغان شەكاللەر
دىر. ھەرپلەرنى بىرگىنە (يالغۇز) شەكلدە
ئۆرگەتۇچى ئۇسەكى ئۇسۇل مەكتەپلەر
ھەم ھەرپلەرنىڭ باش شەكلىنىڭ آخىرىغا
ئۇشبۇ مەعلوم قۇيرۇقلارنى قوشۇپ
يالغۇز ھەرپ بىلەن ئۆرگەتەدۇرلار.

بىز ھەم ھەرپلەرىمىزنىڭ شەكلىنى بىرـ
گە توشۇرسەك، ياش بالالارغا ئۆرـ
گەتىش، تېلىغراپ ئىشلەرى، يازۇ ماـ
شىنالارى، مەتبەئە كەسسەلەرىنى آزاـ
يتىش ياغىدان خېلى پايدالىق ۋەـ
ھېگەتلىك بىر ئىش قىلغان: خازرغى

زامان تەلەبىچە ئەيتسەك، ئيقتيصاد قىلغان بولورمز.

داقلاوچى: ش. رەحيم.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Ҳар кайси улуснинг адабиййотининг тугаллашмаги шу улуснинг тил ва йозувининг тартиблик ва йўсинлик бўлишиға боғликдир. Тартибсиз ва қоидасиз тил йозу бўйинча тузилган адабиййотнинг бир кун эмас бир кун битишида ҳеч шак-шубҳа йўкдир. Тил жон бўлса, йозу унинг баданидир. Соғ бўлмаган бир танда жоннинг узок йашамоғи кийиндир. Бизнинг йозувимиз касал. Бунинг иложига тездан киришилмаса иш хавплидир. Бунинг иложига киришувчи йана бизнинг ўзимиз – маорип ахилларидир. Бизда 905 йилдан бошлаб йуксалиш даври бошланди. Тартиблик мактаблар очила бошланди, матбуот таркатилди.Шунинг билан бирга йозу-имло масаласи ҳам келиб босди.

Элимиз усмонли ва шимол туркларининг матбуоти билан ошно бўлиб, улардаги алипбо ва имло жанжаллари оз-моз кулокға кира бошлади. Лекин ул чоғда чинлаб маорип ходимлари оз бўлиб, улардаги имло масаласи йолғуз таклидчилик давридан йукори ошмағон эди. Ўзгаришдан кейин ҳар бир нарсадан илгари маорип ишларида кенг йўл кўйилиб, бу йўлда ишловчи бир мунча йошлар йетишди. Тўрт йилги ўзгариш хийла кўзларимизни очди.Ўлкамизда миллат ва миллийат масаласи йахши йўлга кўйилиб, бизга ҳам бошкалар каторида ўз керагимизни очик айтиб, йараларимизға марҳам кўйишта мумкинлик бўлди.Кўзи очик кишиларимиз масалани тўғри йўл билан ҳал кила бошладилар.

Бу кун маорип ишида матбуот ва адабиййотимизни йахши йўлға кўйишға, буларни йахши йўлға кўймок учун йозу ва коидаларимизни тузук йўлға кўйишға эҳтийож сезилди. Йозу ва коида ишлари ўз-ўзича «алипбо ва имло масаласи»га тиралиб колди. Маорип ходимлари йошларнинг бир бўлагининг пикри ушбу нуктаға келгач бирлашиб бир тўда холиға келди. Мана бунинг оркасида тарих бир тўда

имлочилар (халк тили билан айтганда, «она тиличилар»)ни келтириб чикарди. Тўғриси, бошка миллат орасида кўбдан буйон давом этган йозу ва имло жанжали чиндан бизнинг орамизға ҳам келиб кирди.

2) Бизда имло жанжалининг чикишиға бош сабаб бошка элларнинг йозу ва алипболарида кўрилган тартиб, интизом ва кулайлик бизнинг алипбомизда йўклиги, кийинлиги эди. Бу эса бизнинг ҳозир ишлатиб турғон йозувимиз ўзимизники бўлмасдан, балки бизга короғанда насл-одат йузасидан тамом бошка бўлгон бир чет қавм(араблар)нинг йозувини олғонимизнинг натижасидир.

3) Тарихға короғонда, турклар ҳозирғача бир неча турли йозу йозганлар: эски турк йозуви, урхун йозуви, уйғур йозуви ҳам ҳозирги араб йозуви...

4) Бизнинг ҳозирда ишлатиб турғон йозувимиз шул араб йозуви деб отолғон бир йозу бўлиб, буни чин эгалари араблар бошда бошка миллатдан (пиникийлардан) ўзгартиб олғонлари каби, ўз томонларидан йана бир қанча ислоҳлар киритиб келганлар, ҳозир арабларнинг ўзлари учун мувофик бир ҳолға келтирилган. Лекин бу йозу арабларнинг ўзларига осон бир ҳолға келтирилгон бўлса ҳам, бизга ва бизнинг ўз газимиз билан ўлчаниб королғонда бунинг кийин ва йетишмаган йерлари кўб эканлиги ўку, ўкиту ишларидан бирмунча хабардор бўлғон кишиларга очик маълумдир.

5) Ҳозирғача ишлатилиб келган йозувимизда йетарлик чўзги йўк. Арабчага таклид 3-4 чўзги олсок ҳам бу кипойа килмайдир. Йана ҳарп билан чўзги орасида айирма бўлмасдан кўб йерда, айнукса болаларға йанги ҳарп танитғон чоғда болаларни йанглиштириб битирамиз. Шуни тузатиш керак. Ҳарп билан чўзги (мад)ни айириб, тилимизда бўлғон чўзгиларни йетарлик микдорда топиб кўйиш керак.

6) Сўз ораларида келган «كیتگەن » («кетган»), «كیلگەن» («келган») га ўхшаш сўзларни ўзларининг табиий ҳолларидан чикариб «كیتگان» («кетгон»), «كیلگان» («келгон») суратида йозамиз. Шунингдек «сарп» дарсларида кандай сўзда « غا » («ғо»), кандай сўзда «گە» («га») ишлатишни ҳам масдарларда кандай сўзларда «ماق» («мок») ва кандай сўзларда «مەك» («мак») ишлатуни диккатға олмаймиз, ҳолбуки, эски адабийотнинг баъзиларида бу тўғрида ўзлари учун тутулғон бир йўллари бордек кўринади.

Мана шунинг учун сўзларни баъзи белгилари ва айтишларига караб калинлик, ингичкага ойиришға мажбурийат бордир.

7) Йозувимизда тузатилатурғон йана бир нарса бор: ул ҳам биргина ҳарипнинг 2 йоки 4 шаклда бўлмоғидир. Ҳолбуки, биз ўзимиз кечагина эски усул мактабларида биргина шаклда кўрсатиб танитғон ҳарпларни усул таълимга хилоп бўлғон учун ташлатғон эдик. Унинг ўрниға ўзимиз бир ҳарипни тўрт шаклда (бош, ўрта, охир, йолғиз) деб танитамиз. 2-нчи ҳарипни (ـتـ. ـثـ кабиларни) «охир, йолғуз» деб танитамиз. Бу нарса йолғуз таклидчилик ва ҳакикатсизликдан бошка ҳеч нарса эмас, ҳолбуки, ҳар кайу ҳарпнинг асл моддаси бош ҳарп бўлуб, бошкалари унинг кетига чизик, йо уст, остиға караб куйрук тортмок билан йасалатурғон шакллардир. Ҳарпларни биргина (йолғиз) шаклда ўргатувчи эски усул мактаблар ҳам ҳарпларнинг бош шаклининг охирига ушбу маълум куйрукларни кўшуб йолғуз ҳарп билан ўргатадирар... Биз ҳам ҳарпларимизнинг шаклини бирга тушурсак, йош болаларға ўргатиш, тилиғрап ишлари, йозу мошиналари, матбаа кассаларини озайтириш йоғидан ҳийла пойдалик ва ҳикматлик бир иш килғон, ҳозирғи замон таъбирича айтсак, иктисод килғон бўлармиз.

Докладчи Ш. Раҳим.

* * *

Ашурали Зоҳирий

«Йанги гап» йозғучига

«Фарғона», 1341 йил 23 ражаб, 63-сон

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

«یه‌نگی گپ» یازغوچیغه.

«تورکستان» گازیته‌سینینگ ۸٤نچی
رقمیده «س» امضالی بر کشینینگ «یه‌نگی
گپ» سراوحه‌سیده یازیم جدی ویه‌ریم

مجوی بر مقاله‌سی کورالدی، مقاله ایگه‌سی مقدمه‌سیده خیلی نسخه‌لر ساتادور. بر نیچه کوچه‌لرگه کریب چقیب، ایککی کشینینگ اورتاسیده، چیقان جنجالگه قاضیاق قیلماقچی بولادور. هم چنه‌که‌میگه اوزینی تازیله‌رچه هم آلیب یوباراددور. ایکاوی (مدعی بیله‌ن مدعی علیه) نی بارشی‌سیگه اوتقازوب قویوب، هر زمان بورنیگه چیرنگندک قیلیب قویادور.

اوزینی بوناری بر اورن (تخت) ده اولتورگاندک قیلیب اولارگه سوز آتدور. مسخره قیلیب، آغزینینگ بر بورچه‌گی بیله‌ن کولوب، کراوب قویادور.

که‌پ اونده ایمه‌س. قریوب بوبار اتله‌ده آتاسی بولوب نصحت قیلسون، اونده شمن یوق. مقصدغه کیله‌یلیک:

مینم مونده یازادورغان سوزله‌رم: شو ـ قاضیاق قیلغان «س» اورتاقنینگ مقاله‌سی باشیده ساتکان برنچه نورروق سنسطه‌لرمگه مدعی بولوب چقماقده.

مقاله ایگه‌سی: «مثلا املا مسئله‌سی»
دیب، توباندہ‌گی سوزله‌رنی یازادور:

«. . . . شو بر — ایکی یل
ایچیده بو توغریده قانچا شاوقون —
سوران و جنجاللار چقدی. آراده
نیچه دعواگر و نیچه متهم‌لر پیدا
بولوب قانچه یاردی — کیلدی‌له‌رگه
سبب بولدی. قانچه لعنت‌لر و
نفرتلر، قانچا قرار و کاغذ اسرا —
فلار . . . ایك آخر معارفمز یولیده
اشله‌گوچی آڭلی میدله‌رنك همه‌سیده
دیمه‌رلك بو خصوصده توزك بر
فکر حاصل بولدی. هم یه‌نگی املا
مسئله‌سی خلقمز آراسیده کنه‌گینه
بر جریان حالینی آلوب اوز یو —
لی بله‌ن کینه‌که‌که باشلادی.
بوله آراغه چقارلغان مسئله‌نك

اساسی ایکانلیگی و عمومی منفعت
تقاضاسینیڭ نتیجه‌سی ایدی »
درست، املا مسئله‌سی چقدی، هم
چقش لازم ایدی، چقاج البته، سوران
و رجناللار، آراده نیجه، دعواگرلار چق-
شی طبیعی ایدی، چونکه عقل‌سلیم و محاکمه
ایگه‌سی، مستقل بالنفس ذاتلار هر بیر
سوزگه یا که هربر چقان یانگیلیککه
«هه، یانگیلیك ایکان کو! بولدی» دیب
ایرگه‌شیب کیته‌ور مایدور. بو قانون
طبیعت، بونگا خفه بولوب «متهم‌لر پیدا
بولدی» دییش، یابالالق، یا اوزینی همه-
دن آڭلی آلش، بو ایکاوی هم بولما-
غان کشی فن و ادب دنیاسیدن سوز
یگه کرماگان ـ مقابلینی «متهم، لعنتی
یا فلان» دیب، سوکمه‌یدور. سوکر ایکان،
املا مسئله‌سیده شاوقون، سوران، جنجال
دعوالار چقاروب مقابل تورگان کشیلر

بەنە تیك اوتورمایدور. آیتادورگان سوزبنی
مطبوعات واسطەسی بلەن آیتوب تالادور:
«املا مسئلەسی» دە سز (س) لەر
ننچا جنجال قیلك، اوز ایدیەگزنی او-
تکازماقچی بولك، تیرچینك، شو «اوتكاز-
مز» دییشدە، «قابلگزنی «متهم» دیبا-
قدان واوزگز متهم بلك قیلماقدان باشقانی
بلەی سز؛ توتکان یولگزدە اوز خطا-
لارگز بلەن اوزگزنك نادانلغگزنی و بو
سایدە توتکان یولگزنك هم اساسسز
ایکانلگینی اوزگز اثبات قیلاسز.

مثال اوچون آلایق:

۱) «قزل بایراق» نك ۲۱٤ نومری،
۳ صحیفە ۱ نجی ستون، ٤۹ سطریدە
«شەهر» دیب یازلگان. اوشە نومر گا-
زیتەنك باشقا یېرلەریدە «شەهر» دیب
یازلگان؛ بونك قایسیسی توغری ایکانل-
گینی اوزی بلەگان.

۲) اوشە نومر گازیتە ۲ نجی صحیفە،
٤ نجی ستون، نوبانکی یەربمینك ۳ نجی

سطریده: «بورادەر» دیب، شو نومرنك
۳نچی صحیفه، ٤نچی ستون، ۳٦نچی هم
٤١نچی سطرلریده: «برادر» دیب
یازلگان.

۳) شو نومر، شو صحیفه و شو ستوننك ٥٦نچی سطریده: «بوساطه» دیب یازلگان (توغریسی اونداق ایمس)

٤) اوشه گازیته، ۲۱٥نچی نومر، ۲نچی صحیفه، ٤نچی ستون، ۲۳نچی سطریده: «منطیقه» دیب، یازلگان. حالبوکه اونك توغریسی «منطقه ـ منطقه» (Метака) دور.

بو عباره، ابتدائی جغرافیا رساله‌لاریده «منطقهٔ حاره»، «منطقه معتدل» دیب کوب اوچراگان بولسه کیره‌ك. اوشانده توزاتوب آلنماگان ایکان‌ده!

مدنه، ایکی گینه نومر گازیته‌نی تفتیش قیلغانمزده کورنگان خطالار. بونداق خطالارنی خواهلاغان نومرگزنی قاراب چقسه‌گز تاپارسز. اگر، باشقالاریغی هم

تفتیش ایتیب قارا۔اق بو بیرده صحیفه‌لرچه
خطالارنی کورسانگان بولار ایدك. مو۔
نده بز، شونك بلان کفایه‌لانه‌دك، اوز۔
بدکچه سوزلرده‌گی خطالارنی مونده کیلتر۔
مه‌دك. (وقتی بلان علاحده یازارمز).

دیمه‌ك، عربی، فارسی سوزلرینی یانگی
املا بلان توغری یازه‌مان دیماقده اولارنك
اصلیده‌ن، معناسیده‌ن خبردار بولش
کیره‌ك ایکان، فقط اولارنك آراسیده
های رسمیه (٥ - ٨) قویاقوورش بـلان
اش بتمه‌س ایکان. ٥ - ٨ لارنی اور۔
نیگه بلیب قویش کیره‌ك ایکان!

ایندی کیلاییلك: . . معارف بولیده‌گی
آنگلی میه‌لرنك هممه‌سیده بو خصوصده
بر فکر حاصل بولدی. یانگی املا
مسئله‌سی خلق آراسیده کیته‌گینه برجر۔
یان حالینی . . . . دیگانیگه.

ایه‌ك اوّل شونی آیتوب اوتش
کیره‌ك: ایکی یادی بویاق تاشکند
بولغان املا قورولتایلاریده اوزلرینه

فکرلەرینی اونکازمەك اوچون لوز فکر
لەریدەگی بالالار، قایسی بر بورچەگدەگ
کشیلەرنی چاقروب کیلیب فلان بیردە
وکیل، فلان اربوشەدەن وکیل دەمکذا
دیب قواینە ماندات بیرشلار، بونگ بلە
ەم بولماگاندە، قورولتایدە حل قیلنماگن
املا مسئلەسینی (کیین‌دەن امضالار یغیب
«قورولتای قرار قیلدی» دیب، چقارشلا
سنگاری منەملکلەرنگ قانچاسین سەرلەب
کوردك.

بولەرنگ عاقبتی بولوب: تورکستانە
معارفیگە، مطبوعاتیگە کاتتە ضربە بیر
گزلار. بو ضربە حالی توزەلگانی یو
مانە بو ضربەنی کوتارمەك اوچون «آگا
میەلەرنگ یان بیرەلاری» — ن ۱۹۲۳
رقەلی «تورکستان» گازیتەسیدە اوقوی
شونگ اوزی یازگی املانگ قاند
«مجروان حالی». آلفانیں آچق کور
تسە کیرەك.

بو — رجعتمی؟ یاکه جریانمی؟
یانگی املانك روسیه جماهیر ...
سیده یاشاغوچی مسلمانلار آراسیده ...
«جریان» آلفانین عموی روشده قارا...
بونداق:
املامزنی اصلاح مسئله‌سی فقط بزده ...
ده‌گینه ایمه‌س، بوتون تورك قومی آرا...
بر نیچه یلدن بویاق بار. لکن ...
بر قرارغه کیلگان یوق، تورکیه ...
... قافقاز مطبوعانیده، روسیه مسلما...
... مطبوعانیده قوزغالوب کیلماقده،
... روسیه‌ده گیلیردن تاتارستان هم تور...
...ستانده بر پارچه‌سی یانگی املا دیگان
... رسمی قوللانماقده، او هم بولسه،
رسمیه (٥ — ٦) لر قوبشدن باشقا
... آست چوزگیلرنی تابو بیرگه
... و تابو بیرگه قوشالق هم عربی
... لاردن تایسیلارنی استعمال قیلیب،

سبلاریده آزاد بیر بشلك، یه‌نه سوز
ده کیلگان جوزکیلر (او: ای) ی
کبه یاکه بسیط دیب، تاووش و
هرنچه توغریلاریده تاتارستانده،
باشقردستانده باشقا، توركستانده؛
شکانده باشقا، سمرقندده باشقا.
ابونك اوچون سز، تاتارستان،
ترکستان» «زرافشان» گازیتلارین
«یزنك بایراق» گازیته‌سینك ۱۶نچی
سانیده «... - ...زاللی‌نك» بیله
ستان معارف علمی مرکزینك املا
رنی لایحه‌سی» دیگان مقاله‌سین بر بیر
یب قاراساکز هر بیرده توركچه
کلگن و توركچه حل قیلنگانلارین
سز.

ته سزگه یانگی املانك قاندای
یان حالده آلمانی!
م یانگی املا قوللانش آرتاسیده
ه املا بولگرا او برلك اورنا
ده ایدی.

ملا اوزگارلگان و اصلاح قیلنغان بولسه مسه تورك قومی نیگی بر خیل بولسون ایدی.

یانگی املا طرفدارلاری: «حرف املا» کیلاشمسه قیین، بو قیین‌لق آرناسیده بزده خط ـ سوادلی کشیلرمز آز، شونگ اوچون بو خیلده یانگی املا قوللانایک» دیسه، باری‌سبب‌شو بولاآلامدور. بلکه بزده خط ـ سوادلی عموماً عاملی کشیلرنك آزلیغیه سبب: بزنك یاشاماغمز اوچون معارف لازم دیب، ایمان کیلتیرماگانلگمز ده ندور.

۱۹۲۰ نچی یلگی تحریر نفوس (پرپیسکه)گه قاراغانده:

گیرمانیه‌ده هر ۱۰۰۰ کشیده‌ن سوادلیسی ـ ۹۸۰،

آنگلیه‌ده	»	»	۹۲۰،
فرانسیه‌ده	»	»	۸۵۰،
روسیه‌ده	»	»	۳۱۰،

معنه بو استاتیستیکه کورساتادور، که

کیین‌ده قالغان. (بز ایندی، یاپونیانی
آیتوب هم اونوتمه‌یک.)
دیمک، همه گپ هرکیمده، اوقوماق،
صوو هوا درجه‌سیده لازم بر نرسه
دیب تانوماقده.
بز، شو خیلده مایه‌ولقه تیکنلار
(املانی یانگلشامز فلانلار) بلان اونچه-
مونچه بولوب کیله یاتکان خط-سواد
لیمز و مکتبلرمزنی هم یوقاتدق.

«دهکجاو درختان کجاست»

عاشورعلی ظاهری

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

«Туркистон» газетасининг 84 нчи рақамида «С.» Имзоли бир кишининг «йанги гап» сарлавҳасида йарим жиддий ва йарим хажвий бир мақоласи кўрилди. Мақола эгаси мукаддимасида хийли фисқалар сотадур. Бир неча кўчаларга кириб чиқиб, ики кишининг ўртасида чиққан жанжалга қозилиқ килмокчи бўладур, хам чинакамига ўзини қозиларча хам олуб йуборадур. Икови (مدعی билан مدعی عله)ни каршисига ўтказиб қўйиб, хар замон бурнига чирингандек килиб қўйадур.Ўзини йуқори бир ўрун (тахт)да ўтургандек килиб, уларга сўз отадур- масқара килиб, оғзининг бир бурчаги билан кулуб қўйадур.

Гап унда эмас, қўйуб йубор. Отаси, онаси бўлуб насихат килсун, ундашимиз йўк, максадға келайлик:

Меним мунда йозадурғон сўзларим шу – козилик килғон «С» ўр-

токнинг маколаси бошида сотган бир неча курук сафсаталарига мудъаи (مدعی) бўлуб чикмокдур.

Макола эгаси: «Мисол имло масаласи» деб, тубандаги сўзларни йозадур: «.... шу бир-икки йил ичида бу тўғрида канча шовкин-сурон ва жанжаллар чикди. Орада неча даъвогар ва неча муттахамлар пайдо бўлуб, канча борди-келдиларга сабаб бўлди, канча лаънатлар ва нафратлар, канча карор ва коғоз исрофлар... энг охир маорифимиз йўлида ишлагучи онгли мийаларнинг хаммасида дейарлик бу хусусда тузук бир фикр хосил бўлди хам йанги имло масаласи халкимиз орасида каттагина бир жарайон холини олуб, ўз йўли билан кетмакка бошлади.

Бу орага чикорилгон масаланинг асоси эканлиги ва умумий манфаат такозосининг натижаси эди».

Дуруст, имло масаласи чикди, хам чикиши лозим эди. Чиккач албатта сурон ва рижнолалар, орада неча даъвогарлар чикиши табиий эди, чунки акли муслим ва мухокама эгаси, мустакил бол нафас зотлар хар бир сўзга йоки хар бир чиккон йангиликка «ха, йангилик эканку! Бўлди» деб эргашиб кетавермайдур. Бу-конун, табиат. Бунга хафа бўлуб «муттахамлар пайдо бўлди» дейиш, йо болалик, йо ўзини хаммадан онгли олиш, бу икови хам бўлмагон киши фан ва адаб дунйосидан сўзига кирмаган мукобилини «муттахам, лаънати йо фалон» деб сўкмайдур. *Сўкар экан, имло масаласида шовкун, сурон,* жанжал, даъволар чикариб мукобил турган кишилар йана тек ўтурмайдур, айтадурган сўзини матбуот воситаси билан айтуб коладур.

«Имло масаласи»да сиз (С)лар канча жанжал килинг, ўз идейангизни ўтказмокчи бўлинг, типирчинг, шу «ўтказамиз» дейишда мукобилингизни «муттахам» демокдан ва ўзингиз муттахамлик килмокдан бошкани билмайсиз, тутган йўлингизда ўз хатоларингиз билан ўзингизнинг нодонлигингизни ва бу сойада тутган йўлингизнинг хам асоссиз эканлигини ўзингиз исбот киласиз.

Мисол учун олайлик:

1)*«Кзил байрок»нинг 214 номери 3 сахифа 1 нчи стун. 49 сатрида* «شهر» («шахр») деб йозилган.Ўша номер газетанинг бошка йерларида «شههر» («шахар») деб йозилган. Бунинг кайсиси тўғри эканлигини ўзи билмаган.

2) Ўша номер газета, 2 нчи сахифа, 4 нчи стун, тубанги йарими-

нинг 3 нчи сатрида: «بور ١دهر» («буродар») деб, шу номернинг 3 нчи сахифа, 4 нчи стун. 36 нчи хам 41 нчи сатрларида: «بر ١در» («бродр») деб йозилган.

3) Шу номер. шу сахифа ва шу стуннинг 56 нчи сатрида: «بوساط» («бусот») деб йозилган (тўғриси ундай эмас).

4) Ўпа газета. 215 нчи номер, 2 нчи сахифа. 4 нчи стун. 33 нчи сатрида: «مهنطيقه» («мантика») деб йозилган. холбуки унинг тўғриси «منطقه - منطهقه» («минтака»)дур.

Бу ибора ибтидоий жуғрофийа рисолаларида «منطقه حاره» («минтака хора»), «منطقه معتدله» («минтака маътила») деб кўб учраган бўлса керак. Ўшанда тузатиб олинмаган эканда!

Мана, икигина номер газетани тафтиш қилғонимизда кўринган хатолар. Бундоқ хатоларни хохлағон номерингизни караб чиқсангиз топарсиз. Агар, бошкаларини ҳам тафтиш этиб карасак, бу йерда сахифаларча хатоларни кўрсатган бўлур эдик.Мунда биз шунинг билан кифойаландик. Ўзбекча сўзлардаги хатоларни мунда келтирмадик (вакти блан алохида йозармиз).

Демак, араб, форс сўзларини йанги имло билан тўғри йозаман демокка уларнинг аслидан, маъносидан хабардор бўлиш керак экан, накт уларнинг орасиға хойи расмийа (ه - ە) кўйавериш блан иш битмас экан. «ه - ە»ларни ўрнига билиб кўйиш керак экан!

Энди келайлик: ... маориф йўлидаги онгли мийаларнинг ҳамасида бу хусусда бир фикр хосил бўлди, йанги имло масаласи халқ орасида каттагина бир жарайон ҳолини [...] деганига. Энг аввал шуни айтиб ўтиш керак: ики йилдан буйок Тошкентда бўлғон имло курултойларида ўзларининг фикрларини ўтказмак учун ўз фикрларидаги болалар, кайси бир бурчакдаги кишиларни чакириб келиб фалон йердан вакил, фалон уйушмадан вакил, хоказолар деб кўлина мандат беришлар, бунинг блан ҳам бўлмаганда, курултойда ҳал килинмаган имло масаласини (кейиндан имзолар йиғиб) «курултой карор килди» деб чиқаришлар сингари муттахамликларнинг канчасин сизларда кўрдик.

Буларнинг окибати бўлиб: Туркистоннинг маорифига, матбуотига катта зарба бердингизлар. Бу зарба хали тузалгани йўқ. Мана бу зарбани кўтармок учун «онгли мийаларнинг йон беришлари» – н 43 нчи рақамли «Туркистон» газетасида ўқидик.

Шунинг ўзи йанги имлонинг кандок «жарайон хол» олғонини очик кўрсатса керак.

Бу ринжъатми? Йоки жарайонми? Йанги имлонинг Русийа жамохир мутахидасида йашағучи мусулмонлар орасида қандай «жарайон» олғонин умумий равишда карасак бундок:

Имломизни ислох масаласи факат Русийадагина эмас. бутун турк *қавми орасида бир неча йилдан буйок бор. Лекин, хали бир карорға* келинган йўк.Туркийа матбуотида. Кофкоз матбуотида. Русийа мусулмонлари матбуотида кўзғолиб келинмокда. аммо Русийадагилардан Тотористон хам Туркистоннинг бир парчаси йанги имло деган бир нарсани кўлланмокда. У ҳам бўлса. хойи расмийа (ه - ٩)лар кўйишдан бошка хеч нарса. ост чўзгиларин кайу йерга кўйиш ва кайу йерга кўймаслик ҳам арабий харфлардан кайсиларин истеъмол килиб. кайсилариға отвод беришлик. йана сўз аввалида келган чўзгилар (او - ای) ни «мураккаб» йоки «баситли» деб тануш ва бошка бир неча тўғриларда Тотористонда бошка. Бошкирдистонда бошка. Туркистонда: Тошкентда бошка. Самаркандда бошка.

Бунинг учун сиз «Татаристон». «Туркистон». «Зарафшон» газеталарин хам «Бизнинг байрок» газетасининг 16 нчи номерида Фотих Сайфи Қозонлининг «Бошкирдистон маориф илмий марказининг имло хам сарф лойихаси» деган маколасин бир йерга йиғиб карасангиз ҳар йерда турлича эканлигин ва турлича хал килинганлигин кўрасиз. Мана сизга йанги имлонинг қандок «жарайон хол» олғони! Ҳам йанги имло кўлланиш оркасида бўлғон имло бирлиги! У бир*лик ўрта имлода эди. Имло ўзгарилган ва ислох килинган суръатда* ҳамма турк қавминики бир хил бўлсун эди. Йоки имло тарафдорлари: «харф-имломиз келишсиз, кийин. бу кийинлик оркасида бизда хат-саводли кишиларимиз оз. шунинг учун бу хилда йанги имло кўлланайик» деса. бори сабаб шу бўла олмайдур. Балки бизда хат-саводли. умуман. илмли кишиларнинг озлиғиға сабаб: бизнинг йашамоғимиз учун маориф лозим. деб имон келтирмаганимиздандур.

1920 нчи йилги тахрир нуфус (приписка)га қарағанда:

Германийада хар минг кишидан саводлиси – 980.

Английада – 920.

Францийада – 850.

Русияда – 310.

Мана бу истатистика кўрсатадирки, бошқаларға қарағанда Русийанинг ҳарф-имлоси осон бўлатурибда ҳамасидан кейинда қолғон. (Биз энди, Йапонийани айтиб ҳам ўтирмайийик.)

Демак, ҳама гап ҳаракатда, ўқимоқ(ни) сув ҳаво даражасида лозим бир нарса деб тонумоқда.

Биз шу хилда маймунча ҳаракатлар (имлони йангитамиз, фалонлар) билан унча-мунча бўлуб келаётган хат-саводимиз ва мактабларимизни ҳам йўқотдик.

«دمکـجاو در خنان کجاست» **Ашурали Зоҳирий**

* * *

Қинғир муддао

(Туркистон. – 1923 йил 20 март, 91-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

قڭغر موددەعی.

یاقن کونلەردە سەمەرقەندنینک حاجی
مومین حەفیظە بولوب اوتکەن دەعوا
وە بو توغریدا بولغان سوزلەر گەزیتە
اوقوچیلارنینک ایسلەریدەدور.
بو مەسئەلە بیلەن مەزکور دە-
عوانینک فایدەسز ایکەنلیگی توغریسیدا
مینم تامامەن یازغان مەقالەم گەپ.
سەرلەوحەلیک بر مەقالە هەم احتمال
بەلکی اوقوچیلەرنینک ایسلەریدە قالغاندور.

ئۈستىدە ئېيتىلگەن سۆزلەرنىڭ ھەممە ئا-
ساسەن دەل قەلب بىلەن يازغانلىقىنى
مەسىلىگە يېقىندىن قاراغۇچىلار تو-
شۇنسىلار كېرەك.

ئارامىزدا ھەر زامان چىقىپ تۇر-
غان ۋە چىقىدىغان ھەر بىر يېڭى
مەسىلە ۋە دەۋرلەرگە قىممەت قويۇ-
شاندا، ئۇلاردىن كۆزلىنىدىغان
فايدە ۋە ئارىغا تاشلانغاندا ئويلانغان
مەنپەئەتنىڭ نەزەرگە ئېلىنىشى لازىم
ئىكەنلىكىنى ھەممە بىراۋ ئىنكار ئەتمەسە
كېرەك.

مېنى، شاھى مۇشەبزىنى داۋشىرى
قىلىپ قارارلىقۇل قىچقىرغانلارنىڭ، بۇنى
مەتبۇئاتقا چىقارغاندا، بىر ساپ ئالتە
بىلەن ۋە بىرار شۇمىنى مەنپەئەت
كۆتۈپ ئەمەس، بەلكى يالغۇز شەخسىي
غەرەزىنى قاسىدىغىنا ئوتتۇرىغا تاشلا-

غاناتلارىنى وه بو دەۋرانىڭ نەتىجە
اختيارى بىلەن بكارچىلىق بولشانلىغىنى
يازغان ايدىم. هەم مەجبۇران بىلەن يالت
تالاشاماقى لازم بولغان بر مەسئەلەگە
مەسئەلە ... ون آرامزداغى ايملا جاڭـ
جاللارىنى كورسەتىب اوتكەن ايدىم.

دەر حەقيقەت ايملا مەسئەلەسىنى
آرادا چىقارغان رنىڭ بو توغرىدا قانچا
واقتلاردان بيرى جان كويدوروب
يوروشلەرىنىڭ شەخسى غەرزلەر بىلەن
بولماغانلىغىنى هەر بر آڭلىق مويە
مولاخەزە قىلسا كەرەك. لەكىن بونى
مولاخەزە قىلماغان وە توشونمەگەن
ياكى توشونوب تۇرۇب اوزىنى توشونمەـ
سلىككە سالغان كىشىلەرنىڭ هەم آرا
مزدا بارلىغى بلىنمەكتەدور.

شوندان (سوڭغى قيسىم) مويەلەرـ

شەئىرلىرى ۋە بۇ ئۆلەردىن بىر نەمۇنە خۇ-
قەندلىك مۇللائە شورىغلى زاكىرى
داملادۇر.

٤

بۇ كىشى «فەرغانە تەزكىرىسى» (٦٣
ىنچى سان)دە بۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىر-
قىيامەتون يەزىپ اوزاق واقىتلاردان بېرى
ترناق آرالارىدان تاپىپ كۆڭلىدە
ساقلاپ كېلگەن گەرەرىنى تۆكەدۇر:
اوز سوزىنچە «مەقالە باشىدا ساتلغان
بىر نىچە (نىچە دېۋەكچى) قورۇقى سە-
فسەلەرگە مۇددەئى بولوب» چىقادۇر.
اونىڭ دەئۋالەرى قسقىچا قىلىپ ئالغاندا
شولەر:

١) يەڭى ئىملاچىلار نادان. توتكەن
يوللارى خەتا. بۇنكە، «تەئىل بايراقى»
نىڭ نەلان نومىرىدە يازلغان «شەئىر»
ۋە «شەئىر» سوزلەرى، «منطەقە»نىڭ

«دەقیقە» یازیلماغی وە «بورادەر»
«بوساطە» دیگەن کەلیمەلەر دەلیل.
۲) یەنگی ایملا بر جەرەیان وە

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Йакин кунларда Самаркандлик Ҳожи Муиьн ҳакида бўлиб ўтган даъво ва бу тўғрида бўлғон сўзлар газета ўкучиларининг эсларидадур.

Бу муносабат блан мазкур даъвонинг фойдасиз эканлиги тўғрисида менинг томонимдан йозилғон «Йанги гап» сарлавҳалик бир макола ҳам, эҳтимол, баъзиларнинг эсларида колгандир. Унда айтилган сўзларнинг ҳам асосан соф калбимдан йозилғонлиғини масалага йакиндан карағучилар тушунсалар керак.

Орамизда ҳар замон чикиб турғон ва чика дурғон ҳар бир йанги масала ва даъволарга киймат қўйғонда, унлардан кутуладурган фойда ва ораға ташланғанда ўйланган манфаатнинг назарга олинмоғи лозим эканлигини ҳам биров инкор этмаса керак.

Мен Ҳожи Муиьнни «ўғри» килиб қоровул қичкирғанларнинг, буни матбуотға чиқаришда бир софлик билан ва бирор умумий манфаат кутуб эмас, балки йолғиз шахсий ғараз оркасидагина ўртага ташлаганликларини ва бу даъвонинг натижа эътибори билан бекорчи, пуч бўлғонлиғини йозган эдим. Ҳам матбуот бетларида толошилмоғи лозим бир масалага мисол учун орамиздаги имло жанжалларини кўрсатиб ўтган эдим.

Дарҳакикат, имло масаласини ораға чикорғонларнинг бу тўғрида канча вактлардан бери жон куйдуруб йурушларининг шахсий ғаразлар билан бўлмағонлиғини ҳар бир онглик одам мулоҳаза килса керак. Аммо буни мулоҳаза килмоғон ва тушунмаган йоки тушунубда ўзини тушунмасликка солғон кишиларнинг ҳам орамизда борлиғи белгулукдир.

Шундок (сўнги кисм) мийалардан бири ва булардан бир намуна Хўкондлик мулла Ашурали Зоҳирий домладур.

Бу киши «Фарғона» газити (63-сон)да бу муносабат билан бир

фелйетон йозуб узоқ вактдан бери тирнок ораларидан топиб кўнглида сақлаб келган кирларини тўкадир: ўз сўзича «макола бошида сотилгон бир неча куруқ сафсаталарга муддаоий бўлиб» чикадир.

Унинг даъволари киска килиб олғонда шулар:

1) йанги имлочилар нодон, тутган йўллари хато. Бунга «Қизил байроқ»нинг фалон номерида йозилғон «شهر» (« шаҳр») ва «شههر» («шаҳар») сўзлари, «منطقه» нинг («минтақа»нинг) «مهنطيقه» («мантика») йозилмоғи ва «بورادار» («буродор»), «بۆساط» («бусот») деган калималар далил.

2) йанги имло бир жарайон ва умумий бир масала эмас, бир неча йош болалар томонидан йолғондан чакирилғон курултой ва оркадан «йиғилғонимиз олар» билан «курултой шундай карор килди» деб чикорилғон бир муттаҳамлик.

3) йанги имлода йозучилар турлук йозадурлар, бирликлари йўқ деган нарса ўрта имлода бор.

4) йанги имло маориф ва матбуотимизға тузалмас зарбалар берди, бунинг оркасида орамизда бўлғон унча-мунча саводликларни ҳам йўкотдик.

Мана бунарни бир оз текшириб кўрайлик.

Ашуралига жавоб йозмок ва унинг «мустакил бол нафас» зотиға йурак куйдуруб мантиқий байонот бермакнинг фойдасиз бўлғонлиғини ва унга айтиладурган ҳамма гапларнинг ҳам ҳўкузнинг кулоғина чертилган танбурдек боду ҳаво бўлуб кетишини биламан (буни бир неча йиллардан бери кўруб ва тушуниб келамиз ҳам унинг кўб сўзларига «чуруган оғизнинг ачиган сўзлари» деб карашға ҳам ўрганганмиз).

Аммо, унинг гаплари бир мени устимда бўлмай, балки бир неча вактлардан бери маорифимиз йўлида жонкуйарлик килиб келучи йошларимизнинг ҳаммасига айтилганлиги ва бу йўлда бошка соф кўнгилларни йанглиш бир фаҳмга бошламоғи мумкин бўлғонлиғидан бунда шу ҳакда бироз йозмок мажбурийати кўриладур. Шуни ҳам айтмак кераккн. Ашурали меним йозганларимни йарим хажвий бир нарса деб ўйлаган ҳолда йана ўзини овора ва бир неча йилги тафтишот кашфийотларини байон килмокка «таназзул» килибдур. Маним «бир неча курук сафсаталаримга муддаоий» бўлиб чикйабдур. Шу ҳолда унга нима дейилур. Ўз аҳмоклиғини ўзи икрор килиши эмасми?

Ҳар ҳолда ул ўзининг эски одати бўйича бу масалада факат

мингиллабғина кўйадур. Ўзига ўхшағон ва оркасида муктади бўлғон бир канча одамларнинг ундан факат курук ғийбат ва азимат эмас, ҳакикий танкидлар, йанги имлочиларнинг мантикларини жарх кила-дурғон коидалар кутканликларини эътиборға олмайдур.

Хайр. унинг даъволариға жавоб берайлик:

1) йанги имлочиларнинг нодонлигиға далил килиб «Қзил байрок»-нинг таржимачиси томонидан йуборилғон бир-ики хатони кўрсатиш кифойа килмайдур. Араб ва форс сўзларин турлук йоки хато йозиш билан киши нодон бўлмас. Бунинг айби ҳам ҳамма йанги имлочилар ва йанги имло коидасининг гарданига тушмайдир, балки бу ўшал эски имлонинг ўзининг асоссизлигини кўрсатиш учун катта бир да-лил бўлса керакки, киши йигирма-ўттиз йил тажриба кўрмагунча кай-си турлук ўкумоғини билмайдур. Бунинг устига, «Қзил байрок»нинг бир номерида бир мартаба йозилди деб, буни баҳона килиб олиш ҳам тўғри эмас, чунки ушбу хато (мантика) бир мартаба йозилиб ўтган-дан кейин тузатилди ва ҳозирға довур (йузларча дафъа) «минтака» («مينتقه») шаклида йозиладур. Факат Ашуралининг тирнок орасидағи кирни кўрган кўзи тозаликни фарк кила олмайдур.

Ундан кейин: агар бир калимани бир неча турли йозиш айб бўла-дурғон бўлса, бу айб «Фарғона» газитининг ҳам бўйнига тушадур-ки, унда ҳам ушбу хислат мавжуддир, хатто Ашуралининг шу хакда йозғон ўз маколасида (63-нчи сон, фелйетун кисмининг биринчи устун 19-нчи йўлида) йозилғон «كيلەيليك» («келайлик») калимаси бир йерда (тўртинчи устун 23 нчи йўл) «كيلەيلك» («келайлк») шаклида, йана айн маколада «قوللانايليك ,اوتور مەييك» («кўлланайййик, ўтурмай-йик») тарзларида йозиладур. Тағин худди шу маколанинг ўзида Ашурали «نصيحت» («насиҳат»)ни «نصحت» («насҳат») , «مدعی عليه» («мадъи олия»)ни «مدعی عله» («мадъи ола») тарзида, «عەقل سەليمنى» («акл салимни») « عەقل موسليم» («акл муслим ») деб йозадур. Факат бунинг билан Ашуралини оми ва нодон деб сўкиш йарарми?- йўк: киши араб ва форс сўзларини хато йозғон блан нодон бўлиб колмас. Ўруслар ҳам тилларига оралашғон фаранг сўзларини дуруст йозмай-дилар ва бунинг учун уларни айблагучи одам ҳам йўк.

2) бўлуб ўтган курултойлар ва бу масалада йошларимизнинг тут-ган йўллари ва килғон ишларининг хеч бири ҳам йашириш ва махфий бўлиб ўтмади. Ҳаммаси ҳам умумнинг ичида умумнинг иштироки ва

далиллик мубоҳасалар билан бўлди. Ҳақ ва ҳақсизлик кимнинг томонида бўлғонлиғини, шунинг билан бирга Ашурали томонидан « имзолар йиғучи», «муттаҳамлик қилучи» деб айтилган гапларнинг қуруқ бир бўхтон ва иқтиродан иборат эканлигини тарих ва замон исбот. Ашуралининг виждонининг оқ томони эътироф қилса керак.

3) йанги имлочилар орасидаги йозу турликлиги хали масаланинг қатъий равишда хал ва нашр бўлмағонлиғидан келадур. Имло жарайони хали бу йерга тўхтағон йўқ. Кундан кунга йанги тажриба ва фаҳм ортмоқдадур.

Йанги имлочилар ўз тушунча ва фикрлари ва ўйлаган қоидаларини майдонга очиқ отдилар (бу жасорат ҳали Ашуралиларда кўрингани йўқ). Лекин, бунинг албатта бир-ики йилда умумлашмоғи қулай эмас. Илгари қора йурак муҳофазакор ва иғвогарларнинг инсофға келмаклари керак. Ундан кейин: неча йуз йиллар бўйинча давом этиб келмакда бўлғон эски имло деганимизда йоки Ашурали каби «олим»ларнинг «муқаддас» ўрта имлоларида бирлик борми?

«Садои Туркистон» билан «Садои Фарғона» сўнгги замонда «Фарғона» билан «Меҳнаткашлар товуши» газеталарида имло бирлиги борми эди? Йоки хозирги кунда тепасида Ашурали ўтирғон «Фарғона» газитининг ўзида бир қоида ва бир турлилик борми? Йўқ.

Бошқаларнинг кўзидаги чўпни кўрган киши ўзиникидаги қозиқни ҳис этмаги керак. *Мулла Ашурали домла!*

4) йанги имло мактаб ва матбуотимизга тузалмас зарбалар берди, *дейиладур. Агар бу бир ҳақиқат бўладурғон бўлса, ўрус ва Қофқозиё* мактабларининг йанги имло уйаси бўлғон Тошкент мактабларидан кўра кўпроқ харобийа (развал)га йуз қўйғонлиғиға нима демак керак?

Йанги имлонинг матбуотга берган зарбаси беш йуз донага йетиб, тарқалмайдиган «Меҳнаткашлар товуши» газитини бир йарим мингга йетказганими? – йўқ.

Бас, бу харобийат ва зарбаларнинг сабабларини бошқа томондан изламак керак бўладур. Бунинг учун ҳам кўр виждон эмас, оқ билан қорани айиргучи мийа лозимдир.

Мақолангизнинг охирида (мулла Ашурали домла) ҳарф ва имло осонлигининг саводлик кишиларина кўбайишига алоқаси йўқ дебсиз.Лекин буни жабр нафс қилиб айтасиз. Алоқаси бўлмағонда ҳам таъсири бўладирку. Йоки ики қўлимизни бурнимизга тиқиб ўлтурсақ

хурсанд бўласизми? Билмак учун йолғиз ўкимоқ кифойа қилмайдир. Дуруст йўл ва тажриба заруратн бор. Буни сиз онглағонингиз ҳолда эътироф қилғунгиз келмайдир.Бунга сизнинг табиатингиздаги кинғирлик касали йўл қўймайдир. Бўлмаса ўзингизда йанги имлочиларнинг даъвосига жавоб берарлик бир мантиқ йўк. Майли, касаллик айб эмас. Мажнуннинг ҳолига жиннилар куладир. Фақат биз эгри қозиққа эгри тўқмоқ урамиз.

Из оҳ: С.(мақола охирида муаллиф фамилиясининг биринчи ҳарфигина ёзилган. – Ҳ.Ж., А.У.)

* * *

Ашурали Зоҳирий

Ўтканларга бир караш

(Имло тўғрисида)

(Фарғона. – 1342 йил 22- муҳаррам, 100-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

اوتکانلرگه بر قاراش.

(املا توغریسیده)

بارلغمزنك قان تامری :معارف، انقلا-
بنلك باشلاریده بر تولقون بر سرعت
بلهن کیتمکده ایسه هم: بو تولقون،
بو سرعت بارگان ساری اوتی اوچکان
پارلاواز سنگاری سیکینلاماقده باشلاب.
حتی، توقتاب قالماق درجه‌سیگه‌چه
بیتدی.
مکتب کتابلریگه کیلگانمزده، بو

آلتی یللك انقلاب اچیده، کونگل او-
چون، آلتی دانه چونلی-یوسونلی مکتب
کتابی چقمادی: بوله‌رنك نتیجه‌سیده
ایسکی مکتبله‌ر بالالار بلمن تولدی‌ده
«مغنیك» پل بولدی.

دیمه‌ك، خلقده علم‌گه، مکتبکه شوس
بار، اما بزده، اوله‌رنی قناعتلاندیرادیر-
غان نیمه نه‌رسه بولسه اوشه یوق».

بیر کونگلسز احوالنی معارف پرور
له‌رمز تورلیچه تعبیر قیلورلار. بونگا
سبب برنیچه بولوب، جمله‌دن بری،
هم عمده‌سی: تورکستان معارف پر-
وره‌ورله‌رینك ۱۹ انچی یلدن بویاق املا
توغریسیده تورلی‌اه‌تلمری هم شونك
آرقاسیده باشلاری قاووشماگانلکلاری
ایمش.

- واقعا، راست. املا توغریسیده بز
تورکستان معارف پرورله‌ری تورلیله-

ندك. حتى، صف ـ صف بولوب بر ـ
برمز بلدن «سين و مين» گه بارشدك.
مطبوعات صحيفه‌لری کوب وقت شو
مسئله بلدن تولدی. همه‌مزنك میه‌مز
شونك بلدن مشغول بولدی. نتیجه:
هامان باباغبده‌ك.

البته، شونداق تارتشنك بولشی
طبیعی ایدی.

نفسانیت و «مین ـ مین‌لك» ده‌ن
یراق ـ علمی، فنی بو خیلده تارتشش ـ
لهر مدنی ملتلرده کوبنچی بولوب
توراشی، هم بولوب تورشی لازم‌دور.

املا اوزگرلشیگه ایك اوّل مطبو ـ
عاتده قارشی چقفان، قورولتایلارده هم
قارشی سوزله‌ب کیلگان مین ایدم.
مین، املانك یه‌نگیله‌نشیگه قارشی
ایمه‌س، تورلیه‌نشیگه ـ بر جمله‌نك
تورلی کیشی (حتی بر کشی) طرفیده‌ن

و یازلشده علمی خطالار کینـ
کبگه باخشی‌گبنه دفت ایتمه‌کده.

جهان» لفظینی باشقالار خطا
ن»، «سیاسی» لفظینی «سه‌یا
شکلیده یازغانلاری حالده،
شلق» گفزیته‌سی «جه‌هان»، «سیا
و هکذالارنی توغریلاب، علمی
ن ساقلانوب یازدی.
اوشه «متحد فرونت» خطاب
بنی، املا توغریسیده‌گی کیلشلـ
یلسوب چقارغان، هم اوشه
نامه و املا قرارلاریغه قول قویـ
نلق اکثرینک تاثیری بیلن چقارلا
ی «توركستان» گه‌زیته‌سینک
عمل قیلمادی. حاضرگی کونگه‌چه
رمانه‌سینی هم وجودگه چقارمادی.
(دم برلك و متحد فرنت طرفـ

يولغانلغمزدەن «تورکستان» بر
«زرافشان» باشقا بر بولده،
نە یەنە باشقا بر یولده بولغان.
تورکستان‌ده چقادورغان او چدانه
گەزیتەسینك اوچ کوچه باشیده
یورەکنی آچندی. کونگلنی
بر قیلدی‌ده «فرغانه»نك ١٠٠
ولدروب، ١٠١نچی ساندەن
باشلاب «متحد فرونت» بولی بلەن
اجنبی سوزلەر اعرابینی یانیگه قویوب
یازمانقه قرار بیردك.
ایندی «تورکستان» هم شو یولگه
اونسه، تورکستانده املا برلگی حاصل
بولار.
موندەن کیبن، سوز اوزەگی (بو-
بوروق) نلك معنا سینی اوزگەرتمەك
اوچون قوشلادورغان حرفلەر آراسیغه
چوزگیلەر قویش، (مثلا: یاز–یاز–ل،
باز–ا–ش، باز–ا–شم دیگانده

اوزه‌ك بلن «ل» آراسی، «ل» بلن
«ش» آراسی، «ش» بلن «م» آراسی)
شونگا اوخشاش بیچلمه‌گه‌ن اختلافلی
اورنلر ـ کلمه‌لر جوده کوب. شولرنی
هم که‌نفیرینسیه یاکه مطبوعات واسـ
طه‌سی بلن برلشدرش کیره‌ك. بو
هم جوده مهم.

بونك واسطه‌سی بلن بز املا بر
لگی‌گه یتشیب، مدنی ملتلر املاسی
یانگلیغ براوزك اورنسیز بر چوزگینی
آرتترگان د که‌مبتکانینی «خطا ـ نیکرا
ـونی (НЕГРАМОТНЫЙ) یازار
ایکان» دیگان، قطعی عقیده‌گه کیله‌بیك.

بتسون تورلیلك!

عاشوراعلی ظاهری.

***Матннинг** кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси*

Борлиғимизнинг қон томири маориф инқилобнинг бошларида бир тўлқун, бир суръат билан кетмакда эса ҳам, бу тўлқун, бу суръат борган сари ўти ўчган поровуз сингари секинламоққа бошлаб, ҳатто тўхтаб қолмоқ даражасигача йетди.

Мактаб китобларига келганимизда бу олти йиллик инқилоб ичида кўнгил учун олти дона чунли-йўсунли мактаб китоби

чикмади. Буларнинг натижасида эски мактаблар болалар билан тўлдида. «Ҳафтийак» пул бўлди. Демак. халкда илмга. мактабка ҳавас бор, аммо бизда уларни каноатлантиратурғон нима нарса бўлса. ўша йўк.

Бу кўнгилсиз аҳволни маорифпарварларимиз турлича таъбир килурлар. Бунга сабаб бир неча бўлуб, жумладан бири ҳам умдаси Туркистон маорифпарварларининг 19-йилдан буёқ имло тўғрисида турлиланишлари ҳам шунинг оркасида бошлари қовушмаганликлари эмиш.

Вокеан. рост. Имло тўғрисида биз Туркистон маорифпарварлари турлиландик. Ҳатто, саф-саф бўлуб, бир-биримиз билан «сен ва мен»га боришдик. Матбуот саҳифалари кўб вакт шу масала билан тўлди. Ҳаммамизнинг мийамиз шунинг билан машғул бўлди. Натижа: ҳамон бойагидек.

Албатта, шундок тортишишнинг бўлиши табиий эди.

Нафсоният(?) ва «мен-менлик»дан йирок илмий. фаний бу хилда тортишишлар маданий миллатларда кўпинча бўлуб турадур. Ҳам бўлуб туриши лозимдур.

Имло ўзгарилишига энг аввал матбуотда чиккан. курултойларда ҳам карши сўзлаб келган мен эдим. Мен имлонинг йангиланишига карши эмас, турлиланишига- бир жумланинг турли киши (ҳатто бир киши) тарафидан турли йерда турли суратда йозилишига каршимен.

Мен буни карши йозғон маколаларимнинг ҳар бирида айтдим. Имломиз имлоси йўлга кўйилғон миллатларникидек бир коида остида бўлсун: биров бир калимада бир ҳарф ошириб, йо камайтирб йозар экан, сизнинг кўрсатган коидангиз билан унинг хатолиги кўзга кўрунуб турсун; шева ўзлигидан катъи назар. туркча сўзлашадурғон умумтурк кавмларининг имлоси бир йўлда. бир коидада бўлсун; усмонли имлоси, кофкоз имлоси. тотор имлоси, ўзбак имлоси бошка-бошка бўлмасун. Мана шу айтканимиз «имло бирлиги». бир калиманинг йозишдаги тўғри ва эгрилиги ҳам унинг дархол блиниши ўрта имлодагина бор эди.

Мисол: «تاشكند» («Тошкнд» – «Тошканд») калимаси 3 нчи сон «Кзил байрок» газетасининг икинчи саҳифасида маҳаллий хабарлар кисмида. сарлавҳа:

1. «تاشكند» («Тошкнд») деб йозилғон.

2. Ўша кисмда биринчи сатрда: «تاشكەند» («Тошканд») деб йозилғон.

3. Ўша кисмнинг иккинчи стуни 14 нчи сатрида: «تاشكينت» («Тошкент») йозилғон.

4. Шу иккинчи стуннинг 24 нчи сатрида «تاشكيند» (Тошкенд) йозилғон.

Демак. «تاشكيند» ,«تاشكينت», «تاشكەند» , «تاشكند» деб 4 хил йозилғон. Сиз билан биз бунинг кайсиси тўғри. кайсиси нотўғри эканликин топиб олармиз. Аммо бунинг фаркиға йетмаган кишилар кайсини «тўғри» деб ушлайдур.

Ҳам маълум бир калиманинг бир газетада. бир сонда. бир саҳифада ва бир стунда бунчалик турлиланиши ажнабийлар кошида тилимизнинг. имломизнинг ҳакоратланишига. ўзимиздан-ўзимиз уларни мустамлакачи килмокка. йаъни тилимизга. ўзимизга тубан карашларға ўзимиз йўл очамиз.

Мана шунга ўхшаш киши токат кила олмаслик сабаблар билан мен карши эдим.

Тағин бир мисол:

«Кзил байрок» газетаси 37 нчи сон. 2 нчи маколанинг сарлавҳаси: 1) «الاميدا نەپيسا سانايىتى»

2) Буни Тотористон кабул килғон имло билан йозсок: «عالاميدە نەفيسە سەنايىعى» бўлур.

3)Тошкенднинг ҳозирги имлосида йозсок: «الەمدا نەپيسە سەنايىتى» бўлур.

4) «Зарафшон» газетасининг «Муттаҳид фрунт»дан кейин тутган имлоси билан йозсок: «عالەميدە نەفيسەع صەنايى» бўлур.

5)Ўзининг арабий имлоси билан йозсок: «عالميده نغيسه صنايع» бўлур.

Мана шу хилда аҳволлар албатта кишини ранжитар эди. тилар-тиламас кўнгилсиз кўб вокеаларга сабаб бўлур эди.

Шу турлиланишлар. кўнгилсизликларни йўкотмок йўлида Тошкенд имлочилари иттифокка келиб. бир-бирига йон беришлар йасаб килғон карорларини ҳам бутун Туркистон маорифпарварларини бирлик ва иттифокка чакириб «Муттаҳид фрунт» хитобномаларини

«Туркистон» газетасининг ушбу йил 1 январ торихли 43 нчи сонида босуб чикардилар.

Бунинг таъсири факат «Зарафшон» газетасидагина кўрулди: ажнабий сўзларнинг харакати йонига кўйиб йозилди. Шу йозилишда илмий хатолар кетилмаслигига йахшигина диккат этмакда.

Масалан «جهان» («жаҳон») лафзини бошкалар хато «,«جيهان سياسى»»» («сиёсий») лафзини «سيياسى» («саёсий») шаклида йозғонлари холда, «Зарафшон» газетаси «سياسى» ,«جهان» ва хоказоларни тўғрилаб. илмий хатодан сакланиб йозди.

Аммо. ўша «Муттахид фрунт» хитобномасини, имло тўғрисидаги келишишларни босуб чиқарғон. хам ўша хитобнома ва имло карорлариға *кўл кўйғонларнинг аксарининг таъсири билан чикариладурғон* «Туркистон» газетасининг ўзи амал килмади. Ҳозирги кунгача ҳам бирор моддасини хам вужудга чикармади. Имлодаги бирлик ва муттахид фрунт тарафдори бўлғонлиғимиздан «Туркистон» бир йўлда. «Зарафшон» бошка йўлда, «Фарғона» йана бир бошка йўлда бўлғонлиғи. Туркистонда чикадурғон уч дона ўзбек газетасининг уч кўча бошида туриши йуракни ачитади.Кўнгулни беҳузур килади. «Фарғона»нинг 100 нчи сонини тўлдируб. 101 нчи сондан бошлаб «Муттаҳид фрунт» йўли билан ажнабий сўзлар эъробини йонига кўйиб йозмокка карор бердик.

Энди «Туркистон» ҳам шу йўлга ўтса Туркистонда имло бирлиги ҳосил бўлар.

Мундан кейин. сўз ўзаги (буйурук)нинг маъносини ўзгартирмак учун кўшиладурғон ҳарфлар орасиға чўзгилар кўйиш (Мисол: ل - ياز ,ش - ل - ياز . م - ش - ل - ياز -: йоз-йоз-ил. йоз-ил-иш, йоз- ил- ишим деганда ўзак билан «ل » ораси, « ل » билан « ش » ораси, « ش » *билан « م» ораси) шунга ўхшаш йечилмаган ихтилофли ўринлар* – калималар жуда кўб, шуларни ҳам конферинсийа йоки матбуот воситаси билан бирлаштириш керак. Бу ҳам жуда мухим.

Бунинг воситаси билан биз имло бирлигига йетишиб. маданий миллатлар имлоси йанглиғ бировнинг ўринсиз бир чўзгини орттирган ва камайтганини «хато - неграмотний» (неграмотный) йозар экан» деган катъий акидага келайлик.

Битсин турлилик!

* * *

Элбек

Йана тил-имло масаласи устида

(Қзил Ўзбекистон. – 1925 йил 28 сентабр, 237-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

یەنە تیل - ئیملا مەسئەلەسی ئۈستیدە.

تیل - ئیملا مەسئەلەسینینگ بیر - ئیکی
ییل ئاراسیدا بیتە تۇرغان مەسئەلە ئیمەس-
ایکی ئەملی ئۈچۈن بیلگیلی بولسا کیرەک.
ئارا - سیرا مەتبوعات بیتیندە کوریلیب
قالغان قایسی بیر مەقالەلاردان بونەک هەلی
بیز بیر نەرسە مایداندا کورمەدیک.
تورت - بیش ییل تارتیشلغان ئیملا
تارتیشۇوی خازردا کورنمەی قالدی. گەرچە
ئۇل تارتیشۇدا قایسی بیر شەخسیەتلەر،
یاخود باشقا سیاسی مەقسەدلەر هەم کەتتە-
رول ئوینامای قالماغان ئیسەدە، بیز ئۇندە
ئیلگ کەتتەکەن مەقسەد ئیتیب ئیملا - تیلنی
تۈزەتیش باعیغ دور تیلکلاغان ئیدیک.
تۈزاق ئوتمەدی: شەخسیەت وەسیا-
سەت کەبی نەرسەلەر ئیملا ئیچیدەن سیقتیلیب
ئالندی، مایداندا قۇرق تیل - ئیملا مەسئە-
لەسی قالدی.
بو بایاقش - تیل - ئیملا ئۆزینیگ بۆندەی
تارتیشلیب کیلگەنلیگینیگ بوم - بوش
ئیکەنلیگی تاکلادی دیمەن، ئۇل هەم

ئۆزىنى كېيىنكى فكرىدەن ئۇزاقتا ئاتتى.

نەتىجەدە 2 ـ 3 يالەپ ۋاقت ئۆتتى. مەتبۇئاتىمىز ئىسە كۆڭلىن تىندىرىپ تىنچغىنا ئۆزباگەنىن ئىشلەي باشلادى.

لېكىن بۇ حال بىرچە كېلىشمەس ئىدى. باسىلىش سانىينى (تىرازىينى) بىر مىڭدەن بىش مىڭ وە ئون بىش مىڭگەچە يېتكۈزگەن گەزىتەلەرىمىز، ئاينىقسا كىتابلەر باسىش ئىشىن ئۆز ئۈستىگە ئالغان دەۋلەت نەشرىياتىمىز ئۈچۈن بۇ توغرىدا قايغۇرىش كېرەك ئىدى.

نىچۈنلەر، بۇنى بىز مايداندا كۆرمەدىك! ھەتتا تىلنى ساددالاشتىرىش توغرىسىدا يازىلغان لۇغات وە ئازاماكەبى نەرسەلەرنى «ئىزمەلالە» دىب سوكدىك.

ھالبۇكى، بۇكۈن يۈكسەلگەن ئاۋروپا مىللەتلەرىدە بىر - ئىككى كەلىمە ئۈچۈن كەتتە كىتابلەر يازىلىپ تۇرادىر وە جورناللارنىڭ بىر قانچا بەتلەرى شۇنىڭ ئۈچۈن باغىشلانىلادىر.

مەيلى، بىز سۆزنى ئۇزاققا چوزمايمىز، بۇندەي ھاللەر ئۈچۈن ئۆمىدىنى دە ئۈزمايمىز!

كېلەمىز ئىندى تىل - ئىملا مەسئەلەسىگە!

بۇكۈن بىزنىڭ «ئۆزبېك تىلى» دىب ئاتاغان بۇ تىلىمىز ئەنچە قىيىنلىق چىكىنگە

مەھكۇم ۋە قۇربانىغى ياغىيدان باشقى ئورنلاشماغان بىر تىلدۇر.

نەئۆربخ بىيىدە ئۆز ئانىن دۇنياغا تانىتقان «چىغاتاي تىلى» غازر رەسمەن ئۆلگەن كەبى بىر ھالدا قالدى. ئۇنىڭ ئورنىن ئەمەللە ئىمەس، ئىسمدە «ئۆزبېك تىلى» ئالدى.

دېمەك بۇ ھالدا بىزنىڭ ھازرغى تىلىمىز ئىككى تىلنىڭ قوشىلىشىدان ھاسىل بولغان بىر تىل. ئىككىنچى ئىبارە بىلەن ئېيتكەندە، بۇ كۈنكى ھەممە بۇندەن سوڭغى مەتبۇئاتدە ئىشلەتىلگۈسى ئەدەبى تىلىمىز مۇشۇنەرەك بىر تىل بولغۇسىدۇر.

بەس ئەمدى بىز ئۈچۈن قانداي يول تۇتىش كېرەك؟

شۇبھەسىز بىز ئۈچۈن قۇيىداغى يوللارنى تۇتىش كېرەك:

1 - تىلنى ساددەلەشتىرىش (بۇتوغرىدا كۆپرەك تۈرك سۆزلەر، يەئنى كۆپچىلىككە ئاڭلاشىلانىۋرغان سۆزلەرنى ئالىش)

2 - تىلدە بولغان قالدىق ۋە ئىككىچەكەلىكنى ياخشى ئىككشىرىش ۋە يولغا سالىش،

3 - يات سۆزلەر قارشىسىدا، ئۆزىمىزدەن تاپىلغان سۆزلەرنى قابۇل قىلىش (بۇندەي سۆزلەرنىڭ ھەممەسى ئۈچۈن ئاڭلاشىلامسدان بىر بولەك خەلقىمىز ئۈچۈن ئاڭلاشىلانىۋرغانلارىنى مەتبۇئاتدە «قوش باي»

ئاراسيغا قويب ئاڭلاتابارش)

4 - ئۇلادا جاتالاق جيقارا تۇرغان يەنگىدەن ئارتىپ بولغان عەلامەتلەرنى مەتبۇ-عاتدە ئىشلەتىش.

بۇكۇن يەنگى ئىملانىڭ تامر يايا ئالما-غانيغا ئىيك زورسەبەبلەردەن بيرى ديب شول يەنگى عەلامەتلەرنىڭ يوقليغىنى هەم ئەيتب ئۇتسەك بولادر.

بزنىڭ كۇچسز قەلەميمز، قاغاز ئۇستيدە زورغاغينا يۇرەر ئيكەن، يۇرەككە ئەللە نانداي ساۋۇق تەئسيرلەرنى بيرب ئۇتۇشـدەن دە نادەاي قالادر.

عۇمومى بەلا بولغان بۇ نەرسە، يەعنى هەر بر ئيديتلگەن سوزنىڭ عەمەلگە ئاشما-ليغى كيشينىڭ كوڭلينى بولب تاشلايدر.

بۇ كۇنگەچە گەزيتە بيتلەريدە كوب نەرسەلەر يازلدى. بۇ نەرسەلەرنىڭ قابول ياخود رەددىيتلگەنليگى توغريسيدا بر خابار، وە يا رەددىيە بولمادى ديەرلك.

هەمەرقەندلى ئۇرناغىمز «زهنى» بۇندەي نەرسەلەرگە ئەهەمىيەت بيرب يازب كيلسەدە كوب مەسئەلەلەر ئۇستيدە ئۇل هەم چوۋالچق فكرگە توشب كيتدى.

«فەرغانە» گەزيتەمز «ئۇزبەكمى، ئۇز-بيكمى؟» مەسئەلەسى توغريسيدا ئۇزينىڭ كيك قوچاغن ئاچغان بولسادا باشقانى

جاۋراتب، ئوزى جم توردى. ئاچقان مە-
مەلەسىنىڭ قارشىسىغا. ياخۋد قابول ئىتكە
نىكە لائەتبل كوزى بىلەن ھەم ئىشارەت
قىلادى. «ئۆزبېك» ئىمەس، «ئۆزبەك» نى
باغرىغا باسدى.

ياقىندا جولقن ئورتاغىمز «مۇشتم» نى
تەنقىد قىلىب، ئۇنىڭ تىلىنى بۇزۇق، دېدى.
بۇ توغرىدا قىمەتلى ئورتاغىمز ھەم مەنبو-
عاتدە فكر يۈرىتىب ئۇنىشى كىرەك ئىدى،
بولمادى.

تل بۇزۇقلىغى، عمومى بىر كەسەل.
بۇنىڭ ئالدىنى ئالش ئۈچۈن دارو - دەر-
مانگە باى تەبىبلەر كېرەك!

بول توغرىدا قايسى بر ئورتاقلارىمز
«جرتەك» آتب يۈرەدرلەر. ئەبنەدرلەر، كم:
«بز، نادان، تلنى تېكشىرش، عالملەرنىڭ
ئىشى!». بەلى، بول توغرىدا بىز ھەم بىر
نەرسە دېمەيمز. توغرى، تل تېكشىرش تل
بلگوچى- عالملارنىڭ ئىشى! بىراق، خازر
بولەر يوق ئىكەن، نېمە قىلامز؟ مەنبوعا-
تىمزنى ئولەر يېتشكونچە توقتاتىب تورامز؟

— ئەلبەتتە يوق!

بوكون بردەن بر ھەجوى جورنالمىز
بولغان «موشتوم»گە «موشت» دېب آت
قويلمادى، «موشتوم» دېيلدى. ھالبوكم
بو- ياڭلش ئىدى. موشت فارسىچەدر. بونىڭ
توركىسى «يومرق»دىر. بول توغرىدا: «نېگە
بوندەى آت قويلدى؟» دېب سورالسا: «ھەل

ئېمز شوندەى دېب ئەيتەدر!، دېيلدى.
حالبوكم عومومەن خەلقيمز «موشت»
دېب ئەيتەدرلەر. ئېير تەگى موشتدەن قاي-
تماا، مانانى كەبى.
شونگنىڭ «مەر توگل» سوزينى، هايتا-
ۋرە ئشلەتش هەم يوق ئېمەس. بوندەى
سوزلەرنى برن-برن ساناب چيقش توغرى
كېلمەسە، چيقامز. بولماسا، برەرتە ئورناغي-
مزنڭ بو مەسئەلەلەر ئوستيدە سوز آچيشي-
نى كوتب تورامز.
كېچكيكينە جاواب:
كېچە بر نومر ئوزبېكستاندە ئورتاق
«نادان» مىندەن: «تورغان» سوزن «درغان»
ئورنيغا ئشلەتسدك «در»نڭ ئورنيغا «تورۇر»
سوزينى ئشلەتيشيمز كېردك ئېكەندە، سزنـ-
گچە آلنى توزەتش ئېسكيلككە تامان
كېتشمى؟، مەزمونيدە ساۋال قيلادر.
مدنە مينڭ جاۋابم:
«در» هەم حەقيقەتەن شول «تورماق»
فعليدەن آلنغان وە «تورۇر» سوزيدەن قسقار-
تلغان، حەتتا بو «در» عوسمانليچا تەئسيرى
بيلەن بولغان.
ئوزكز هەم «تورۇر» سوزينى هاۋادان
آلماغانسز ئەلبەتتە! ئوقوغان كيتابلەركزنڭ
بېريدە ئوچرەتكەندرسز!
بو كونگى شەعەر تيليدە چيغاتايچا
بيلەن ئوزبېكچە سوزلەر كوب آرالاشب

كېتكەن. «يور» سۆزىنىڭ ئورنىغا «جور» دېپ ئايتىشىمىز ۋە «يار» سۆزىنىڭ ئورنىغا «چار-جەر» دېپ بۇرۇنتىشىمىز كەبى.

شۇنىڭدەك، «ت»، «د» ھەرفلەرى ھەم مەعلۇم بىر ھالەتتە شائلاپ قالماغان. بۇ كۈن تاشكېنتلىلەر «تاۋش» سۆزىن كۆپ ۋاقت «داۋش» دېپ ھەم سۆزلايدرلەر. بەس، بۇ «تۇرلۇر» سۆزى خازىردا ھەم ئىشلەتىلەدر. لېكن تۇرلۇر ھەم دۇرلۇر ھەم ئېمەس ھەتتا بۇلەردەن قىسقارتلغان دۇر، تۇر ھەم ئېمەس، بەلكىم «ت-ى» «دى» ھالىدا قالمىشدر.

لېكن بىزنىڭ تەعقىب ئېتكەن يولىمىز بۇ ئېمەس، يەعنى ھەر بىر سۆزنى ئىشىتلگەنچە ھەم آلش ئېمەس! بەلكىم بىر قاعىدەغا سوقلغان ھەمدە خەلقغا ياقن بىر ئەدەبى تل تۈرگىزىشدر.

سىزنىڭ داعۋاڭىزچە بولغاندا، يەعنى ھەر بىر سۆزنى خەلقدەن ئىشىتلگەنچە آلغاندا، «تۇرلۇر» ھەم «دۇر» ھەم ۋە «تۇرغان»، «درغان» ھەم ئېمەس، بەلكىم «دېكەن»، «تېكەن»، «تېغان»، «دېغان» ۋە قالغان ئېمەس، قاگەن، «كېلىپ قالىدرەتى «كېپ قاپتى دېپ» يازىشىمىز ۋە ئەيتىشىمىز كېرەك كېلدر، ئېلىبېك.

Тил-имло масаласининг бир-икки йил орасида битта турғун масала эмаслиги аҳоли учун белгили бўлса керак. Ора-сира матбуот бетида кўриниб колғон кайси бир маколалардан бўлак ҳали биз бир нарса майдонда кўрмадик.

Тўрт-беш йил тортишилгон имло тортишуви ҳозирда кўринмай қолди. Гарчи ул тортишуда кайси бир шахсийатлар йохуд бошқа сийосий мақсадлар хам катта рол ўйнамай қолмоғон эсада, биз унда энг каттакон мақсад этиб имло-тилни тузатиш йоғиға кўз ташлағон эдик.

Узоқ ўтмади: шахсийат ва сийосат каби нарсалар имло ичидан сиқилиб олинди. Майдонда қуруқ тил – имло масаласи колди.

Бу бойокуш – тил-имло ўзининг бундай тортишилиб келганлигининг бўм-бўш эканлигини онглади дейман, ул хам ўзини киши фикридан узоққа отди. Натижада 2-3 йиллаб вакт ўтди. Матбуотимиз эса кўнглин тиндириб, тинчгина ўз билганин ишлай бошлади.

Лекин бу ҳол бизча келишмас эди. Босилиш сонини (тиражини) бир мингдан беш минг ва ўн беш минггача йетказган газеталаримиз, айниқса китоблар босиш ишин ўз устига олғон давлат нашрийотимиз учун бу тўғрида кайғуруш керак эди.

Нечундир, буни биз майдонда кўрмадик! Ҳатто тилни соддалаштириш тўғрисида йозилғон луғат ва атама каби нарсаларни »эзмалик» деб сўкдик.

Ҳолбуким бу кун йуксалган Оврупо миллатларида бир-икки калима учун катта китоблар йозилиб туради ва журналларнинг бир қанча бетлари шунинг учун бағишланиладур.

Майли, биз сўзни узокқа чўзмаймиз. Бундай ҳолатлар учун умиднида узмаймиз!

Келамиз энди тил-имло масаласига! Букун бизнинг «ўзбек тили» деб аталғон бу тилимиз анча қийинлик чекишга маҳкум ва курилиши йоғидан йахши ўрналишмоғон бир тилдир.

Тарих бетида ўз отин дунйога таниткан «чиғатой тили» хозир расман ўлган каби бир ҳолда қолди.Унинг ўрнин амалда эмас эсада «ўзбек тили» олди.

Демак. бу холда бизнинг хозирги тилимиз икки тилнинг қўшилишидан хосил бўлгон бир тил, иккинчи ибора билан айтганда, бу кунги хамда бундан сўнгги матбуотда ишлатилгуси адабий тилимиз муштарак бир тил бўлгусидир.

Бас. энди биз учун кандай йўл тутиш керак?

Шубхасиз, биз учун куйидаги йўлларни тутиш керак:

1-Тилни соддалаштириш (бу тўғрида кўпрак тирик сўзлар, йаъни кўпчиликка онглашулатурғон сўзларни олиш).

2-Тилда бўлгон колинлик ва ингичкаликни йахши текшириш ва йўлга солиш.

3-Йот сўзлар каршисиға ўзимиздан топилғон сўзларни кабул килиш (бундай сўзларнинг умум учун онглашилмасдан бир бўлак халкимиз учун онглашилатурғонларини матбуотда «кўш йой орасиға» кўйиб онглата бориш)

4-Имлода чатоклик чикара турғон йангидан ортдирилгон аломатларни матбуотда ишлатиш.

Букун йанги имлонинг томир йойа олмағониға энг зўр сабаблардан бири деб шул йанги аломатларнинг йўклигини хам айтиб ўтсак бўлади.

.....

Бизнинг кучсиз каламимиз коғоз устида зўрғагина йурар экан, йуракка аллакандай совук таъсирларни бериб ўтишданда толмай коладир.

Умум бало бўлгон бу нарса, йаъни хар бир айтилган сўзнинг амалга ошмаслиги кишининг кўнглини бўлиб ташлайди.

Бу кунгача газета бетларида кўб нарсалар йозилди. Бу нарсаларнинг кабул йохуд рад этилганлиги тўғрисида бир хабар ва йо раддийа бўлмади дейарлик.Самаркандли ўртоғимиз»Зехний» бундай нарсаларга ахамийат бериб йозиб келсада, кўб масалалар устида ул хам чувалчик фикрга тушиб кетди.

«Фарғона» газетамиз «ўзбакми. ўзбекми?» масаласи тўғрисида ўзининг кенг кучоғин очгон бўлсада, бошкани жовратиб, ўзи жим турди. Очгон масаласининг каршисиға йохуд кабул этганига лоакал кўзи билан хам ишорат килмади. «Ўзбек» эмас, «ўзбак»ни бағрига босди.

Йакинда Жулкун ўртоғимиз «Муштум»ни танкид килиб, унинг

тилини бузук деди. Бу тўғрида қимматли ўртоғимиз ҳам матбуотда фикр йуритиб ўтиши керак эди. Бўлмади.Тил бузуклиғи умумий бир касал. бунинг олдини олиш учун дору-дармонга бой табиблар керак!

Бул тўғрида қайси бир ўртоқларимиз «жиртак» отиб йурадирлар. Айтадиларким: сиз, нодон, тилни текшириш олимларнинг иши! Бали, бул тўғрида биз ҳам бир нарса демаймиз. Тўғри, тил текшириш тил билгувчи – олимларнинг иши! Брок ҳозир булар йўқ экан, нима қиламиз? Матбуотимизни улар йетишгунча тўқтатибми турамиз? - Албатта йўқ!

Бугун бирдан-бир ҳажвий журналимиз бўлган «Муштум»га «мушт» деб от қўйилмади. «Муштум» дейилди. Ҳолбуким бу – йанглиш эди. Мушт форсийчадир. Бунинг туркийси «йумрук»дир. Бул тўғрида: «нега бундай от қўйилди?» деб сўралса: «халкимиз шундай деб айтадир!» дейилди. Ҳолбуким умуман халкимиз «мушт» деб айтадирлар. «Эртанги муштдан қайтма!» маколи каби.

Шунингдек «ҳар тугул» сўзини «ҳайтовур» ишлатиш ҳам йўқ эмас. Бундай сўзларни бирин-бирин санаб чиқиш тўғри келса, чикамиз, бўлмаса бирорта ўртоғимизнинг бу масалалар устида сўз очишини кутиб турамиз.Кичкигина жавоб: кеча бир номер Ўзбекистонда ўртоқ «нодон» мендан: «турғон» сўзин «дурғон» ўрниға ишлатсак «др» («дир»)нинг ўрниға «турур» сўзини ишлатишимиз керак эканда, сизнингча тилни тузатиш эскиликка томон кетишми? мазмунида савол қиладир. Мана менинг жавобим:»др» («در») ҳам ҳақиқатан *шул «турмоқ» феълидан олинғон ва «турур» сўзидан* қискартирилғон, ҳатто бу «др» («дир») усмонлича таъсири билан бўлғон. Ўзингиз ҳам «турур» сўзини ҳаводан олмоғонсиз, албатта! Ўкуғон китобларингизнинг бирида учратгандирсиз!

Бу кунги шаҳар тилида чиғотойча билан ўзбекча сўзлар кўб аралашиб кетган: «йур» сўзининг ўрниға «жур» деб айтишимиз ва «йор» сўзининг ўрниға «жор- жар» деб йуритишимиз каби.

Шунингдек «т» («ت»), «д» («د») ҳарфлари ҳам маълум бир ҳолатни саклаб қолмоғон. Бу кун тошкентликлар «товуш» сўзин кўб вакт «довуш» деб ҳам сўзлайдирлар.Бас, бу «турур» сўзи ҳозирда ҳам ишлатиладир. Лекин турур ҳам, дурур ҳам эмас, ҳатто булардан қискарилғон дур, тур ҳам эмас, балким «ти», «ди» ҳолида қолмишдир.

Лекин бизнинг таъкиб этган йўлимиз бу эмас, йаъни ҳар бир сўзни эшитилганича ҳам олиш эмас! Балким бир қоидаға сўкилғон ҳамда халкка йакин бир адабий тил йургизишдир.

Сизнинг даъвонгизча бўлғонда, йаъни ҳар бир сўзни халкдан эшитилганча олғонда «турур» ҳам, «дур » ҳам ва «турғон» , «дурғон» («درغان») ҳам эмас, балким «диган», «тиган», «тиғон», «диғон» ва «қолғон» эмас, «коган», «келиб колибдир»ни «кеб қопти» деб ёзишимиз ва айтишимиз керакдир.

Элбек.

* * *

Ашурали Зохирий

Туркулужи қурултойи атрофида

(«Фарғона» газетаси. – 1926 йил 374-сон)

Муаллиф изоҳи: Мақоланинг араб ёзувидаги асл нусхасини топа олмадик, шу боис унинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхасини бериш билан чекландик. (Мажмуа муаллифлари мақоланинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхасини топишда ёрдам берган тилшунос олим Тўлкин Тоғаевга самимий миннатдорлик билдирадилар).

Мақола матнининг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси Йанвар ойининг 3 ида Боқуда Туркулужини чақирадурғон ташкилот комиссийосининг умумий йиғилиши (пленуми) бўлди. Пленумда шу масалалар кўрилди.

1) Қурултойнинг чақирилиш муддати.

2) Қурултойнинг ҳайъати.

3) Қурултойнинг рўзномаси.

4) Қурултойнинг чақирилишиға йордам берадурғон Москов, Қирим, Қозон, Ленинград, Доғистон, Озарбайжон қўмиталарининг маърузалари.

5) Навоийнинг 500 йиллик йубилаcи.

6) Қурултойнинг бўлимлари.

7) Қурултойда фанний сайоҳатлар.

8) Ташкилот комисийасининг буллетени ва Туркулужи тўғрисида китоб босдириш.

– Пленум курултойнинг бу йил февралнинг 25 инчисида очилишига карор берди.

Туркиёт курултойининг рўзномаси

1. Курултойнинг очилиши: Оғамали ўғли, академик Олдинберг ва Павлович нутклари,табриклар.табриклар, райосат девони сайлаш ва курултойнинг низомномасини кўриш.

2. Турк миллатлари тарихининг эндиги вазийати ва тадкикот масалалари. Маъузачи: акад.Бартольд, проф. Буруздин, А. Убайдуллин.

3. Турк миллатларининг этнуғрафик жихатдан эндиги вазифалари ва тарихининг тадкикоти. Маърузачи: Штанберг. Массурус.

4. Турк миллатларининг мўғул, тунгуз, фин, угор ва йофас тиллари орасидаги йакинликлари. Маърузачи: акад. Марр, Чўпонзода.

5. Турк тилларининг хозирги холи ва келгуси тадкикоти. Маъэрузачи: *Самойлович, Малуф, Ошмарин.*

6. Турк жумхурийатлари илмий ва фанний муассасаларининг хозирги [...] хам уларнинг тузилиш(и) ва йақин вазифалари.

7. Умумий имло асослари. Маърузачи: Л.А. Шароф, Пишкуфский, Жиркуф; турк тилларининг имлоси: Олимжон Иброхимов, Навширавонуф ва Фарход Оғазода.

8. Тилни ўрганиш ва техника нуктаи назардан алифбо тузилиши: Маърузачи: проф. Йаковлев ва проф. Жиркоф.

9. Турк миллатлари алифбосининг ислохоти. Маърузачи: Мухаммадзода, Олимжон Шароф, Назир Тўракулов, Тахсин Умар, Бардинев ва Муштарий.

10. Фанний истилохлар усули: проф. Чўпонзода ва Зуфалайн (?); турк тилида истилохлар: Ўрабош, Айоз Максудоф, Зайнолли, Бойтурсун, Галдиев, Хасаноф.

11.Турк миллатлари адабий тилларининг инкишофи: проф. Кўприлзода.

12. Она тили ўкитиш усулида йанги окимлар – Орбошкўфский.

13.Турк тилларини ўкитиш усуллари – Курбоналиев, Фитрат, Жаббор, Афандизода, Лимониф.

14. Турк миллатлари адабиёти йакунлари ва тадкики – проф. Кўприлзода, Ғурдалуфский.

15. Турк тиллари орасидаги ўлкашунослик ишлари усуллари – Олдинберг.

16. Турк миллатларининг сўнгги маданий... (?).

17. а) турк миллатларини атрофлича тадкик этиш плани.

Б) турк миллатларини тадкик учун фўнд ташкил этиш.

В) нашриёт ишлари.

Г) Туркалўгийа курултойи тўгрсида кўргазмалар.

Д) буллетен босдириш.

З) китоблар: туркийа олимлари ҳадйа этди курултойга.

Ўзбекистондан сайланган вакиллар

Рахим Инъом ўгли, А.Зоҳирий, Ш.Раҳим, Элбек, Б.Раҳмоний, Абдужаббороф. Вийаткин –жами 7 киши ҳам алоҳида чақириш билан Фитрат борадур. Буларнинг икки марта мажлислари бўлуб ўтди. 20 февралда Бокуга караб жуналадур. Бухородан 10 нафар шарк чолгучилари ва 5 нафар ашулачилар олиб бориладн.

Самарқанд, 1926 йил 18 феврал.

* * *

Туркистон қурултойи тўғрисида маъруза

(«Фаргона» газетаси. – 1926 йил 1 апрел,№ 384. – Мухбир – Мадамин Иброҳимов)

Муаллиф изоҳи: Мақоланинг араб ёзувидаги асл нусхаси топилмаганлиги сабабли, унинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхасини бериш билан чекландик. (мақоланинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхасини топишда ёрдам берган тилшунос олим Тўлқин Тоғаевга самимий миннатдорлик билдирамиз).

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

28 март «Деҳқон уйи»да (илгариги хоннинг ҳашаматли уйи) Боку туркийот курултойи тўғрисида **А.Зоҳирий** томонидан маъруза ўқилди.

Фирқа ва камсамўл аъзолари камроқ келишди, афсус. Эски шаҳар

ўкитувчилари кўпчиликни ташкил этди. Илмий кишилар билан тўлди. Улар турк йўқсилларининг маданий ва илмий йуксалишда катта ва улуғ инқилобий бир харакат бўлғон туркийотчилар курултойининг йакунларини билиш ва ўргаиш учун келдилар, сабрсизлик билан кутдилар.

Маърузачи **А.Зохирий** сўзга бошлаб курултойнинг кайси равишда очилғонини, райосатга кимларнинг сайланғонлиғини, курултойға иштирок килғон машхур кишилар тўғрисида маълумот бергандан кейин курултой томонидан қолдирилғон карорларға кўчиб айтадур:

– Қурултойда ҳаммаси бўлиб 17 масала кўрулди. Буларнинг ичида энг мухим бўлғон масалалар алифбо хам атамалар масаласи эди. Мен бу кунги маърузамда кўбрак ана шу масалаларга тўкталиб ўтаман.

Маълумдуркım, турк халкларининг маданийатка ойок босишлари оркасида ўртаға умум турк йўксилларини осон йўл билан билимли килиш масаласи отилди.Бунинг натижасида алифбо масаласи майдонға чикди. Қурултойдан илгари бўлғон сингари курултойда ҳам ўртаға фикр отилди. Биринчиси, араб алифбосини ислоҳ килиш, уни техникага мувофик бир шаклга кўйиш фикри, иккинчиси – араб алифбосини ҳар қанча ислоҳ қилғанда ҳам техника жиҳатдан нокулайлиғи сабабдан келгусимизда маданий эхтийожимизни ўтай олмаслигини назарға олиб, уни бутунлай майдондан чикариш ва лотин алифбосини кабул килиш фикри эди.

Қурултойда бу икки фикр бир-бириси билан чорпишди. Икки томон ўзининг фикрини маъкул қилиш учун турли далиллар келтирдилар. Бу тўғрида бир қанча билимли кишилар чикиб сўзладилар. Натижада илм ва фан асосиға негизланган фикр йутди. Йанги турк (лотин) алифбоси кабул қилинди. Маърузачи алифбо тўғрисида газетамизнинг 380 нчи сонида босилғон қурултой қарорларин ўқуб бергандан кейин айтадур:

– Баъзи кишилар бу карорни кескин ва бошка турк қабилаларинида шуни қабул килишға зўрламайдурғон бир формула равишда тавсир килдилар. Лекин бу кишилар адашудурлар. Модомики, қурултой рўзномасида алифбо масаласи бор эди, модомики, қурултой баъзи бир турк жумҳурийатларида кўрилган натижаларга тайаниб ҳам фан ва техника

жихатдан текшириб туруб шу алифбони кабул килди; демак, турк халкларининг ана шу алифбони кабул килишлари керакдур ва лозимдур [...]

Иккинчи, курултой йана икки йилдан кейин Самаркант шахрида чакирилғусидир.

Маърузачи билан савол-жавоб.

Алифбо тўғрисида музокарага чикувчилар бўлди.

Истилох тўғрисида карорларни тингловчилар олкиш билан кутиб олсалар-да, йанги алифбонинг қабули мушкул эканлиги (техника жихатдан) сўйладилар. Буларнинг далили: йанги алифбога ўтилса, 3-4% киши хам саводсиз бўлиб колади.

Бу алифбони ўкитадиган кишиларнинг йўклиги, эски адабийотимизнинг йўколиб кетиши айтилди.

Кўпчилик йанги алифбони маъкуллади.

Ўрток А. Зохирий охирги сўзида йанги алифбога карши гапурган(ларга) карши жавоб бериб; йанги турк (лотин) алифбосининг ислох килинғон араб алифбосиға карағанда таълим жихатдан бўлсун, техника жихатдан бўлсун минг марта кулайрок, йенгилрок, осонрок эканлигини гапуриб, хозирги араб алифбоси давом эткан фурсатда матбаа кийинчиликлари хеч бир вактда йўколмаслигини англатадур:

– Араб алифбоси, - дейдур Зохирий,- кулайлик ва йангилик жихатдан 3-даража ислох килинғон бир алифбо бўлуб, бу финикиларнинг алифбосидан ўзгартирилгандур.У бу кунгача ислох килина-килина шу шаклни олди. Бироз тузалди, лекин турли нукталар воситаси билан бир шакл турли овозларға аломат бўлғон бу алифбомиз маданий талабларимизга жавоб бера олмайдур.

Маърузачи йанги алифбони тадрижий суръатда амалга кўйилишини,эски киймати алифбомиз шу харф билан босилишини ва бошкаларни кўб гапуриб олкишлар остида сўзини тугатди.

МУХБИР (Мадамин Иброхимов)
«Фарғона» газетаси, 1926 й, 1апрел, №384.

* * *

Проф. Е.Поливанов

Невозможно молчать

(Правда Востока. – 1928 год, 22 отября. – №244.)

Мақола матнининг ўзбек тилига ўгирилган нусхаси
(таржимон- Жамолхонов Ҳасанбой)

Е.Поливанов

Индамай туриш мумкин эмас

Текширишга яроксиз препаратга асосланган,бинобарин,натижаси хам яроқсиз бўлиши олдиндан маълум бўлган, кимматга, жуда қимматга тушадиган тажрибаларнинг ўтказилаётганлигини кўриб туриб индамаслик мумкин эмас. Сингармонизмга асосланган ва 9 унли харфни ўз ичига олган лотин алифбосини ўзбек аҳолисига тихирлик билан тиқиштириш мумкин эмаслигини мен графика масаласи кўрилган катор конференцияларда бир неча бор айтиб келдим. «Шаркда инкилоб» шиори остида камчилиги хатто эски рус ёзувидаги «ять»дан уч баробар кўп бўлган ёзувни таклиф этиб бўлмайди, чунки бунда учта «яти» – яъни ўзбек адабий тилининг товуш таркибига хос бўлмаган 3 та ҳарф алифбога киритилган.

Мен бу ўринда адабий тилнинг товуш таркиби хакида гапирмоқдаман.

Бунга етарли асосларим хам бор: мен Тошкент,Самарканд ва Фарғона шеваларига хос бўлган сингармонизмсиз лаҳжаларни ўзбек тилининг адабий ёхуд стандарт диалектидир деб хисоблайман.

Адабий диалект роли учун курашда кишлоқ тили хеч качон шахар тилини мағлуб эта олмайди – иктисодий жиҳатдан юкорироқ поғонада турган худуд диалекти доимо ғолиб чикади. Шунинг учун ҳам сингармонизмли кишлоқ шевалари қанчалик кенг худудда таркалган бўлмасин , улар ўз ичидан бирорта шевани умумўзбек тили учун адабий ёхуд стандарт диалект сифатида ажратиб бера олмайди.

Буни исботлаб ўтиришга хожат хам бўлмаса керак. Ахир,сизлар – нашриётларда ўтирганлар, маколалар ёзаётганганлар, конференцияларда иштирок этаётганлар ўзаро кайси диалектда гаплашмоқдасиз? Ўзбек зиёлилари қайси диалектда ўзаро мулоқотда бўлмоқда?

Сингармонизмга асосланган 9 унлили лотин алифбосини қабул қилиш ҳақида қарор чиқарган1926 йил конференциясининг ўзи кайси диалектда олиб борилди экан? Тўғри, бу конференциянинг биринчи кунида, табрик нутклари сўзланаётган пайтда конференцияда

сингармонизмли қишлоқ шевалари вакилларидан икки киши бор эди.Кейин улар кетиб қолишди. Шундан сўнг конференцияда фақат сингармонизмсиз диалект вакиллари қолди. Улар 30 дан ортиқ бўлиб, олдинги конференцияларда бўлганидек, кўпчилик овоз билан ўзбек тилида ҳам сингармонизм бор деган қарорни маъқуллашди.

Овоз беришда бундан ҳам ортиқ бемаънилик бўлиши мумкинми? Нима учун қозоқлар ва қирғизларда бундай масала юзасидан овоз бериш керак деган хаёлнинг ўзи йўқ? Бунга сабаб шуки, қозоқ ва қирғиз тилларида сингармонизм (том маънодаги қатъий сингармонизм) ҳақиқатда бор бўлган ҳодисадир.Мазкур масала юзасидан овоз берилишининг ўзи эса овоз берувчиларнинг реал ҳолатдан норозилигини, бундай ҳолатга ўта содда бир кўринишда бўлса-да халақит бермоқчи бўлганликларини англатади. Аслида эса бундай масалаларни овоз бериш йўли билан ҳал этиш керакми? Ахир, бу сувнинг кимёвий таркиби Н2О эканлигини овозга қўйишнинг ўзгинаси-ку! Масалан,кимёдан хабарсиз конференция кўпчилик овоз билан Н2О формуласини (ҳеч бўлмаганда, Ўзбекистон сувлари учун) бекор қилса, Ўзбекистон ГУСидаги («Ўзбекистон стандартлаш бошқармасидаги» бўлса керак – Ж.Х.) мутассадди ўртоқлар бу қарорга нима дейишган бўлардн? Шунга қарамай, тилшуносликдан маълумоти йўқ конференция кун тартибига қўйилиши мумкин бўлмаган масала юзасидан овоз беришга журъат этмоқда. Кун тартибига қўйилиши мумкин эмаслигининг эса аниқ сабаблари бор, хусусан, ўзбек шеваларининг маълум қисмида сингармонизм ҳодисаси (مک / ماق لر / لار ва бошқа шу каби суффикслар алмашинуви тарзида) мавжуд бўлгани ҳолда, бу ҳодиса бошқа шеваларда учрамайди.

Эндиликда, одамларни мушкул аҳволга туширувчи ҳолат юзага келганда,алифбо билан бевосита ишлайдиган ўқитувчиларнинг фиғони чиқиб, бошқаларнинг «Шарқда инқилоб» ниқоби остида аввалги мусулмон графикасидан ҳам бир неча қадам орқага қайтиш содир бўлди деган афсус-надомадлари эшитилиб турган бир пайтда мазкур ўкинчли ҳолат билан курашиш ҳам бирмунча енгиллашади.

Менинг бу вазиятдаги вазифам Ўзбекистонда сингармонизмли графикани жорий қилиш мумкин эмаслиги ҳақида айтганларим ва ёзганларимни яна бир далил билан тўлдиришдан иборатдир. Ҳа, шундай. Мантиқан тўғри қўйилган бир талабни мен рад этишим керак: «Наҳотки, тўққиз унлили ҳарфларни олти унлили ҳарфлар би-

лан алмаштирилган такдирда сингармонизмли (эронлашмаган) диалект вакилларининг барчаси мушкул бир аҳволга – сингармонизмсиз диалект вакилларининг кутқарилишини талаб килаётган ҳозирги вазиятга тушиб колса?»

Бунда мен шундай деб сўраган бўлардим: бир хил тасаввур этиладиган товушнинг икки хил ҳарф билан ифодаланишини, масалан, эски рус графикасидаги Ѣ ва Е ҳарфларидан кайси бирининг у ёки бу сўзда ёзилишини эслаб колиш осонми (рус гимназистлари «ять» билан ёзиладиган сўзларни алоҳида эслаб колишга мажбур бўлганларидек) ёки бир жуфтликка бирлашган иккита товуш тасаввурига бир ҳарфнинг белгиланганн (ө ва о, у ва ü товушларининг ёзувда фаркланмагани) маъкулми? Шуни ҳам айтиш керакки, бу унлилар ўз диалектларида сўзларни фарқлаш вазифасига ҳам эга: ot (олов) –өt («ўтмок») ёки üс (учмок) –ус (сон туркумидаги «уч» сўзи) каби.

Бу ерда шу нарса аниқ кўриниб турибдики, биз сингармонизмли диалект вакилларига бир оз ён босишни таклиф этмоқдамиз. Бундай «ён босиш» савод ўргатишга сезиларли даражада салбий таъсир килмайди.Бунинг учун шу ўзбекларнинг ўзлари мусулмон графикасида 6 унли билан чекланиб келганлигини, бойтурсуновчи қозоқ мусулмон графикасида ҳам ө ва о, ü ва у, ъ ва ь унлиларининг график жиҳатдан фаркланмаганлигини эслашнинг ўзи кифоя. Биз таклиф этаётган лотин-ўзбек ёзувининг қозоқ мусулмон графикасидан принципиал фарки шундаки, унда юмшоқ сўзлардан олдин Ұ белгиси қўйилмайди.Бу таклиф, мен сизга айтсам, эронлашган (яъни стандарт ёхуд адабий) диалект вакилларининг ўта мудҳиш иллатдан – Ўзбекистонда лотинлаштириш йўлида енгиб бўлмас тўсик бўлиб турган учта ҳарфдан (ө . у, ь белгиларидан) кутулишини таъминлайди.

Мен шу нарсага аминманки, ўзбек макатаби эрта-индин, балки 5, 10 ёхуд 20 йил кейин мавжуд вазият тақозоси билан Ўзбек Халқ таълими комиссарлигини тилдаги реал воқеликка мос равишда қарор қабул килишга – учта ортикча ҳарфи бор бўлган сингармонизмли лотин алифбосидан ва шуларга асосланган имло коидаларидан воз кечишга мажбур этади.

Бироқ, бундай ҳаракатнинг ўкитувчи ва ўкувчилар оммаси томонидан кўтарилишини кутиб ўтирмайлик, янги курбонлар пайдо бў-

лишига йўл қўймайлик.саводсизликни тугатиш ва лотинлаштириш иши тўхтаб қолмасин, шарқда график инқилобни амалга оширишнинг уддасидан чиқаётган миллатлардан ортда қолмаслигимиз керак, шунинг учун бу ишга хозирдан киришайлик.

Тахририятдан. Таҳририят проф. Е.Поливановнинг адабий тилга шаҳар шевалари асос қилиб олиниши кераклиги ҳақидаги фикрларини мунозарали деб ҳисоблайди. Шунга қарамай, Халқ маорифи комиссарлигининг тилни ислох қилиш хусусидаги қарорлари муносабати билан юзага келган қизиқиш туфайли биз мазкур масалага алоқадор барча нуқтаи назарларни аниқлаш мақсадга мувофиқдир деб ҳисоблаймиз.

* * *

Маннон Рамз

Муҳим илмий канфиринсийа олдидан

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 16 йанвар, 13-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

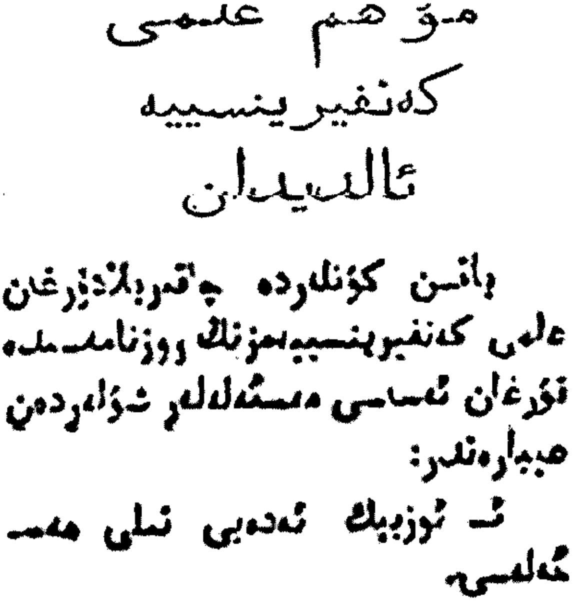
مۇهم علمی
کانفیرینسییه
ئالدیدان

یاقین کونلرده چاقریلادورغان
علمی کانفیرینسییه‌نینگ روزنامه‌سیده
تورغان ئاساسی مه‌سه‌له‌لر شولارده‌ن
عیباره‌تدیر:
۱ـ ئوزبیک ئه‌ده‌بی تیلی مه‌سه‌له‌سی

٥ ـ ئسلاح مەسئەلەسی.

٦ ـ ئملا مەسئەلەسی.

کونفەرەنسیەگە ئالدیغا قویلغان مەسئەلەلەرنڭ هەر بری ئۆز ئالدیدە کېنگ روشەندە فکر ئالمشش یولی بلەن ئایرم مشکل نوقتەلەر هەققدە توغری بر فکرگە کېلە ئالش ئۈچۈن یەتەرلی ماتېریال توپلاش هازرلغی جارادی. بو کونفېرنسیەنك هازرغا چاقرلماقدان کېینکە سوزولوپ باشکە سەبەبچم مانە شۇ علمی ماتېریاللارنڭ یېتەرلی بولماغانی وە ئایرم ئورنلاری ئشلەنب بتمەگەنی بولب کەلگەن. بولمسا کەتتە عادی مەسئەلەلەرنی رەسمیکتە یەشلپ هەل قلاب کېتەلەیدوغان تەیاربالیقن واز کېچش کېرەکلکی یوقدر. هەم کەڭگە کومەکلەرلك هەیئەت ئېکەنی ئاگلاشلماقدا. ٣ـ ٤ کشنڭ فکریگە قاراپ چیقور علمی مەسئەلەلەرنی قیزیقی رەسمی، یول بیلەن حەل قلش یارامایدی. چاقرلغوسی کونفېرنسیەگە

يېتەرلى مانېرىيال ۋە لازىمى ھازىرلىق
بىلەن باشلانسىن.
مەنە بو نەرسەنى ئاخىرىغاچا ئويـ
لاماغان ھالدا كىشىلەر، كەنفېرېنـ
ـسىيەنى تېز چاقىرىپ، مەسەلەلەرنى
خام ئەتەلە قىلىب ھال ئېتمەكچى
بولادىرلار. جوملەدەن ئورتاق قېيىزى
ھەم شەخسى ھازىرلىقالاردان نېكىنلى
ئەسەنى ئالغانلار. مەقالەمىز قېيىزى
ئورناتقا جاۋاب تەرزىدە يولماغانىدان
بو ھالدە توختاشنى لازىم كۆرمەدىك.
ھازى كەنفېرېنسىيە ئەتراپىكە
بۈتۈن ئىلمى كۈچلەرنى توپلاش بىلەن
برگە، ئايرىم ئىشلەنمەگەن مەسئەلەلەر
ئۈستىدە مەتبوئات ئارقالى ھەرمە ھەل
لەردە ئايرىم كېڭەشلەر توپلاش
ئارقالى نېكىنلى مانېرىيالار توپلاش
زەرۇردۇر.
بو كەنفېرېنسىيەدە يالغىز ئۆزبېك
ۋە باشقا يېرلى خەلق ئىلمى ئىشچىـ
لەرى ئەمەس، باشقا تۈرك - تاتار
ئالىملارى ۋە ياۋروپالى مۇتەخەسسىس
ئىلمى كۈچلەرنى ھەم جەلب قىلامىز،
ئۇلەرنى كەنفېرېنسىيە ئالدىدان بىزنىڭ

گازېته وه ژورناللارىمىزغا مقالەلەر
يازىب تورىشغا چاقىرامىز.

باشلاب ئوزبېك عاممى كوپچىلەرى
يېڭىلىك فاعالىيات كورساتىب، بو
مەسئەلەلەر ئوستىدە فىكىر يورگوزوچىلەرى
وه مەتبوعاتدە چىقىشلارى كېرەكدىر.

ئوزبېك ئەدەبى تىلى

ئوزبېك ئەدەبى تىلى ئوكتابر-
دىن سوڭ يېڭى بىر دەورگە كىردى.
ئەدەبى تىلنىڭ ئوسوشى هەم رەۋو-
لوتسىيا ئىلەن مەكتەب وه مەتبوعات
تەرەققىياتى مەزكور ئەدەبى تىلنىڭ
ئوسىشى ئوچون كەتتە كومەكچى
بولدى. دېمەك، ئوزبېك ئەدەبى تىلى،
ئىنقىلابغاچا بولغان ھالىدىن قايتادان
ئىشلەب چىقىش يولى بىلەن ئوسىب،
رىۋاجلانىب كېلمەكدەدىر. ئەمما بو
ئىشلەنىش بىر مونچه باشۋاقسزلىق بولى
بىلەن كېلمەكدەدىر. ھازىر ئەدەبى
تىل مەسئەلەسىدە بىر مونچە مۇ-
ھاكەمە ئىشلارى قوزغالىشى جۇدا
زەرۇردىر.

ھەلىگەچە باشلاب كېلگەنلەن

ئەدەبىياتتا (كىتاب، رىسالە، ئوقۇش
كىتابى، نەزمىي ئەدەبىيات، گېزىتە،
ژورنال ۋە باشقىلار) ئاساسەن ئەدەبىي
تىل بىرلىكى ئۆلچەملىرى بار بولسا
ھەم لېكىن جۈزئى زەئىپلەر.
مەسىلەن: ئا) ئايرىم گېزىتە ۋە
ژورناللاردا تۈرلى يول تۈزۈلمىسى ۋە
تۈرلى شېۋىلەرگە تايانىشلار؛ ب) باشقا
مىللەتلەر تىلىدىن قوشۇپ بۇيرۇشلار
(ئايىنقسا تەرجىمە ماتېرىياللىرىدا
بۇ ھال بەك كۆپ ئۇچرايدۇ)؛ ۋ)
ئېيتىكى ئاۋازلىق-تۈشۈنەملىك سۆزلەرنى
تەرتىپسىز رەۋىشتە ئىستېمال قىلا
بارىشلار.
مانە شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىي تىلنى
رەسمىيلەشتۈرۈش بارىسىدا باشۋاقتىزانى بار
دېپ دەئۋا قىلدى. بۇ ئەرالدىن
ئەدەبىي تىلنى تارقاتىش قورالى بولغان
مەكتەپ ھەم باسما ئەسەرلەرنى توغ
رى يولغا قويۇش ھەم ئۇنىڭ بىلەن
ئاممىگە شۇ خانا بىرىشنى تەلقىن
قىلىش سەبەبى تۇغۇلدى.
بۇنىڭ ئەدەبىي تىل تۈزۈلمىسى
ئۈچۈن تەسالى قويىدىغانلار بولدى:

ت ـ ئۆزبېك شېئىرلىرىدىن بىرەنى
تاللاپ، ئەسلى تېكىست ئېلىش، ئۇ قايسى
شېئىر بولىدۇ؟ مەنە شۇنى ھەل
قىلىش.

ب ـ باشقا شېئىرلارنىڭ بەزى
كېيىنكى نۇسخىلىرىنى تاللا بېرىش.

ج ـ ئۆزبېك تىلىنىڭ نازىمى،
لۇتفى دەۋرىدىكى نۇسخىلىرى، فىرۇز
شاھى، كامىل خارەزمى، مۇقىمخان،
مۇقىمى، فۇرقەت دەۋرلىرى ھەم جە-
دىتچىلەر دەۋرلەردىن ئۈلگىلىك
نۇسخىلىرىنى ئېلىش.

د ـ مەنبەلەر: خالىق ئەدەبىياتى
ئۈلگىسى ئەدەبىي ئۆزبېك تىلى ئاسا-
سىدا يېزىلغان ئەدەبىياتلار ھازىرقى
شېئىرلار ھەقىدە تەكشۈرۈش مانىپۇ-
لىيالىرى بولا ئالادى.

ھـ ـ ئۆزبېك ئەدەبىي تىلى ئاسا-
سىنى بېلگىلەشدە، ھازىرقى (باش-
قىنىز بولسا ھەم) ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان
بىر قانچە ۋەتىنىمىزدە ئالغان ئەدەبىي
تىل ئاساسى بولۇشى لازىم.

تىل مەسىلىسىدە مۇباھىسە ۋە

فىكىر ئاڭلاتقۇچىلار تەخىرىنىڭ مەنىسىنى
نۇقتىلار ئىزىسىدە بولىدۇ.

ئىستىلاھ مەسىلىسى.

ئەدەبىي تىلنىڭ ئىشلىنىشى ئۈچۈن

مەسىلىلەرنى ئايرىپ تۇرۇپ، چەتئەل
ئورۇنلىرىنى قايتادىن ئىشلەپ تۈزۈلىش
لازىم.

خەلق سۆزلىرىدىن ئالىنغان ئىستى-
لاھلار قوبۇل قىلىنادۇ.

ب ـ ئەگەر ئۆزبېكچە، بىرگىنە
سۆز بىلەن ئاتالىپ بولماسا، ئۆز-
بېكلەرگە تانىش بولغان تىللەردىن
كىرگەن سۆزنى ئېلىش مۇمكىن.

ۋ ـ ئەگەر بۇ ئىككى يول بىلەن
بىر نەرسىنىڭ نىمە ئىكەنىنى بىر سۆز
بىلەن ئىپادەلەش مۇمكىن بولماسا،
ئۆزبېكچە بىرنىچە سۆز بىلەن ئىپادە-
لەيدىغان قىلىپ تۈزۈش مۇمكىن.

گ ـ تانىش بولغان بەينەلمىلەل
ئىستىلاھلارنى قوبۇل قىلىش كېرەك
(پىرالىتار، قومىتە، كامونە كەبى).

مانە، شۇ ئاساسلار بويىچە
ئىستىلاھ مەسىلىسىنى ئالغاندا ئۇ.

چىن بىر مۇنچە ئىشلار قىلىشقا توغرى
كېلىدۇ.
دەسلەپ خەلق ئارىسىدىن يىغى-
غان ماتېرىياللارنى ئىشلەپ چىقىش
كېرەك (ئىسلاھاتلار ھەققىدە مەخسۇس
كېڭەش ۋاستىسى بىلەن يىغىلغان ماتې-
رىياللار ھەممىسى كەمچىلىكلىرىنىڭ
ھەممىسى شۇ جەھەتتە باردۇر). يەنە كېلىپ
ماتېرىياللارنى يەنە توپلاش كېرەك.
بۇنىڭ ئۈچۈن ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ-
لەرنىڭ ئىستودېنتلىرىنى ھەم ئوقۇتقۇچى-
لارنى ئىشلىتىش يولى ئەڭ قولايلىقتۇر.
شۇنداق قىلىش كېرەككىم، دائىم
ۋەقتە ئېلىپ ھەممە ماتېرىياللارنى
يەكۈنلەپ، ئىسلاھ لۇغىتى چىقىرىش
لازىم بولسا. ئىسلاھاتلاردا ئانارخىيە
داۋام قىلىۋېرىدۇ ۋە قەدىمىي ئەسەرلەر
بارغانسېرى يېڭىلارنىڭ بېشىنى قىلىۋېرىدۇ.

ئىملا مەسىلىسى

يېڭى ئۇيغۇر ئەلىپبەسىگە كۆ-
چۈش بىلەن، ئىملا چاتاقلىقلىرى يەنە
ئاچچىق كۆرۈنمەكتەدۇر. ئىملادا تۈرلۈك
يول تۇتۇشلار داۋام قىلادۇ. تۈرلۈك

فىكرلەر، تۈرلى جۈملەلەر ئۈستىدە سۆز بارادى. شۇڭلا ئۈچۈن ئۆزبېك تىلىنى ھەقىدە قانچى سۆز بولىشى لازىم.

ئۆزبېك تىلىدە بولغان ھەمسۆز سىنونىملەر، قازاق ۋە قىرغىزلار كەبى، مەسئەلەنى تام مەنىسى بىلەن سىنگ-كارمونىيە ئەساسىي ئالىپ ھەل قىلا ئالىشقا يول قويۇلمايدى.

بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزبېك تىلىدە بىر بولاپ كېلەتقان ئۆزگەرىشلەرنى ھەمدە جەھەتدىن چوقۇر ئېكىنچىرەپ چىقىش كېرەك. كەپ بالىغ چېت ئىللەردىن كىرىپ قالغان سۆزلەردە گىنە ئەمەس، بەلكى ئۆزبېكچە سۆزلەردە ھەم سىنگ-كەرمونىيە ئۆز ئەساسلەرىنى يوقاتىپ قويغان ھاللارى بار. شۇڭا ئۆز-بېكچەگە ئۆزلەشىپ كېتكەن چېت سۆزلەر ھەققىدە چىندىرەك ئويلاپ كۆرۈش كېرەك.

دېمەك:

1- ئۆزبېك تىلىدە سىنگەرمونىيە ھەر قاندايى مۇتلىق ئەمەس؛ ب-قازاقلار، قىرغىزلار ئورتاسىدان بارىش

دەۋرىنى ئۆزبەك مەدەنىيەتى ئوتكەز-
گەنى يوقمى؟ ئۆزبەك تىلىدە بولغان
ئۆزگەرىشلەر ئۇ دەۋرنى ئوتەلمەدىمى؟.
ۋ- ئۆزبەك ئەدەبى تىلى ھازىرغىچا
قايسى ئەساسدە تېكشىلىپ قورماغا
كېرەك كېلەچەكدەر ھەم سىنگەرمونىيە
قانداى ئورۇن ئالىپ كىلادى؟. گ-
ئۆزبەك تىلىدە سىنگەرمونىيەگە ئىتىبا-
فان سوزلەر ھەققىدە ئىنشالار،
ئەجنەبى تىللەردەن كىرگەن سوزلەرنە
ئىمتىمالا مەسئەلەسى، د- ئەدەبى
ھەم سوزنى ئىملا لۇغەتنى تۈزىش

مەسئەلەسى، ي- ئىزدەھەم سىنگەرمو-
نىيە مۇتلەق ئاللەمەن دېگەن بەعزى
فىكرلەرھەم بار. ئىملا مەسئەلەسى
مۇناسەبەتى بىلەن ھازىرغى مۇنتەزەم
ئەلفبى ھەققىدە بىر مۇنچە مەسئەلەلەر
چىقادىمى: ئا- باش ھەرفلەر مەسئە-
لەسى ھازىر موۋاقەتچە قايدىر،
(بىزدە ھازىرغاچا كىرەكسىز ئىتىبارسىز؟
ب- ھەرفلەر سىرەسى (ئەنبىكە ۋە
ئەلفبىدە) مەسئەلەسى، قەتئى ئۆلچەن-
مەگەن ھەم قانداى ئەساس ئالامز؛
ۋ- چېزغىلار مەسئەلەسى؛ گ- لىب

ئامەكى مەسىلىسى: د ـ چوزغىلارنى
بەزەن تۈشۈرۈپ قالدىرىش مەسىلە
ـسى (trəktr) كەبى سۆزلەردە).

مانە شۇنىڭدەك توپلاپ ئالغاندا
علمى كەنفەرېنسىيەدە ئالسەھلى
قائىدە ئازلىق بارىشى ھەققىدە تو
قۇغۇچىلارىمىز ئۆزىنىڭ فىكىر يۈرگۈزۈش
موھاكىمەگە ھاياتى فىكرلەرنى مەيدا
نغا تاشلاش ئۈچۈن دەستەك كۆرسە
تلدى دەپ ئويلايمىز. ئەمما بۇ بىلەن
بەزى بىر خىل مۇناسىۋەتلىك مەسىلەلەر
چىقىپ قېلىش ئىمكانىيىتىنى نەزە
كېمىسىپ قويغۇچى ئەمەسمىز.

ئۆزبېك علمى كىشىلىرى ھەم
ئوردوبالى علمى كىشىلەرنىڭ كېڭە
شەراكى بىلەن بۇ مەسىلەلەرنى
ھەل قىلىش ئۈچۈن پىتەرلىك ماتې
رىياللار توپلايمىز ھەم بۇ مەسىلەلەرگە
ياخشى دىققەت بىلەن ئىشلەپ چىقى
شىنىڭ ئۈچۈن تىل، ئىسلاھ ۋە باشقا
مەسىلەلەرى ئۈستىدە چاقىرىلغان
كەنفەرېنسىيە ئىدىيان دەزىل بۆ

[illegible]

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Муҳим илмий канфиринсийа олдидан

Йақин кунларда чақириладурғон илмий канфиринсийамизнинг рўзномасида турғон асосий масалалар шулардан иборатдир:

а – ўзбек адабий тили масаласи.

б – истилоҳ масаласи.

в – имло масаласи.

Канфиринсийа олдиға қўйилғон масалаларнинг ҳар бири устида кенг равишда фикр алмашиш йўли билан айрим ишкалли нукталар ҳақида тўғри бир фикрга кела олиш учун йетарли матириёл тўплаш ҳозирлиғи боради. Бу канфиринсийанинг ҳозирча чақирилмасдан кейинга сурилиб келишига сабаб ҳам мана шу илмий матириёлларнинг йетарли бўлмағони ва айрим ўринлари ишланиб битмагани бўлиб келган. Бундай катта илмий масалаларни расмийгина йиғилиб, ҳал қилиб кетабериш тартибидан воз кечиш кераклиги жуда ҳам кўзга кўринарлик ҳақиқат экани онглашилмоқда. 3–4 кишининг фикрига тайаниб чуқур илмий масалаларни қуруқ расмий йўл билан ҳал қилиш йарамайди. Чақирилғуси канфиринсийа йетарли матириёл ва лозимий ҳозирлиқ билан бошлансин.

Мана бу нарсани охириғача ўйламағон ҳовлиқма кишилар канфиринсийа ни тез чақириб, масалаларни хом атала қилиб ҳал этмакчи бўладирлар. Жумладан, ўрток Файзий ҳам шундай ҳовликмалардан тегишли ҳиссани олғондир.Мақоламиз Файзий ўртоққа жавоб тарзида бўлмағонидан бу ҳақда тўхташни лозим кўрмадик.

Илмий канфиринсийа атрофига бутун илмий кучларни тўплаш билан бирга, айрим ишланмаган масалалар устида матбуот орқали хам маҳалларда айрим кенгашлар тўплаш орқали тегишли матириёллар тўплаш зарурдир.

Бу канфиринсийага йолғиз ўзбек ва бошка йерли халк илмий ишчилари эмас, бошка турк-тотор олимлари ва овруполи мутахассис *илмий кучларни ҳам жалб киламиз. Уларни канфиринсийа олдидан* бизнинг газета ва журналларимизға маколалар йозиб туришға чакирамиз.

Бошлаб ўзбек илмий кучлари тегишлик фаолийат кўрсатиб, бу масалалар устида фикр йуритишлари ва матбуотга чикишлари керак..

Ўзбек адабий тили

Ўзбек адабий тили ўктабрдан сўнг йана бир мунча ишланди. Адабий тилнинг ишланиши ҳам расмийланиши учун мактаб ва матбуот тараккийоти мазкур адабий тилнинг ўсиши учун катта кўмакчи бўлди.Демак, ўзбек адабий тили инкилобгача бўлғон бойликни кайтадан ишлаб чикиш йўли билан ўсиб, расмийлашиб келмакдадир. Аммо бу ишланиш бир мунча бошвоксизлик йўли билан келмакдадир. Ҳозир адабий тил масаласида бир мунча мустаҳкам амаллар қўрилиши жуда зарурдир.

Ҳалигача босилиб келаётғон адабийотда (китоб, рисола, ўкиш китоби, нафис адабийот, газета, журнал ва бошқалар) асосан адабий тил бирлиги унсурлари бор бўлса ҳам, лекин жуда заифдир.

Масалан: а) айрим газета ва журналларда турли йўл тутилиши ва турли шеваларга тайанишлар; б) бошқа миллатлар лаҳжасини кўшиб йуборишлар (айниқса, таржима материйолларида бу ҳол йана кўб учрайди); в) эски, ўлук – тушунмаслик сўзларни тартибсиз равишда истеъмол кила боришлар.

Мана шунинг учун адабий тилнинг расмийлаша боришида бошвоксизлик бор деб даъво килдик.Бу аҳволдан адабий тилни таркатиш куроли бўлғон мактаб ҳам босма асарларни тўғри йўлға тушуриш, ҳам унинг билан оммага шу хато йўрукни талкин килиш сабаби туғулади.

Бизнинг адабий тил тузулиши учун асослар куйидағилар бўлади:

а – ўзбек шеваларидан бирини танлаб асос килиб олиш. У қайси шева бўлади? Мана шуни ҳал килиш.

б – бошка шеваларнинг баъзи керакли унсурларини ола бориш.

г – ўзбек тилининг Навоий, Лутфий давридаги унсурлари, Феруз

шох. Камол хоразмий, Умархон, Мукимий. Фуркат даврлари ҳам жадидчилар даврларидан тегишли унсурларни олиш.

д – манбалар: халк адабийоти, эски адабий ўзбек тили асосида йозилғон адабийотлар, хозирги шевалар ҳақида текшириш матирийоллари бўла олади.

ж – ўзбек адабий тили асосларини белгилашда ҳозирги (бошвоксиз бўлса ҳам) ишланиб келайоттан бир мунча расмийат олғон адабий тил асос бўлиши лозим.

Тил масаласида мубоҳаса ва фикр онглашишлар тахминан мана шу нукталар устида бўлур.

Истилох масаласи

Адабий тилнинг ишланиши учун истилох (атама) ҳам катта рол ўйнайди. Бизда истилох масаласи бир мунча ишлангандир. Лекин хали матирийоллар хом. Тугал равишда ишланиб битмаган. Ишланган истилох асосларини олиб туб, чигал ўринларини кайтадан ишлаб тугаллаш лозим.

Ҳозирғача маориф комиссарлигининг илмий шўъбаси томонидан ишланган асосий установкалар шундай:

а – ажнабий тилдаги истилоҳлар ўрниға биринчи галда ўзбек халк сўзларидан олинғон истилоҳлар кабул килинадир.

б – агар ўзбекча биргина сўз билан онгланиб бўлмаса, ўзбекларга таниш бўлғон тиллардан кирган сўзни олиш мумкин.

в – агар бу икки йўл билан бу нарсанинг нима эканлигини бир сўз билан ифодалаш мумкин бўлмаса, ўзбекча бир неча сўз билан ифодалайдурғон килиб тузиш мумкин.

г – таниш бўлғон байналмилал истилоҳларни кабул килиш керак (пролетар,кўмита, коммуна каби). Мана шу асослар йузасидан истилоҳ масаласини онглаш учун бир мунча ишлар килишға тўғри келур.

Демак, халк орасидан йиғилғон матирийолларни ишлаб чикиш керак (истилоҳлар ҳакида махсус кишилар воситасила йиғилғон матирийоллар маориф комисарлигининг илмий шўъбасида бордир). Йетмаган матирийолларни йана тўплаш керак.Бунинг учун олий ва ўрта мактабларнинг истудентларини ҳам ўкучиларини ишлатиш йўли энг кулайдир. Шундай килиш кераккки, маълум муддат ичида

ҳамма матирийолларни йакунлаб, истилоҳ луғати чикариш лозим. Йўқса, истилоҳларда анархийа давом килаберади ва фанний асарлар йозғучиларнинг боши қотаберади.

Имло масаласи

Йанги ўзбек алифбесига кўчиш билан имло чатоқлиқлари йана очик кўринмакдадир. Имлода турли йўл тутишлар давом қилади. Фикрлар, турли «фалсафа»лар устида сўз боради. Шунинг учун ўзбек имлоси хақида қатъий сўз бўлиши лозим.

Ўзбек тилида бўлғон хусусийатлар, қозоқ ва қирғизлар каби, масалани том маъноси билан сингармунийа асосини олиб, ҳал қилаолишға йўл қўймайди.

Бунинг учун ўзбек тилида бу бўлиб келайотган ўзгаришларни илмий жиҳатдан чукур текшириб чиқиш керак. Гап йолғиз чет тилларидан кириб колғон сўзлардагина эмас, балки ўзбекча сўзларда хам сингармонийа ўз асосларини йўкотиб қўйғон ҳоллари бор. Сўнгра, ўзбекчага ўзлашиб кетган чет сўзлар ҳақида жиддийрак ўйлаб кўриш керак.

Демак:

а – ўзбек тилида сингармўнийа ҳозир кандай мавкеъ тутади; б – қозоклар, қирғизлар оркасидан бориш даврини ўзбек маданийати ўтказгани йўкми? Ўзбек тилида бўлғон ўзгаришлар у даврни ўтмадими? в – ўзбек адабий тили ҳозирғача кайси асосда тегишли фўрмаға кириб келайотибдир хам сингармўнийа кандай ўрин олиб келади? г – ўзбек тилида сингармўнийага уймағон (?) сўзлар ҳақида истиснолар, ажнабий тиллардан кирган сўзларда истиснолар масаласи; д – қатъий хам сўнгги имло луғати тузиш масаласи;

е – бизда ҳам сингармўнийа мутлақ олинмасин деган баъзи фикрлар хам бор.Имло масаласи муносабати билан ҳозирги муштарак алифбе ҳақида бир мунча масалалар чиқадими; а – бош ҳарфлар масаласи хозир мубоҳасага оиддир (бизда ҳозирғача кераксиз деп...?); б – ҳарфлар сираси (машинка ва алифбеда) масаласи, қатъий ишланмаган хам кандай асос оламиз; в – чўзғилар масаласи; г – лаб оҳанги масаласи; д – чўзғиларни баъзан тушуриб қолдириш масаласи (trəktr каби сўзларда).

Мана шундай тўплаб олғонда илмий канфиринсийа олдидан кандай ҳозирлиқ бориши ҳақида ўкуғучиларимиз учун фикр йуритиш. муҳокамага оид фикрларни майдонга ташлаш учун дастак кўрсатилади деб ўйлаймиз. Аммо бу билан йана бир хил мубоҳасали масалалар чикиб қолиш имконийатини кесиб қўймокчи эмасмиз.

Ўзбек илмий кучлари хам овруполи илмий кучларнинг кенг иштироки билан бу масъалаларни хал килиш учун йетарли матирийоллар тўплаймиз ҳам бу матирийоларни йахши диккат билан ишлаб чикамиз. Шунинг учун тил, истилоҳ ва имло масъалалари устида чакирилгуси канфиринсийа олдидан «Қизил Ўзбекистон»да ва умуман матбуотда қатор фикр олишлар бориши лозим.

Маннон Рамз

* * *

Элбек

Тил, атама ва имло баҳслари

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 28 йанвар, 22-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

til, atama va imla bəhsləri

بامار باشىدا چاقىرىلاجاقان تىل، ئاتاما (ئىستىلاح) وە ئىملا كەن-
فىرينسىيەسى ئالدىدان «قىزىل ئۆزبېكىستان» كېڭ بەحس - مۇنازەرە
ئاچادى. مۇنازەرەنىڭ ئېيسى بىلەرىدا وە ئاندان مەسەلەلەرنى حەل
قىلىشى تۈرلۈسىدا بۇلاندان بر نىچە كون ئىلگەرى ئورتاق رامزنىڭ مە-
قالەسىنى («قىزىل ئۆزبېكىستان»، 16 يانوار، 13 سان) باسىب چىقاردىق.
مۇنازەرەگە تىلچى مۇتەخەسسىسلەردەن تاشقارى تىل مۇعەللىملەرى وە
ئۆتكەن ئىزلەشقان بىلەرچا ئورتاقلارنىڭ ئىشتىراكى لازمدىر. نەشرىيات وە
ئوقۇتىش ئىشلەرىمىز كېڭەيىب بارغان چاقدا يۇقارىداغى يېشىلمەگەن
مەسەلەلەرنىڭ ئۆز حالىچە قالا بېرىشى ئارتىق دەرەجەدە قىينالىق تۇغ-
دىرور. مۇنازەرەنى ئورتاق ئېلبېكنىڭ مەقالەسى بىلەن باشلاب، ئۇنى
ئۆزىچە باسدىق. مۇنازەرەگە ماتېرىيالار كۈتەمىز.

تىل-ئىملامىز
ئۈستىدە

(قىزىل ئۆزبېكىستان» گېزىتەسىنىڭ
قانچى سانلىرىغى ئېنىلاش خانى
ئوكتابىر بىلەن)

1- كىرىش سۆز، 2- ... مەسىلىسى
3- ... سىدارى ئۈستىدە 4- تىل
... 5- ...

كىرىش سۆز:

تىل-ئىملا ۋە ئاتالغۇ مەسىلىسىنى
ھەل قىلىش، ... جەمئىيەتلەردىن
ئۆزلىكىدىن ھەممىسىنىڭ ئارزۇسى
بولسا كېرەك.

نۇرغۇن ھالاردان بېرى بۇ مەسىلە
ئۈستىدە پىكىرلەر، تارتىشلار داۋام
ئېتىپ كېلىۋاتىدۇ. لېكىن مەسىلە
ئوبدان ھەل ئۆزىنىڭ تېگىشلىك نوقتى
نىگىچە ... ئەپلەنمىدە، داۋام ئېتىپ
كەلمەكتە. بىز شۇ كۈنگىچە ئەينى تىل
دائىرىسىدە بۇ توغرىدا ئىش قىلمادۇق،
نېمە ئۈچۈن كېچىكىش ۋە قوزغىلىشلار

چاقىردى، قارارلار قابول قىلىندى،
لېكىن سوڭرادان قارارسىز قارار
ئېلىنماي قالاۋېردى. بۇنىڭ سەۋەبلەرى،
ئەلۋەتتە، يوق ئەمەس. ئىلگىرى كەتكەن
سەۋەب - ئىلىمىزنىڭ يېتەرلىك رەۋىشتە
ئىشلىمىگەنلىكى، ئۇنىڭدان قالاۋېرسە
ئۆز باشىمچىلىقلار ۋە «پېچەن» لەرنىڭ
كۆپىيىپ كېتىشى نەتىجىسىدە تۇ-
غۇلغان مەنمەنلىك كېسەللىرى.

بۇ كۈن كۈنتەرتىپتە . بولغان
مەسىلىمىز ئۈستىدە، فىكىرلەر يوق
ئەمەس، بەلكىم جۇدە كۆپ. بۇلار-
نىڭ، مەسىلىنىڭ بولۇشىغا نېگىز-نوبى
تېگىشىدە ئەيلەنسە، 2نچى بولغى
جۇدە ئۆزاندان «جىلۋالانغاندىر».
مەسىلىمىزنىڭ ئۆزىمىزچە كۆز
سالساق بولىدى يەنە ئۈچىنراق كۆرىمىز.

قارغانا بىلساچىلىقى، مەكتەپلەردىن
بالالارنىڭ كېتىپ قالىشلارى، ئوقۇش
قۇراللارنىڭ يوقلىقى ۋە شۇنىڭ
سىڭگەرى كۆپ سەۋەبلەر بۇنىڭدان
8 — 9 يىللار بۇرۇن قالدات ئىملادىن

دېپ كۆرسەتمىلىكەن ئىدى. ھەۋەتتە گۈللەر، ئىمام، ئىشان، داملالار، ھەتتە قاساپ، باققاللارمۇ «ئىملا مەسى- لىسى» بىلەن باش قاتۇراپاشلىغان ئىدىلەر.

تەبىئى، ئەلبەتتە، بۇلار مەسىلىگە يېقىندىن قاتنىش ئىمەسلەر، لېكىن بارماقلارنىڭ ئويناشى بىلەن ھەرە- كەتكە كېلگەن كىمسەلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارالىرىدا ئاندا – ساندا ئۇچراپ قالاتۇرغان «ھېلەرمەنلەر» ئېسە شۇل ئويناۋچى بارماقلارنى كونترول يۈرگۈچى «ئاڭلىلار» ئىدىلەر.

شۈبھىسىز، ئۇ دەۋرلەر بىزنىڭ تىلەگەنىمىزنى تۈگەل رەۋىشتە بېر- مىدى، بېرمەسلىكى ھەم ئانىق ئىدى. لېكىن ۋاقىت كۈتۈپ، ھەممە ئىشنى كېلگۈسىگە باغلاپ قويۇش-كېلىشمە- گەن ئىش بولۇر ئىدى. ئىشنىڭ شۇنداي ھالىدا قالمىلىغىنى ئاڭلا- غانلار ئۈمىدسىزلەنمىدىلەر، بەلكىم كۈندىن-كۈن تېكشىرىش ئىشلىرىنى

كېڭەيتىپ، ۋە ئىلگىرى قاراپ ئادەم ئاتاباشلادىلار.

نەتىجە نېمە بولدى؟

نەتىجە كۆپ ياخشى بولدى. شۇل ھەرىكەت ئارقاسىدا ئۆزبېكنىڭ ئىشلەنمەگەن تىلى ئەنچە ئىشلەندى. تىل - ئىملا قائىدالارى يۈزەگە چىقدى. ئاتامالار ئۈستىدە بىر قادار مەتىرىياللار توپلاندى ۋە بۇ توغرىدا ئاز بولسا - دا، ئۈنۈملى ئىشلەر قىلىندى.

مېن بۇ ئورۇندا بارچا ئىشنى ساناپ چىقمايمان، چۈنكى قىلىنغان ئىشلەرنىڭ تەپسىلاتى ئېيتكەنىن ئوقۇ-غۇچىلارىمىز. ئايىنقسا بۇ مەسئەلەلەر بىلەن قىزىقسىنغانلار ياخشى ئاڭلا-سالار كېرەك. تىلەكىم ئىسە بۇندان سوڭغى بولاتۇرغان ئىملا، ئاتاما بىرلىكى ئۈستىدە ئۆز فىكرىمنى بىلدىرىپ ئۆتىمەن. باشلاپ «سىنگارمونىزم» مەسئەلەسى ئۈستىدە توختالامان.

2 ـ سىنگەرمونىزىم

سىنگەرمونىزىم ـ كۆپ كىشىلەرنى
چۆچۈتكەن، بەزى بىر كىشىلەرنىڭ
كۆڭلىگە ۋە سۆكۈش تورۇۋالىشلىرىنىڭ
بارلىقىغا سەۋەب بولغان. بۇ سۆز
چىنىدا ئەمەلامىزنىڭ بۇ تىنىلىقىن
ـانلاش ئۈچۈن يېزىم ۋە تىلىمىزنىڭ
كۆركىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن بەزە كىلەر
بۇ قالدۇقلۇق ۋە كەمچىلىك
ئۇلمانى بىزنىڭ تىلىمىزنىڭ جانىدۇر،
يەقىلماس قورغانىدۇر. بۇنى ئەبەدى
بىلمەگەن تۈرك خەلقى يوق دېسەك
ياكىلىشمايمىز. فارسىنىڭ قىجىق قىز
ـسىنگەرى تىلىگە بىر ئىلگىرىلە. مە
رەبىنىڭ «منفرج»، «فساده» لارىدىن
زاۋۇق ئاللانىلار، ئەلبەتتە، ئۆزبېك
(تۈرك) نىڭ نەتتەنىلى، ۋەتەرلىك يېكىت
تىلىگە كۆكۈل قويمىسالار، ئۇندىن
لەززەت ئالمىسالار. فاقات بۇ بىلەن
ئۆزبېك تىلى ئەپىلى ئۆكىنى ئاڭلا
شىلادۇرمى؟ ـ ئەلبەتتە يوق! بەلكىم
ئۇ، يېقىلماس قورغانى ئارقالى مۇ.
جەمئىيەتلەردىن ئۆزىنى قوغدالايدۇ،

چۈنكى بۇ تىل ئىنقىلاب تىلى،
ئىنقىلاب بىلەن بىرگە ئۆسكەن،
ئىنقىلاب كۈلەڭگىسىدە گەزمىچىلەرنىڭ
ھوقۇقىنى ئالغان تىل.

نېچە يۈز يىللاردان بۇيان چەت
تىللار تەسىرى ئاستىدا قالسادا
يەنە ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ساقلىغان جانلىق
تىل. ئىنقىلاب سوقۇشىدا يەنە جانلا-
نادىر، مىليون-مىليون كىشىلىك-دېھقان
ئاممىسىنىڭ خوش رەۋىشتە بىلىم-ھۆنەر
ئالىشىدا ئۆزىنىڭ يېتىكلىكىنى. يەن-
كىلدىن كۆرسەتتىلەر.

ئەرەبنىڭ دىنى بىلەن بىرگە
كىرگەن «مۇقەددەس لىسان»ى، فارسنىڭ
خۇراپاتى بىلەن ئۆتكەن «زىبان شەكەر»ى،
ئىستىبداد روسىيەسىنىڭ «чорт» لەرى
تىلىمىزنى بوغدى، كۆللارغا قارشى
-سۆزلەش ئارى تۇرسۇن، بەلكى قول-
دىن كېلىشىچە كۈرەشلەشكەنلەر
بولدى.

ئەمدى ئۇ دەۋرلەر ئۆتكەن، ھەر
كىم ئۆز تىلى بىلەن مەدەنىيەت ئا-
لىشقا ھاقلىق، ئۆز تىلىنى مەدەنى

تىللەر قانلارىغا قوشۇلغا نىكىمش بۇنىڭغا
ھېچكىم توسىق بولا ئالمايدىرا
بەسى بىزنىڭ دېمەكچى بولغا.
نىمىز ئۆزبېك تىلىنىڭ سۆزىنى، يەنى
ئۇنىڭ بىزەگى-سىنگەر مۇنىزىم مە-
سئەلەسى، تاق ئەنە شۇ ئەدەبىي جان-
اى تىلىمىز مەسئەلەسىدىر. بۇنىڭغا
قارشى بولغانلار شۇ ھەممىمىز. شۇ تىلنىڭ
گرەجلەنلىك ھوقۇقىغا زەربە بېرگۈ-
سىدىرلەر.

-ۋزىمىزنىڭ ئىسپاتى ئۈچۈن قۇ-
يىدا بىر ئاز سۆزلىمەكچى بولىدى.'
ياقىندا تاشكەنت .ئورتا ئاسىيا
شەرق فاكولتېتىدە علمىي يىغىن
بولىپ ئۆتتى، ئۇنىڭدا مىيان بۇزرۇك
ئەپەندى تاماندىن تىل مەسئەلەسى
ئۈستىدە مەئرۇزە ئوقىلدى: مىيان
بۇزرۇك ئۆزبېك تىلى ئۈچۈن ئەنجە-
گىدە جان كويەرلىك قىلدى، ئۇ،
بىردەنىگە ئۆزبېك تىلىگە شۇ بالالىنى
بېردى:

«يەمنى، مەسەلەن، گالتاما، تىزما،
ساچما كىبى ئىستىلاھلار جەدە قو-

ھالدىلار، ئۇلارنى خالق قابۇل ئېتە،
ئالمايدۇ، بازاق، بازغىچ كىبى بۇ
سۆزلەرمۇ بىرگەلىن ئارادىن يوقالادىر-
لار، ئۇلارنىڭ ئورنىلارىغا ئىستىلاھ،
نەسر، نەزملەرنى قوللانىش زەرۇر، چۈن-
كى، بۇلار قوپال ئېمەس، شىرىن ۋە
ياقىمىلىدىرلار...»

كۆرەمسىزمۇ، قازىلاي ھۆكۈم بېرە-
گەنلەر؟ قوباۋىرسەڭىز، ھەربىر ئەركى
سۆز قوپاللىقتا ئەيىبلىنىدىر-دە، ئۇر-
نىغا ئەرەبى، فارسى ياخلاپ بىلىشقا
بەرىر چىت سۆز قونغايتىرىلادىر. نە-
تىجە: ئۆزبېك تىلىنىڭ ئۇلىمى سارى
بىلەن ئاچچىقدان بالىشقا نەرسە ئېمەس،
ئەلبەتتە!

يەنە بىر قىزىق مىسال:

ئۆتكەن يىل گەزىتە بىتىلە بىر.
- ئىكى جەنجەل بولۇپ ئۆتتىدى
بۇندا سىنكرەتىزىم مەسئەلەسى
ئۈستىدە ئورناق بانو ياخشىغىنا جا-
ۋاب بىرىپ، ئۇنى، يەئنى سىنكەر-
ەتىزىمنى «مۆمكىن قادار» دېگەن
بىر «ئىدىنىۋچكە»گە تىقىپ قويماقچى
بولدى.

ئۆلتۈرۈلگەن بېلىق كۆتۈرۈپ بۇ جاۋابنى
يېزىشى سەمەد تۇغرى كېلەمگەن نەر-
سە، ئېدى. چۈنكى، لوگىكىگە قا-
رايتۇرغان بولساق ئۇنىڭ ۋاقىت سەپە-
كتىن قەدەر، دېگەن سوزىدىن قاچىنى
ياغىشى، بولماسا. سەمەكتىن قاتارىتىدىن
لوگىكا (مانتىق) بىر بىردە تېپى
ئالمايدۇ. يا بىز بىر مەسىلىنى سېلىشتۇر-
مىنىزىمگە كىرىمىش، يا بولمىسا يا-
نىڭ تېپىكىرىسىن قايتۇل ئېيتىش
باشقا ھېچ بىر بولۇڭ بولۇشى مۇم-
كىن ئەمەس.

بولغان كۆپلىرىنىڭ داۋىيە قە-
جەلى دەسپىكەرمىزىم. تىلىنىڭ يۈك-
سەلىشكە تۇسىقى، تىلنى ياللاۋا-
مىرادۇر... كىبى شەئارلارغا باغلان-
غاندۇر. مەنە بەزى بىر كىشىلەر

بۇنىڭ ئۈچۈنگە يەنە ھەممىشتىلىرى بىر
جۈملىنى ھەم ئاڭلىدىم. ئىنچىكەرلىك:
سىنىڭكە رەۋىشىم قابۇل قىلماق ئىستىلىشى
نەكىملىلىشىڭ زەربە بېرەلمەكلىكى، ھە
زىر مەدەنىي بىر ئەسىردە بىزنىڭ
تىلىمىز چېتەللەردىن سۆزلەر ئالىشى
كىرىۋەلدى، بۇ سۆزلەرنى گېپىمىز
گەرمونىزىم رەمكەسىگە سالسى
غىش سىرە ياراماس، ئۇلارنى
ھاللا يىغا قويۇش باغشى ۋەلارىمىز!

مەنە بىزنىڭ تىلەك: ئۆز تىلىمىزنى ئىشلەپ، سۆزلەرنى جانلىق قىلىش، بول-ماغانلىرىنى چېتەلدىن ئالىنغاندا ئۇ-لارنى تىلىمىزنىڭ ئىچكى قانۇنىغا بوي سۇندۇرۇش، بەس!

مېنىڭ تەكلىپلىرىم:

1– سىنىڭكەرەۋىنىزىم ئۆزبېك تى-لىنىڭ توپ سۆزىنى. ئۇنىڭ بىردەنبىر

بىزەگى، ھەتتا يىقىلماس قورغانى
بولغانلىدىن، ئۇ يۈز پىرسەنت سا-
لانىلسۇن.

2- ئىككى سوزۇقنىڭ قوشمالىنىشىلار
ئۈستەر تۈركى، ئۈستەر چېت سوزلەر
بولسۇن، بىرى ئىككىنچىسىگە تابىئ
ئۆتىلماسۇن. چۈنكى ئۇلار ھەر بىرى
ئايرىم سوز بولغانلىدان ئۆز بۆنتلىغىن
ساقلاپ قالا بىلىدۇر. سىنگارمونىزىمچە
ئۆزگەرىش پەقەت بىر سوز ئىچىدە
ياخود ئايرىم سوز، يەئنى قوشما-
لارنىڭ ئۆزىدىن ئاللىنىغى سوزگە
قوشۇلغانداغىنا مۇمكىندۇر.

مىساللار: تاش - كېنت = تاش-
كېنت، خال - نەزەر = خالنەزەر ۋە
شۇنىڭ كەبىلەر.

3- چېت سوزلەر ئىستىسناسىز
سىنگارمونىزىم قائىدەسىغا تابىئ
ئۆتىلسىن.

آ) سۈنىڭ ئۈرتاسىدا ياخود سوڭ-
ىدا كېلگەن قالىن ئۈست چوزغى
(ا a) ئىنگىچكە ئۈست چوزغى (ە e) گە

ئېلىنىدۇر. سوزنىڭ ئورنىسىدا (ا)
كېلگەنىدە مىساللار: شىرافەت = شەرە-
پەت، ئەدالەت = دەۋلەت، جىمائەت
= جەمئەت، داكەتى = كە، كاسە =
كەسە، بەرابەر = بەرەبەر (بەرەۋەر)
ۋە شۇنىڭ كېبىلەر سوزنىڭ ئاخىرىدا
(ا) كېلگەنىدە مىساللار:
سورەييا = سۇرەييە، مۇرەببا
مۇرەببە كېبى.
ب) قالىن، ياغلىد ئىنىكچىكە
ھەرفلەردە، بىرى بولغان جوز توغ-
رىدىن-توغرى ھالىي قائىدەگە كېر-
گىزىلەدۇر، مىساللار: قەدەم = قادام،
خەلق = خالق، ئىكرام = ئىكرەم،
غەلبە = غالابا، غەزەب = غازاب
مۇنلاق كېبى.
ج) باشىدا قالىن ئۈست ياغلىد
ئىنىكچىكە ئۈست جوزغى كېلگەن
سوزلەر قالىنى قالىن، ئىنىكچىكىسى
ئىنىكچىكە ھالىدا ئوقىلادۇر، قالىنغا
مىساللار: ئادەم = ئادام، afam-
كېبى. =aləm alam = afəm,
ئىنىكچىكەمىكە مىساللار: ئەنراق

ئەترۇف، ئەنھار=ئەنھەر، ئەھرار=
ئەھرەر، ئەنسار=ئەنسەر كېبىلەر.=

4 — روس ۋە ئاۋروپا سوزلەرىنى قانداي يازىش مەسئەلەسى قويىداغى رەۋىشتە ھال بولىشى لازىم:

آ) روسلەردە «o» بىلەن كېلگەن سوزلەر بىزدە موتلاق «و» بىلەن ئوقىلىشى لازىم، مىساللار: كورورت
=курорт پرولېتەر=пролетар
دوكتور-دوختور = доктор ئوكروگ
=округ ۋە شونىڭكىلەر.

ب) بەعزى چەت سوزلەرنىڭ ئاخىرىدا ئوچرايتورغان، مەسەلەن:

металлист, журналист• ком-мунист كېبى سوزلەرنىڭ سوڭىدە-كى «т» بولىنسلاي چىقارىلسىن، بىزچە: مېتەلىس، جورنالىس، كوم-مونىس رەۋىشلەرىدە ئوقىلىشى تې-گىش.

ھازىرچا بۇ مەسئەلەنى نوقتاب چوزغىلار مەسئەلەسىگە كىرمەيمەن.

ئېلىبەك

ئاخىرى بار

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Баҳор бошида чақириладурғон тил, атама (истилоҳ) ва имло канфиринсийаси олдидан «Қизил Ўзбекистон» кенг баҳс-мунозара очади.Мунозаранинг қайси бобларда ва қандай масалаларни ҳал қилиши тўғрисида бундан бир неча кун илгари ўртоқ Рамзнинг мақоласини («Қизил Ўзбекистон» 16 январ, 13-сон) босиб чиқордиқ. Мунозарага тилчи мутахассислардан ташқари тил муаллимлари ва шунга қизиққан барча ўртоқларнинг иштироки лозимдир.Нашрийот ва ўқутиш ишларимиз кенгайиб борғон чоқда йуқоридағи масалаларнинг ўз ҳолича қола бериши ортиқ даражада қийинлик туғдирур. Мунозарани ўртоқ Элбекнинг мақоласи билан бошлаб, уни ўзича босдиқ. Мунозарага матирийоллар кутамиз.

Тил-имломиз устида

(«Қизил Ўзбекистн» газетасининг 5 сонидаги ундаш хати ўнгғойи билан)

1-кириш сўзи, 2-сингармўнизм масаласи,
3-чўзғиларнинг миқдори устида, 4-лаб оҳанги **тўғрисида**,
5-таклифлар.

Кириш сўз:

Тил-имло ва атама масаласини йўлға солиш, ўзбошимчаликлардан қутулиш ҳар кимнинг орзуси бўлса керак.Неча йиллардан бери бу масала устида фикрлар, тортишмалар давом этиб келмакда, лекин масала эса ҳали ўзининг эски ўқи теграсида айланишда давом этмакда.Биз шу кунгача айтарлик даражада бу тўғрида иш қилмадиқ, неча йўл кенгаш ва қурултойлар чақирдиқ, қарорлар қабул қилдиқ, лекин сўнградан қароримиз қарор топмай қолаверди. Бунинг сабаблари, албатта, йўқ эмас.Энг катта сабаб – тилимизнинг йетарлик равишда ишланмаганлиги, ундан қолаверса ўзбошимчаликлар ва «печан»ларнинг кўпайиб кетиши натижасида туғилғон манманлик кекидир.

Бу кун кўтарилмакда бўлғон масаламиз устида фикрлар йўқ эмас, балким жуда кўп.Буларнинг бир бўлаги масаланинг негиз-туби теграсида айланса, 2 нчи бўлаги жуда узоқдан «жилваланадир». Масаламизнинг ўтмишига кўз солсоқ буни йана очиқроқ кўрамиз.Фарғо-

на босмачилиғи, мактаблардан болаларнинг кетиб колишлари, ўкиш куролларининг йўклиги ва шунинг сингари кўб сабаблар бундан 8-9 йиллар бурун факат имлодан деб кўрсатилган эди. Савдогарлар, имом, эшон, домлалар, хатто кассоб, бакколлар хам «имло масаласи» билан бош котира бошлағон эдилар.

Табиий, албатта,булар масалага йакиндан таниш эмаслар, лекин бармокларнинг ўйнаши билан харакатга келган кимсалар бўлиб, буларнинг ораларида онда-сонда учраб коладурғон «билармонлар» эса шул ўйновчи бармокларни кўтариб йургучи «онглилар» эдилар.

Шубхасиз, у даврлар бизнинг тилаганимизни тугал равишда бермади, бермаслиги хам аник эди.Лекин вакт кутиб, хамма ишни келгусига боғлаб кўйиш – келишмаган иш бўлур эди. Шундай холда колмаслигин онглағонлар умидсизланмадилар, балким кундан-кун текшириш ишларини кенгайтира ва илгари караб одим ота бошладилар.

Натижа нима бўлди?

Натижа кўп йахши бўлди. Шул харакат оркасида ўзбекнинг ишланмаган тили анча ишланди. Тил-имло коидалари йузага чикди. Атамалар устида бир кадар матирийоллар тўпланди ва бу тўғрида оз бўлса-да унумли ишлар килинди.

Мен бу ўринда барча ишни санаб чикмайман, чунки килинғон ишларнинг кандай эканин ўкуғучиларимиз, айникса бу масалалар билан кизиксинғонлар йахши онгласалар керак.Тилагим эса бундан сўнгги бўлатурғон имло, атама бирлиги устида ўз фикримни билдириб ўтишдир. Бошлаб »сингармўнизим» масаласи устида тўхталаман.

2-сингармўнизим

Сингармўнизим – кўб кишиларни чўчитган, баъзи бир кимсаларнинг кулги ва сўкиш тўрваларининг йорилишиға сабаб бўлғон бу сўз чинда имломизнинг бутинлигин саклаш учун йелим ва тилимизнинг кўркини ошириш учун безакдир.Бу калинлик ва ингичкалик охани бизнинг тилмизнинг жонидир, йикилмас кўрғонидир. Буни энди билмаган турк халки йўк десак йанглишмаймиз.Форснинг кичик киз сингари тилига берилганлар, арабнинг «махраж», «хода»ларидан завк олғонлар, албатта, ўзбек(турк)нинг тантанали, викорли йигит тилига кўнгил кўймаслар, ундан лаззат олмаслар.Факат бу билан

ўзбек тили айбли экани онглашиладирми? – Албатта йўқ! Балким у йиқилмас кўрғони орқали хужумчилардан ўзини қўриклайдир, чунким бу тил инкилоб тили билан бирга ўсган, инкилоб кўлагасида гражданлик хукуқини олғон тил.

Неча йуз йиллардан буйон чет тиллар таъсири остида колса-да, йана ўзининг борлиғин сақлағон жонли тил инкилоб сўнгида йана жонланадир, милиўн-милиўн ишчи-деҳқон оммасининг хур равишда билим-хунар олишида ўзининг йигитлигин йангидан кўрсатадир.

Арабнинг дини билан бирга кирган «мукаддас лисони»и, форсининг хурофоти билан ўтган «забоншикр»и, истибдод Русийасининг «ЧОРТ»лари тилимизни бўғди, шуларға қарши сўзлаш нари турсин, балки кўлдан келганча кўмаклашганлар бўлди. Энди бу даврлар ўтган, ҳар ким ўз тили билан маданийат олишға ҳақли, ўз тилини маданий тиллар қаториға қўйишға тегиш, бунга ҳеч ким тўсиқ бўла олмайир.

Бас,бизнинг демоқчи бўлғонимиз ўзбек тилининг суфати, йаъни унинг безаги – сингармўнизим масаласи, нак ана шу адабий, жонли тилимиз масаласидир.Бунға қарши бўлғонлар, шубҳасиз, шу тилнинг гражданлик хукуқиға зарба бергусидирлар.

Сўзимизнинг исботи учун куйида бир оз сўзламакчи бўлдик.

Йақинда Тошкент Ўрта Осиё Шарқ факултасида илмий йиғин бўлиб ўтди.Унда Мийон Бузрук афанди томонидан тил масаласи устида маъруза ўқилди.Мийон Бузрук ўзбек тили учун анчагина «жонкуйар»лик килди, у бирданига ўзбек тилига шу баҳони берди:

«Йаъни, масалан, атама,тизма,сочма каби истилоҳлар жуда кўполдирлар, уларни халқ қабул эта олмайдирлар.йозоқ, йозғич каби бу сўзлар ҳам бир кун орадан йўколадирлар, уларнинг ўринлариға истилоҳ, наср, назмларни кўлланиш зарур,чунки булар кўпол эмас,-ширин ва йоқимлидирлар».

Кўрасизми, қандай хукм берганлар? Қўйаверсангиз, ҳар бир туркий сўз кўполликда айбланади-да, ўрниға арабий, форсий йохуд бошка бирор чет сўз кўнкайтириладир. Натижа: ўзбек тилининг ўлими сари йўл очишдан бошқа нарса эмас, албатта!

Йана бир қизиқ мисол:

Ўтган йил газета бетида бир-икки жанжал бўлиб ўтди.Унда сингармўнизим масъаласи устида ўрток Боту йахшиғина жавоб бериб,

уни. йаъни сингармўнизимни «мумкин қадар» деган бир «адинучка»га тиқиб қўймоқчи бўлди.

Энди, тўғрисини айтганда, ўшал вақт Боту ўрток қоровул кичкиради (таъбир маъзур кўрилсин). бўлмаса «мумкин қадар» байроғи остидан бош кўтариб, бу жавобни йозиш сира тўғри келмаган нарса эди.Чунки, лўгикага қарайтурғон бўлсоқ ул вақт «мумкин қадар» деган сўздан қочиш йахши.бўлмаса, «мумкин қадар» билан лўгика (мантиқ) бир йерда тура олмайдир. Йо йуз пирасанд сингармўнизимга кўчиш, йо бутунлай бунинг тескарисин кабул этиш. Бошка ҳеч бир йўлнинг бўлиши мумкин эмас.

Бугун кўпларнинг дову, жанжали «сингармўнизим – тилнинг йуксалишига тўсиқ, тилни йалковландирадир...» каби шиорларға боғланадир. Ҳатто баъзи бир кишилар бунинг устига йана «даҳшатли» бир жумлани ҳам орттириб айтадирлар: «сингармўнизимни қабул қилмоқ – тилнинг такомиллашига зарба бермакдир. Ҳозир маданий бир асрда бизнинг тилимиз четлардан сўзлар олиши керакдир.Бу сўзларни эса сингармўнизим рамкасига солиб бўғиш сира йарамас. Уларни ўз холларича кўйиш йахши ва лозимдир!».

Йуқорида араб, форс сўзларининг граждалик ҳуқуқи учун курашгаларнинг айтмакчи бўлғон сўзлари нима тилакнинг устига келиб тўхтаса, шубҳасиз, буларнинг ҳам жанжалларининг натижаси шунга элтадир.

Тузук, ҳамма шу тилак учун албатта тортишадир деб бўлмайдир, бир турли кишилар атайин шунинг учун тортишса, бошқалари йолғиз бундан чўчигандан, иғводан, йо ҳали бу нарсага кўзи ўрганиб йетмаганлиги учун таассубдан қарши чиқадирлар деб айтмак мумкин.

Бундай кишилар, ўйлайман, уклик (?) тортишмаслар, масалага йақиндан танишиш натижасида балким бунга энг йақин томон бўлиб қоларлар. Лекин [...] анави бел боғлағонлар чет сўзларнинг ишқ, ҳурматига жонкуйарлик қилғонлар бундай эмаслар, улар билан каттиқ тортишмоққа тўғри келадир.

Энди нима қилмоқ керак?

Менингча, чет сўзларга эркинлик бериш сира йарамайдир! Улар бизнинг элга биринчи одим отиши билан бизнинг таниш сўзларимиздан ажратиб бўлмаслиқ бир тус олиб, ҳатто ишчи-деҳқон омма-

сиға михмон бўлғонда ҳам бирор бир йилдан ўзини танитиб қўймой-турғон бўлиши керак.

Демак, йуқоридаги ўринсиз жанжаллашганларга айтамиз: «биз четдан сўз олинмсин» демаймиз. Олинсин, лекин ўз қалбимизға (қолипимизға-?) солинсин, деймиз. Бул вақт тилимизнинг ўсиши ўз йўли билан борур ва йуксалиш йулдузи унга кулиб қарар деб ўйлайман. Бўлмас экан, тарих, маданийат деб жавращдан бўлак нарсага йарамай қоламизми деб қўрқаман.

Мана бизнинг тилак: ўз тилимизни ишлаб, сўзларни жонли қилиш, бўлмағонларини четдан олингонда уларни тилимизнинг темир қонуниға бўй эгдириш, бас!

Менинг таклифларим:

1-сингармўнизим ўзбек тилининг туб суфати, унинг бирдан бир безаги, ҳатто йиқилмас қўрғони бўлгонидан, у йуз пирасант сақлансин!

2-икки сўздан қўшма исмлар истар турки, истар чет сўзлар бўлсин, бири иккинчисига тобе тутилмасин, чунки улар ҳар бири айрим сўз бўлғонидан ўз бутинлигин сақлай ола биладир, сингармўнизимча ўзгариш йолғиз бир сўз ичида йоҳуд йарим сўз, йаъни қўшимчаларнинг ўзидан олдинғи сўзга қўшилғонидағина мумкиндир.

Мисоллар: Тош-кент = Тошкент, Хол-назар = Холназар ва шунинг кабилар.

3-Чет сўзлар истисносиз сингармўнизим қоидасиға тобе тутилсин.

А) сўзнинг ўртасида йоҳуд сўнгида келган қолин уст чўзғи (а ʾ) ингичка уст чўзғи (ᴬ) га айланадир. Сўзнинг ўртасида (ʾ) келганига мисоллар: шарофат = шарафат, адолат = адалат, жамоат=жамаъат, доги=даги, коса = каса, баробар =барабар (баравар) ва шунинг кабилар. Сўзнинг охирида (ʾ) келганига мисоллар: Сураййо = Сураййа, мураббо = мурабба каби.

Б) қалин йоҳуд ингичка ҳарфлардан бири бўлғон сўз тўғридан-тўғри йалпи қоидаға киргизиладир, мисоллар: қадам=қодом, халқ = холқ, Икром = Икрам, ғалаба = ғолобо, ғазаб = ғозоб, мутлоқ каби.

Ж) бошида қалин уст йоҳуд ингичка уст чўзғи келган сўзлар қолини қолин, ингичкаси ингичка ҳолида ўқиладир, қолинғо мисоллар: одам = одом, **afam – afəm = alam – aləm** kabi. Ингичкасига мисоллр: атроф = атраф, анҳор = анхар, Аҳрор = Ахрар, ансор = ансар кабилар.

4) рус ва оврупо сўзларини қандай йозиш масаласи қуйидағи равишда ҳал бўлиши лозим:

а) русларда («о») билан келган сўзлар бизда мутлақ «ў» билан ўқилиши лозим, мисоллар: курўрт = курорт, пирўлетар = пролетар, ўкруг = округ, дўктўр-дўктўр = доктор ва шунингдеклар.

Б) баъзи чет сўзларнинг охирида учрайтурғон, масалан: металлист, журналист, коммунист каби сўзларнинг сўнгидаги «т» бутинлай чиқорилсин, кўммунис равишларида ўқилиши тегиш.

Ҳозирча бу масалани тўктаб, чўзғилар масаласига кўчаман.

Охири бор

* * *

Элбек

Тил, атама ва имло бахслари

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 29 йанвар, 23-сон)

Тил-имломиз устида

Чўзғилар масаласи[1]

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

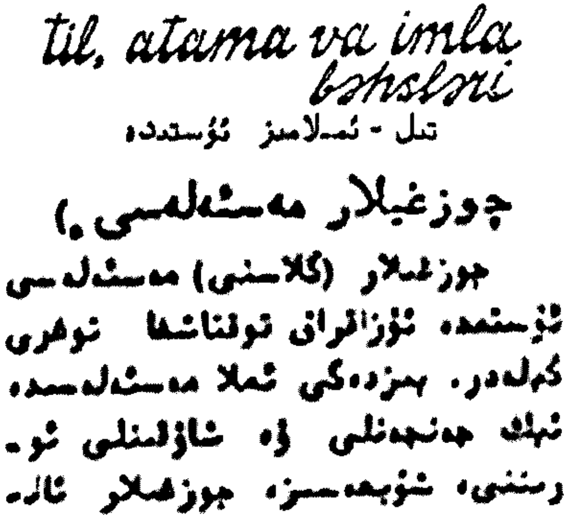
til, atama va imla bəhsləri

تىل - ئىملامىز ئۈستىدە

چوزغىلار مەسئەلەسى

چوزغىلار (گلاسنى) مەسئەلەسى

ئۈستىدە ئۈزۈلراق تولناشما توغرى

كەلەدر. بىزدەگى ئىملا مەسئەلەسىدە

ئىڭ جەنجەللى ۋە شاۋقىنلى تو-

رىشنى، شۇبهەسىز، چوزغىلار ئالە

[1] М.боши ўтган сонда...

مۇسەددىر. بىزنىڭ ئېھتىكى كىتتەبلە.
رىمىزدە قالغان 3 جۈزئى قوللانىلار
ئىدى، كىم بۇ 3 ھەرپ، ئەلىپبەنىڭ،
تۈرك تىلىنىڭ ھاۋاس بىر ئاتماس
ئىدى. ئۇيغۇرچىنى ئەپىكەندە بۇ ئەرە-
رەب تىلىدىن كۆچكەن ئۆز تۈزلىرىنىڭ ھەرپ
ھىللەت، دەپ ئاتالغان يىتىش قائىدە-
سى ھىللىتلەردىن باشقا ئەرەب
ئەمەس ئىدى.

ئىسلام ھەنەفەسى، فارس دەپ-
دەبىسى ئاستىدا ئۆزىنىڭ بارلىقىنى
يوقاتا باشلىغان ئۆزبېك تىلى ئۆزىۋن
بۇ ئۈچ ھەرپنىڭ كەمچىلىك تىلىنى
ئوقۇرسىدا قاتتىق ئاتالغان سىزەمۇ-
كىن بولماي كەلدى. ھەتتە ئىنۇ 3
ھەرپنى ئىشلىتىلگەنىنى ھەم ئىنكار
قىلدىق. بۇلاردا دېگىنىمىز كىمىي
ئىنقىلاب بىرىكىمىدە بىز بۇ مە-
سىلىنى قايتا كۆرۈشكە، تەكشۈرۈشكە
ئۆزىمىزدە ئىرادە سىرت پەيدا ئىدى
ھەم 3 ھەرپە، ھېلىمۇ ئېتىراز 3
ھەرپنى كىرگۈزدۇق.

بۇلاردا ئەھمىيەتلىك 3 ھەرپى

بەزى ۋە ا، ى بىلەن يازىلىمىزدا
قول ئىلە قۇل سۆزى قول، ھەمنىسى،

٣ مىلى ئۇرتىمىز سىغنا مەتىن

قۇل-قىل شەكلىدە، يازىلغانلىداي ئۈست
جۈزىسىن بولغان قالسىن ئۈست (ا)
ئىنكىچىك ۋە قالسىن سۆزدە، بىردەي
يازىلالىشىۋەر ئىدى، مىسال: كىراك،
تىراك، چىراغ، قولاق دېگەندەكى
(ا) لار كىبى. بەزەن بۇ جۈزى
بۈتمىنلەرى ئىشلەتىلمەي ھەم قالار
ئىدى، مەسىلەن: قارا - قرا يارا-يرا
كىبى.

ئەمدى 3 مىنجى جۈزى بول-
غان «ى» كى كىچىك ئىمىزدە بۇ، باش-
قالاردىن ھەم يامىراق ھالدا ئىش-
لەتىلەر ئىدى، بەزى بۇ جۈزى
مۇستاقىل «ا» ھەرفىلىك ئورنىدا
ئىشلەتىلگەندەك، «ى» «ا» جۈرف-
لەرنىڭ ھەم ئورنىدا ئىستىمال
قىلىنار-دى. مەسىلەن:

1) qol· qul=pol (o – ۋ)
2) kerək, qara=para,

kerək (a – l)

3) kel – kil. keldi – kildi

ھالبۇكى كېلىپ ئالتە بىر ھەرپنى ئورنىغا قاراپ بىر نەچچە خىل ئوقۇلۇشلارغا بۆلۈنىدۇ.

يۇقاردىكى 3 ھەرپنى ئورنىغا 6 ھەرپنى ئالىمىز، ئۇلار مانا شۇلار ئىدى:

1) ئىنچىكە تۈستى ھەرپنى ھ ـ ا، ە ـ ە، ھ ـ ا قالىن سوزۇلاردە كېلەدۇر، مىسال: قارا، قالغان، تالغان، ئالغان، ە ـ ە ئىنچىكە سوزۇلاردە كېلەدۇر، مىسال: ئەنە، مەنە، كەنە، يەنە، يەكەنە، يەگەنە.

2) ئاست ھەرپلارنى ـ ە دى ـ ي ئۇلاردان دى ـ ي قالىن ئاست ساتالادۇر، مىسال: كېل، سېل، بېل كېپى، دى ـ ە ئىنچىكە ئاست ساتالادۇر، مىسال: بىلدى، ئىلدى كېپى.

3 ـ ئوتترو ھەرپلارى ھو، ئۇ، ئۇلاردان ھو قالىن ئوتترو ساتالا-

دۇر، مىسال: قول، كول، يول، بول
كەبى. ئۆمۈنىڭكى ئوتترو سانالادۇر،
مىسال: كۆل، قۆل، يۆل، يۆز كەبى.
مەنە شۇ يوقاردىكى 6 تۈرلۈك
چوزىنى بىزنىڭ تىلىمىزنىڭ ئۆلچىمى-
مېنى ئۆزگەل ئونتمەسە ھەم ھەرنېمە
يېلدان بېرى داۋام قىلىپ كەلدى.
بۇ ھەم ھازىرغىسى ياكلىغ ئۆز
دەۋرىدە كەتتە تۇسقۇنلۇقلارغا ۋە
جىددى شاۋقۇنلارغا سەۋەب بولدى.
يۇنىڭ ئۈستىدە ئۆزارا سۆزلەش
ئارتىقچا بولغاندان، سۆزنى 9 چوزىنى
ئۈستىگە كۆچۈرەمىز.

چوزىنى مەسىلەسى

6 چوزىنىڭ ئۆزىنىڭ تىلىك
يېتەرلىك جاۋاب بېرە ئالماسلىقى
ئالدىنراق سېزىلمەسە - دە سوڭقى
چاغلاردا، ئاينىقسا يەڭگى ئەلىفبەگە
كۆچۈش ئالدىدا ئاچىق سېزىلە باش-
لىغان ئىدى. قانات ئۈز چاغداقى
بەزى ئەلىفبەگە كۆچۈش ئالدىداقى
چوزىنى جەدۋەلى، 9 ئۈستىدە ئې-
مەس، 6 ئۈستىدە بولۇپ كەلگەن-

دەن، تا يەنگى ئۆلچەمگە كۆچمە-
گەنچە بۇ تۈمەندە سىز ئاچىشئاشىر
ئىدى. ھەرق ھەللەتچىلەرنىڭ شاۋ-
لىنى ھەلى باشلىمىغان بىر دەۋردە
6 دان 9 غا كۆچۈش تۈزگەل، شاۋ-
لىڭ تۈزۈن سالالاپ قالمىش كەنتە
مۇۋەپپەقىيەت ئىدى.

مەنە شۇنىڭ ئۈچۈن-دە 1926-ئىن-
جى يىللىرى 9 جوزغى ئۈستىدە
ئامىز ئاچەرچىلار جۇدە ئاز كۆرۈن-
دى، تۈمەنىسى، بۇ مەسىلە ئۈس-
تىدە ئارتۇقچە باش قاتۇرۇلمادى.
1926-نچى يىل فېۋرال ئايىدا
ئازارپايىدا چاقىرىلغان تۈزگەلگۈلەر
قۇرۇلتايى يەنگى ئۆلچەمى مەس-
لىسى تۈمەنىسىدا قارارلار قابۇل
ئەتتى ۋە بۇ ئۆلچەمنى بارچاتۈرك
جۇمھۇرىيەتلەردە قوللىنىش ئىشىنى
ئارزۇ قىلىندى. شۇندىن سوڭ يەرلىك
ئۆزبېكستاندا ھەم بۇ تۈمەندە چەددى
تەشەببۇسلەر باشلاندى. ئىلك سوڭ
ئۆزبەكىستانىڭ ھەرەكەتى يىلدىن
ماي كېنگىشى چاقىرىلدى.

1926 ـنچى يىل، ماي ئايىدا سامارقاندا يېڭى ئەلىفبەنىڭ بىرىنچى ئومۇمىي كېڭەشى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ كېڭەشكە ئۆزبېكىستاننىڭ ھەر يا- ھىدان تىل - ئەملا بىلىرمەنلەرى چاقىرىلدى. كېڭەش يېڭى ئەلىفبې لايىھاسىنى ئىشلەپ چىقىش ئىلە بىرگە چوزۇقلارنىڭ مىقدارىنى ھەم بەلگىلەپ كەتدى.

ماي كېڭەشىنىڭ ئىلىك مۇھىـ مىشى، شۇبھەسىز، ئۆزبېك تىلىنىڭ خۇسۇسىياتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنىڭ چوزۇقلارىنى 6 دان 9 غا ئىشىندۈرۈشى ئىدى. كېڭەشنىڭ كۆرسەتكەن چوزۇقلارى قائىدىلار بويىچە، بۇلار مۇنداق ھەم ئىشلىتىلمەكتەلەر:

1) ئۇست چوزۇقلار:

a, ə = qal, kəl

2) ئوتترو چوزۇقلارى:

-o, ɵ, y, u qol, qul, kɵl, kyl

3) ئاست چوزۇقلارى:

-e, ь, i kel· til· qьz·

يۇقاردىكى 9 ھەرپىنى قالسىن،
ئىنگلىزچىدىكىدەك بولغىنىمىزدە ö، ü، ë، ö
قالسىن سۆزلەردە ئىشلىتىلە تۇرغان
ھەرپلەر: ɵ, ɵ, ü, i, ə ئىنگلىزچە
سۆزلەردە ئىستېمال قىلىنا تۇرغان
ھەرپلەر دېمەكتۇر.

دېمەك بۇ يول بىلەن تىلىمىز-
دىكى سۆزلەرنىڭ ئاھاڭى يېزىلىشى
تۇرمۇشىدا ھەر قانداق قىيىنچىلىقلار
ئىشلىتىلدى، دېمەك ياكلىشىمىز.
بۈگۈن ھەممىدە، بۇنىڭ قائىدىسى
كۆرۈلمەيتۇرۇپ تۇرلار ئېكەن، ئەمەلىيەتتە
ئىزاھ بېرىپ ئولتۇرۇش، ئۆلچەپتە،
لازىم بولمايدۇ.

لېكىن... بىز قانچىلىك بۇنىڭ
قائىدىسى تۇرمۇشىدا كۆرسەتمىلىك،
ياكى مۇخالىپلارنىڭ مەجمۇئەسىدىن ئەمەس
بولا ئالمايمىز، بۇ، بىزگە ئېسكى
تەجرىبىلەر بىلەن ئىنقىلابتىن بىر
ئەرسىدۇر. چۈنكى، 9 ھەرپنى كۆر-
لەرگە يات ئەرسە ئېمەس، ئالىنغا
تىلىمىزنىڭ خۇسۇسىياتىدىن پەيدا-
لىق قايىرى بولماسلىقلار (بۇنىڭ

ئىچىگە بەزى مۇستەشرىق ئورتاق-
لارنى-دا قوشامىز)، ھەلى 6 چوزقى
جەنجەلدىن باش كۆتۈرمەكچىلەر
ئۈچۈن 1989-كۈرەش - «ئاڭلاشىلما-
سلىق»، «جاھانگىرلىك» دىن، ئۇلارنىڭ
تىللىرى بىلەن ئېيتىدىك «ھاكىملىق»
ۋە بىر تودە ھادىسىلەرنىڭ ئىشى
ئىدى.

ئەلۋەتتە، بۇ خىلدا باھا بېرىش
يا ماھىرلىقى، يا ئادىمى بىلەن
ئاتالغان ئىشلىدان بولىدىك دەرسە
ئەمەسىدۇر. سۆزىمگە دەلىل قىلىپ
بىرەنسۇر پالىۋاننىڭ 28-نچى يىل،
22-نچى ئۆكتەبىر تارىخلىق 244-نچى
سانلىق «بىرىزدە راستۇك» گېزىتىسىدە،
«НЕВОЗМОЖНО МОЛЧАТЬ» سەر-
لەۋھەسى ئاستىدا باسىلغان ماقالا-
سىنى كۆرسىتىدىم بولامىز. بۇنىڭدا،
پالىۋاننىڭ ئورتاق ئەللە قىلىدان تۈزۈپ
مۇشت كۆتۈرىدىر، ئۆز فىكرىگە
قارشى چىققانلارنى «نادان» دەپ
سۆكىدۇ، ئۆزىنىڭ جىددىي ئالماشلىقىنى
بۇقارىداكى سارلەۋھە بىلەن بىلە-

دېرەدېر.

ئۇزاق يىللار ئۆزبېكىستاندا بو-
لىندىڭىز، ئۆزبېكنىڭ تىل-ئەملا كېڭ-
گەش، قۇرىلتايلارىنىڭ پارچاس-سىغا
دېمەرلىك قاتناشدىڭىز، لېكىن كىمـ-
سەنى ئۆزىڭىزگە ئەرگەشتۈرە ئالدىڭىز-
مى؟ بۇنى ھەم قوياپلىق، 1926 ينچى
يىل، ئازھوست كېڭەشىدە ئۆزىڭىز
قارارغا قول كۆتەرگەن ھالىڭىزدا يەنە
شۇ كېڭەش مەجلىسىگە قاتناشقان-
لارنى ئەيدى «نادانلار» دەپ سۆ-
كىشكە ئۈتتىناسىز. بۇ ياخشى ئەمەس،
مۇھتەرەم پروفېسورا.

ئەگەر ئوشال ۋاقىتدا ياكلىشىپ
قارارغا قول كۆتەرىپ قالغان بول-
ساڭىز، ھەلى ھەم قايتارىپ ئالا بىلە-
سىز، بىراق ئۆز ياكلىشىڭىزنىڭ ئۈلە-
مىنى بىزدەن ئاللىش توغرى ئەمەس.
يەنە شۇنى ھەم ئەيتەيي: سىزنىڭ
تاشكېنت، سامارقاند شەھەرلىرى ئۈ-
تىدەكى ئېكىنىشىڭىز ۋە خالقنى
جورزەلى تاش-كېنت شەھەرسىدە
مۇمۇم ئۆزبېك-لەر ئۈچۈن ئورتاق
ئەدەبىي تىل رەۋىشىگە كىرىشىگە ئۈ-

رىنىشىڭىز بەھۇدە. چۈنكى، سىزنىڭ
ئوبلاغانىڭىز تاش-كەنت شەھىرىدە،
6 ئەمەس، 9 جوزغى تۈگەل-توكس
باردىر. بۇنى تاشكەنت تىل بىلەر-
مەنلەرى شەللە قاچان تەكشىرىپ
بىلگەنلەر. ئامما ساماركاند شەھىرى-
سىگە كەلسەك، بۇنى سىز شەھەرلەش-
لەشكەن» شەھىرى دەپ يورىتەسىز.
ھالبۇكى بۇ شەھەرلەشكەن شەھەر ئەمەس،
بەلكى توغرى-دان - توغرى فارس
تىلىدىن يازىلغان بولۇپ، قۇنىڭ
ئوزبەك تىلىگە سىرە ياقىلانىشى
يوقتۇر. ئەلبەتتە شەھەرنىڭدە تۇر-
كەردەن كۆرە فارس ھەرپلارى كۆپ-
رەك ياشايدىلار، ئۇلارنىڭ يازىپ
ئەيتكەن تۈركى سۆزلەرى ئوزبەك
تىلى ئۈچۈن تۈپ - تەكىز بولالماي-
مالىغانى ياكىلىق، شەھەر تەكرەسىدە-
كى ئوزبەك ئۆز سەلارى - دا سىزنىڭ
دەۋاگىزگەنىڭ كەسكىن قارشىسى بولۇپ
بولۇپ تۇرىدۇر.

ئىسقاسى، تاشكەنت شەھىرى

ئۆزگىچىلىك ئەدەبىي تىلى رولىنى
ئوينىيالمايدۇ. چۈشەنچىلىك كۆ-
پەيتىشى سىزگە ئانچە ئاشكارىلىق قىلى-
سا، بۇنىڭ ئۈچۈن ئەمەلىيەتنى نەزەر
دە تۇتقىنىڭىز ياكى، چىقىرىلغان ھەر
بىر چۈشەنچىنى بېرىلىشى مۇمكىن
سىز «ئىشكى ئەسىرلەر» دېگەن
بىر بولسا، ئۇ ھالدا 9 چىزىقى
بىرىنىڭ ئەمەلىيىتىدە سىرە يانات-
مايدۇ.
ئەندى سۆزنى يەنە چىزىقلار-
نىڭ سىناقىنى ئۈستىگە كۆچۈرىمەن.
ئالدىرىغىن تىلىمىزنىڭ خۇسۇ-
سىيىتى ياخشى ئېكىشىرلىكىدە 9
چىزىقنىڭ ھەم ئازلىقى قىلغانلىقى ئاچقى
ئاشلايدۇ. بىر بۇ كۈن سۆزنىڭ
ئىشلىلىشىدىكى ئالىتىلارغا تولا جاۋاب
بېرىلگە چىزىقتا ئىككە ئېھتىمالى-
سىدىن: qara سۆزىدىكى بىرىنچى
ئا چىزىقى بىلەن 2 نىچى «a»
چىزىقى ئارلىقىدا ئاچقى ئايرىما
لىقنى ھالدا، بىر بۇنىڭ ئىككىنچىسىدە

ر شەكل بىلەن يازامىز، ھالبۇكى
ىتىدىكى ئاۋازلار ئايرى - ئايرى بو-
لۇپ بىرىنچىسى تومۇرى دە ئوقۇل-
ىدۇ، ئىككىنچىسى kənə دېگەندەكى
دېبىلەن qara سوزىدەكى بىرىنچى
ە ئوتتاسىدا بولغان بىر ئاۋازنى
دۇر. مىساللار: ،bala ،dala
ala ،ala ،ala ژە شۇنىڭ كەبىلەر.
ش بۇ ئاۋازنى ئۇچۇن يەنەكى بىر
شەكل ئالىش، ئەلىپتە، لازىمدۇر.
لان شۇ بىرىنچى جۈزئى دېب
لىبىكەنىم دە ىلەن جۈزئىدان يەنە
ر ئاۋازنى ياردىمىكى ،ئۇنىڭ ئۇچۇن
يىلىق ئايرى بىر شەكل قابۇل ئېتىش
زىرىردۇر. مىسال:
تىلغا ،alsm ،dana ژە
ئۇنىڭ سىنگىرلەر. بۇندا كورسە-
ىلگەن سوزلەر شۇنىڭدەك، فارسى،
عەرەبى سوزلەر بولسا، توغرىسى،
ڭ بىردە، ئىشلەتىلىشى لازىم بولا-
ئارقىلى جۈزئى ھەم شۇ ئەھەمىيەتى

ـەلار ئۇچرايدىر. ئۇل حالدا توغرى
يېزىش ئۈچۈن بەلگىدان باشقا يانا ئۆزىنى
يېزىش ئەه شەكلىنى ھەم قابول
قىلىش لازىمدىر.

بو شەكل ئۇچۇن ماي كېلگە-
شىدە كىتتە (٩) قابۇل ئېتىلگەن
لىبە. ئە، ئازلىت كېلىشكەندە
تېزىلگەن ئېدى، مېنىڭچە، يانە،

قايتادان ئالىش زەرور. ئۇل حالدا
ئۇست چوزغىلارنىڭ سانى تورت
بولىپ، حازىرغى ئىككى شەكل يانىدا
يانا ئىككى شەكلنىڭ كىرىشى تېگىشدىر.

ئوترو چوزغىلارى ئۇستىدە سوز
بولىشى مۇمكىن ئېمەس، چۈنكى
بو شەكللەر قابۇل ئېتىلگەن، بار-
جاسى (o, ɵ, u, y) ئىستىعمالدادىر.

ئاست چوزغىلارى e, ь, i,
شەكللەرىدە بولىپ، بۇلاردان e, i
ئىنچىكە سوزدە يەعنى ket, kiși
كېبى سوزلەردە ь بولسا
قالىن qьșlaq, qьz كېبى
سوزلەردە ئىشلەتىلەدىر. لېكىن
«i» بىلەن «ь» ئاراسىدا يانا بر

تاۋش باردۇركى بونىڭ ئۆزۋ-ۋن
شەكىل ئالىنماسىشدۇر. ئ-ۋ نەسە
«sillim» دېگەندەكى بىرىنچى بۇ-
ھەمدا كېلىگەن «i» جوزھەسىدۇر،
بۇندا كېلگەن «l» مۇئتلاق «lim»
بۇغۇمىدا كېلگەن جوزغىغا ئوخشا-
مايدۇر. ئۇندا جوزغى قىسقاغىنا lim
ياخۇد tilim دېپ t, l ھەرفلەرى
ئا-رتغا قىسقا جوزىلغان ھال-دا،
Billim دېگەندە «B» ئۇندان ئار-
تىقراق جوزىلادۇر. يالغىز Billim
سوزىن مىسالغا ئالماسدان ياناكوپ
مىسالار كېلتىرىش مۇمكىندۇر.
ilm, ilgok ۋە باشقالار.

ئۇ ھالدا تىلىمىزدەكى جوزغىلار
سانى 12 (ئون ئىككى) بولادۇر. بۇنىڭ
بانىغا ئۆزىن ئوترو بىلەن ئۆزىن
ئاستىن يەعنى suv دېگەندەكى
«uv» بىلەن sbjla دېگەندەكى «bj»
جوزغىلارنى قوشسانى جوزغىمىز 14
بولادۇر. فەقەت بۇ يېردەكى ئۆزىن
جوزغىلارنى جوزغى دېپ ئاتالىش
ئېھتىمالى بولماغاندان، بۇلارنى جوز-
غىلار قاتارىغا كىرگىزىش بولمايدۇر.

شۇ بىلەن چوزغىلار ئۇستىدەكى
ــوزنى تۈكەتىب «لىب ئامانى»
ئۇستىدە فىكر يۈرىتمەكچى بولامان.
ئېلىبېك

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Чўзғилар (гласные) масаласи устида узокрок тўхталишга тўғри келадир. Биздаги имло масаласида энг жанжалли ва шовкинли ўринни, шубхасиз, чўзғилар олғусидир. Бизнинг эски китобларимизда факат 3 чўзғи кўлланилар эдиким. бу 3 харф. албатта, турк тилига жавоб бера олмас эди. Тўғрисин айтганда бу араб тилидан кўчган ва уларнинг «харф иллат» деб аталғон бош котирғич иллатларидан бошка нарса эмас эди.

Ислом анъанаси, форс дабдабаси остида ўзининг борлиғин йўкота йозган ўзбек тили учун бу уч чўзғининг камчилик килиши тўғрисида оғиз очиш сира мумкин бўлмай келди. Хатто шу 3 чўзғини ишлатилғанига хам шукр килдик. Йукорида деганимиз каби инкилоб баракасида биз бу масалани очик кўришга, текширишга ўзимизда эрк сеза бошладук хам 3 чўзғу йонига бирданига 3 чўзғуни келтириб кўшдик.

Йукорида айтилган 3 чўзғи. йаъни **و (у), ا (о), ى (и)** билан йозғонимизда قول (кўл) ила (кул) قۇل сўзи хатто قل - قۆل шаклида йозилғонидай, уст чўзғисин бўлғон колин уст (ا) ингичка ва колин сўзда бирдай йозилаверар эди, мисол: كيراك (керак) . تيراك (терак), چيراغ (чироғ), قولاق (кулок) дегандаги (ا) лар каби. Баъзан бу чўзғи бутунлай ишлатилмай хам колар эди. масалан: قارا - قرا, يارا - يرا каби.

Энди 3 нчи чўзғи бўлғон «ى»га келганимизда бу бошкаларидан хам йомонрок холда ишлатилар эди. Йаъни бу чўзғи мустакил «и»харфининг ўрниға ишлатилганидек, «э», «и» чўзғиларининг хам ўрниға истеъмол килинарди. Натижада: 1) qol, qul = pol(o-و);

2) kerək . qara = para, kerək (a - ا):

3) kel – kil. keldi –kildi холиға келиб колиб. бир чўзғи ўрниға караб бир неча хил ўкилаверар эди.

Йукоридаги 3 чўзғи ўрнига 6 чўзғи олинди. улар мана шулар эди:

1) ики уст чўзғи « ﺎ -ا » .«ه- ﻪ» «ﺎ -ا» қолин сўзларда келадир. Мисол: ه - ﻪ» . ثلغان, قار اتالقان , قالپاق» ингичка сўзларда келадир. Мисол: یهگهنه , پهکهنه, پهنه , کهنه , مهنه, ﺋﻪنه .

2) ост чўзғилар «ﯿ - ی», «ﭙ - ي».Булардан «ﭙ - ي» қолин ост саналадир, мисол:

کپل, سپل, بپل каби , «ﯿ - ی» эса ингичка ост саналадир, мисол: بیلدی یلدی , каби.

3) ўтру чўзғилари « و» — «ۋ». Булардан « و» қолин ўтру саналадир, мисол: ببول, یول, کول, قول . каби. « ۋ» ингичка ўтру саналадир, мисол: یۋر , یۋل , قۋل , گۋل каби.

Мана шу йуқоридаги 6 турли чўзғи бизнинг тилимизнинг эҳтиёжини тугал ўтамаса ҳам, бир неча йилдан бери давом қилиб келди. Бу ҳам ҳозирғиси йанглиғ ўз даврида катта тўскинликларға ва жиддий шовқинларға сабаб бўлди.Бунинг устида узоқ сўзлаш ортиқча бўлғонидан, сўзни 9 чўзғи устига кўчирамиз.

9 чўзғи масаласи

6 чўзғининг ўзбек тилига йетарлик жавоб бера олмаслиғи олдинроқ сезилмаса-да, сўнгги чоқларда, айникса йанги алифбега кўчиш олдидан очиқ сезила бошлағон эди. Фақат у чоқдаги, йаъни алифбега кўчиш олдидаги чўзғи жанжали 9 устида эмас, 6 устида бўлиб келганидан, то йанги алифбега кўчмаганча бу тўғрида сўз очиш оғир эди. Ҳарф иллатчиларининг шовқини ҳали босилмағон бир даврда 6 дан 9 ға кўчиш тугул шу 6 нинг ўзин сақлаб қолиш катта муваффақийат эди.

Мана шунинг учун-да 1926 нчи йилғача 9 чўзғи устида оғиз очғучилар жуда оз кўринди, тўғриси, бу масала устида ортиқча бош котирилмади.

1926 нчи йил феврал ойида Озарбайжонда чақирилғон туркологлар қурултойи йанги алифбе масаласи тўғрисида қарорлар қабул этди ва бу алифбени барча турк жумҳурийатларида қабул этишни орзу қилинди. Шундан сўнг бизнинг Ўзбекистонда ҳам бу тўғрида жиддий ташаббуслар бошланди.Энг сўнг Узнаркўмпрўснинг ҳаракати билан мой кенгаши чақирилди.

1926 нчи йил мой ойида Самарқанда йанги алифбенинг бирин-

чи тўнғич кенгаши ўтказилди. Бу кенгашга Ўзбекистоннинг ҳар йоғидан тил-имло билармонлари чақирилди. Кенгаш йанги алифбе лойиҳасини ишлаб чиқиш ила бирга чўзғиларнинг миқдорини ҳам белгилаб кетди.

Мой кенгашининг энг муҳим иши, шубҳасиз, ўзбек тилининг хусусийатин кўзда тутиб, унинг чўзғиларин 6 дан 9 ға миндириши эди. Кенгашнинг кўрсатган чўзғилари қуйидағилар бўлиб, булар ҳалң ҳам ишлатилмакдалар:

1) уст чўзғилар: a,ə =qal, kəl:

2) ўтру чўзғилари – o, ө, y,u qol, qul, køl, kyl;

3) ост чўзғилари: - e, ь, i. Kel, til,qьz.

Йукоридаги 9 чўзғини калин, ингичкаликка бўлганимизда а, ь, ц, о калин сўзларда ишлатилатурғон чўзғилардир: e,i,y,ө,ə ингичка сўзларда истеъмол килинатурғон чўзғилар дейиладир.

Демак, бу йўл билан тилимиздаги сўзларнинг кандай йозилиши тўғрисида бир олий йенгилликлар ишланди, десак йанглишмаймиз. Бугун амалда бунинг фойдаси кўриниб турар экан, ортиқча изоҳ бериб ўтириш, албатта, лозим бўлмайдир.

Лекин... биз қанчалиқ бунинг фойдаси тўғрисида гапирмайлик, йана муҳолифларнинг хужумидан амин бўла олмаймиз. Бу бизга эски тажрибалар билан онгланғон бир нарсадир, чунки 9 чўзғи кўпларга йот нарса эди, айниқса тилимизнинг хусусийатидан йетарлик хабари бўлмағонлар (бунинг ичига баъзи мусташриқ ўртокларни-да кўшамиз), хали 6 чўзғи жанжалидан бош кўтарма-ганлар учун 9 ға кўчиш - «онглашилмаслик» , «чатоклик»дан , уларнинг тиллари билан айтсак «нодонлик» ва бир тўда «нодонлар»нинг иши эди.

Албатта, бу ҳолға баҳо бериш йо мағрурлик, йо аччиқ билаң отилғон тошдан бўлак нарса эмасдир. Сўзимга далил қилиб профисўр Поливанифнинг 28 нчи йил . 22 нчи ўктабр тарихли 244 нчи сонли «Правда Востока» газетасида «Невозможно молчать» сарлавҳасиң остида босилғон мақоласини кўрсатсам бўладир. Бунда Поливаниф ўрток алла кайдан туриб мушт кўтарадир, ўз фикрига карши чикканларни «нодон» деб сўкадир, ўзининг чидай олмағонин йукоридағиң сарлавҳа билан билдирадир.

Узоқ йиллар Ўзбекистонда бўлдингиз, ўзбекнинг тил-имло кенгаши, курултойларининг барчасиға дейарлик катнашдингиз, лекиң

кимсани ўзингизга эргаштира олдингизми? Буни хам куйайлик. 1926 нчи йил, август кенгашида ўзингиз карорға кўл кўтарган холингизда йана шу кенгаш мажлисига катнашғонларни энди «нодонлар» деб сўкишга тутинасиз. Бу йахши эмас. мухтарам пирафисўр!

Агар ўшал вактда йанглишиб карорға кўл кўтариб колғон бўлсангиз. хали хам кайтариб ола биласиз, брок ўз йанглишингизнинг аламини биздан олиш тўғри эмас.Йана шуни хам айтай: сизнинг Тошкент. Самарканд шевалари устидаги текширишингиз ва «олти чўзғили Тошкент шеваси»ни умум ўзбеклар учун ўрток адабий тил равишига киритишга уринишингиз бехуда.Чунки. сизнинг ўйлағонингиз Тошкент шевасида 6 эмас. 9 чўзғи тугал-тўкис бордир.Буни Тошкент тил билармонлари алла качон текшириб билганлар. Аммо Самарканд шевасига келсак. буни сиз «эронлашғон» шева деб йуритасиз. Холбуким. бу эронлашғон шева эмас. балки тўғридан-тўғри форсий тилининг бузилғони бўлиб. унинг ўзбек тилига сира боғланиши йўкдир. Албатта шахар ичида турклардан кўра форсий ирклари кўбрак йашайдирлар. уларнинг бузиб айтган туркий сўзлари ўзбек тили учун туб-негиз бўла олмоғони йанглиғ. шахар тегирасидаги ўзбек уруғлари-да сизнинг даъвоингизга энг кескин карши жавоб бўлиб тушадир.

Кискаси. Тошкент шеваси ўзбекнинг адабий тили рўлин ўйнай олмайдир. Чўзгининг кўпайиши сизга канча оғирлик килса. бунинг учун таажжуб этиш ортикчадир. чунки «кўрмаган йернинг чукури кўб» бўлиши мумкин.

Ўрни келганда йана бир нарса тўғрисида гапирмакчи бўламан. «Аланга» журналининг 12 нчи сонида ўрток Боту «Тил ва имло масаласи устида бир неча сўз» сарлавхаси остида макола йозадир-да. чўзғилар устида сўз очиб. 6 ни йоклаб. 9 ни тайоклаб айтадир: «осори атика жонкуйарлари» учун 9 чўзғини камайтириш масаласи жуда зарбали бўлур».

Бу «таъбир»ни каранг! «осори атика жонкуйарлари» эмиш. Боту ўрток. бу сўзингиз ўзингизга каратилиб айтилмаганми? Тушунингким. осор атикачи? – албатта. сиз! Чунки. сиз алла качон 3 чўзғидан сўнг битган 6 чўзғини йоклаб чикиб турасиз ва уни кўрикламокчи бўласиз. «Осор атика» деган сўзингизнинг луғавий маъноси «эски асарлар» деган.... бўлса. ул вакт 9 чўзғи сизнинг таъбирингизга сира йоношмайдир.

Энди сўзни йана чўзғиларнинг микдори устига кўчираман. Маълумдирким, тилларнинг хусусийати йахши текширилганда 9 чўзғининг хам озлиқ қилғони очик англашиладир. Биз бу кун сўзнинг эшитилишидаги товушларға тўла жавоб берарлик чўзғига эга эмасмиз. Масалан: qara сўзидаги биринчи «а» чўзғиси билан 2-нчи «а» чўзғиси орасида очиқ айирма бўлғони холда бунинг икисинида бир шакл билан йозамиз, ҳолбуки, бундаги товушлар айри-айри бўлиб, биринчиси тўғри «а» ўқилғонда, 2-нчиси kənə дегандаги «ə» билан кара сўзидаги биринчи «а» ўртасида бўлғон бир товушни берадир. Мисоллар: bala dala, ana, ata, ala ва шунинг кабилар.Мана бу товуш учун йанги бир шакл олиш , албатта, лозимдир.

Нак шу биринчи чўзғи деб айтганим «а» дан чўзикрок йана бир товуш бордирким, бунинг учун мутлақ айри бир шакл кабул этиш керакдир. Мисол: tahьr, alьm, dana ва шунинг сингарилар, бунда кўрсатилган сўзлар , шубҳасиз, форсий, арабий сўзлар бўлиб, тўғриси, бизда ишлатилиши лозим бўладурғон чўзғи хам шу ажнабий «а»лар учундир. Ул холда тўғри ўзбек «а» сидан бошқа йана узун «а» шаклини хам қабул қилиш лозимдир.

Бу шакл учун май кенгашида катта (А) кабул этилган бўлса-да, авғуст кенгашида туширилган эди. Менингча буни қайтадан олиш зарур, ул холда уст чўзғиларнинг сони тўрт бўлиб, хозирғи ики шакл йониға йана ики шакл орттириш тегишдир.

Ўтру чўзғилари устида сўз бўлиши мумкин эмас, чунки бу шакллар кабул этилган, барчаси (у, u, ө, о) истеъмолдадир.

Ост чўзғилари, i, ь, е шаклларида бўлиб, булардан i, е ингичка сўзда, йаъни ket, kişi каби сўзларда, ь бўлса калин qьz, qьşlaq каби сўзларда ишлатиладир.Лекин «i» билан «ь» орасида йана бир товуш бордирким, бунинг учун шакл олинмоғондир. У эса «Bilim», дегандаги биринчи бўғинда келган «i» чўзғисидир. Бунда келган «i» мутлак «lim» бўғинида келган чўзғиға ўхшамайдир. Унда чўзғи кискағина lim йохуд tilim деб l, t ҳарфлари остиға киска чўзилғон холда, Bilim деганда «В» ундан ортикрок чўзиладир.Йолғиз Bilim сўзни мисолға олмасдан мисоллар келтириш мумкиндир: ilgək, ilm ва бошкалар.

Бу ҳолда тилимиздаги чўзғилар сони 12 (ўн ики) бўладир. Бунинг йониға узин ўтру билан узин остин, йаъни suv дегандаги «uv»билан

«sъjla» дегандаги «ъj» чўзғиларини кўшсак. чўзғимиз 14 бўладир. Фақат бу биздаги узин чўзғиларни чўзғи деб аташ ихтилофли бўлгонидан. буларни чўзғилар каторига киритиш бўлмайдир.

Шу билан чўзғилар устидаги сўзни тугатиб. «лаб оҳанги» устида фикр йуритмакчи бўламан.

* * *

Элбек

Тил, атама ва имло баҳслари

Тил имломиз устида

Лаб оҳанги

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 30 йанвар, 24-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

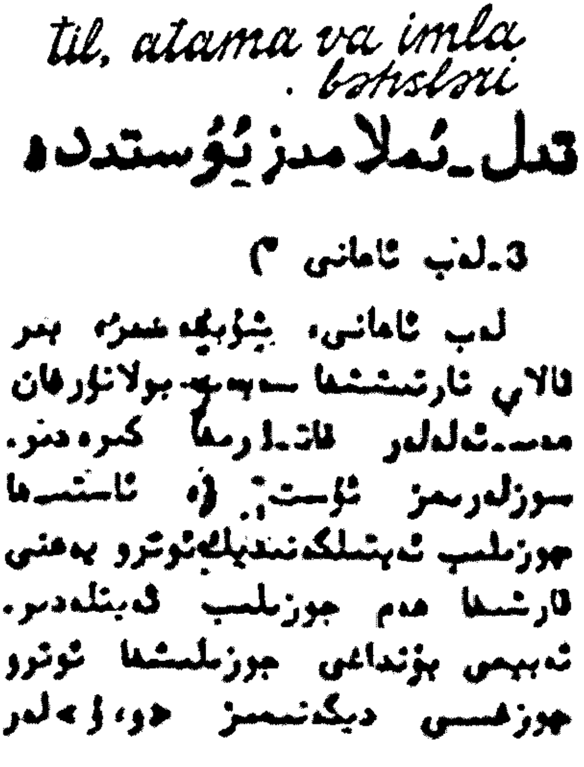

باشلىغا سەۋەب بولسا، بۇنىڭ
ئەسىرى بىلەن «لەيلى ئامانى»
دىگەن بىر مەسىلە يۈزەگە چىقادىر.

تۈرك تىللىرىدىن. مىنىڭ بىلـ-
گىنىمچە، چەغاتاي شىۋىسىنى (ئاھىنىغا
ئوسمانلى تۈركچىسى) ئەمدە شىمالى
شىۋىلەرىدىن ساناغان قىرغىز
لەھجىسى لەيلى ئاھەڭىنى ساقلىغان
تىللىرىدىن سانالادىلار. ئەمدىكىدە
قىرغىز تىلى بىلەن تاتىش كىشىلەر
بۇنىڭ يەنى لەيلى ئامانىنىڭ يۈز
پىرسەنت ئارتىمىنى ئىشتىراك ئېتە-
دىلەر. ئوسمانلى، قازان تاتار-
لىرىنىڭ شىۋىلىرى گەرچە قىرغىز
تىلىگە كىچىك بولسىدا ئىشتىرلىك
دەرىجىدە لەيلى ئاھەڭىنى ساقلىغانلار.

مايدىر بۇندا سوزلەر كۆپىنچە
ئۈست ۋە ئاستىدا جۇزىلادىر.
ئوترو- ئارشىدا جۇزىلغان سوزلەر
ئوترو جۇزىسىنى قاتات بېرىنچى
ھىجادا ساقلاپ، قالغان ھىجالاردا
ئاستىدا قاراپ جۇزىلادىر ۋە ئوترو
جۇزىسى ئاست جۇزىسىدا

ئەيلەندۇر.

بۈگۈن لەب ئاھاڭىنى، قىرغىز، ئوسمانلى تۈركلەرى ياكى يۈز پىرسەنت بولماسا ھەم، تۆرتا دەرەجەدە ساقلاش كېرەك دېگەن ئاتىم ۋە قاراش بىزدە كۆپەيەن يېرى سىزىكلىب كېلىۋاتىدۇر. لېكىن بۇ قاراش، ھېچقانداق ئىلمىي بوش بولماسدىن، مانىتىن باشدان يوقۇنلى كېلىشىگەن ئەرسەدۇر. لەب ئاھاڭى بولسا، يا يۈز پىرسەنت (قىرغىزلاردەكى كەبى) ساقلانماغى، يا بولماسا يوقۇنلى تاشلانماغى لازىمدۇر. يەس، شۇنىڭ قاراشىنچە مىزدا بىزگە يا يۈز پىرسەنت ساقلاش، يا يوقۇنلاي تاشلاشدان باشقا ھىلاج يوقدۇر.

تىلىمىزنىڭ خۇسۇسىياتىنى تېكشىرگەنىمىزدە بىزگە شۇنىڭى بەلگىلى تۇرمىش ھەم ئىلمى ھەمدە مىللىيلىق ياقدان لازىم بولۇب قالادۇر.

چۈنكى بىزدە قىرغىزلاردەكى ياكلىغ سۆزنىڭ باش ھىجاسى

ئوتتۇزلى بولسا، ئۇنىڭ ئاخىرىغا
ئوتتۇزلى بولۇپ كېلىشى سىرە
كۆرۈنمەيدۇ. مەسىلەن، مىسال
ئۈچۈن بىر جۈملە كەلتۈرىمىز.

قىرغىزلار خورەنلىرىنى خۇدۇمنىڭ
تاپارىغى ياسالغان» دىگەن سۆزنى
خورەنتۇردۇ قودۇمنىڭ تۇپۇرۇق
جاسالغان» دىپ سۆزلەرنىڭ باشىدان
ئاخىرىغا ئوترو بىلەن تولدۇرۇپ
ئېيتىدىلەر ۋە باش ھىجادىكى
جوزغىدا قالغان ھىجالاردىكى
غىلارنى تاپىق تۇتىدىلار.
ئەمدى ئوسمانلى تۈركلىرىنى
ئالساق، ئۇلار ھەم، قىرغىزلاردا-
ھداي بولمىسىدا، بۇنى ياخشىغىنا
كۆزدە تۇتا ۋە ئىشلىتىدىلەر. بۇنىڭ
ئۈچۈن يەھيا كەمالنىڭ قوبىدىكى
مىسرالىرىنى ئوقۇيمىز:

(ئەينەن)

لب ھىلال صوندوك ئيله بيرجام
كه يېغىرىلمىش تراب كربلادان.
يوللاردا قالان گوزلرىمىك نوربنى
بوردوم،

كېيىن لو ئاشلىدىن دېيە روزكارلارا
سۈردۈم.

كۆرەمسىزكى، بۇنداقى «سۈندۈك» «يۇغۇرۇلمۇش»، «يۈرۈدۈم» ۋە «سۈردۈم» سۆزلىرىنىڭ ھەرقايسى مىساللارى ئوتتۇرولى كېلىكەندىن، سوركىنى مىساللار ھەم ئوتتۇرولى كېلىمىش ۋە ئالدىنقىسىدا بويسۇندۇرۇلمىشدۇر.

ئەندى كۆرەيلىكچى، قانى بىزنىڭ تىلىمىزدە ھەم شۇنداي بىر خۇسۇسىيات ئاپلارمى - يوقمى؟ مېنىڭچە بۇنداي خۇسۇسىيات تىلى-مىزدە سىرە يوق. بىز ھېچ ۋاقىت «سۈردۈم»، «سۈندۈك» دېب ئەيتە ئالماغانمىز كەبى، «سۈرۈتلۈرنى» دېب ھەم سۆزلەي ئالمايمىز. ھەتتا بۇنى ئەيتمىش ئەمەس، ئەيتىدىرىش-دە قىيىنلىدۇ ز بۇلارنى: «سۈر-دۈم»، «سۈندۈك» ۋە «سۈرەتلەرنى» رەۋىشىدە ئەيتەمىز ۋە شۇنداي يازامىز. باشقاچا ئەيتە ئالمايمىزا

ئۆزبېك تىلىدە ئوتتۇرو جۇزلە-

سىزنىڭ بىرىنچى ھەمبادان سولۇق ئۆتۈپ قالىشى توغرىسىدا خاتىرجەمى مەھەللى شېئىرلار ئاچىق تانسىق بولا ئالادىرلار. شۇنداق بولسا-دا مېنىڭ بۇندا ئىككى ئەسىرلەردىن ھەم بىر قانچا مىسال كەلتۈرۈپ ئۆتمەكچى ئارتۇقچىلىق قىلماس دەپ ئويلادىم. قۇيىداغى مىساللاردا بىزنىڭ قىلغان دەئۋامىزنىڭ يالىن كۆمەكچىلىرىنى ئېچىق كۆرە ئالاسىز.

1- لۇتفى دىۋانىنىڭ ئەسكى بىر نۇسخىسىدان: (ئۆزبېكچە)

ايچسن دلبر لبلارن
ايل كورگنين آنتا لبر لبلارن

2- شەيبانىخان داستانىدىن:

(ئۆزبېكچە)

يانگىز ئادام كورۈپ قورقىب كېتەر
مرت كىشى يۈزىنگىدى كىرىشىن لىتىر
قىرىق يازى بىزىل گىزلىدى ئاتىشى
بىلان ئەنگەل بىرلىكىن شاھىر بىلىنگەندە
كىمسەپى ئىشىكىن مىنى سەۋرىسىنى
ئابىر ئوتلارى دەپ قويىدى قورىسىدى
شول دەبىرگەن مىنى ئوتكەزمەسەگىنىر
قانزىسىن سەپەرگى ئوكىز تىنىگلىگى

بۇندا كۆرسىتىلگەن مىساللار-
داغى، «ئوتتىز»، «ئوتتىرىسى»، «كۆل-
دى»، «كۆپىپ»، «كۈلكىن» سۆز-
لەرىدە ئوتتۇرۇ باش ھەجادا كېلىپ،
قالغانلىرىدا ئىلىت ھەجاغا ئەيلەن-
گەنلەر. بۇلار: ئوتتۇز، ئوتتۇرەسى،
كۆلدۈ، كۆپۈپ، كۈلكۈن» رەۋىشىدە
يازىلماغانلار. ھالبۇكى مېنىڭ بۇنداغى
مىساللارىم خالق ئاغزىدان ئۆزىچە
كۆچىرىلگەن داستاندان ئالىنادىر.
بۇ ھەم، ئەلبەتتە، بىزدە لەب ئاھا-

ڭىنىڭ بىرىنچى ھەجادان باشقاسىغا
ئۆتمەسلىكىنى كۆرسەتەدىر.
قىسقاسىنى ئېيتكەندە، ئۆزبېك
تىلىدە لەب ئاھاڭى يوقدىر. بولسا
ھەم بىرىنچى ھەجادان 2 ىنچىسىگە
ئۆتمەيدىر. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزگە-
ھەر بىر سۆزنى، بىرىنچى ھەجاسى
ئوتترولى بولغاندا، ئاستىغا مايىل قىلىپ
«و - ۆ» ھەرپلەرىنى «ە - ى» گە
ئەيلەندىرىپ ئوقىماقدان باشقا چارە
يوقدىر. بۇنداي قىلغانىمىزدا، بىرىن-
چىدەن، تىل قائىدەسىدان بىر قائىدا

كەمكەن بولىدۇ، ئىنچىدىن، يېزىش ئىشىدە بىر تەپسىنچىلىكتىن قۇتۇلۇپ، ئىش ئەنچە قولايلاشقان بولىدۇ.

مېنىڭ بۇ نەرسىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ لەپ ئاھانى مەسىلىسىنى (ئەلبەتتە بىرىنچى مىسالدىن سۆز) ئوتتۇرا بىلەن باغلاشتىن، بەلكى ئاست جۈزئىدا ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ھەل قىلىشنى تەپ كۆرىمەن. ئۇ ھالدا: «سىز كۆرگەن تۈلكىنى تۈرمۈن ئۆلتۈرۈپ قويدۇ» دەپ ئارالىقتا يېزىپ ئولتۇرماستىن، يا توغرىدىن - توغرى يۈز بەرسەت قىلىپ قىسقىلاردا بولغانداي: «سىز كۆرگەن تۈلكىنى تۈرمۈن ئۆلتۈرۈپ قويدۇ» دەپ ئېيتىش؛ يا پۈتۈنلەي بو يولدىن قايتىش، بۇنىڭدىن باشقا ئىلاج يوقتۇر.

بىزنىڭ پىكرىمىزچە بولغانداشۇ جۈملىنى قائىدىسىچە يېزىشقا توغرى كېلىدۇر: «سىز كۆرگەن تۈلكىنى تۈرمىن ئۆلتۈرۈپ قويدى».

مەتن بۇ، ئەلبەتتە، يۇقارىدىكىدىن مىڭ مەرتە يېنىكىل ۋە شېرىنەمزىكە ئۇيغۇندۇر.

نە ئىسە شۇ مەسىلىنىڭ كېيىن-
كەشدە ئۈزۈل-كېسىل بېشىلىشى
كېرەك. مېنىڭچە، ب-ۇزنىڭ ئۈچۈن
بىردىن بىر يول-جىپىن لامانىي»
دېگەن مەسىلىنى، بۇ ئىش ھەججادا
قالدىرغان ھالدا، قالغان ھەجالاردا
ھەم باردېكەن دەئۇزەردىن ھۆرتىنلاي
قول تارتىش ۋە ئۇلاردىن كېيىنىڭ
توغرى بولىر ھەمدە تىل قائىدا-
سىنىڭ يانا ھەم تولۇكمىللىنىشكە يول
ئاچىلغان بولىر.
بەئزى ئورتاقلارنىڭ سوزىچە
مەسىلىنى بونداي قويۇش-لەتاتار-
لارغا ئېركىنلىك» بولىر ئىمىش. بۇ
تۆھمەت سوز ئۈستىدە ئۇزاق توختا-
ماقچى بولماسام-دا لېكىن ھازىرقى
ۋەزىيەتتە، ئاينىقسا چېرزىلار مە-
سىلىسى ھەم-دە سىنكىرمونىزم
ئۈستىدە تارتىشلار كىتە ي-اتقان
ۋاقىتدا بۇ مەسىلىنى ئاز بولسا-دا
ئايدىنلاتىپ ئۆتۈش فايدادىن خالى
بولماسا كېرەك.
ئۆزىمىزنىڭ بىر ئىل ئەرز
ئەدەبىي تىلى قائىدەسىنى چىقاردىن

ئەمەس، ئوز تىلىدەن، ئۆز ئەلىدەن ئىزلەيدىر ۋە شۇنىڭ تەمەل تاشى ئوستىگە بىنا قۇرادىر.

ئۇسۇلدە ئەركىنلىك باشقا گەپ. لېكىن قائىدادا تىلنىڭ خۇسۇسىياتىن ئايرىم تېكشىرىب چىقىشدان ئالدىن، بىر ئىش قىلىش مۇمكىن ئەمەسدىر:

بۇگۇن ئوزبېك ئەدەبىي تىلى قائىداسى دە ئۇ قىل ئوزبېك تىلى تېكشىرىگە قۇرىلمىشدىر. ئەگەر قائىدا ۋە يا بەئزى سۆزلەردە بۇ ئىككى تىلدە بىر - بىرىگە ئوخشاشلىقلار كۆرىنەر ۋە تاپىلار ئىكەن، بۇ، بىر - بىرىگە ئەركىنلىكدەن ئەمەس، بەلكىم بۇ تىللەرنىڭ ئەسلىدە بىر تامىردان ئىكەنىن كۆرسەتەدىر.

تىلىمىز ئوسمەكدە! ئونىڭ ئۆ- سىدىگى تېكشىرىشلەر كۈندەن-كۈن توپلان ئوزبېك تىلىدەگى بارچا سۆزلەر شۇل قائىدا ئاستىدا ئالىنسىن.

3- ئىستىسنا تىل قائىداسىدا ئوزباشىمچالىق كېلتىرگەنىدەن، ھېچ قانداي سۆز شۇ سېنگەرمونىزم قا- ئىداسىدان چېتدە قالماسىن.

4- جۈزئىلارنىڭ ھازىرقى 9
شەكلدە قالىشى تىلىمىزدەگى بارلىق
ئاۋىشلارغا جاۋاب بېرە ئالماغانىدان،
يالغا 3 جۈزئى ئالىنىسىن.

5- لەب ئالانى ئوزىنىڭ تىلىدە،
ئاتات بىرىنچى ھىجادا غىنا بولىپ
2 ىنچى ھىجادا تۆشىپ قالىشىنى
كوزدە تۇتىپ، بۇنى ئىملا قائىدا-
سىدان بۆتىنلاي چىقارىلسىن.

6- تىلىمىزنىڭ بايىشى يولىدا
گورىلمەكدە بولغان تەدبىرلەرنى
كوزدە تۇتىپ، بۇ توغرىدا چاقىرىل-
مالىدا بولغان كەنگەش قائىدالار-
نىڭ ھاراسىن كوزىسىن:

ا) ھەربىل بىردەفعە ئاتات تىل
ۋە ئاتامالار توغرىسىدا تىل بىلەر-
مىنلەر كەنگەشى چاقىرىلسىن.

ب) بۇ كۆنكەچە ئىملا - تىل،
ئىستىلاح توغرىسىدا يازىلغان ماتە-
رىيال ۋە قۇرىلتاي قارارلارى توپ-
لانىپ باستىرىلسىن.

ج) كەنگەشتە قابول قىلىنغان
ئىملا قائىداسى مەعلۇم ۋاقتىغا

ئۆزگەرتىلمەيدۇ.

د) تىل-يېزىق مەسىلىسىگە ئالاقىدار دەرسلەردە ئەھمىيەت بې- رىلىدۇ. ئانا تىل بابىدا جەددىي تىللەر پايدىلىنىپ ئىشلىتىلىشىنىڭ بۇ توغرىسىدىكى رولى كۆرسىتىلىدۇ.

ھ) مەدەنىيلىك ماتېرىياللاردا بۇ ھەقتە قوزغاتقۇچىلار، ئىبرەتلەر بولۇپ قالسا ئۇلارغا يارا كۆرسىتىلىدۇ. ھەلالى بولسا شۇلاردا يېڭى سۆزلەر يازىلا بېرىلىدۇ.

7- بۇ كېڭەش ئېھتىمالى بولا- تۇرغان ئىملا كېڭەشلىك مۇددەت ۋە ۋاقىتنى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ.

8- گېزىت، ژۇرناللار، ئايرىقسا دەرسلىكلەر كېڭەش قارارىدىن سوڭ توختاۋسىز رەۋىشتە يېڭى ئىملاغا يۈز بۇرىيەنت كۆچىدۇ.

9- ئىملا قائىدىلىرى، ئايرىقسا مەھكەمە ئىشچىلىرى ئۈچۈن يېنىكل ئۆركەتۈرگەن ئىملا لۇغەتلىرى تۈ- زىلىپ باستۇرۇلىدۇ.

10. خەلق ئەدەبىياتى، لۇغەت، ئاتالما ۋە ئىملا توغرىسىدىكى ماتې-رىياللارنى بېسىپ بېرىش ئۈچۈن ئايرىم بىر ژۇرنال چىقارىلسۇن، بۇنى ئىلمىي كېڭەشمىزنىڭ پىكىر تارقات-قۇچىسى قىلىپ ئۇنىڭ تەشەببۇسىغا تاپشۇرۇلسۇن.

11. بۇ ژۇرنالدا تۈرلۈك خەلقلەر-نىڭ ئەل ئەدەبىياتى، تىل، ئاتامالارى توغرىسىدا ھەم ماتېرىياللار بېسىلىپ بېرىلسۇن ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۇلار-دىن پايدىلانىشلىرىغا يوللار چىقىرىلسۇن.

12. تۈرك شۇناس ئاۋروپا-ئالىي ئالىملارنىڭ تىللار توغرىسىدىكى مۇھىم ئەسەرلىرىنى ئۆزبېك دۆلەت نەشرىياتى ئارقىلىق بېستىرىلىپ تارقىتىلسۇن.

ئېلىپبە

كېسەلدىن. «ئ» ئېلىپبەنىڭ نىڭ مۇۋاپىق ...ولى بىلەن ياسالغان مەقالىلەرنى ئىزدەيدۇ. باشقا ئورتاقلار ھەم كېڭەش ئالدىدا ئۆزگىرىشلەرنى بايان قىلىپ بىر ئورايمىز.

Лаб оҳанги, шубҳасиз, бир талай тортишишга сабаб бўлатурғон масъалалар қаторига кирадур. Сўзларимиз уст ва остига чўзилиб айтилганидек ўтру, йаъни қаршига ҳам чўзилиб айтиладур. Табиий, бундоғи чўзилишга ўтру чўзгиси деганимиз «ۇ, ۉ »лар бошлича сабаб бўлиб, бунинг таъсири билан «лаб оҳанги» деган бир масала йузага чиқадур.

Турк тилларидан менинг билганимча, жануб шевалари (айниқса усмонли туркчаси) ҳамда шимолий шевалардан саналгон қирғиз лаҳжаси лаб оҳанини сақлагон тиллардан саналадирлар. Чиндан-да қирғиз тили билан таниш кишилар бунинг, йаъни лаб оҳанининг йуз прасан борлиғини иқрор этадирлар. Усмонли, қисман озарбойжон шевалари гарчи қирғиз тилидаги каби бўлмаса-да айтарлик даражада лаб оҳанини сақлагонлар.

Лекин ўзбек шеваси лаб оҳангидан бутунлай узоқ десак хато қилмаймиз, чунки бу шевада усмонли ва қирғиз шеваларида кўрилган ҳол учрамайдур. Бунда сўзлар кўпинча уст ва остига чўзиладир. Ўтру қаршига чўзулгон сўзлар ўтру чўзгисини фақат биринчи ҳижода сақлаб, қолгон ҳижоларда остига қараб чўзиладир ва ўтру чўзгиси ост чўзгисига айланадур.

Бу кун лаб оҳанини қирғиз, усмонли турклари йанглиғ йуз прасант бўлмаса ҳам, ўрта даражада сақлаш керак деган оқим ва қараш бизда кўбдан бери сургалиб келмакдадир. Лекин бу қараш, илмий йоқдан анча бўш бўлгонидай, мантиқ йоғидан бутунлай келишмаган нарсадир. Лаб оҳанги бўлса, йо йуз пирасант (қирғизлардағи каби) сақланмоғи, йо бўлмаса бутунлай ташлонмоғи лозимдир. Бас, шунга қарагонимизда бизга йо йуз пирасант сақлаш, йо бутунлай ташлашдан бошқа илож йўқдур.

Тилимизнинг хусусийатларини текширганимизда бизга иккинчи йўлни тутиш ҳам илмий, ҳамда мантиқий йоқдан лозим бўлиб, қоладир.

Чунки бизда қирғизлардағи йанглиғ сўзнинг бош ҳижоси ўтрули бўлса, унинг охиригача ўтрули бўлиб келиши сира кўринмайдир. Масалан, мисол учун бир жумла келтирамиз. Қирғизлар «суратларни худўжник Топориф йасағон» деган сўзни «суруттурду кудужнук Тупуруф жасаған» деб сўзларнинг бошдан охиригача ўтру билан

тўлдириб айтадирлар ва бош хижосидаги чўзгига колгон хижолардаги чўзгиларни тобеъ тутадирлар.

Энди усмонли туркларни олсок, улар хам, киргизлардагидай бўлмасада, буни йахшигина кўзда тута ва ишлатадилар. Бунинг учун Йахйо Камолнинг куйидаги мисраларини ўкуймиз.

(Айнан)

Лаб ишока сўндунг ўйла бир жом ки йўгрулмуш тароб карбалодан.

Йўлларда колан гўзларимнинг нурини йурдум.

Кимдир у наслдир дейа рўзгарлара сўрдум.

Кўрасизми, бундаги «сўндунг», «йўгрулмуш», «йурдум» ва «сўрдум» сўзларининг биринчи хижолари ўтрули келганидан, сўнгги хижолар хам ўтрули келмиш ва олдингисига бўйсиндирилмишдир.

Энди кўрайликчи, кани бизнинг тилимизда хам шундай бир хусусийат топиларми – йўкми? Менингча бундай хусусийат тилимизда сира йўк. Биз хеч вакт «сўрдум», «сўндунг» деб айта олмаганимиз каби, «сурутлурну» деб хам сўзлай олмаймиз. *Хатто буни айтиш эмас, айтдириш-да* кийиндир. Биз буларни: «сўрдим», «сўндинг» ва «суратларни» равишида айтамиз ва шундай йозамиз. Бошкача айта олмаймиз.

Ўзбек тилида ўтру чўзгисининг биринчи хижодан сўнг тушиб колиши тўгрисида хозирги махаллий шевалар очик оник бўла оладирлар. Шундай бўлса-да мен бунда эски асарлардан хам бир канча мисол келтириб ўтмакни ортикчалик килмас деб ўйладим. Куйидаги мисолларда бизнинг килгон даъвомизнинг йакин кўмакчиларини очик кўра оласиз.

1. Лутфий девонининг эски бир нусхасидан: (ўзича)

Ичсин дилпазр килгон,
Эл кўнглин анга асир килгон.

2. Шайбонийхон достонидан: (ўзича)

Йолгиз одам куйиб ўртаниб кетар.
Март киши душманди кўзидан отар.
Кизди ўзи кизил гулди нахшиди.
Боплаб айтган Пўлкан шоир бахшиди.
Кемачи эшиткин мени сўзимди
Ойу ўлтурай деб кўйди ўзимди.
Шул айридан мени ўтказмасанглар
Тош минан синдирай ўттиз тишингди.

Бунда кўрсатилган мисоллардаги «ўттиз», «ўлтирай», «гулди», «куйиб», «кўнглин» сўзларида ўтру бош хижода келиб, колғонларида ост хижоға айланганлар. Булар: «ўттуз, ўлтурай, гулду, куйуб, кўнглун» равишида йозилмағонлар. Ҳолбуким, менинг бундаги мисолларим халк оғзидан ўзича кўчирилган достондан олинадир. Бу ҳам, албатта, бизда лаб оҳанининг биринчи хижодан бошкасиға ўтмаслигини кўрсатадир.

Кискасини айтганда, ўзбек тилида лаб оҳани йўкдур. Бўлса ҳам биринчи хижодан иккинчисига ўтмайдур. Шунинг учун бизга хар бир сўзни, биринчи хижоси ўтрули бўлғонда, остиға мойил килиб «ў-у» чўзғиларин «ی - ~» га айлантириб ўкимокдан бошка илож йўкдур. Бундай килғонимизда, биринчидан, тил коидасидан бир коида камайган бўладир. 2нчидан, йозиш ишида бир кийинчиликдан кутилиб, иш анча кулайлашғон бўладир.

Мен шу нарсаларни кўзда тутиб лаб оҳанги масъаласини (албатта, биринчи хижодан сўнг) ўтру билан боғламасдан, балки ост чўзғиға айлантириб хал килишни эп кўраман. Ул холда: «сиз кўрган тулкуни Турғун ўлдуруб кўйду» деб ораликда йозиб ўлтурмасдан, йо тўғридан-тўғри йуз прасант килиб кирғизларда бўлғондай «сиз кўргун тулкуну Тургун ўлдуруб кўйду» деб айтиш: йо бутинлай бу йўлдан кайтиш, бундан бошка илож йўкдир.

Бизнинг фикримизча бўлғонда шу жумлани куйидағича йозишға тўғри келадир: «сиз кўрган тулкини Турғин ўлдириб кўйди».

Мана бу, албатта, йукоридағидан минг марта йенгил ва шевамизга уйғиндир.

На эса шу масъаланинг кенгашда узил-кесил йешилиши керак. Менингча, бунинг учун бирдан-бир йўл – «лаб оҳанги» деган масъалани бош хижода колдирғон холда, колғон хижоларда хам бор деган даъводан бутинлай кўл тортиш ва ундан кечиш энг тўғри йўл бўлур хамда тил коидасининг йана хам тугалланишига йўл очилғон бўлур.

Баъзи ўртокларнинг сўзича, масъалани бундай кўйиш – «татарларға эргашиш» бўлар эмиш. Бу тубсиз сўз устида узок тўхталмокчи бўлмасам-да, лекин ҳозирги вазийатда, айникса чўзғилар масъаласи ҳамда сингармонизм устида тортишишлар кетайоткон вактда бу масъалани оз бўлса-да ойдинлатиб ўтиш фойдадан ҳоли бўлмаса керак.

Шубҳасизки, бир эл ўз адабий тили коидасини четдан эмас, ўз

тилидан, ўз элидан излайдир ва шунинг тамал тоши устига бино қурадур.

Усулда эргашиш у бошка гап. Лекин коидада тилнинг хусусийатини ойрим текшириб чиқмасдан олдин бир иш қилиш мумкин эмасдир. Бутун ўзбек адабий тили коидаси нукул ўзбек тили негизига курилишидир. Агар қоида ва йо баъзи сўзларда бу икки тилда бир-бирига ўхшашликлар кўринар ва топилар экан, бу бир-бирига эргашишдан эмас, балким бу тилларнинг аслида бир томирдан эканин кўрсатадир. Тилимиз ўсмакда; унинг устидаги текширишлар *кундан-кун кенгаймакдадир. Ойникса, сингармонизм қоидасининг* йуз прасент амалга ошиши, атама ва луғатларнинг нукул халк орасидан топилиши натижасида йолғиз татарча билан эмас, хатто бутун турк халкларининг тиллари билан табиий равишда йакинлашмоқ мумкин бир ишдир. Бунда бахс очиб турғон лаб оханги масъаласи хам нақ шундай, йаъни табиий равишда турк тилларидан бириси билан йакинлашар экан, бу, татарға эргашишдан келиб чикмайдир. Лекин биз бунда истар лаб охани, истар сингармўнизм масъаласи устида бош қотириб турар эканимиз, масъалани «энди битди» деб ҳам айтмаймиз. Кундан-кун ишни илгари суриб уни бир йокли қилишға уринамиз.Менинг бунда сўзлаганларим туб масъалаларнинг устини кўлимдан келганча очиб ўтиш эди. йукоридаги сўзларим билан масъала бир кадар онглашилғон ва эндиги тортишилатурғон масъалаларга йўл очилғондир деб ўйлайман. Энди бошка ўртоқларнинг, айникса, бу масъаланинг ўз кишиларининг чиқишини кутамиз. Қолғон фикрларимизни ҳам шул вакт айтармиз. Ҳозирча менинг таклифларим шулар:

1. Сингармонизм ўзбек адабий тилининг туб коидаси деб қабул қилинсин.

2. Имлодаги ўзбошимчаликни тугал йўқотиш учун, энг кескин илож сингармонизмни йуз пирасант амалга оширишдир – шунинг учун ўзбек тилидаги барча сўзлар шул қоиданинг остиға олинсин.

3. Истисно тил қоидасиға ўзбошимчалик келтирганидан, хеч қандай сўз шу сингармонизм коидасидан четда колмасин.

4. Чўзғиларнинг ҳозирги 9 шаклда қолиши тилимиздаги борлик товишларға жавоб бера олмағондан йана 3 чўзғи олинсин.

5. Лаб оханги ўзбек тилида, факат биринчи хижодағина бўлиб,

2нчи ҳижода тушиб қолишини кўзда тутиб, буни имло қоидасидан бутунлай чиқарилсин.

6. илимизнинг бойиши йўлида кўрилмакда бўлғон тадбирларни кўзда тутиб, бу тўғрида чақирилмоқда бўлғон кенгаш қуйидагиларнинг чорасини кўрсин:

а) ҳар йил бир дафъа фақат тил ва атамалар тўғрисида тил билармонлар кенгаши чақирилсин;

б) бу кунгача имло – тил, истилоҳ тўғрисида йозилғон материал ва қурултой қарорлари тўпланиб бостирилсин;

ж) кенгашда қабул қилинғон имло қоидаси маълум вақтғача ўзгартирилмасин;

д) тил-истилоҳ масъаласига ортиқ даражада аҳамийат берилсин, атамалар бобида жиддий ишлар бошланиб, қишлоқларнинг бу тўғрисида роли кўзда тутилсин;

х) маҳаллий матбуотларда бу ҳақда кўзғатқичлар, ундовлар бўлиб туришига чора кўрилсин. Иложи бўлса, шуларда йанги йозила борилсин.

7. Бу кенгаш эндиги бўлатурғон имло кенгашининг муддат ва вақтини кўрсатиб ўтсин.

8. Газета, журналлар, айниқса, дарсликлар кенгаш қароридан сўнг тўқтовсиз равишда йанги имлоға йуз прасент кўчсин.

9. Имло қоидалари, айниқса, ишчилар учун йенгил ўргататурғон имло луғатлари тузилиб борилсин.

10. Халқ адабийоти, луғат, атама ва имло тўғрисидағи материалларни босиб бориш учун айрим бир журнал чиқарилсин, буни «билим кенгаши»нинг фикр тарқатувчиси қилиб, унинг ташаббусига топширилсин.

11. Бу журналда турли халқларнинг эл адабиёти, тил, атамалари тўғрисида ҳам материаллар босилиб борилсин ва ўқуғучиларнинг булардан фойдаланишлариға йўллар чизилсин.

12. Туркшунос овруполи олимларнинг тиллар тўғрисидағи муҳим асарларин ўзбек давлат нашрийоти орқали бостирилиб тарқатилсин.

Элбек.

Идорадан: Элбекнинг мубоҳаса йўли билан босилғон мақолалари тугади, бошка ўртоклар ҳам кенгаш олдидан ўз фикрларини йуборсинлар деб сўраймиз.

* * *

Й.Йўлдош

Тил, атама ва имло бахслари

Имло ва йозувимзни соддалаштириш теварагида

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 6 феврал, 30-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

til, atama va imla bəhsləri

«قىزىل ئۇزبېكىستان» گەزېتەسى تىل، ئاتاما ۋە ئىملا بەھسلەرىنى داۋام ئېتتىرەدى. بۇ مەسەلەنىڭ مۇتەخەسسىسلەرىنى هەم ئىنچە قىزىقتىرغان كۆرسەتمەكى ئىدارەمىزگە كېلەرنىڭ هەم فىكرلەرى كېلمەكدەدر. بۇ تۇغرىدا تەجرىبە كۆرگەن ۋە مۇتەخەسسىس ئۇرتاقلارنىڭ ئۆز فىكرلەرىنى كېچىكدىرمەي يازىشلارىنى سوراىمىز. بز تۆۋىندا ئۇرتاق ي. يولداشنىڭ مەقالەسىنى ئۆز ئىملاسى بىلەن بېرەمىز.

ئىملا ۋە يازۇۋىمىزنى ساددالاشتىرىش تېۋەرەگىدە

ئىككى ئۈچ يىللاردىن بويان
تىلنى ئۆزلەش هەم مەدەنى-ماعا-
رىف ئىشلەرىمىزنى يۈكسەلتىش
دەۋرىگە كىرىشىشىمىز ئىلەن ئىككى
هەرنىڭ صەرب ئىختىلافى ئۆرنىدا
لاتىن ئالفاسىدا يەڭى ئىملىغىنى
قابۇل ئېتىلىش بىلەن تىل ۋە ئىملامىزدا
دەۋردا دائىر دائىم ئېهتىياج كېلگەن
چاتاق ۋە مۇهىم مەسەلەلەرنى يې-
چىش ئىشى كېڭەيتىلمىشدى.

كېيىنكى يىللاردا باشلانغۇچ ۋە
ئوتتۇرا مەكتەپلەر سېتىنىڭ كېڭىيىشى،
ھەرخىل قۇرسلار ۋە تېخنىكوملارنىڭ
كۆپىيىشى، ئومۇمەن ئېيتقاندا، مە-
دەنى ئۆسۈشىدە ئاشلىنىش قەدەملار
يەن ئىلگىرىلىشىمىز تىل ۋە ئىملا
مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنى كۈندەلىك
قىلىپ قويدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن تىل، ئاتاما ۋە
ئىملا مەسىلىلەرنى ئەتراپلىقچا مۇ-
ھاكىمە قىلىش ۋە بۇ توغرىدا ئاسا-
لىق يول-يورۇقلار قالدۇرۇش ئۈچۈن
مارت ئايىدا تىل - ئىملا كونفېرېن-
سىيەسى، چاقىرىلماقچى ئىكەنتە، بۇ
كونفېرېنسىيە تىل-ئىملا مەسىلىسىدە
ئەبەدى ئۆزگەرمەس بىر قانۇن
ئىشلەپ قالدۇرماسا ھەم، تىلىمىز-
نىڭ ئىشلىنىشى، بىرلەشكەن ئىملا
تۈزۈش يولىدا ئاساسلىق يوللار
قالدۇرسا كېرەك.

بۇندىن بىر مۇنچە ۋاقىت ئىلگە-
رىدىك ئىملا كونفېرېنسىيەسى
چاقىرىلماقچى دېگەن ئاۋازلار بولۇپ،

شۇ مۇناسابات بىلەن بىر ـ ئىككى
ئورتاقلار ئىلمىيدان ماتبۇئاتتا تىل
ـئىملا مەسىلىسىگە ئائىت بىر نەچچە
مەسىلەلەر قوزغالغان ئىدى. بۇ ماقالا
ھەم ئوشا مۇزاكىرەلەر مۇناسەبەتى
بىلەن يازىلغان ئىدى. بۇ ماقالا بىر
مۇنچا ۋاقىت ئىلگىرىرەك يازىلغان
بولسا ھەم، ھازىرقى قوزغا-
تىلماقتا بولغان مەسىلەلەرگە داخىلى
بار بولغانى ئۈچۈن مايدانغا چىقار-
ماقچى بولدۇق.

بۇ يەردە شۇنى ھەم ئەيتىپ
ئۆتۈش كېرەككى، ئۆزىمىز چەندىكەم
لىسانىياتچى بولمىساق ھەم بەزى بىر
تەجرىبىلەرىمىزنى يولداشلار بىلەن
ئورتـا قىلىشىشدان، كەڭىر نىسبە
ئالدىدا قوزغالغان مۇزاكىرەلەرگە
قاتنىلىشىشدان تەپ تارتمادۇق.

سىنگارمونىزىم مەسەلەسى

ھازىرغا قادار ماتبۇئاتتا قوز-
غالغان مەسىلەلەرنىڭ ئاساسىي ھەم
تىل ـ ئىملا جانا تىللارنى ھەل قى-
لىشدا مۇھىم ماسىلالاردان بىرى

سېنگارمونىزىم مەسىلىسى بولغاندا، بىز ھەم دەسلەپ شۇ مەسىلىگە توقتالدۇق.

بىزنىڭ بىلىشىمىزچە ھازىر تىل مەسىلىسى تېۋەرەگىدە ئىزلەنگۈچىلەرمىز بۇ مەسىلىدە ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈنىدىلەر: بىرى-تېمىر قانۇنچىلار، يەعنى تىلىمىزدا ئىشلىتىلمەكتە بولغان سۆزلەرنى 100 پىرسەنت سېنگار-مونىزىم قانۇنىغا بويسۇندۇرماقچى بولغانلار؛ ئىككىنچىسى-ئوتتۇرا سېنگار-مونىزىمچىلار، يەعنى ئۆز سۆزلە-رىمىزنى سېنگارمونىزىم قانۇنىغا بويسۇندۇرسەك ھەم چەت سۆزلىرىنى مۇمكىن قەدەر بويسۇندۇرۇپ، ھۆمۆمەن ئىشلىتىلگەنچە يېزىش كېرەك دېگۈچىلەر. بىز بۇلارنىڭ بىرىنچى-لىرىگە «100 پىرسەنتچىلەر»، ئىككىنچى-لىرىگە «ئىستىسناچىلار» دەپ ئات قويامىز.

بىز بۇ ئىككى گۇرۇھدىن بىرىن-چىسىنى قىسمەن ياقلىساق ھەم ئۇنىڭغا تامام قوشۇلمايمىز، شۇنىڭ سىڭەرى ئىككىنچى گۇرۇھقا ھەم تامامەن قوشۇل-

ماسادا ئۇنى ھەم قىسمەن ئانقىد قىلىپ
كېتەمىز. بىز بىرىنچى گۇرۇھ سىگەرى
سۆزلىرىمىزنى 100 پىرسەنت سىنگەر.
مۇنمۇزىملە شتىرىشنى تسۇقۇن دەپ
ناپىماي، ئىككىنچى گۇرۇھ سىنگەرى
جىت سۆزلەرگە ملندلت پېرىشكە ھەم
قارشىمىز.

بىرىنچى گۇرۇھ ھنملك فىكرىچە
بىز سۆزلىرىمىزنى 100 پىرسەن
سىنگەر مۇنمۇزىملە شتىرە ئالمايمىز.
نېگە دېسەڭىز، بەزى بىر جىت
سۆزلەر باركىم، ئۇلارنى شۇ قانۇندا
بويى سۇندۇرسەك، ئېيتىلىشىدىن
ھەم، مەغىسىدىن ھەم ئۆزاقلاشامىز.
مەسىلەن، ھكامىل، كەمال، مۇبارەك،
كەلام، ئىكرام، كاشانە، ھاكىم» سۆز-
لەرنى ھكەمىل، كەمەل، مۇبەرەك،
كەلەم، ئىكرەم، كەشەنە، ھەكىم»
سۈزۈرەتتە يازىش توغرى كېلمەيدى.
شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنداي سۆزلەرنى
سىنگەرمونمۇزىم قانۇنىدىن خارىج
قىلىش كېرەك. لېكىن بۇ يەردە شۇنى
ھەم ئەيتىپ ئۆتىش كېرەككىم، بىر

نەچچە سۆزنى ئىستىسنا قىلىش بىلەن
تىلدىكى سىنگارمونىزم قانۇنى ئۆ-
زىنىڭ كۈچىنى يوقاتمايدۇ. شۇنىڭ
بىلەن بىرگە بۇ نەرسە بۇزۇن جىھەت
سۆزلەرنى ئىستىسنا قىلىش كېرەك
دېگەن پىكىرنى ھەم كۆرسەتمەيدۇ.
ئەندى بىز ئىستىسناچىلارنىڭ پىك-
رىگە توختايمىز.

«ئىستىسناچىلار» دىن ئو-رتاق
باتۇ 42-نچى سانلى (1927) «قىزىل
ئۆزبېكىستان» داقى ماقالاسىدا «ئىس-
تىسناچىلار» نىڭ پىكرىنى مانا بۇنداي
دېپ تۈشەندۈرىدۇ: «سىنگارمونىزم
ئۆزبېك تىلىنىڭ قانۇنى؛ لېكىن
تېمىر قانۇنى دېيىش يالغىش؛ ئەج-
نەبى سۆزلەرنى مۇمكىن قەدەر
سىنگارمونىزم قائىدىلارىغا بوي
سۇندۇرۇش لازىم. لېكىن ئىستىسنانى
قوبۇل قىلىش كېرەك».

خوپ، بىز ھەم ئورتاق باتۇنىڭ
بۇ سۆزىگە قارشى ئەمەسمىز. بىراق
ھەممىگە قائىدىلەرىدا بىرئاز كەپ بار-
تۇلار «مۇمكىن قەدەر» پەردەسى

ئاستىدا جۇدە كوپ سوزلەرنى، ئەڭ-
كىنچى سوز بىلەن ئەيتكەندە بۇتۇن
جىت سوزلەرنى ھەمايا قىلىپ قال-
ماقچىلار. بۇنى ئىسپات ئۈچۈن يەنە
ئوشا ماقالادان مەنە بۇنداي دېگەن
پىرىنى كوچىرەيمىز: «ئورتاق ئەلەۋى
تامامىدان تەرتىپ ئېتىلگەن لۇغات
كورسەتەدىكى، بۇنداي مۇستەسنا
بولادۇرغان سوزلەر جۇدە كوپ. ئەگەر
بۇلەرنىڭ ھەممىسىگە «ئوزبېك توپ-
پەسىنى» كەيگىزسەك مەسخىرەبازلىق
بولادى».
مەنە شۇنەرسە كورسەتەدىكىم،
ئورتاق باتۇ «مۇمكىن قەدەر» سوزى
ئاستىدا جۇدە كوپ جىت سوزلەرنى
ئەسىرەپ قالماقچى: ئۇلارغا «ئوزبېك
توپپەسى» كىيگىزىشنى خالمايدى.
نېگەدېسەڭىز، «مەسخىرەبازلىق بولار»
ئىمىش. توغرى، ئورتاق باتۇنىڭ
كوزىگە، مېنىڭ كوزىمگە، ھۇمۇمەن
شەھەردەگىلەرنىڭ كوزىگە «مەسخىرە»
بولىپ كورىنەدى، بىراق كوپچىلىك
تەشكىل ئېتكەن ئوزبېك قىشلاقسى
ئۈچۈن، بىرلەشكەن ئىملا تۈزۈش

ئۇچن مەسخرە بولب كورنمەيدى.
يەنە بزنىڭ شۇندان خابارسمز
يوقكم، ئۇ سوزلەرنىڭ كوپچىلىگى
خالق ئاغزدا ئەللە قاچان ئوزبېك
توپپسنى» كېيىب ئالغان.

ئورتاق باتۇ ماقالاسىدا بايان
قىلىنغان ئەلەۋنىڭ لۇغاتىنى كوردىم.
شۇندا ئىستىسنالار باھنى كورسىتكە
ئاشىقدىم. مەنە سىزگە ئىستىسنالار!
ئۇلار 250گە ياقىن سوزلەر. شۇلار-
نىڭ ئاراسىدان مەنە بىرنىچە مسال:

لالە (ھازىرغا ئازار بۇتتىن كە-
تابلارىمىزدا «لالا» يازىلىب كەلدى)،
«ئامېك» (خالقىمىز ھەر جەرلىيق
«ئەمەك» دەيدى). «خانىمەز» («ئانىمىز»
دەپ يازىش مۇمكىن ئەمەسمى؟)،
«ئازەربايجان» (خازىر ھەم ماتبۇئاتدا
«ئازار بايجان» دەپ ئىشلەتەمىز)
«بېكار» («بېكەر» دەپ ئەيتىلەدى)
«ئەنتار» («ئەنتەر» دەپ ئەيتىلەدى)،
«گەدايە» («گەدەي» دەپ ئىشلەتىلە-
دى)، «ئىپتىدا»، «ئىما»، «ئىنانماق»،
«ئىمزا» (بۇ سوزلەر ھەم بوي سۇن-

مەس ئېمەس، بەللى!).
ئەگەر مىسال كۆرسىتىپ بەرسەم، ئورنى يەتمەيدى. شۇ سۆزلەرگە ھەم «ئۆزبېك تويغۇسى» ياراشمايدى دېيىشنىڭ ئۆزى ماسخارابازلىق ئەمەسمى؟..

چەت سۆزلەر توغرىسىداكى بىزنىڭ ئىستىلالارنى كېيىنرەككە قالدۇرامىزدا، بۇ يەردە «فارغانا» گەزىتەسىنىڭ 23-نچى سانىداكى (يەنە شۇ يىلدا) ي. ئاماننىڭ ماقالاسىغا توختايلىق. ئامان ئۆزىنىڭ ماقالاسىنى ياخشى نىيەت بىلەن «بىرلەشكەن ئىملا ئۈچۈن» دەپ باشلىغان بولسا ھەم، ئۇ ماقالا بىرلەشكەن ئىملادان كۆرە، بىرلەشمەگەن ئىملا تۈزۈمىگە كۆپرەك خىزمەت قىلادى.

ي. ئامان ئۆز ماقالاسىدا سىنگارمونىزمچىلەرنى تەنقىد قىلىش ماقسادى بىلەن مەنە بۇندەي دېيدى: «ئۆزبەك تىلىدە ئىشلەتىلمەكدە بولغان ھەر بىر يات سۆزگە ئۆزبەك كىيىمى

كىيگىزلەمەكچى (بۇندە كىيگىزلىگەن
كىيىم ئۇززۇن، كەلتە، كەڭ - تارلىقىغا
قارالماس ئىكەن)» دېيدى. (ئازاپ
چېكمەك ي. ئامان، بۇنى كىيگىز-
مەكچى ئىمەس. خالقنىڭ ئۆزى بىلىپ
بەھەب ئالغان). ي. ئامان ھازىرقى
زاماندا بىزنىڭ تىلىمىزدە ئىشلىتىل-
مەكدە بولغان ھەر بىر يات سۆز
ئۆز كىيىمى بىلەن يۈرىيدۇر دېيتۇر-
غانغا ئوخشايدۇ. لېكىن ئۇ كىشى
خاتا قىلادى. نېمەگە دېگەندە،
«سەۋدا»، «مۇئامەلە»، «دىۋار»،
«بەرابەر» سىگەرى سۆزلەرنىڭ «ساۋدا»،
«مامىلا» ياكى «مەمىلە»، «دىۋال»
ياكى تاشكەنتدە «داۋال»، «بەرەۋەر»
بولۇپ ئۆزبېكنىڭ ـــم چىيدىك
تونىنى كىيىپ ئالغانىنى كۆرگۈسى
كەلمەيدى.

ي. ئامان يۇقاردا، سېنگەرمو-
نىزمچىلار كىيگىزلىگەن كىيىمنىڭ
ئۇززۇن، قىسقالىقىغا قاراماس ئىكەن،
دەپ ئۇلاردان كۈلمەكچى بولسادا،
ئۆزى سەنرلەردىن بىر ئاز پەسدە

مانە بۇ گەپلەرنى كوچۈرەدى: ھېچىملا
تىلگە كىيگىزىلگە تۇرغان كىيىم. بۇ
كىيىم يىرتىمەگەن ھەم بولادى.
(بىرىنىڭ ھەرقلەر ھەرزىمكى. ي.) فەقەت،
دائىم ئىشتە تۈزىتىش كېرەك كەم،
بازى - كوزگە كورىنەدۇرغان
شەكىللەر. بۇنىڭ بىلەن تىل ئۆز-
گەرمەيدىر.» ي. ئاملىن بۇ گەپلەرنى
ئۆزىنىڭ داۋاسىنى ئىسپات قىلىش
ئۈچۈن كۆچۈرگەن بولسا كېرەك،
بىراق بۇ گەپلەرنىڭ ئۆزىنىڭ داۋا-
سىغا خىلاپ ئىكەنلىكىنى ئاڭلاماغان.
ھۆرمەتمان ي. ئاماننىڭ ماقالاسىدا
بىر - بىرىگە قارشى جايلارى كوپ.
مەسىلەن، ماقالاسىنىڭ بىر جايىدا:
«ھازىرقى ۋەقتدە ياكى مەتبۇئات تىلى
بىلەن خەلق تىلى ئورتاسىدا تەفاۋۇت
كەتتە» دېسە، ئۇشانىڭ پەسرەگدە
«بىر سۆزنىڭ ئېيتىلىشى بىلەن يازى-
لىشى ئورتاسىدا ھازىرقى ۋاقتدا
بار بولغان تەفاۋۇت ئۈنچە كەتتە،
قورقۇنچلى ئەمەس» دېيدۇر. بۇ يەردە
ئاماننىڭ نىمە دېمەكچى ئىكەنىنى
تۈشۈنىپ بولمايدى. ئۇ كىنى يە ا

مانبۇعاتنى يازۇۋدان باشقا نەرسە
دېمەكچى، يا يازۇۋنى مانبۇعاتدان
ئاجراتماقچى. ھەر قالاي بىر فىكرى
بار.

بىز بۇ يېردە شۇنى ئەيتىشىمىز
كېرەككى، ھېچ بىر سىنگەرمونىزمچى
يازۇۋ (ПИСМЕННОСТЬ) تامامەن
ئەيتىلىش بىلەن بىرگە كېتەدى
دېمەدى، بۇندان كېيىن دېمەيدى ھەم.
ي. ئامانىڭ ئوشە كۆپدەن كۆچۈر-
گەن كەپلەرىگە سىنگەرمونىزمچىلەر
بۆتۈنلەي قايىل. ئۇلارنىڭ ئاساسى
ھەم (قىسمان بىرنىڭ ھەم) «تىلگە
كېيگەزلگەن كىيىم ياراشماغان ھەم
بولادى» ئېمەسمى؟ «يازۇۋ - كۆزگە
كۆرۈنە تۇرغان. شەكىلدىر. بۇنىڭ
بىلەن تىل ئۆزگەرمەيدىر» دېگەن
ئاساس سىنگەرمونىزمچىلەرگە قانىتداي
ياقا تۇرغان ئاساس ئېمەسمى؟ شۇنىڭ
ئۈچۈن ئۇلارنىڭ «جېت سۆزلەرنى
بىزىب يازساق قوپال بولادى، مە-
خەرە بارلىق بولادى! ھېچ ۋاقتدا بىز
ئوشانداي دېب ئەيتمەيمىز» دېگۈ-
چىلەرگە قارشى: «بىز ئاغزاكىمىز ئاسىمىز،

بۇنداق بىلەن يېزىقىمىز مۇتتەھەد
ئاساس تۈزۈپ بولمايدۇ» دېيىش-
لەرى توغرى بولۇپ چىقمايدىمۇ؟
«ئىستىسناچىلار» چە «خەلق
فىرقە، چارە، سىياسەت، ئالەم، مۇ-
ۋاپىقىق، ئىرادە، سەرمايە، لالە»
لەرى سۆزلىرىنى «خالىق، فىرقا،
چارا، سىياسات، ئالام، مۇۋاپىقاق
ئىرادا، سەرمايە، لالا» شەكلىدە
يازساق ئۇيغۇر تىلىنى كىيىكلەش
مەسىلىسى پەيدا بولىدۇ ئىمىش. نېمەگە،
دېسەڭىز، «بىر ئۇيغۇرچە دەپ ئېيت-
مايمىز، قوشال ئىشلىتىمىزدى» دېيىشىدىلەر.
خوپ، بىز جەھەت سۆزلىرىنى ئۇ
ياققا قويۇپ، ئۆز سۆزلىرىمىزگە ھەم
بىر قارايلىقچۇ. ئۇلار، بىز قانداق
ئەيتسەك شۇنداق يازىلىدىمۇ، ياكى
ئۇلاردا ھەم يېقاردىكى ئەھۋالنى
كۆرەمسىز؟ بۇنىڭ ئۈچۈن قۇيىدا
بىر نەچچە مىساللار كۆرسىتەمەن:

ئەيتىلىشى	يازىلىشى
سەرىغ	سارىغ
ئەرىق	ئارىق

چەقە	چاقا
بەقە	باقا
تەقە	تاقا
ساقە	ساقا
قەرەك	قاراك
قارە	قارا
تەرە	تارا.

مەنە بۇلار كۆرسەتەدىكىم، جەت سۆزلەر ئەمەس، ئۆز سۆزلەرىمىز هەم ئەيتىلىشدە ياشقاچە راق ئەيتىلىب، يازىلىشدا ياشقاچا - قاعىداغا مۇۋافىق يازىلادى. لېكىن، شۇنى هەم ئەيتىش كېرەككىم، بۇ حال هەم كوبرەك شەھەرلەردە كۆرىلەدى. بىز بولسا بۇ خۇسۇسدا شەھەرنى ئەعتىبارغا ئالمادىقدا. كوپچىلىك تەشكىل قىلغان قىشلاق خالقىنى نەزەرگە ئالىب قاعىدا تۆزدىك. شۇنداي بولغاندان كېيىن جەت سۆزلەر توغرىسىدا هەم قىش-لاقنى ئەعتىبارغا ئالىشىمىز لازىم ئەمەسمى؟ بۇ توغرىدا دىستىنا-جىلارىمىز نىمەدېر ئېكەن؟ تەبىعى، ئۇلار شۇ جاۋابنى بېرەدىلەر: «بۇلار ئۆز سۆزلەرىمىز، شۇنىڭ ئۈچىن بىز

بۇلارنى قائىدىغا بويسۇندۇرىمىز.
ئىلگىرىكىلەر بولسا جەھەت سۆزلەر،
شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى رىئايە قىلا-
مىز. ئۇلار جەھەت سۆزلەر بولا بەرسۇن،
يىراق تىلىمىزگە كىرىپ، ئۆزبېكلەر
ئۈچۈن خىزمەت قىلماقتا ئىكەنلەر
ئۇلارنى ھەم مۇمكىن قادار (مېنىڭ

مۇمكىن قادارىم ئىستىسناچىلارىمىنىڭ
مۇمكىن قاداردان ئەمەس) بىزنىڭ
سۆزلەرىمىز قائىداسىغا كىرگىزىش
كېرەك.

شۇنىڭ ئۈچۈن مۇتتەھىد ئىملا
تۈزۈشتە سېنكرونىزم مەسىلىسىگە
ئىستىسناچىلارچە قارىماسدان، فاقات
جەھەت سۆزلەرنىڭ ھەممە مۇمكىن
بولماغانلارىنىلا مۇستەسناغا چىقا-
رىپ باشقالارنى قائىدامىزغا بوي-
سۇندۇرۇشىمىز كېرەك.

جەھەت سۆزلەرنى قايسى خىلدا
ئالامىز؟

ھازىر بىزدە جەھەت سۆزلەرنى ئېلىش
توغرىسىدا ئىككى خىل ئاقىم بار.
بىرىنچى ئاقىم-جەھەت سۆزلەر ئەسلىدە

قانداي ئىشلەتىلگەن بولسا شۇنداي
ئىشلەتىش تەرەفدارلارى. ئىككىنچى
ئاقىم - ئەسلىدە قانداي بولسا ئو-
شانداي ئىشلەتمەسدەن، بەلكى بىزدە
قانداي ئەيتىلسە شۇنداي ئالىش
كېرەك دېگەنلەر.

بىرىنچى ئاقىمنىڭ فىكرىنى كۈز-
دەلەنتىرىش ئۈچۈن بىر نەچچە مىسال
كۆرسەتەمىز:

ئەسلى	بىزدە ئەيتىلىشى
كاممۇنىيست	كەممۇنىس
كاپىتالىيست	كەپىتەلىس
بالشېۋىك	بەلشەۋىك
بەلەند	بەلەت (بەلەنت)
بەست	پەس
كائوپېراتىيف	كەپىرەتىيف
دەرەخت	داراخ

مەنە شۇ مىساللار ئىككىنچى
ئاقىمنىڭ ھەم فىكرىنى كۈزدەلەندۈ-
رىسە كېرەك.

مېن بۇيېردە شۇنى ئەيتمەكچى
بولامانكى، مادامىكى بىز ئىملامىزنى

بىلگىلى ھەم ئاسان بىر ئاساسدا تۈز-
مەكچى ئىكەنمىز، چەت سۆزلەرنى
ئالمىشىدا بىزدە، ئىشلىتىلمەيتۇرغان ئا-
شىپالارنى تاشلاشىمىز كېرەك.
بىزدە ئىشلىتىلمەيتۇرغان، سۆزلەر-
نىڭ ئاخىرىدا بۇزۇتۇرغان ھەرفلەرنى
ئېلىپ تاشلاش لازىم.

ئۇندان باشقا بەزى بىر چەت
سۆزلەر ئۆزىنىڭ ئەسلى شەكلىدە،
يازىلسا قائىدىمىزغا بويسۇنمەيدى.
بۇنداي ھاللاردا بولار قائىدىمىزغا
بويسۇنمەيدى ئىكەن، دەپ قاراپ
ئۇتۇرماستىن خالقىمىزدا ئىشلىتىلىشكە
قاراپ، ئۇشانى ئاساس قىلىپ تۈز-
ۈپ قائىدىگە بويسۇندۇرۇش كېرەك.
مەسىلەن، «مۇئامىلە»، «دېۋار» سۆز-
لەرنى ئالساق، ھازىر ئېيتىلىشلا-
رىدا قائىدىگە ئۇيۇشۇش تېيىن. بىراق
خالقىمىزنىڭ ئاغزىدا ئىشلىتىلىشكە
قاراساق ئۇلارنى «ماملا» ياكى «مە-
مىلە» «دۇزال» ياكى تاشكەنتتە
«داۋال» دەپ ئىشلىتىدىكەن، يازمىدا

ھەم شۇنى ئاساس قىلىپ ئالساق
زەرەر قىلمەيمىز، بەلكى ئىستىسنالارنى
يوقاتىشدا فايدا قىلغان بولامىز.

بىز قازاق قارداشلارىمىزنىڭ لۇغەتلىك
كىرگەن جىمت سوزلەرنى ئالىپ قا-
راساق مەنە شۇ ئاھۋالنى كۆرەمىز.
جۇڭانجى، ئەرەبچە «ئىشتىقاق»-سوزى
«ئىشتىماق»، سوزۇرەتىدە ئەيتىلىپ، يا-
زىلىشدا ھەم شۇ خىلدا يازىلادى. بىزدە
ھەم شۇندەي يېزىلغا ئۆتىش كېرەك.

لەب ئاھاڭى مەسەلەسى.

بۇ مەسەلە؛ ھازىرغا داۋىر كو-
تەرىلمەگەن، بىر مەسەلە ئېدى.
تىلچىلەرىمىز ھەم ھازىرغاچا ھەرقايسى-
لارى ئۆزىنىڭ مەقبۇل بولغان بىر يولنى
تۇتۇپ كەلدىلەر. «تىل ساباقچىلار»
بۇ توغرىدا «تۈپ سوزلەرنىڭ بىرىنچى
بوغۇمىدا ئوترۇ بولسا، ئىككىنچى بو-
غۇمىدا ھەم ئوترۇ يېزىش كېرەك»
دېگەن بىر قائىدەنى ئۆزلەپ ياساما
سوزلەرنى بۇ قائىدەدىن ئازاد قىلغان
بولسالار، «فىترەت» «خالقىمىز تۈپ

سۆز، ياساما سۆزنى ئاجراتمايدى.
شۇنىڭ ئۈچۈن ياساما سۆزلەرگە ھەم
شۇ قاعدانى يۈرگۈزۈش كېرەك»
دېگەن بىر ئاساسنى ساقلاش تەرەـ
ندە ئىدى. بىراق سوكمى ۋاقتدا
ئەلۋى تاماندان بېرىنجى بوغۇمى
ئۇتتۇرلى سۆزلەردە (قانداي سۆزبولـ
ماسۇن) لەب ئاھاڭىنى ساقلاش كېرەـ
رەك دېگەن مەسىلە قوزغاتىلدى.

[illegible]
«كىسە ئالمىغىسىنى» كورگەن (باـ
سلمىدان ئىلگەرى، قول يازمالىق)
ۋاقتدا مەنە شۇنداي لەب ئاھاڭغا
ئۇيدۇرۇلگەن سۆزلەرگە ئۇچرەشكە
توغرى كەلدى. مەسىلەن، «ئۆزلى»
سۆزنى «تۆزلۈز» «ئۆنۈنگىنى» نـى
«ئۆنۈنگبۈ»،«بولدى» سۆزنى «بۆلدۈ»
شۆزۈرەدە يازغان.

ئەمدى بىز يەنە بىر پەردە شۇنى ئەيـ
تەمىز: ھازىرقى دەۋرلەردە بىرنەرـ
سەدە ئىسانلىق يېڭىلىككە ئىنتىلىش
دەۋرى. شۇنىڭ ئۈچۈن تەعلىم ـ تەرـ

بىيە، ھازىرمان ئېيتكەندە مەدەنىيەت
ئىشلىرى ساھاسىدا قولايلىق بىلەن
ئىلگىرىلەش نىسبەتى بىلەن ئىككى،
قىيىن ئىرىپ چەرنىلەرىنى تاشلاپ
ئورنىغا لاتىن ئېلىفبەسىنى ئالدىق.
ئەندى بىز تىل - ئىملا (كىرەمەتىكە)
دا مۇمكىن قادار ھەم ئاسانلىق، يېگىلىك
تۇغدۇرۇشىمىز لازىم.

يۇقاردا بايان قىلىنغان «تىل
ساباقچىلار» ھەم فىترەت، ئاساسلارى
ھەربىر ئوقۇغۇچىدان تىلچى بولۇشنى،
ھەر بىر سۆزنى يازىشدا تۈبىنى،
ياساماسى ئېككەنىنى ئويلاپ ئوتتۇ-
رىشنى تەلەب قىلادى. بۇ ن-ەرسە
ئەلبەتتە، كىرەمەتىكە ئۆگرەتىشدە
يېگىلىك، ئاسانلىق ئەمەس، بەلكى
قىيىنلىق تۇغدۇرادى.

شۇنىڭ ئۈچۈن تۈپ سۆزدە بول-
سۇن، ياساما سۆزدە بولسۇن لەب
ئاھاڭى قانۇنىدان ۋاز كېچىش كېرەك.
شۇ ھالدائىنا بىز كىرەمەتىكەمىزدە
يېگىلىك تۇغدۇرا ئالامىز.

چوزغىلار تىبۇمرەگىلە

لاتىن ئېلىپبەسىگە ئۆتۈش بىلەن
جۈزئىلار مەسىلىسى، ئەنچە مۇزاكىرە
بولدى. [illegible] جۈزئى قا-
بۇل قىلىش فىكرى تۇغۇلغان بولسا،
كېيىنرەك 5 جۈزئى مەسىلىسى كۆ-
تىرىلگەن ئىدى. بىراق يېڭى ئې-
لىفبى مەركەز قومىتېتى. ئالىنچ-ى
پلېنومىدا، ھەر تاۋۇشقا بىر شەكىل
بېرىش دېگەن قارار قوبۇل قىلىندى.
شۇنىڭدىن كېيىن يەنە ھەم 9 جۈزئى
ئالىنغان ئىدى. بۇ نەرسە ھەر بىر
سۆزدە ئىشتىلگەن تاۋۇشلارغا ئۆز
شەكلىنى بېرىش مەسىلىسىنى ئىلمى
ئاساسدا ھەل قىلدى. سۆزلەرنى
توغرى يېزىشقا ئىمكان بەردى، ئىل-
گىرى ئەرەب ھەرفى بىلەن يازغاندا
50 پىرسەن خاتا يازاتتۇرغان ئوقۇ-
غۇچىلار، بۈگۈن لاتىن ھەرفى بىلەن
9 جۈزئى ئاساسدا 75 - 80 پىرسە-
ەن توغرى يېزىشقا ئۆگەندىلەر.
لېكىن شۇنىڭدا قاراماستىن سوڭقى
ۋاقىتتا جۈزئىلار توغرىسىدا بەزى
بىر سۆزلەر چىقىپ قالدى. تەبىئى،
ئۇلار ئىشكى ۋاقىتتا بىر خىل بىلەن

5 تاۋۇشنى ئىفادە قىلىشقا ئۆگەنگەن كىشىلەر بولغانىدى، ھەر ناخشىنى بىر شەكىل بېرىلگەندىن كېيىن قېلىپ قىلدىلار. شۇ جۈملىدىن ئۇ ئېلان «قارشىلانا» گېزىتىسىدىكى ماقالىسىدا مانە بۇنداي دېيدى: «يېڭى تۈرك (لاتىن) ئەلىپبەسى ۋە يۈزنىڭ 9 نى جۇزئى قوبۇل قىلىنىشى بىلەن ئىملا مەسىلىسى، ھەتتاكى ئىملا قائىدىلى- رىنى تۈزگۈچىلەرگە ھەم قىيىن بولۇپ قالدى». بەللى، ئامان بولسۇن! ئىتتىلە ئىملا تۈزگۈچى ئېيتقىنىكى، 9 جۇزئى بىلەن ئىملا تۈزۈشتە قىينالغىنى، جۇزئى بىلەن ئىملا تۈزۈشكە قىينالاتتۇ- غان ئىملاچىدان كۆزدە تۇتۇلغان تۈرك ياخشى ئەمەسمۇ؟ مېنىڭ پىكرىمچە 9جۇزئى بىلەن ئىملا تۈزۈشتە چېكىم ئىملاچى ۋە تىلنىڭ خۇسۇسىيىتىنى تونۇغان كىشى قىينالمايدۇ.

بىز شۇنى ئېيتىمىزكى، 9 جۇز- ئىنى ئازايتىش — ھەر بىر تاۋۇشقا بىر شەكىل بېرىش ئاساسىدا قۇرۇش!

جوزگی هەر بر سوزیهکنك ئاغزدن
چیقانسورغان هەر بر ئوزسقا نرلا
جاواب بیره‌دی.
شونینك ئوچون بیز بو ئاسمه
دان بر قادام هەم ئارقاغا ئاتلما
لیغمز کیره‌ك.
بیز ماقالامزنینك ئاخرندا شونی
ئەیتیشیمز کیره‌ك کیم، بوقارده یا
بان قیلغان فکرلەرنی تجربه‌
رمیزگه ئاسانیب تورب بایان قیل
دیق. بو فکرلەر ساده، تیبه
تیل توزیش، تیملا ـ کیرمه‌نیکه‌
میزده‌گی قاعدالارنی بیهگیلنیشیده
رمسداغی فکرئالیشیلارغا قوشیما
بولار ئومیدیده‌میز.

ɵ joldaş

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

«Қизил Ўзбекистон» газетаси тил, атама ва имло баҳсларини давом эттиради. Бу масала муаллимларни ҳам анча қизиқдирғон кўринадирки, идорамизга уларнинг ҳам фикрлари келмакдадир.Бу тўғрида тажриба кўрган ва манфаатдор ўртокларнинг ўз фикрларини кечиқдирмай йуборишларини сўраймиз. Биз қуйида ўрток Й. Йўлдошнинг мақоласини ўз имлоси билан босамиз.

Имло ва йозувимизни соддалаштириш *теварагида*

Ички уришлардан бўшаб тинч курилиш хам маданий-маориф ишларимизни йуксалтиш даврига киришиш, айникса, эски, чирик араб алифбеси ўрниға лотин асосида йанги алифбе кабул килиш билан тил ва имломизда хозирға довир давом этиб келган чаток ва мужмал масалаларни йечиш иши кескинлашди.

Кейинги йилларда бошланғич ва ўрта мактаблар сипатининг кенгайиши, хар хил курслар ва техникумларнинг кўпайиши, умуман айтганда, маданий ўсишда шошилиш кадамлар билан илгарилашимиз тил ва имло масаласини хал килишни кўндаланг килиб кўйди.

Шунинг учун тил, атама ва имло масалаларини атрофлича мухокама килиш ва бу тўғрида асослирок йўл-йўриклар колдириш учун март ойида тил-имло канфиринсийаси чакирилмокчи. Албатта, бу ўртоклашишдан, канфиринсийа олдида кўзғотилғон музокараларга катнашишдан тап тортмадик.

Сингармўнизим масаласи

Хозирға кадар матбуотда кўзғотилғон масалаларнинг асоси хам тил-имло чатокликларини хал килишда мухим муаммолардан бири сингармўнизим масаласи бўлғонидан биз хам дастлаб шу масалага тўктадик.

Бизнинг билишимизча, хозир тил масаласи теварагида айлангучиларимиз бу масалада ики гурухга бўлинадилар: бири – темир коунчилар, йаъни тилимизда ишланмакда бўлғон сўзларни 100 пирасан сингармўнизим конуниға бўйсундирмакчи бўлғонлар: икинчиси – ўрта сингармўнизимчилар, йаъни ўз сўзларимизни сингармўнизим конуниға бўйсундирсак хам чет сўзларни «мумкин кадар» бўйсундириб, умуман эшитилганча йозиш керак дегучилар. Биз буларнинг биринчиларига «100 пирасанчилар», икинчиларига «истисночилар» деб от кўйамиз.

Биз бу ики гурухдан биринчисини кисман йокласак хам, унға тамом кўшилмаймиз, шунинг сингари икинчи гурухга хам тамоман кўшилмасдан, уни хам кисман танкид килиб кетамиз.Биз биринчи гурух сингари, сўзларимизни 100 пирасан сингармўнизимлашти-

ришни тўғри деб топмай, иккинчи гурух сингари чет сўзларга мандат беришга хам каршимиз.

Биринчи гурухнинг фикрича, биз сўзларимизни 100 фирасан сингармўнизимлаштира олмаймиз. Нега десангиз, баъзи бир чет сўзлар борким, уларни шу конунга бўйсундирсак, айтилишидан хам маънисидан хам узоклашамиз. Масалан, «комил, камол.муборак, калом,икром, кошона, хоким» сўзларини «камил, камал, мубарак, калам, Икрам, кашана, хаким» сувратида йозиш тўғри келмайди. Шунинг учун бундай сўзларни сингармўнизим конунидан хориж килиш керак, лекин бу йерда шуни хам айтиб ўтиш керакким, бир неча сўзни истисно килиш билан тилдаги сингармўнизим ўзининг кучини йўкотмайди. Шунинг билан бирга бу нарса бутун чет сўзларни истисно килиш керак деган фикрни хам кўрсатмайди. Энди биз истисночиларнинг фикрига ўтамиз.

«Истисночилар»дан ўрток Боту 42-сонли (1927) «Кизил Ўзбекистон»даги маколасида «истисночилар»нинг фикрини мана бундай деб тушунтиради: «сингармўнизим ўзбек тилининг конуни; лекин темир конуни дейиш йанглиш; ажнабий сўзларни мумкин кадар сингармўнизим коидаларига бўйсундириш лозим. Лекин истиснони кабул килиш керак.»

Хўб, биз хам ўрок Ботунинг бу сўзига карши эмасмиз.Бирок «мумкин кадар»да бир оз гап бор – улар «мумкин кадар» пардаси остида жуда кўп сўзларни, иккинчи сўз билан айтганда, бутун чет сўзларни химойа килиб колмокчилар. Буни исбот учун йана ўша маколадан мана бундай деган йерини кўчирамиз: «Ўрток Алавий томонидан тартиб этилган луғат кўрсатадики, бундай мустасно бўладурғон сўзлар жуда кўп.Агар буларнинг хаммасига «ўзбек тўпписини» кийгизсак масхаробозлик бўлади».

Мана шу нарса кўрсатадирким, ўрток Боту «мумкин кадар» сўзи остида жуда кўп чет сўзларни асраб колмокчи; уларға «ўзбек тўпписи» кийгизишни хохламайди. Нега десангиз, «масхарабозлик бўлар» эмиш. Тўғри, ўрток Ботунинг кўзига, менинг кўзимга, умуман, шахардагиларнинг кўзига «масхара» бўлиб кўринади, бирок кўпчилик(ни) ташкил этган ўзбек кишлокиси учун бирлашган имло тузиш учун масхара бўлиб кўринмайди. Йана бизнинг шундан хабаримиз йўкким, бу сўзларнинг кўпчилиги халк оғзида алла качон «ўзбек тўпписини» кийиб олғон.

Ўрток Боту мақоласида байон қилинғон Алавийнинг луғатини кўрдим. Шунда истиснолар бобини кўришга ошиқдим.Мана, сўзга истиснолар! Улар 250 га йақин сўзлар. Шуларнинг орасидан мана бир неча мисол: лола (ҳозирға довур бутин китобларимизда «лоло» ёзилиб келди). «Оҳанг» (халқимиз бир чиройлик «аҳанг» дейди). «Ошпаз» («ошпоз» деб йозиш мумкин эмасми?). «Озарбойжон» (ҳозир ҳам матбуотда «озорбойжон» деб ишлатамиз). «Бекор» («бекар» деб айтилади), «аттор» («аттар» деб айтилади). «гадой» («гадай» деб ишлатилади), «ибтидо», «имо», «ишонмоқ», «имзо» (бу сўзлар ҳам бўйсунмас эмас. Балли!) Агар мисол кўрсата берсам ўрин йетмайди. *Шу сўзларга ҳам «ўзбек тўпписи» йарашмайди дейишнинг ўзи масхарабозлик эмасми?..*

Чет сўзлар тўғрисидаги бизнинг истисноларни кейинракка қолдирамизда бу йерда «Фарғона» газетасининг 23 инчи сонидаги (йана ўша йилда) Й.Омоннинг мақоласиға тўктайлик. Омон ўзининг мақоласини йахши нийат билан «Бирлашган имло учун» деб бошлағон бўлса ҳам, у мақола бирлашган имлодан кўра, бирлашмаган имло тузишга кўпрак хизмат қилади.

Й.Омон ўз мақоласида сингармўнизимчиларни танқид қилиш мақсади *билан мана бундай дейди:* «ўзбек *тилида ишлатилмакда* бўлғон ҳар бир йот сўзга ўзбек кийими кийгизилмакчи (бунда кийгизилган кийим узун, калта, кенг, торлилиғиға қаралмас экан)» дейди. (Азоб чекманг Й.Омон. биров кийгизмакчи эмас, халқнинг ўзи бойлаб, пичиб олғон). Й.Омон ҳозирги вақтда бизнинг тилимизда ишлатилмакда бўлғон ҳар бир йот сўз ўз кийими билан йурибдир, дейтурғонга ўхшайдир. Лекин у киши хато қилади. Нимага десангиз, «савдо», «муомала», «девор», «баробар» сингари сўзларнинг «совдо», «момила» ёки «мамила», «дувол» ёки Тошкентда «довол», «баравар» бўлиб, ўзбекнинг симжийак тўнини кийиб олғонини кўргуси келмайди.

Й.Омон йуқорида сингармўнизимчилар кийгизилган кийимнинг узун, қисқалиғиға қарамас экан, деб улардан кулмакчи бўлсада, ўша сатрлардан бироз пасда мана бу гапларни кўчиради: «имло тилга кийгизилатурғон кийим. Бу кийим йарашмаган ҳам бўлади. (йирик ҳарфлар бизники. Й.) Фақат, доим эсда тутиш керакким.ёзув – кўзга *кўринадурғон шаклдир. Бунинг билан* тил ўз-

гармайдир.» Й.Омон бу гапларни ўзининг даъвосини исбот қилиш учун кўчирган бўлса керак, бирок бу гапларнинг ўзининг даъвосиға хилоф эканини онгламағон. Умуман, Й.Омоннинг маколасида бир-бирига карши жойлари кўб. Масалан, мақоласининг бир жойида : «Ҳозирғи вактдайок матбуот тили билан халк тили ўртасида тафовут катта» деса, ўшанинг пасирагида «бир сўзнинг айтилиши билан йозилиши ўртасида хозирғи вактда бор бўлғон тафовут унча катта, кўркинчли эмас» дейди. Бу йерда Омоннинг нима демакчи эканини тушуниб бўлмайди. У киши йо матбуотни йозувдан бошка нарса демакчи, йо йозувни матбуотдан ажратмакчи. Ҳар калай бир фикри бор.

Биз бу йерда шуни айтишимиз керакки, хеч бир сингармўнизмчи йозув (ПИСЬМЕННОСТЬ) тамоман айтилиш билан бирга кетади демайди, бундан кейин демайди ҳам. Й.Омоннинг ўша кўпдан кўчирган гапларига сингармўнизимчилар бутунлай қойил. Уларнинг асоси ҳам (кисман бизнинг ҳам) «тилга кийгизилган кийим йарашмаған ҳам бўлади» эмасми? «Йозув – кўзга кўринатурғон шаклдир. Бунинг билан тил ўзгармайдир» деган асос сингармўнизимчиларга кантдай йокиб турғон асос эмасми? Шунинг учун уларнинг «чет сўзларни бузиб йозсок кўпол бўлади, масхарабозлик бўлади: хеч вақтда биз ўшандай деб айтмаймиз » дегувчиларга карши: «даъвонгиз асоссиз, бунинг билан йозувда муттаҳид асос тузиб бўлмайдир дейишлари тўғри бўлиб чикмайдими?» «Истисночилар»ча «халк, фирқа, чора, сийосат, олим, муваффак, ирода, сармойа, лола» сингари сўзларни «холк, фирқо, чоро, сийосот, олим, мувоффок, иродо, сармайа, лоло» шаклларида йозиб ўзбек тўнини кийгизиш масхарабозлик» эмас. Нимага десангиз, «биз ундай деб айтмаймиз, кўпол эшитилади» дейдилар. Хўб, биз чет сўзларни у йокка қўйиб, ўз сўзларимизга ҳам бир карайликчи.Улар, биз қандай айтсак шундай йозиладими йоки уларда ҳам йукоридаги аҳволни кўрамизми? Бунинг учун куйида бир неча мисоллар кўрсатаман:

Йозилиши	**Айтилиши**
сорғ	сарғ
орк	арқ
чоко	чақа
боко	бака

токо	тақа
соқо	сока
коронг	қаранг
коро	қара
торо	тара

Мана булар кўрсатадиким, чет сўзлар эмас, ўз сўзларимиз ҳам айтилишда бошқачарок айтилиб, йозилишда бошқача – қоидаға мувофик йозилади. Лекин шуни ҳам айтиш керакким, бу ҳол ҳам кўбрак шаҳарларда кўрилади. Биз бўлса бу хусусда шаҳарни эътиборға олмадикда, кўпчилик ташкил килғон қишлок халкини назарга олиб коида туздик. Шундай бўлғондан кейин чет сўзлар тўғрисида ҳам кишлоқни эътиборға олишимиз лозим эмасми? Бу тўғрида «истисночилар»имиз нима дер экан? Табиий, улар шу жаъвобни берадилар: «Булар ўз сўзларимиз, шунинг учун биз буларни коидаға бўйсундирамиз.Илгаригилар бўлса чет сўзлар, шунинг учун уларни риойа киламиз» . Улар чет сўзлар бўла берсин, бирок тилимизга кириб, ўзбеклар учун хизмат килмоқда эканлар, уларни хам мумкин кадар (меним мумкин кадарим «истисночилар»нинг мумкин кадаридан эмас) бизнинг сўзларимиз коидасиға киргизиш керак.

Шунинг учун муттахид имло тўғрисида сингармўнизим масаласига истисночиларча карамасдан, факат чет сўзларнинг жуда мумкин бўлмағонларинигина мустасноға чикариб, бошқаларини қоидамизға бўйсундиришимиз керак.

Чет сўзларни қайси хилда оламиз?

Ҳозир бизда чет сўзларни олиш тўғрисида икки хил оқим бор. Биринчи оқим – чет сўзлар аслида қандай ишлатилган бўлса, шундай ишлатиш тарафдорлари.Иккинчи оқим- аслида кандай бўлса, ўшандай ишлатмасдан, балки бизда қандай айтилса, шундай олиш керак деганлар.

Биринчи окимнинг фикрини гавдалантириш учун бир неча мисол кўрсатамиз:

Асли	Бизда айтилиши
Коммунист	каммунис
Капиталист	капиталис

Большевик	балшавик
Баланд	балат (балант)
Паст	пас
Кўператиф	капиратиф
Дарахт	дорох

Мана шу мисоллар экинчи окимнинг ҳам фикрини гавдалантирса керак.

Мен бу йерда шуни айтмакчи бўламанким, модомики, биз имломизни йенгил ҳам осон бир асосда тузмакчи эканмиз, чет сўзларни олишда бизда ишлатилмайтурғон ошикчаларини ташлашимиз керак. Бизда ишлатилатурғон сўзларнинг охирида йуратурғон ҳарфларни олиб ташлаш лозим.

Ундан бошка баъзи бир чет сўзлар ўзининг асли шаклида йозилса коидамизға бўйсунмайди. Бундай ҳолларда булар коидамизға бўйсунмайди экан, деб караб ўтирмасдан халкимизда айтилишига караб, ўшани асос килиб туриб коидаға бўйсундириш керак. Масалан, «муомала», «девор» сўзларини олсак, хозирги йозилишларида коидаға тушуриш кийин. Бирок халкимизнинг оғзида ишлатилишига карасак уларни «момила йоки мамила», «дувол» йоки Тошкентда «довол» деб ишлатадиркім, йозишда ҳам шуни асос килиб олсок зарар килмаймиз, балки истисноларни йўкотишда фойда килғон бўламиз.

Биз козок кардошларимизнинг тилига кирган чет сўзларни олиб карасак мана шу аҳволни кўрамиз.Чунончи, арабча «иттифок» сўзи «интимок» сувратида ишлатилиб, йозувда ҳам шу хилда йозиладир. Бизда ҳам шундай йўлға ўтиш керак.

Лаб оҳанги масаласи

Бу масала хозирға довур кўтарилмаган бир масала эди. Тилчиларимиз ҳам ҳозирғача ҳар кайсилари ўзига маъкул бўлғон бир йўлни тутиб келдилар. «Тил сабокчилар» бу тўғрида «туб сўзларнинг биринчи бўғимида ўтру бўлса», иккинчи бўғимиға хам ўтру бериш керак» деган бир қоидани ушлаб, йасама сўзларни бу коидадан озод килғон бўлсалар, Фитрат «халкимиз туб сўз, йасама сўзни ажратмайди. Шунинг учун йасама сўзларга ҳам шу қоидани йургизиш керак» деган бир асосни саклаш тарафида эди. Бирок

сўнгги вактда Алавий томонидан биринчи бўғими ўтрули сўзларда (кандай сўз бўлмасин) лаб оҳангини саклаш керак деган масала кўзғотилди.

Алавийнинг «Имло луғати». йаъни «кисса алифбесини» кўрган (босилмасдан илгари. кўлйозмалик) вактда мана шундай лаб оханггиға уйдирилган сўзларга учрашга тўғри келди. Масалан. «турли» сўзини «турлу». «унингни»ни «унунгну». «бўлди» сўзини «булду» сувратида ёзғон.

Энди биз бу йерда шуни айтамиз: ҳозирги давр – хар бир нарсада осонлик йенгилликка интилиш даври. шунинг учун таълим-тарбийа.умуман айтганда. маданийат ишлари сохасида кулайлик билан илгарилаш нийати билан эски. кийин араб ҳарфларини ташлаб ўрнига лотин алифбесини олдик. Энди биз тил-имло (грамматика)да мумкин кадар ҳам осонлик. йенгиллик туғдиришимиз лозим.

Йукорида байон килинғон «тил сабокчилар» ҳам Фитрат асослари ҳар бир ўкуғучидан тилчи бўлишни. ҳар бир сўзни йозишда тубми. йасамами эканини ўйлаб ўтуришни талаб килади. Бу нарса. албатта. гирамматика ўргатишда йенгиллик. осонлик эмас. йанги кийинлик туғдиради.

Шунинг учун туб сўзда бўлсин. йасама сўзда бўлсин лаб оҳанги коунидан воз кечиш керак. Шу холдағина биз гирамматикамизда йенгиллик туғдира оламиз.

Чўзғилар теварагида

Лотин алифбесига ўтиш билан чўзғилар масаласи анча музокара бўлди. Аввалда 9-10 чўзғи кабул килиш фикри туғилғон бўлса, кейинрок 5 чўзғи масаласи кўтарилган эди.Бирок Йанги Алифбе Марказкўмининг 1 инчи пленумида хар товушға бир шакл бериш деган карор кабул килинди.Шундан кейин бизда ҳам 9 чўзғи олинғон эди. Бу нарса ҳар бир сўзда эшитилган товушларға ўз шаклини бериш масаласини илмий асосда ҳал килди. Сўзларимизни тўғри йозишға имкон берди. илгари араб ҳарфи билан йозғонда 50 пирасан хато йозатурғон ўкуғучилар букун лотин харфи билан 9 чўзғи асосида 75-80 пирасан тўғри йозишға ўргандилар. Лекин шунға карамасдан сўнгги вактда чўзғилар тўғрисида баъзи бир

сўзлар чикиб колди. Табиий, улар эски вактда бир «و» билан 5 товушни ифода килишка ўрганган кишилар бўлгонидан, хар товушга бир шакл берилгандан кейин кийналиб колдилар. Шу жумладан Й.Омон «Фаргона» газетасидаги мақоласида мана бундай дейди: «йанги турк (лотин) алифбеси ва бунга 9 та чўзги қабул килиниши билан имло масаласи, хаттоки имло коидаларини тузгучиларга ҳам кийин бўлиб колди». Балли, омон бўлинг! Қандай имло тузгучи эканки, 9 чўзги билан имло тузишда кийналсин. 9 чўзги билан имло тузишга кийналатургон имлочидан кунданинг бўш тургони йахши эмасми? Меним фикримча, 9 чўзги билан имло тузишда чинакам имлочи ва тилининг хусусийатини тушунган киши кийналмайди.

Биз шуни айтамизким, 9 чўзгини озайтириш – хар бир товушга бир шакл бериш асосига карши. 9 чўзги хар бир ўзбекнинг огушидан чикатургон хар бир товушка тўла жавоб беради.

Шунинг учун биз бу асосдан бир кадам оркага кайтмаслигимиз керак.

Биз мақоламизнинг охирида шуни айтишимиз керакким, йукорида байон килгон фикрларни тажрибаларимизга тайаниб туриб байон килдик. Бу фикрлар содда адабий тил тузиш, имло – гирамматикамиздаги коидаларни йенгиллатиш тўгрисидаги фикр олишишларга кўшимча бўлар умидидамиз.

А.Йўлдош

Изоҳ: макола муаллифининг исми-шарифи маколанинг бошида «Й. Йўлдош (ی . یولداش)» деб, макола сўнгида эса А. Йўлдош (ә. joldaş) деб ёзилган. – Ж.Ҳ.

* * *

Йоқуб Омон

Тил, атама ва имло баҳслари

Имлода йенгиллик учун

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 25 март, 68-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

til, atama va imla bəhsləri

ئىملادا بىرلىك ئۈچۈن

سىنكرونىزم ئاساسىي قانۇن بولسۇن

بىزدە ئىملا مەسىلىسىنى ھەل
قىلىشقا ئەللىك يىلدىن كىرىشىلگەن
بولسىمۇ، بۇ تۇرمۇشتا شۇ ۋاقىتقىچە
ئەمەلىي بول، رىيە جەزب ئاتالغۇلىرى
يوق. يېڭى ئەلىپبە قوللىنىلىۋېتىش-
تىن ئىلگىرى ئىملامىز نېمە خىل ئۆز-
گىرىش - مۇكەممەللىشىش دەۋرى-
نى كەچۈردى. ئاخىرى يېڭى ئە-
لىپبە قوللىنىلىشى بىلەن بىرگە
جەدۋەلچىلىك كىرىشىپ، قايتا ئىملا
ئۆزگىرىش ھەرىكىتى باشلاندى. ئىملانى
يېڭى، ئاسان، ئاممە ئۆزلىرى ئۆگىنەلەي-
دىغان قىلىش تەلىپى بىلەن باشلانغان ئو-
مۇمىي ھەرىكەت سىنكرونىزم مە-
سىلىسىنى يېشىپ، ئىلگىرىلەپ ئاتالغۇ
يوق. ھەقىقەتەن سىنكرونىزم مە-
سىلىسى ھەل قىلىنمىسا، ئىملامىزنىڭ
ئۆزگىرىشى 50-60 قېتىم، ھەتتا
يۈزدىن ھەم ئارتۇقراق دەرىجىدە تو-

لايلاشادى. چۈنكى ئىملا مەسىلە-
سىنى ھەل قىلىش يولىداقى ھېكدا-
لەردىن ئىلك كەتتىمسى ۋە ئۆلگۈر-
چىسى شۇ سىنگارمونىزمدۇركى، ھا-
زىرقى ۋاقىتتا مەتبۇئات سەھىپىلە-
رىدە ئىملا تېزىس ئۆستىدە پارا پات-
لىق تارتىشلارنىڭ كۆپ مىقدارى شۇ
مەسىلە ئۆستىدەدۇر، بۇ ھېكەل بې-
جىلىشى بىلەن ئەنئەنىمىزدىكى چوز-
ئۇلارنى تارتىدىيوش باكى كەمەيتە-
رىش ھەم ئاسانلىقچا بۇزۇپ قويا ئا-
لادۇر.

ئىملا مەسىلىسىدە قىزىقانلارنىڭ
ھەممىسى ھەم ئىملانىڭ بېكىل، ئاسان
بولىشى تەرەپدارى. مەنە شۇ تە-
رەپدارلار ئىككى گۇرۇھقا بۆلىنىب،
ھەر بىرى، ئەلبەتتە، ئۆز پىكىرلەرى-
نى ئالدىغا سۈرەدى، مۇۋاپىق دېيىدى.
شۇلاردىن جۈملەسىدىن بىز ھەم ئۆز پىك-
رىمىزنى قايتالماق بولسا ھەم ئورنىغا
تاشلايمىز
سىنگارمونىزم قانونى بىر سۆزدە

بىر ئىبرە سائەت ھەرپلەر ۋە ئوقۇل
ئىنكىچكە جۈزئىيلار بولىشىنى، ياكى
بىر سۆزنىڭ جۈزئىيلارى، ئۇشبۇ سۆز-
نىڭ ئىچىدە، بولغان مەلۇم ئىشتىياز-
لىق ھەرپلەرگە يېرى سۆزنىڭ ئەسا-
سىدە ئوقۇل قالىن - ئاغىر جۈزئى-
لاردان بولىشىنى تەلەپ قىلادى.
شۇ تىپىر قانۇن دېپ بىلگىلىنى-
گەن سىنكرونىزمگە ئەساسەن بىر
سۆزنىڭ ئەيتىلىشى بىلەن يازىلىشى
ئوتتاسىداكى تەفاۋۇتنى مۇمكىن بول-
غانچە يوقاتىش، ئىملا قائىدەلەرى
تىلگە يېقىن بولماسدان، بەلكى يېرى
يېرىگە قالىپ بولىشى ئەساس تۇتۇ-
لىشىنى ئىلەيمىز. ھۇمۇمەن ئەيتى-
گەندە سىنكرونىزم قانۇنىيەتلىرىنى
ھەقتانلارنىڭ تەلەپلەرى ھەم شۇ.
بىز بۇ يېردە ئەۋۋەل، سىنكەر-
ونىزمنى، ئەساسى، قانۇن قىلىپ قوبۇل
قىلغانىمىزدا ۋە شۇنىڭغا ئەساسەن ئىملا
قائىدەلەرى تۈزگەنىمىزدە، تىل - تە-
لەففۇز بىلەن يازۇ - ئىملا ئوتتا-
سىدا قانداي تەفاۋۇت بولىشىنى بىر
كۆرۈپ چىقايلىق.

سىنگەرمونىزمنىڭ بىلگىلەشىچە بىر سۆز، ئۆزىنىڭ ئىچىدە بولغان ھەلاھىدە خۇسۇسىيەتكە ئىگە ھەرپلەر (ياكى يالغۇز بىتتە ھەرپ) نىڭ شۇ سۆز ئىچىدىكى ئېتىبارى بىلەن سۆز ياكى قاتتىق بولۇپ، قاتتىق يېزىلادى، ياكى ئىنچىكە بولۇپ يېزىلادى. ئە-لىفبەيىمىزدە بۇنداي ئېتىبار ئىگەسى بولغان ھەرپلەردىن بىرىنچى ئورنىد تۇرغان ئىككىنچىسى «ق» ھەم «غ». بولۇرگە قاراپ سۆز، ئەلبەتتە، ئاغىر - قاتتىق يېزىلىشى كېرەك. چۇنانچى ق» ھەرپىدە:

قەسەم - قاسام
قەترە - قاترا
قەسر - قاسر
قەلبەكى - قالباقى (؟)
قەھەر - قاھار
قەسەبە - قاسابا
ئەلقە - ئالقا
ھەقرەب - ھاقراب
خەندەق - خانداق
لەقەب - لاقاب
نەقىر - ناقار (باقىرمى بولدى؟)

«ع» حەرفى كەلگەندە:
شەلعەم - شالعام
پەرعەمە - پارعاما (قەرعانە ەدەم)
هورەشە - هوراشا
عەلتەك - عالتاق
عەر - عار (جۇتۇر - «عارعجى؟)
عەلەت - عالات

«ق» مەن «ع» حەرفى بولما-
عان سوزلەر ٴوزىنىن تۇزىلىسى،
ٴنيجيدەكى حەرفلەرىكە قاراپ ٴحاتالىن
ياكى ٴتىنكىجكە بولسىن شەرت. جۇ-
نانجى:

حەلاوەت - حەلەوەت (حالاوات)
فەرياد - فەريەد (ياكى فارياد)
شكار - شكەر
سەرا - سەرە
ٴەمما - ٴەممە (عەممە - ٴامما
عاممە)

مەنە بۇ مىسال تەرىقەسىندە
كەلتىرگەن، سىنكەرمونىزمىلەشكەن
سوزلەر فەقەت ٴبىسكە كىلە ٴالدانى،

تەجرىبىدە ئۆجراشانىدا، ئەلبەتتىماش
قاتمرادۇرغانلارى خوبەم ناھىلادى.

ئورناق ئىلىمىكىنىڭ (ق. ئە-رز.
سان 22 دە) كەتتە دوقلار بىلەن
تەجرىبىلەگە ئە-يمە،، سىنگەرمونىزم
د... جەندا ئە-مە-لا مىز نىڭ
بوتۇنلىمىن ساقلاش ئۈچۈن بىلىم
تىلىمىزنىڭ كوركىمىنى، ئاشۇرۇش ئۈچۈن
بىزەكدر. بۇ ھالىمىزنى ۋە ئىنكچىكەللىك
ئادانى بىزناڭ تىلىمىزنىڭ جانى...»
بولسا، شۇ ئەسەردە بىر يازىپ تىلە-
مىزنىڭ بىزىتىشكىنى، قاندای جەقدار
ئىكەن.

لائىمىسا قابىلرلىنلىرى چىقلىدا ئىلىمىي كە-
لىپ خەلاق ئىلىمبىلارى ئالىمىنى دەرلىپ شەيدا
بوزى، بىھىرا ئالىمىق ئىلىم بىلەن ھەلەرتىبلىن ئەم-
ر لىدى

كىم + ... بىر ...
مىرو ... ...
... ...
... ...

سىنگارمونىزمچىلار ، ئۆزبېك تىلىدە «ە» يوق، بىز بۇ يەردە «ا» يازساق ھەم بىرنى تولۇقلاپ، شۇ-تىلىمىزچە ئوقۇيمىز دەپ چۈشەندۈرۈ-دىلەر. مىسال تەرىقىسىدە شۇنى ئېيتەيلىك: ھەرىپىدە «ەتەل» سۆزى سىنگارمونىزمدا قاتىل بولۇپ يېزىلىشى كېرەك — qatil. «ت» بىلەن «ل» ئوتتۇرىسىدا ئىلىپ، «ا» بولادى. لېكىن توغرى «قاتىل» ھەم بار. كې-يىنكىسىنى سىنگارمونىزملەشتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇنىڭ مەنىسىنى ئۆزگەرتىل-گەندىن تاپىرىش ئۈچۈن نېمە، ئە-لىنادى؟

يازغان خەت ئوقۇلۇشىدا، ئاغزىدا تىلتىلىشىچە بولۇشى كېرەكمۇ. ئە-گەر يازۇ تىلدىن يىگانىلىشىپ دۈر-غان بولسا يېڭى سۆزنى ئاڭلاش-تۇرغان نېمە مەنىسى؟ «ەن» سۆزىنىڭ ئۆزىدىكى ئىككى خىل يازى-لادى. «كېلەمەن»، «قىلالمان» (مەن)

بىلەن (مان) نىڭ ئوقۇلۇشىدا ھېچقانچا
تەفاۋۇت بولمايدىمى؟

«قىزىل ئۆزبېكىستان»نىڭ 30نچى
سانىدا ش. يولداش يازادى: «...ھېچ
بىر سىنىك رومىنىزمنى يازغۇ (IIIICЬ·
ЖеННОСТЬ) تامامەن ئەيتىلىش بىلەن
بىركە كېتەدى دېمەدى، بۇندەن كېيىن
دېمەيدى ھەم». ئۇ قانداي ئىملاچى
ئېكەنىكى، تۈزگەن ئىملاسى تىلگە
ئارقاسىنى ئۇگۇرۇپ ئوتۇرسۇن

ئەمولداشمۇنى ھەيلەپ تۇرۇپ،
ھەممەگە ئۆزىنى مەسخىرە يازغىلىپ كور-
سەتەدى. يەنە بىرشا كەزىتەدە يازادى؛
«.... ئۆز سۆزلەرىمىزگە ھەم بىر
قارايلىقنى. ئۇلارە بىز قانداي ئەيتە-
سەك شۇنداي يازىلادىمى، يەاكى
ئۇلاردا ھەم بۇقارىداقى ئەحۋالنى
كورەمىزمى؟ ... دېيىپ يەسىدە سەرىغ
- سارىغ، چەلە - چالا، تەرە - تارا
دېك ئەيتىلىش - يازىلىش مەسالا-
رىنى كورسەتەدى. بۇ يەردە يولداش
ئاگلاي ئالمايدى. دېپ كىمدى ئەيتە-

مەكچى ئىكەنىنى تونۇشتۇرۇپ بولمايدى،
ئۇ كىشى يا مانىپۇلاتنى پەرەزدىن
باشقا نەرسە دېمەكچى، يا يازغۇچى
مانىپۇلاتتىن ئاجرالمىغۇچى. ھەر قالاي،
بىر پىكرى بار. بىزنىڭ ئەقلىمىز يېتە-
مەيدۇ، چۈنكى بۇ قاراشتىكى مەنالەردىن
كۈچەيتىپ، ئەيىبلىمەكچى ۋە مەسخى-
رەلەمەكچى بولادىغا تاكىن ئۆزى:
«مەنە بۇلار كۆرسەتەدىكىم، چىت
سۆزلەر ئەمەس، ئۆز سۆزلىرىمىز ھەم
ئېيتىلىشىدە باشقىچە راك ئېيتىلىپ،
يېزىلىشىدا باشقىچە - قائىدىگە مۇ-
ۋاپىق يېزىلادى». لېكىن بۇ ھالقەت
شەھەرلەردىكىنە ئەمەس، قىشلاقلاردا
ئېيتىلىشى بويىنچە ئارتسا ئارتادۇ-
كى قالمايدى. يولداش ئورتاقىمىز
تەنەسىگە بىر ئويلاپ كۆرسۇن، ئۆزى
بالانچى ھالدا، بىزنى - بىلگەنى
بىرىپ، دېمىشى كەلەھ كېيىن مە-
خىرە يازلىقدان ھەم ئۇنىڭغا زېدى.
ھاۋازۇ ئۆزگەرتىشى بىلەن - تىل

ئۆزگەرمەيدۇر»،دېگەن جۈملىنى ئى-
يولداش ئاندىن ئىلگىر قەدەم بىلەن
تۈشۈنمەكچى بولادى. شۇ جۈملە
سىنگەر مونىزمچىگە قەنتدەك يا-
قادۇرغان بولسا ئىملاغا مەسخىرە
بازلىق قىلىشىنى ئاچىق ئىقرار
قىلىپدۇر- دە. سىنگەرمونىزمچى ئىپتىدى
ياريلىدىبە تىلكە كېلىپ، ئۆزەن، قوپال
نون كەگزمەكچى بولغىنىنى سۆزلەپدىيە.
نىمە ئۈچۈن ئىملا، تىلكە ئىيركەشپ
بارمايدى. تىل - سىنگەرمونىزم قانۇ-
نىنىڭ تۈزۈپ بېرگەن ئىملاسىغا ئېر-
گەشسۇنمى؟ بوتۇن خەلق تىلىنى
ئۆزگەرتىش ئۈچۈن بىكارچىلىكىدە
قوپال سۆزلەرنى ئىشلىتىشۇنمى؟
ئەشپ كەتكەن جىت سۆزلەر باركى،
ئۇلەرنىڭ شەكلىنى ناھپ ئالىشىجودە
قىپىن بولادۇر ئامارزە — مەرزەغەدەن،
ئۆزبەكچەسى مشووات» كەم ئىشلەتمە-
لەدى. جە: جەل-قارسىچا جەنگ-جەدال،

دان ۋە باشقىلار) كەپ بولدىغ-
ئۈستىدە ئەمەس. ھەلى ئۆزبېكلەش-
مەگەن، سەمەدبېك تونكېيەنلىمىغان
سۆزلەر تا ئۆزبېكلەشىپ كىرىپ
كېتمىگىچە ئۇلارنى ئىشلىتىشكە يازا-
رىش لازىملىقىنى تەلەپ قىلمىنادۇر،
كەمىنەرەك، تەلىمرىدەك ئۇششى،
بېگانەلەرنى ئۆزلەشتۈرە - يارىشىغا
قاراپ، چىت سۆزلەرنى ھەممۇۋاپىق
ھالغا كېلگەندە سىنگەرمونىزم تا-
ئۇزدا بويىن سۇندىرلسە مۇمكىن
بولادى.

شونداق قىلىپ ئىستىناھلاردان
ھېرىنىڭ فىكرى: ھازىرنىڭ ئۆزىدە سىنى-
گەرمونىزم قائىداسىنا ئۆزىچە تايىلار
بولۇپ تۇرغان سۆزلەرنى كىرگىزىپ بېرىش،
لېكىن ئىلىبېك ئۆز ئەرتىشىچە سىنى-
گەرمونىزمنى تىنىك [illegible] ئەرغانى
قىلىپ [illegible] سۆزنەيدۇرغان
سۆزلەرنى يېزىپ، يامان بولسا ھەم
سىنگەرمونىزمگە تابىئ قىلدىرلىپ بېرىشلىك
تەرافدارىدۇر. بەنگىدەن ئالىنادۇرغان
سۆزە ئىستىلاھلار ئەۋۋەل سىنگە

مۇنبىزىم قىلسىپك سېلىپ، ئۆزلەشتۈرۈپ
ئېلىنىشى مۇۋاپىق بولىدۇ.

يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزچە سىنگاپور-
مۇنبىزىم قائىدىسى(لەر) دىن. ئۆز.ئ سان
ئىشقا ئېلىپ (ئىلىملىكتىپا) مۇمكىن
قەدەر كۆپرەك جۈزەملارنىڭ كۆپەي-
تىرىلىشىنى ئېلىپ قالىدۇ. قەتئىي
ئىملا تۈزۈشتىن مەقسەد يېزىشنى
بىكىللەتىش، ئاسانلاتىش، خەلقنىڭ
ئۆگىنىشىگە قولاي، ئارتۇقچە باش
تەرەپى بولماسلىقنى تەلەپ قى-
لىندۇر.

جۈزەملارنى كەمەيتىش، ئېگە
تۈرىش - ھەر بىر جۈملە ئاۋازلىنىڭ
ھەم ئاسانلىقچا ئىملانى ئۆزلەشتۈرۈپ،
تۈرلۈك يازمىچىدە ئالادۇرغان بولۇشى
دېمەكدۇر. ھازىرقى 9 جۈزەملى 14كە
جۈملە ئۆزلۈك بىلەن قائىدىگە مۇۋاپىق،
ئۆرلۈك يازمىچىلار دوۋەمەي تەمەرزدە
داتقى چىقارادۇرغان كېينىلەر بولۇپ
ئاتالار كېرەك. 9 جۈزەملى بىلەن
تۈزۈلگەن ئىملا ھېچقاچان ئىملاچى ۋە

تىلنىڭ خۇسۇسىياتىنى تونۇشنىڭ
كېيىنى، ق. بولداش. ھ. ق. ئۆزى سان
30 نوجۇن بولسا، ھەر بىر ئۆزبېك،
مەكتەپ ئاچىلا باشقان ساۋادسىزلىقنى
يوقىتىش مەكتەپلەرىدە 1-2 ئاي ئوقۇپ
چىقىپ ئانا كۆپچىلىك تىلنىڭ خۇسۇ-
سىيىتىنى قايدىن بىلسۇن. ھەر بىر
ساۋادلىق 9 چېرزىق بىلەن تۈركىي
يازىشنى ئۆزگەنش نوجۇن تىلنىڭ
خۇسۇسىيىتىنى تېكشۈرسىمۇ، ياكى
شۇ تۈركچىلىككە ھەم كىرىشسىمۇ؟
9 ھەرپنى ئانا تونۇپ، ھەكىيدەنى
ھېساب قىيىپ دۇرۇشان، ئىملاچىلار
ئەدىب ئېمەس، بەلكى كۆپچىلىك،
ئەمما ئۇيغۇندۇر.
چىقارسىنىڭ ئەدەب قىلغانىمىز
3 چوزغى ۋ، ئو ھەم ە ئېمەس دېب
بولەرنى چىقارامىز؟
بىنە ئۇشبۇ سىنكىرمونىزم قا-
ئىدلىسىگە قاتىن سوزلەردەكى ناست
جوزغى يىگىلدەكىدىن يازىشناملا.
قىلدىم - كېلدىم، تاق قەدىمەلەرى،
دېمەكشى - چەكىش، تاق (ك) بىلەن

(ش) ئورناسىداھى ئاست جۈزئە-
لارى، «ن» نىڭ ئەتىبارى ئۆزىگە
«ط» ئەلەپ قىلسا، «ك» نىڭ بىرە-
شانلىقى «دايك تۆشۈپ قوپادى.
بو توغرىدا مىسال كەلتىرىپ ئۆتۈر-
مايمىز. قەدەت، لەتمى ئەلەيمىز
«ط» شەكلىنى تامام ئاشلاپ سۆزنىڭ
ئاخىرى ۋە بېگىلىدە بەرابەر «ذ»
ئىشلەتىلە بېرىسن. «دۇر» سۆزىنىڭ
ئالغانىمىزدا، بو «تۇرۇر»دان ئىشسار
قىلىنغان. بەنە قىسقارتىرىلىپ، «دىر»
شەكلىدە يازىلغاندا ئىدى. بو سۆزنىڭ
مەعناسى «دىر» بولغاندا ھەم
«تۇرۇر» ئىكەنلىكىنى بىلدۈرەدى.
ئىندى بىر مەعنادائى سۆزنى dır
ھەم dir شەكلىدە يازىش نىمە؟ ھەر
ئىككىسىگە بەرابەر dir بىلگىلەنە
بېرىسن. ھەر بىر ٤ بەلەن «ا» نى
قەدەت I بەلەن كۆرسەتىش، يازو
ئوچۈن جودەكەتتە قولايلىق كەلتىرەدى.
خەت يازا بارا ياشقاندا، شو سۆزنىڭ
ئىچىدە ٩ بولمىدى، «ط» ئورنىدا
«ا» يازىپ قويماين، دېگەن ئەتىب-

مانالاردىن ساقلاش ئۈچۈنكى، «ھ»
«ە» ھەرپى قىلان ۋە مەئانىدىلاردا
يازىلادى. بۇنى ھەلامىدە تۈشۈنگەندە
دېپ ئۆركەنكۈچىكەدەم ئۆركەنكۈچىكە
قېتىلىق كېلتىرمەيدى. «ە» تاشلا-
نىشى ھەلدىن ئەلىفنىمىز بىر شەكىل
يېگىللەندى.

ئەندى ٩ ھەرپ ٥ شەكىللىك
ئۇزۇن بولۇپ، ٧ ھەرپ ٤ تىلغەك-
سى، قىسقارمايالارى- چوزۇلۇپ ئەي-
تىلەدۇرغانلاردۇر. ٥ ھەرپ ٤ سو-
زۇق ئەھىيەدىكى ئەمتىيازلى، قالىلىقا
دەلالەت قىلادىرغان ھەرپلەرگە خىز-
مەت قىلىپ، ئۆزە سوزنى سىنگەر-
مونىزمگە يېتەكلەپ بارادى. ٩ ھەرپ
٧ يېڭى سوزلەرگە شۇنداق خىزمەت
قىلادۇرلار.

ئەپتىلىشە ئۇزۇن چوزۇلارنىڭ
بىرى بىرىدەن ۋە قىسقالارى ھەم
شۇنداق چۇدە ھەم سېزىلمەسلىك،
بىرق دەرەجەسىدە دۇرلەر. بولەرنىڭ
ھەم ئۆرۈلگى ئېككى شەكىللىرىنى

ئېلىپبەيىمىزدىن يۇلۇپ تاشلاش كۆرە-
چىلىك ھەممە مەنپەئەتى ئۈچۈن
خىزمەت قىلىش بولادى.

ɑ - كەتتە بولۇپ، ɑ بولۇشا-
نىدا «ش» ھەرپى ئالماشادى. ھەممە
«ھۇندا، يۇندا، شۇندا»، دېمەي «خۇنگە،
يۇنگە، شۇنگە»، دېيەر ئىكەن سېيىن-
گەرمونىزمىمىلەرىمىز، قائىدىگە خىلاپ
قىلماسلىق ئۈچۈن «شۇندا» شەكلىدە
يازادۇرلار. ئۇزۇن جۈزئىدا بىر شەكىل،
قىسقارسىدا بىر شەكىل ئالساق، ئوتتۇرە-
رىدا ھەم ھېچ كىم قىينالمايدۇر.

تېز يېزىش ئىشىدە ɑ شەكلىنى
ɑ شەكلىدە قىلىپ كېتىش جۇدە ھەم
مۇمكىن. ئۇرۇسچە ئۆگەنگەن ياشلار،
رۇسچە ɑ ئورنىدا ئۆزبەكچە «a»
يازىپ قويۇشتا ئادەتلەنگەنلەرى، شۇن-
دىن مەشغۇلات چېكەنلەرى مۇمكىن.
شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇزۇن جۈزئىدا بىر
شەكىل y نى، قىسقارسىدا ھەم يەنە
شەكىل u نى كىنە قالدۇرۇش كېرەك.

بۇقارىدا ئېيتقانلىرىمىز ۋۇجۇدقا
چىقسا ئېلىپبەيىمىز 8 شەكىلدىن يېڭىل-

لەنەدى، بولاردىن باشقىسى-دەھەنى
ھازىرغىنىلەتە يانغانسىز دەھشەتچۇن
ئالب، بۇ شەكلىنى دەھ ئۆرنەك
تويغاتى ئەلىشىپنى يېگىلەتتى، ئالى
تەسىلكوركومەلەرئۈچۈن تولاپلانتى
ۋە نەھىيەت بەيندەلسەلەل ئۈرلىنى
تۆزلىبىشكە باتقالاشقان بولامسىز مەتە
شۇنداق ئەساس ئەملا - بازونى تا-
-سانلاشتۇرۇش، ھېچ بىر چەمتدىن
قىينلىق كېلتىرمەسلىك بولادور.

ئەملا مەسئەلەسىنى ھەل قىلىشدا
تۆزلەنەدۇرغان ئەملا، ئۇنشا ئۆزگەرىجەلەر
ئۈچۈن بولماي، بەلكى تىزرەك
سەۋادىنى چىقارىپ، ئاسانلىقچا تۈشىرى،
خەتاسىز يازىپ كېتىشنى سويەۋرغان
ھامما ئۈچۈن تۆزلىشىنى نەزەردە
تۇتۇش ۋەمۇمكىن بولسا، بىزنىڭ ئەيت-
كەنىمىزدەن ھەم باشقا يېڭىلىكلەرىنى
تاپىش-مەدەنىيلەشىش ۋە ئۈستىمىزنىڭ
ھەر بىر نەۋعى ئۈچۈن كەتتەخزمەت
قىلغۇچى بولسىنى ئەيدە تۇتۇش
كېرەك.

نەتیجە، ئۆزبېك تىلیدە سىن-
گەرمونىزم تۆپ قانون، دەپ
مەسالانماسىن. بوی‌سوندورغان‌سوز-
لەرنى شو قالبغا سالب توغرى
كېلمەیدۆرغانلارغا زورلق كورسەتب،
كۆمەنلمەسىن.

ئىملانى یەڭگل قاعدەلى قىلش
ئوچون كوبەیلككە مەنفعەت كېلە-
تىرەدۆرغان ە، ۵ هەم ط چقارلسن.
تۆزلەدورغان ئىملا - تل موتەخە-
سسلەرىگە مەخسوس بولب، توغرى
یازش، یوقارى دەرەجەدەكى كەتتە
سەنعەت هەنسغا ـكرب قالادورغان
بولماسن.

یاقوب ئىلمان.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Тил, атама ва имло баҳслари

Имлода йенгиллик учун

Сингармўнизм асосий қонун бўлмасин

Бизда имло масаласини ҳал этишға алла қачондан киришилган бўлса ҳам. бу тўғрида шу вақтгача натижа йўқ, режа чизиб олинғони йўқ, йанги алифбе қабул қилинишидан илгари имломиз неча хил тузалиш – мукаммаланиш даврларини кечирди. Охири йанги алифбе

қабул қилиниши билан бунга жиддийатла киришиб, қатъий имло тузишга ҳаракат бошланди.Имлони йенгил, осон, ҳамма учун ўнғай қилиш нийати билан бошланғон умумий ҳаракат сингармўнизм масаласини йечиб, илгарилай олғони йўк. Ҳақиқатан сингармўнизм масаласи бир йоқли бўлса, имломизнинг тузулиши 50-60 фоиз, балки бундан ҳам ортиқроқ даражада қулайлашади. Чунки имло масаласини ҳал қилиш йўлидағи чигаллардан энг каттаси ва улгуржиси шу сингармўнизмдирки, ҳозирги вақтда матбуот саҳифаларида имло тузиш устида борайотқон тортишларнинг кўб миқдори шу масала устидадир. Бу чигал йечилиши билан алифбемиздаги чўзғиларни ортдириш йоки камйтдириш ҳам осонликча бутиб қўйа қоладир.

Имло масаласида қизиққанларнинг ҳаммаси ҳам имлонинг йенгил, осон бўлиши тарафдори. Мана шу тарафдорлар икки гуруҳга бўлиниб, ҳар бири, албатта, ўз фикрларини олдинға суради, мувофиқ дейди.Шулар жумласидан биз ҳам ўз фикрларимизни қайтадан бўлса ҳам ўртаға ташлаймиз.

Сингармўнизм қонуни бир сўзда бир неча сомит ҳарфлар ва нуқул ингичка чўзғилар бўлишини, йоки бир сўзнинг чўзғилари, ўша сўзнинг ичида бўлғон маълум имтийозлик ҳарфларга бўйсуниш асосида нуқул қалин – оғир чўзғилардан бўлишини талаб қилади.

Шу темир қонун деб белгиланган сингармўнизмга асосан бир сўзнинг айтилиши билан йозилиши ўртасидағи тафовутни мумкин бўлғонча йўқотиш.

Имло қоидалари тилга бегона бўлмасдан, балки бири бирига қолип бўлиши асос тутилишини тилаймиз.Умуман айтганда, сингармўнизм қонуниға қарши чиққанларнинг талаблари ҳам шу.

Биз бу йерда аввал сингармўнизмни асосий қонун қилиб қабул қилғонимизда ва шунга асосан имло қоидаларни тузганимизда тил-талаффуз билан йозув – имло ўртасида қандай тафовут бўлишини бир кўриб чиқайлик.

Сингармўнизмнинг белгилашича, бир сўз ўзининг ичида бўлғон алоҳида хусусийатга эга ҳарфлар (йоки йолғиз битта ҳарф)нинг шу сўз ичидаги эътибори билан сўз йоки қалин бўлиб, қалин йозилади, йоки ингичка бўлиб йозилади. Алифбемизда бундай эътибор эгаси бўлғон чўзғилардан биринчи ўринда турғон иккитаси «қ» ҳам «ғ». Буларга қараб сўз, албатта, оғир – қалин йозилиши керак. Чунончи, «о»қ чўзғида:

қасам - қосом

қатра - қотро

қаср - қоср

қалбақи - қолбоқи (?)

қайсар - қойсор

қасаба -қособо

алқисса - олқиссо

ақраб - оқроб

хандақ - хондоқ

лақаб -лоқоб

фақир - фоқир (покирми **бўлади ?)**

«Ғ» ҳарфи келганда:

шалғам - шолғом

парғама - порғомо (**Фарғона ҳам)**

ғўраша - ғўрошо

ғалтак - ғолтоқ

ғар - ғор (чуқур – «ғор»чи?)

ғалат - ғолот

«Қ» ҳам «ғ» ҳарфи бўлмағон сўзлар ўзининг тузилиши. ичидаги ҳарфларга қараб йо қалин, йоки ингичка бўлиши шарт. Чунончи:

Ҳаловат - ҳалават (ҳаловот)

Фарйод - фарйад (йоки форйод)

Шкор - шкар

Саро - сара

Аммо - амма (аъмма- оммо. оъмма)

Мана бу мисол тариқасида келтирган сингармўнизмлашган сўзлар фақат эсга кела олғони натижасида учроғонида албатта бош қотирадурғонлари хўбам топилади.

Ўртоқ Элбекнинг («Қ. Ўз-стон». 22 да) катта дўқлар билан таърифлаганича сингармўнизм «...чинда имломизнинг бутинлиғин сақлаш учун йелим. тилимизнинг кўркини ошириш учун безакдир. Бу қалинлик ва игичкалик оҳани бизнинг тилимизнинг жони...» бўлса, шу асосда бир йозиб. тилимизни(нг) безатайликчи. қандай чиқар экан.

*Алқисса қайсар шикорга чиққанида аччиғи келиб ҳандоқ қасабасидаги қасирини ақроб ойида бузди. **Бечора ноҳақ қасам** билан ҳалаватидан айрилди.*

Кам + бағалнинг фарйадига қоромой қатра сув ичишга фурсат бермадилар.

Қамбар жозликни ғалтаққа осиб қўйса ғураш бўлиб қолипти.

Қалбаки тилдан садо чиқмайди.

Сингармўнизмчилар - ўзбек тилида «а» йўқ, биз бу йерда **а** йозсок ҳам буни тўғрилаб айтилишича ўқиймиз деб тушундиралар. Мисол тариқасида шуни айтайлик: арабча قتل (**катл**) сўзи сингамўнизмда قاتل (**котил**) бўлиб йозилиши керак – qatьl. «t» билан «l» ўртасида албатта «**ь**» бўлади. Лекин тўғри قاتل (котил) ҳам бор. Кейингисини сингармўнизмлаштириш учун унинг маъносини аввалгидан айириш учун нима килинади?

Йозилғон хат ўкулишида оғизда ишлатилишича бўлиши керакми. Агар *йозув тилдан бегоналашмайдурғон бўлса, йенгил сўзни оғирлаштиришдан* нима максад? «Ман» сўзининг ўзидайок икки хил йозилади.«Келаман», «кило- мон» : (ман) билан (мон)нинг ўкулишида хеч конча тафовут бўлмайдими?

«Қизил Ўзбекистон»нинг 30 инчи сонида А. Йўлдош йозади: «.... хеч бир сингармўнизмчи йозув – (**письменность**) тамоман айтилиш билан бирга кетади демайди, бундан кейин демайди хам». У кандай имлочи эканки, тузган имлоси тилга оркасини ўгуруб ўтурсин.

А. Йўлдош мени айблаб туриб ҳаммага ўзини масхарабоз килиб кўрсатади. Йана ўша газетада йозади: «....ўз сўзларимизга хам бир карайликчи. Улар биз кандай айтсак, шундай йозиладими, балки уларда ҳам йукоридағи ахволни кўрамизми?» деб пастда сариғ – сориғ, чака – чоқо, тара – тородек айтилиш-йозилиш мисолларини кўрсатади. Бу йерда Йўлдош онглай олмайди, деб кимни айтмакчи эканини тушуниб бўлмайди.У киши йо матбуотни йозувдан бошка нарса демакчи, йо йозувни матбуотдан ажратмокчи. Ҳар калай бир фикри бор. Бизнинг аклимиз йетмади, чунки йукоридағи мақоладан кўчириб, айбламакчи ва масхараламакчи бўладида, тағин ўзи: «мана булар кўрсатадиким, чет сўзлар эмас, ўз сўзларимиз ҳам айтилишида бошкачарок айтилиб, йозилишида бошкача коидаға мувофик йозилади». Лекин бу ҳол факат шаҳарлардагина эмас, кишлокларда айтилиши бундай ортса ортадики, колишмайди. Йўлдош ўртоғимиз танасига бир ўйлаб кўрсин, ўзи йаланғоч ҳолда бизни – йелкаси йиртик дейиши кулоҳ кийган масхарабозликдан хам ўтказади.

«Йозув ўзгариши билан – тил ўзгармайдур», – деган жумлани А.Йўлдош кандок қингир фаҳм билан тушунмакчи бўлди. Шу жумла сингармўнизмчига кантдак йоқадурғон бўлса, имлоға масхарабозлик қилишни очик икрор килибдур-да. Сингармўнизмчи энди йорилиб.тилга кенг, узун.кўпол тўн кийгизмакчи бўлғонини сўзладийа. Нима учун имло тилга эргашиб бормайди.Тил сингармўнизм қонунининг тузиб берган имлосиға эргашсунми? Бутун халқ тилини ўзгартиш учун бекорчиликда куйол сўзларни пишиктирсунми?

Сингармўнизмни истиснолар билан кабул килиш тарафдорлари бу истисноии йолғиз чет сўзлар учун эмас,балки соф ўзбек сўзларидан бўлғон, темир конун ичига кирита олмайдурғон сўзлар учун ҳам талаб қиладурлар.Чет ва ўзбек сўзларининг сингармўнизмга бўйинсуна олмайдурғонларининг мисоли йуқорида келтирилди. Ўзбек тилига жуда ҳам киришиб, ўзбеклашиб кетган чет сўзлар борки, уларнинг аслини топиб олиш жуда кийин бўладур (морза – марзаъдан, ўзбекчаси «увват» кам ишлатилади.Жанжал – форсийча жанг-жадалдан ва бошкалар). Гап буларнинг устида эмас. Ҳали ўзбеклашмаган, симжийак тўн кийа олмағон сўзлар то ўзбеклашиб кириши6 кетишигача уларни айтилишича йоза бориш лозимлиги талаб килинадур. Кейинрак, тилимизнинг ўсиши, бегоналарни ўзлаштира боришиға караб чет сўзларни ҳам мувофиқ холға келганида сингармўнизм конуниға бўйин сундирилса мумкин бўлади.

Шундоқ килиб, истисночилардан бирининг фикри: хозирнинг ўзида сингармўнизм қоидасиға ўзича таййор бўлиб турғон сўзларни киргиза бериш, лекин Элбек ўз айтишича сингармўнизмни тилнинг безаги, кўрғони килиб олиш... бўйин сунмайдурғон сўзларни йутиб, йомон бўлса ҳам сингармўнизмға тобеъ килдира беришлик тарафдоридир.Йангидан олинадурғон сўз, истилоҳлар аввал сингармўнизм қолипига солиниб, ўзлаштириб олиниши мувофик бўлур.

Йукорида айтганимизча, сингармўнизм коидаси («Қ.Ўзб.», сон 23 да талаб килинғанича) мумкин кадар кўбрак чўзғиларнинг кўбайтирилишини талаб килади.Қатъий имло тузишдан мақсад йозишни йенгиллатиш, осонлатиш, хамманинг ўрганишига кулай, ортикча бош оғриғи бўлмаслиғини талаб килишдир.

Чўзғиларни камайтиш, 6 га тушириш – хар бир чала саводлик ҳам осонликча имлони ўзлаштириб, тўғри йозиб кета оладурғон бў-

лиши демакдир.Хозирғи 9 чўзғи 14 га чикса, унинг билан коидаға мувофик тўғри йозғучилар жумхурийатимизда донг чикарадурғон кишилар бўлиб олсалар керак. 9 чўзғи билан тузилган имло «чинакам имлочи ва тилнинг хусусийатини тушунган киши » (А.Йўлдош, «Қ.Ўзб.» сон 30) учун бўлса, ҳар бир ўзбек, мактаб очилайоткан, саводсизликни битириш мактабларида 1-2 ой ўкуб чикайоткан кўбчилик тилнинг хусусийатини кандай билсин. Ҳар бир саводли 9 чўзғи билан тўғри йозишни ўрганиш учун тилнинг хусусийатини текширсинми йоки бошка тирикчиликка хам киришсинми? 9 чўзғини 6 ға тушириш «кундани бўшатиб қўймайдурғон » имлочилар учун эмас, балки кўбчилик омма учундур.

Чиқарилишини талаб килғонимиз 3 чўзғи **ө**, **о** ҳам **ь**. Нима деб буларни чикарамиз?

Йана ўша сингармўнизм коидасича қалин сўзлардаги ост чўзғи йенгилдагидан бошкача. «Qьldьm (Қилдим) – keldim (келдим»)нинг «dim»лари, «ciqьş (чикиш) -cekiş (чекиш)»нинг (q) билан (ş) ўртасидаги ост чўзғилари, (q)нинг эътибори ўзига (ь) талаб килса, (k) нинг йумшоклиғи (i)га тушуб қўйади. Бу тўғрида мисол келтириб ўтирмаймиз.Факат қатъий талабимиз (ь) шаклини тамом ташлаб, сўзнинг оғири ва йенгилида баробар (i) ишлатила берсин. «**dur**» сўзини олғонимизда, бу «turur»дан ихтисор килинғон. Йана кискартирилиб, «**dьr**» шаклида йозилмокда эди. Бу сўзнинг маъниси «**dьr**» бўлғонида хам «turur» эканлигини йўкотмайди. Энди бир маънодаги сўзни **dьr** хам **dir** шаклида йозиш нима? Ҳар иковига баробар dir белгилана берсин. Ҳар бир **ь** билан **i** ни факат **i** билан кўрсатиш йозув учун жуда катта кулайлик келтиради. Хат йоза борайотғанда, шу сўзнинг ичида q йўкмиди, «**ь**» ўрниға «**i**» йозиб қўймайин, деган эхтимоллардан саклаш устига бу «**ь**» ҳарфи қулай ва фалон ҳолларда йозилади. Буни алохида тушунинглар» деб ўргатгучига хам ўргангучига кийинлик келтирмайди. «**ь**» ташланиши билан алифбемиз бир шакл йенгилланади.

Энди **ө** билан **о** шакллари узун бўлиб, у билан **u** нинг акси, қискармағонлари – чўзилиб айтиладурғонларидур. **О** билан **u** сўзнинг ичидаги имтийозли, калинликка далолат киладиғон ҳарфларга хизмат килиб, ўша сўзни сингармўнизмга йетаклаб боради. **ө** билан **у** йенгил сўзларга шундок хизмат киладурлар.

Айтилишида узун чўзғиларнинг бири биридан ва қисқалари ҳам шундоқ жуда ҳам сезилмаслик. йўқ даражасидадурлар. Буларнинг ҳам аввалги ики шаклларини алифбемиздан йулиб ташлаш кўбчилик омма манфаати учун хизмат қилиш бўлади.

Jol – катта йўл. jөlək бўлғонида «о» ҳарфи алмашади, аммо «uŋɑ (унға). juŋɑ (йунға). şuŋɑ (шунға)» демай. «uŋə (унга). juŋə (йунга). şuŋə (шунга)» дейар экан. сингармўнизмчиларимиз қоидаға хилоф қилмаслик учун «şuŋɑ (шунға)» шаклида йозадурлар. Узун чўзғиға бир шакл. қисқасиға бир шакл олсоқ, у тўғрида ҳам хеч ким қийналмайдур.

Тез йозиш ишида **о** шаклини **ө** шаклида қилиб кетиш жуда ҳам мумкин. *У русча ўргана йотқонлар. русча* ***о*** *ўрниға ўзбекча «**а**» йозиб* қўйишға одатланишлари. шундан машаққат чекишлари мумкин. Шунинг учун узун чўзғиға бир шакл у ни. қисқасиға ҳам битта шакл u нигина қолдириш керак.

Йуқорида айтилганларимиз вужудға чиқса алифбемиз 3 шаклдан йенгилланади.Булардан биттасини – «о»ни ҳозирғи ишлата йотғонимиз «**а**» учун олиб. бу шаклни «**ə**» ўрниға қўйсоқ. алифбени йенгиллатиш. олий тахсил кўргучилар учун қулайлатиш ва ниҳойат байнал*милал алифбе тузилишига йақинлашқан* бўламиз. Мана шундоқ асос имло – йозуни осонлаштириш. хеч бир жиҳатдан қийинлик келтирмаслик бўладур.

Имло масаласини ҳал қилишда тузиладурғон имло. ўша тузгучилар учун бўлмай. балки тезрак хатосиз йозиб кетишни суйадурғон омма учун тузилишини назарда тутиш ва мумкин бўлса. бизнинг айтганларимиздан ҳам бошқа йенгилликларини топиш – маданийлашиш ва ўсишимизнинг ҳар бир нави учун катта хизмат қилғучи бўлишини эсда тутиш керак.

Натижа. Ўзбек тилида сингармўнизм туб қонун деб ҳисобланмасин. Бўйсунадурғон сўзларни шу қолибға солиб тўғри келмайдурғонлариға зўрлик кўрсатиб кучанилмасин.

Имлони йенгил қоидали қилиш учун кўбчиликка машаққат келтирадурғон **ө,о** ҳам **ь** чиқарилсин. тузиладурғон имло – тил мутахассислариға махсус бўлиб. тўғри йозиш. йуқори даражадаги катта санъат қолиға кириб қоладурғон бўлмасин.

Йоқуб Омон.

* * *

Ашурали Зоҳирий

Тил, атама ва имло бахслари

Тил ва имло масаласи

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 29 март, 72-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

til, atama va imla bəhsləri

تل وە ئملا مەسئەلەسی

ئیدارەدەن: بز بو مەقالەنی، مۇباحەسەمزنی داوام ئېتتیرش یولی بلەن باسامز.

بز بو تاتیا مەسئەلەلەردە یازوچنڭ فکربگە تەمام قوشىلا ئالمایمز. چۈنکه‌ی، ئاتامالار مەسئەلەسدە یازوچنڭ دەگەنی ئەجنەبی سوزلەر ئالە- ماوورسا. تلدە ساناق – بەنە – بەنە سەل بلنڭ ئیچدە باشقا سوزلەر ئو تانی ئاپلاب ئالساملق ھالدا کیلترمەدی وە بوتلادیە دیبشکە وە شونڭ ئوچۈن ئېلېکترنی «ەم چراغ»، پارلاوزنی «ئوتخانە» وە ماکەزا دیب ئاتاسن دیگەن تەکلیفلەریگە ھیچ قوشىلا ئالمایمز. ھیچ نەرسە بلەن ھیسابلاشماسدان تلدە «ساناق» ساقلاش نەزەریەسی بزنڭ نەزە- ریەمز یېمەس. تېخنیکەنڭ ئنتىسادیەتنڭ تەرەققیسی ئەسلەسدە کیلب چققان یېنگی مەعنالەرنی ئاڭلاتش ئوچۈن لازم بولغان ئاتامالارنی مۇمکن قەدەر ھەر تلنڭ ئوزیدەن ئالش کېرەك (لیکن بو ھەم تلدە «ساناق» ساقلاش ئوچۈن ئېمەس، بەلکم ھەر مللەت مەدەنیەتنڭ ریگە ئەساسلانلق بیرش ئوچۈن). لیکن تلدە «ساناق» ساقلاش غلبەسیگە بیریلب، بەی- نەلمیلەل مقیاسدا قوللانلا باشلاغان وە خەلق قبول قلغان وە قبول قلد- رشی لازم بولغان «ئاکرانوم»، «ئېلېکتر»، «جوغرافیە» سنگری سوزلەرنی «ئەیکن بلگیە»، «ەم چراق»، «یېر بلمگیە» دیگەن قیین وە نا قولای سوزلەر بلەن تەبدیل قلش – بزنڭ نەزەریەمز ئېمەس. بو نەزەریەدەن

بۇ گەپ مەنكورەنىڭ ھېيدلەرى كېلىپ تۇرادىغان بىراق، مۇباھەسە داۋا-
مىدا بۇ مەسئەلەگە رەۋشەنلىك كىرگۈزۈلۈر ۋە يازغۇچىغا جاۋاب بېرىلۈر،
دېگەن ئۈمىد بىلەن ماقالانى (سەلكىنە قىسقارتىپ) ئەينەن باسامىز.

ئەدەبى تىل

بۇندان بۇرۇنقى ئۆزبېك ئەدەبى تىلىنى مۇتەررەر قىلىپ قويماق ئۈچۈن، تىلىمىزنى ئۈچكە بۆلۈش مۇمكىن: 1. جانلى تىل، 2. ئەدەبى تىل، 3. ئىلمى تىل.

ئەدەبى تىل بىلەن، ئىلمى تىل ئوتتاسىدا ئونچا فەرقى بولماسا ھەم، جانلى تىل بىلەن، ئەدەبى تىل ئاراسىدا (ئۆزگەرىش ۋە تەرەققى جەھەتتىن) ئەجەب فەرقى بار.

كۆپ يازغۇلار، ھەلقەلەر، كىتاب، گېزىت ۋە ژۇرناللار ئەدەبى تىل (Нормативная - قائىدەلى ئۇسۇل) بىلەن بۇلغانى ئۈچۈن، ئۇ جۇدە موھافەزەكار، تېز ئۆزگەرەدۇر ئەمەس. ئەمما جانلى تىل (سۆزلەش تىلى - خەلق ئەدەبىياتى) جۇدە تېز - سۈرئەت بىلەن ئۆزگەرەدۇر. زاتەن، «جانلى تىل» دېيىلىشىنىڭ سەبەبى ھەم شۇدۇر.

جانلى، تىلنىڭ ھەم ئۆزبېك ئەدە

سۆز كۆپ قىممەتلى ئەسەرلەرى باردۇركى، ئۇلارنىڭ بارچاسىغا «خەلق ئەدەبىياتى» دېيىلۇر. بۇ (خەلق ئەدەبىياتى) - ئەدەبى ۋە ئىلمى تىلنىڭ ئاساسىدۇر. ئەسل - ئەيىنى تىل - سۆزلەنەتۇرغان تىل، خەلق تىلىدۇر.

ھەقىقەت شۇنداق بولغانى ھالدا، 15نچى ئەسردەن ئىنقىلابقاچا بولغان دەۋردە؛ خەلقنىڭ سۆزلەشە-تۇرغان تىلى - ئەدىبلەر تامانىدان

قوپال تىل، كوچا تىلى سانالىپ،
ئەدەبىي تىلنى ئۇنىڭدا ياقىلاشدۇرۇش
ـ كەمچىلىك، خەلق تىلىدە يازىشلىق
ـ قوپاللىق، دەپ ئەتىقاد ئېتىلگەن.
ئەرەبچە، فارسىچە لوغەتلەرنى تە-
قىتىش بىلەن قانائەتلەنمەسدەن،
ھەتتا تەركىبلىرىنى ھەم ئەرەبچە،
فارسىچە قىلغانلار.

دېمەك، ئەرەب، فارس تىللىرى
ئەمەلىي ياتقان ھەم تىلىمىزگە تەسىر
قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن چەغاتاي
(ئوزبەك) ئەدەبىياتى ـ ھ. ئوسمانلى
ئەدەبىياتى سىڭارى خەلقتىن ئۇزاق-
لاشا باشلىغان. ئاددى خەلق ئۇنى
ئاڭلاپ ئالمىغان. ئۇنى، بارى ئوقۇ-
مىشلى، زىيالى سىنىپ ئاڭلاي ئالا-
دىغان بولغان.

مىسال ئۈچۈن:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

مەنە شو رەۋشدە كېلە. يازغان

ئەدەبىيات تەربىيەكەرلىكى، ئىنقىلاب
ئارقىسىدا، تەبىئىي ھالدا ھاممىۋىلەشە
باشلىدى.

بىزدەن مەدەنىيەتلىك خەلقلارنىڭ
تىل ۋە ئەدەبىياتى - خەلق تىللىرى ۋە
ئەدەبىياتى ئاساسىدا قۇرۇلغان ۋە
مېۋە بەرگەن ھەر زاماندا، يەڭگى
مەدەنىيەت (پرولېتار مەدەنىيىتى)
قۇرماققا باشلىغان ئەللەر ئۈچۈن
ئەدەبىي تىل مەسىلىسى - مۇتلاقا، جانلىق
تىل (خەلق ئەدەبىياتى) بولۇشى
كېرەك. 336

بۇ ساھەدە ھازىرقى (ئىنقىلابدان
كېيىنكى) ئەدەبىياتىمىز ئەنئەنىگە
مۇۋەپپەقىيەتلەر قازاندى، ۋە خەلققا
ياقىنلاشقان بولسادا، ئەدەبىي تىل بىر-
لىكىدە باشقىلىق ۋە ھەر ياقتىن
باش چىقارغانلىق بار. شېكى ئەدە-
بىياتىمىزدا بۇنداق سىڭگىرى، ھازىردا
ھەم مەھەللىلىك داۋ ئېتىكەنى
كۆرۈلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەلبەتتە،
تۈزۈك شېۋىلەردىن يېڭى ئاساس
تىلىپ ئېلىش كېرەك.

ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئەڭ جانلىق
تىل (خەلق ئەدەبىياتى) ئاساسى لازىم،
دېدى. شۇنداق بولغاچ، مەن، قەدىر-
خان (ۋادىسى) شېئىرلىرىنى تەتقىق
ئەتسەم، خاتا قىلمىغان بولىمەن.
بۇندا: «تۈزۈمىز ئاپپاق كېپەك
يۇمشاق دېپ» دېگەندەك يوقىمىدى،
مېنىدىن كۆڭلىمىسىدىن، ئەلكى سۆزىنى
توغرا تاللايدىغانلار كۆپرەك بولۇر.
چۈنكى يۇقۇرىقى سۆزلەر ئەدەبىيا-
تىنىڭ (ئاساسى سۆزلىنىڭ) تىلى-(ئون-
داش ئۇقۇمى بىر مەھەللىچىلىك شە-
ئىرلارغا ئايلىنىشىمىزدا) قەرغا شېئىر-
سىنىڭ سۆزىدۇر. شېئىرنىڭ سۆزى،
ئاساسى سۆزىنى ۋەتىنىڭ تىلىدىكى
قائىدىلىرى نەپىسى رەۋىشتە قوزغىتىپ
ئارتقان.
ئەمدى بىزنىڭ شېئىر ئاش-
ۋاقتىمىزدىكى مەھەللىچىلىك تەسىرى
ئاستىدا كېرىپ قالغان ۋە قالدۇرغان
سۆزلەر توغرىسىدا بىر فىكىرگە كېلى-
ئالساق، ھەم بىزنىڭ ئاساسلىق ئاددىيلاش-

ترش، خەلققا باقىلاتش، ئشچى، دىهقان ءاممەسى ئچىدەن چىققان سوزلەر بىلەن بايىتش چاراسىنى كورسەتك بولدي.

بو سوز - ئوزۆن دەلىل، ئەللە قانچا مەسالەلار كورسەتشكە حاجەت كورلمەى، قاتئلب ئەيتلگەن سوز.

ئانامالار توغريسىدا

برنجى تۈركياتچىلار قۇرۇلتايى ئەلىفبى مەسئەلەسىنىڭ ئارقاسىدا، ئاي ئانامالار مەسئەلەسىنى كوردى. بو توغرىدا ئەللە قانچا مەعرۇزە ۋە مۇزاكەرەلەردەن كيين 13 مادەدان عىبارەت قارار چىقاردى.

دىمەك، يەڭگى ئەلىفبەي-سىز (شورالار ئىتتىپاقىداغى تۈرك-تاتارلار) ئۈچۈن، قانچا زەرۇر ۋە قانچا ئەھەمىيەتكە ئىگە بولسا، ئانامالار ئۈزۈش عەدەم ئۆزى بارچا تۈركچى قلىب نەشر ئەيتش ئوندەن قالشايدۇرغان مۇھىم ۋە زەرۇر.

بۇ-يۈزدەن ئارتۇق كېيمەكتىرب بولمايدىغان مەسئەلەلەرنىڭ بىرىدۇر. چۈنكى، ئاتامالارنىڭ ئىككى تەرەفلەمە ئەھمىيەتى بار: بىرى-علمى تامان، ئىككىنچىسى تەعلىمى تامان.

ئەندى، مەسئەلەنىڭ ئىككى تا-مانىغا كىرىشكەنىمىزدە مەنە بۇنداق حالنى كۆرەمىز:

هەر بىر حالى تىل (خەلق ئە-دەبىياتى)دە تۇقتاماسدان، تەبىعى رەۋىشدە، ئەستە-سىكىن تەرەققى ئىتىشلىك بار. تۇزۇمىش بارغان سايىن كۆپەيەك يەنكى ئاتامالار تەلەپ قىلادى! ئەگەر، ئۇنداق سۆزلەر ئۇ تىلدە تابىلماسا، باشقا تىللەر ئاۋروپا-چا، عەرەبچە، فارسچالاردەن ئالماققا كۆچى مەجبور بولادۇر.

٦ ئەگەر ئەجنەبى سۆزلەر ئالىنا-دۇرسا، تىلدە سافلىق يەتە-يەتە، سەل بىلىنلىك ئىچىدە. باشقا سۆزلەر ئۇ تىلنى قاپلاپ، تانىماسلىق حالغا كېلتىرەدى ۋە بوزادى.

ئەندى نىمە قىلىش كېرەك؟

-تۈرك تىلى، شۇ جۈملەدەن ئوزبەك تىلىدە ئەساس بولۇپ تۇرىدۇر. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىدەن ھەر خىل شەكىللەر ياسىشى مۇمكىن. شۇنداق خۇسۇسىيەت ۋە باي ماتېرىياللارغا ئىگە بولغان تىلگە باشقا سۆزلەرنى كۆپ-كۆپلەپ ئالاۋېرىش يارامايدۇ. ئۆز تىلىمىزنىڭ بايلىقىدىن فايدالانايلىق ۋە ئۇنى خار-خەس باسقاندىن ساقلايلى.

بىر خىل نەرسىلەرنى ئاتاماقتا تاپار سۆز تاپالمىغاندا، ئەدەبىي تىلىمىزنىڭ زىنەتلىكىنى ساقلىماق ئۈچۈن ھەممىدىن فايدالى يول شۇكى: سامالار، تېلېفون، تېلېگراف، ئەفتەمەبىل، پاراخوت، زاۋۇت، فەبرىكە سىنگەرى ھۆكۈمەتلىشىپ كەتكەن سۆزلەرنى ئۆز ھالىچە قويۇپ بېرىپ، «ئوتخانە» (паровоз) «سىم چىراغ» (Электричество) سىنگەرى يارىمى ئۆزبەكچە، يېرىمى فارسچە، ھەتتا ئىككى، ئۈچ سۆز بىلەن بولسا ھەم ئۆز تىلىمىزدىن ئاتامالار ياسا-

يەنى، «ئۆزرۇلتاى»، «بېلىك» سىنگەرى
(تېخىكى سۆزلەر بولسا ھەم خەلق
ئاڭلىمىدۇرغان) سۆزلەردەن ئاتامالار
ياساپتى. مەسەلەن:

География Землеведение	يەر بىلىكى
Астрономия	يۇلدۇز بىلىكى
Гидрология Гидрография	سۇ بىلىكى
Петрография	تاش بىلىكى
Аэрография	ھاۋا بىلىكى
Минералогия	مەدەن بىلىكى
Ботаника	ئۆسۈملۈك بىلىكى
Агроном	ئېكىن بىلگۈچى
Землемер	ھەندۇچى

ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش سۆزلەر.

يەنە خەلق جانلىق تىلىدەن:
باشقارما (ئىدارە)، باشلىق (رەئىس)،
موھە (ئەمرا)، بايلىق (كەپىتەل) سىنـ-
گەرى ئاتامالار ياساپتى.

ئىلىم تەشرىھ ھەم تىب ئۈچۈن
قاساپ، سالاخ، ھايۋان بىچكۈچى،

ئىم-تومچىلەردەن، ئەگرەنوملك ھەم
ئاپانات ئۆزجۆن باغشى ھدىھقان
ئەشرەف»، باغبان ھەم پەيزەندچى-
لەردەن، ھەيۋانات توغرىسىدا چار-
ۋاچى، ئاۋچى ھەم بالقچىلاردان
كوپ ماتىريالالار توپلاش مومكن.

كىميا، فىزىكا، مەتىمەتىكە مو-
مومەن مەكتەب دەرسلكلەرى ئانا-
مالارى توغرىسىدا تۆزكىپانچىلار
قورۇلتايىنىڭ قارارىغا مۇۋافق يول
تۇتۇش لازم.

ئەمما: Мотор, Динамо, Вольт, Ампер, Радио, Метр, Синдикат, Трест سىنگەرى سۆزلەر: ھەم Социализм Марксизм, Ленинизм, Дарвинизм سىنگەرى ھەمومى سىياسى ۋە ئىلم-ئەفى ئاتامالار:

ئەپەست، ئاتنامە، گەنكبر، كەسە، دەرۋىش، كەمبەغەل، ئاغاز، سىياھ، ئان، گوشت، سەبزى، ھۆنەر، مىۋە، سىنگەرى ئۆزلەشىپ كېتكەن ئارسىغا سۆزلەر:

مەكتەپ، كىتاب، قالام، ئەقل،
زېھىن ئېتىبار، مىھنەت، زۇلم، خەۋەر،
دۆلەت، تەبىئەت، ئۆمۈر، كاسىپ،
تەربىيە، سۈرەت، مەسئەلە، ھەرەكەت،
شېئىر، قانۇن، ئىختىيار سىنگەرى
ئەمەلدەپ كىرگەن ئەرەبچە سۆزلەر
ئۇيغۇرلاردا ئەدەبىيلەشىپ [illegible]؛
لېكىن، قانداق سۆز قوللانسۇن؛
ئۇنى تەرجىمە بىلەلمىسە، تۇزلىيا
سۆز تاپىش بىلەلمىسە ئۇزبەكچىسىنى
مۇمكىن ئېكەن، ئۇرنىدا قالدۇرۇش
(ئىستىمال ئېتىش) يارامايدۇر؛
ئاخىرقى تەكلىپ ئېتىپ شۇنى
دېيەمەن:
ئاتامالار تۈزۈش ئىشى-ئوقۇش
ئەسبابلارى (НАГЛЯДН.ПОСОБИЯ)
سىنگەرى ھەر يېردە ئىشلەتىپ كېلىتىر.
— بولاۋرادۇرغان ئەرسە ئەمەس،
ئۇنى، باشقا - بىرەۋ ئالىپ بېرە
ئالمايدى. ھەقىقەت؛ ئۆز ئىچىمىز-
دەگى تىل بىلەرمەنلەر تامانىدىن
ئىشلەنەدى. تىرىك تۇجۇن:

1 — مەئارىپ كومىسسارلىكى
ئالدىدا (ئىلمىي مەركەز ھوزۇرىدا)
مەخسۇس ئاتاما كومىسسىيەسى تۈ-
زۈلسۇن. بۇ كومىسسىيە ۋە ئۇنىڭ
قاراماقىدىكى مەخسۇس كەسىپلەر
ئىشچى رەبۇنلەرى، قىسقا ۋاقىتلاردا تېز
- تېز چاقىرتۇرسۇن؛ ئۇلار ئاراسىدىن
سۆزلەر ئاقتارسۇن.

بۇ كومىسسىيە ئىشتىراكىمىزدىكى
تۈرك - تاتار جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى
شۇنداق كومىسسىيەلەر بىلەن (ئەگەر
بولسا) ئالاقىدە بولۇپ، ئۇلارنىڭ
بەرگەن ماتېرىياللىرىدىن ھەم پايدا-
لانسۇن.

2 — خەلقنىڭ پاك ئەدەبىيات
ئۆزلەشتۈرىشىغا كەتتە ياردام بېرەدۇرغان
مىرسە-خەلق. جانلى تىلى لۇغەتى
(ۋلادىمىر دالنىڭ لۇغەتىگە Владимир Даль)
ئوخشاش)نى چىقارىشدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن
بۇ ئىشكە ئالىملاردىن يەھلاشكەر بىلسۇن*).

بۇنداق لۇغەتنى تۈزۈشتە ئالدى
قىشلاق-مۇئەللىملىرى، Вуз تالەبە-

تەرزى، ئاتالغى ئىشچىلەر ئەنجە باردام
بېرە ئالارلار.

ئىملا توغرىسىدا

پرانسۇز ئاقاناسىيى ئالغان يەتمىشىمە
رۇس ئىملاسى بەش ئاساسقا قۇرۇلغان:
1) سۆزتى (Фонетический)
2) شەكلى (Морфологический)،
3) تەئرىخى ـ ئەنئەنەۋى، 4) چەت
سۆزلەرنى يازماق ئاساسى، 5) ئەيرىلمە
ئاساسى.

بىزدە ئىسە، ئىنقىلابقىچە تەئرىخى
ـ ئەنئەنەۋى ھەم چەت سۆزلەرنى
يازماق ئاساسى قوللانغان. يەئنى:
ئۆزبەكچە سۆزلەردە شېكى (ئاۋابى
ۋە تۈندەن ئىلگەرىكى) كىتابلاردىكى
ئىملا نۇسخاسى مەھكەم ئۇشلەنىپ،
چەت (ئەرەبچە، فارسچا) سۆزلەر ۋە،
ئۇلاردا قانداق يازىلغان بولسا، بىزدە
ھەم ئۆزگەرتمەستەن يازىش ئاساسى
تۇتۇلغان.

ئىنقىلابدان كېيىن (يۈزدان 5،

6 مىڭيا يىل ئىلـگەرى) بۇ- ئېيىكى ئاسـىنى تاشلاپ، سـەۋتى ھەمشەكلى (سەرفى) ئاسـمقا ئۆتكەن بولساق دا، ئەرەب ئەلىفبىيـسى سـەۋتى ئاسـقا جەۋاب بېرە ئالماسلىقىدان، شۇلا

* بوندىن ئۇزۇنلىقى بىر كىشى ئوزۇپ چىقىشلىق بىر نېمە بىلەنكى جوزنىسا كېرەك. شونىڭ ئۈچۈن ئەنىلى مەرسى بىھىش بىر نېمە جەرنى بىر كىشىگە، بىر نېمەنى بىر كىشىگە ئېلىپ 4،0 كىشىگە تاپشۇرسا ... تەرجىمە مەھكى تەلەسى ي.ي

جانتاقلاريدان ھەلىكەچە ھەمقۇتۇلا ئالمىغانىمىز يوق.

ئېندى يەنگى ئەلىفبى قابۇل قىلدۇق. بۇنىڭدا تامام كۈچەمەك، قېبىلەدانى بەعزى بىر نوقتالارنى بىجب ئالساق، شۇلا مەسئەلەسىنى ئەچە ھەل قىلغان بولۇرمىز.

«ئەنچە ھەل قىلغان بولۇرمىز» دېمەك، «تامام ھەل قىلغان بولۇرمىز» دېمەدەك. چۈنكى (بوقارىدا ئەينكە ئەمىزدەك) تىل: يازۇۋدان ئىلگىرى

كىتەپ تۇرادى. ئىلگەرىلە ياتقان تىل؛
كۈندەلىك شەيئىيلا-لارنى سېھـ
ـسىكىن ئاڭلاتا بارار. بەلكى، بىز
بىزگە كۆرۈنمىگەن، ئېسىگە كەلمىگەن
ئاماللارنى ئېيتىپ بېرەر.

مەسىلەن: رۇسلار 200 يىلدىن
بېرى ئىملاغا ئايرىنايدۇرلار. ھەلىھەم
كەم-كۈستى چىقىپ تۇرادۇر.

بىز، ئىملامىزنى سەۋتى (فونېتىكا)
ھەم شەكلى-سەرفى ئارمانوكىيە ئاساسىدا
قۇرامىز.

شۇنداق بولغاچ ئىملا جەدۋەل ـ
لەرىنىڭ بىر قىسمى (Skozxyz·tor·tur·) گە
ئوخشاشلار)نى ئالغان ئاساسىمىزنىڭ
بىرىنچىسى يېتىپ بېرىپ، بىر قىسمىنى
(تەمسىللەرنى) ئىككىنچىسى بېرىپ
بېرەدۇر ۋە تەمسىلگە يول قويادۇر.

گەرچەند سۆزلەش تىلىمىز يېڭى-
گەللىك ئۈچۈن چەرەكسىز داۋشلار
(تۇرناق، ق. ر.م.لەرنى بۇ توغرىدا
(شەرق ھەقىقىتى» 12 نى) ئەنچە
تۇتقان بولساق ھەم، چەرەكسىز ھەرپ.

لەرنى كۆرسەتمەگەن) كىيىنكى داۋىشە-
لارنى ئۆزبېكە ئۇمار بسوزلەتەلەردە،
ئوشانداق (ئىشلىتىلگەنچە) يېزىش ھېچ
يارامايدۇ. سەرقى ئىملا ئۆگىنىشنى
بۇزىدۇ.

بىز، ئىشلىتىلگەنچە يېزىش ئۇسۇلىدا
سۆز ئاھاڭىنىمىز بىرى ھەم ئاجاسمىز.

بىر - بىر.

ئىككىنچىدىن، بىز، ئىملادا قانداق
بولسادا، ئاسان يولنى تۇتماقىمىز
لازىم. شۇ. ئاسان دېگىنىمىز ھەم بىر
قائىدا (ھەرپى بىرلىك) نى مەھكەم
تۇتۇلەب، شۇنى ئۆزلەمەسدىن تېمر
نازۇك قىلىپ تۇتۇلىش ۋە ئوتۇلەت-
دىرشدۇر.

مەسىلەنى ئايدىڭلاشتۇرماق ئۈچ-
چۈن دلە ھەرپى بىلەن باشلانغان
قوشماللارنى ئالايلى:

1 - دم، دلق، دى. . . .

2 - در (ئاتدر، كېيدر)سىنگەرى
سوزلەردە «د» ھەرپلىرى؛ جەرەكمىز
ئازازلار (بە تە جە سە شە لە گە)دان

كېيىن «ت» بولىپ (كېتتىم، كېتتىڭ،
جاتىر، كېتتىر سىيياقتى) ئىشتىلە
ۋ، سوزلەرىندە ھەم،
3 ـ «دەن، دان» قوسىمشالارى
ھەم پ، ت، چ، س، ش دەرەكتەردەن
كېيىن:
پ ـ ئىپتەن، كوپتەن، تاپتان،
ساپتان.
ت ـ ئىتتەن، سۆتتەن، ئاتتان،
ياتتان.
چ ـ كۆمىچتەن، ئىچتەن، قىلىچتان،
ئاچتان،
س ـ مىستەن، كېتپەستەن، ئال
ماستان، ئاپماستان.
ش ـ ئىشتەن، تۆرىشتەن، ئاشتان،
قىشتان، سىڭگەرى «تەن، تان» ئېيتى
لىپ ھەم،
4 ـ مەنە شۇ «دەن، دان» قو
سىمشاسى «ن، م» دەرەكتەردەن
كېيىن:
ن ـ مەندەن، سەندەن، ناندان،
قاندان،

م - بىلمەن، ئۆيمەن، يانمان
بولمىغان سىنگارى قەن، نانمەنىمە
تلسە ۋە سوزلەنسە هەم سەرفى بىر-
لىكنى ساقلاش ئۈچۈن قەيەيازلىماقى
لازم.

يەنە، ئىملادا! سوزلەر يەئلغوز
-يالغوز تۇرغاندا يىلىشى ئاساسىيتىپ
ئالىنىپ، يانىداقى سوزنىڭ تەسىرى
يازۇۋدا كورسەتىلمەسلىكى كېرەك.
(كېرەكىدەى، بارغانىمەكەن، جەنمەيدى،
بەرىمەدى» [1]) سىنگارى بولماسلىقى
كېرەك).

ئەگەر، بوندانلارغا مەندەت بى-
رىلسە، -جارەكەن، بوغەكەن، ئاھەكەن،
تۇغەكەنلەر هەم قارىنداش، ئۆزۈك
- ئاھانلارى بىلەن يا-لق قارتىپ
دقالى، بىزگە هەم مەندەت بېرىك»
دىب، قاتارلاشىپ چىقىپ كېلە بېرە-
دۈرلەر. ئەدەت بو بېردەكىدەنىمەس،
سەرفى قاعدەلارنىڭ ھەر بېرى تىبە-
سىدە، هەم شوندانى ئەنتىبازەسۈزلەب-
دۈرغانلارنىڭ ئەللە قانچادان بولىشى

ئۆزدان كەپ، ئۇ ۋەلىندە ھېچ بىر قاسىدا
ھەم كېرەك بولماسدان: دېيىشتىن،
كېتىپ يازا بېر، قەلەت، ئۇنىڭسىنى
تەرى، يۈزىسىنى بېرى ياز، ئۇرناسىنى
ئەمرەتىپ چىزىق تارتىپ قوي ...دەن
ياشقاندا ئېھتىياج ھەم تۇشمايدۇر.

شۇنىڭ ئۈچۈن ئىشىم ئىھدى شىلدە؛
دەم، دىلى (يارچا شەخسلەردە)، دەن
(دان) ۋە ياشقالار (ھەراكى، ئاھكى،
ئاھكېتكەن، ئاھار، ئاھېر، كېلەلمەدى،
سانالمادى، سەنەلمەيمەن» دېگەندەك
ئۇرخاناشلارنىڭ ئەسلىگە قايتارىپ يازىش
كېرەك، ئىزمە ئەدەبىياتدە زەرۇرەت
ۋەقتىدە، بەئزى يېپىسەلەردە (تەنقىد
ۋە مەسخەرە ئۈچۈن ھەجۋى جورنال

---

* شىرىن مەھلىنىڭ ... سىنى ... ـ ق
يىلدا مەتبەئەدە قىلىنىپ

ۋە كۈلكىلىك پولمەتلەردە، كەلتىرلگەن
جۈمەلەردە) ھەلاھدە شەخسلەرنىڭ
سۆزىنى ھەينەن كۆرسەتىش جايلارىدا
ھەم ئىنتوغرادى ھىكايەلەر، داستانلار،
يىل ئىبكىنىش ئۈچۈن يېھىلادورھان

ماتېرىياللاردىمۇ ئېيتىلگەنلىكىگە يازىش
دۇرۇست (ھەلكى ئىلمىي ئەھمىيىتىگە
قاراپ لازىم) بولۇپ، ياشقا ئورۇنلاردا
سەرپىي يۈرۈگىنى يۇزۇشلىنى ھېچ ياراـ
مايدۇ.

ئەمدى قوشماقلاردىن مىسالنى،
ئورنىغا مەنى، تىل ئىشلىتىلىدۇر. بەھەـ
زەن ئۇنى ھەم تاشلاپ ئىشلىتىشكە بار
مەسىلەن:

سىنچاندى ئۆيى، ئىچتى يالاسى،
كۆلدى ئۈزۈمى، كېچىسى يۈز كەلـ
لەسى.

ئوتتى ئوچۇردى، چىقتى ئالدى،
ئېيتىلگەندى ئاچىدى، قازاندى سىندۇردى.

سىزى كۆردۈم، يەنى ئۆيۈمگە
يارلىق، ئوكەمنى تونى ئانى؟ سىزى
يانگىز ئۆزەلەمسى؟

سۆزلەش تىلىدە، قاندا ئېيتىلسە
ئېيتىلسۇن، يازۇۋدا سەرپىي ئاساسنى
يوزمانسلىق كېرەك.

(يۇقىرىقى ئەسەرلەر ھۆزىرە بىلىپ،
دوز جىيرنماسىن ئۆچۈن شۇ يەردە
كىفايىلەندىم).

ئېنىقكى «دۈر» ئۇيغۇرچىدا ئەلا-
ھەدە ئۇقتاپ ئۆتۈش لازىم كېلىدى.
ئېسكى (ئەرەب) ئەلىپبەسى ئىملا-
مىزدا «دۇر، دىر، دۈر» نۇسخىلاردا
يېزىلىپ كېلگەنىدى، ھازىرقى يېڭى
(لاتىن) ئەلىپبەيىمىزدە ھەم بىر نىچە
نۇسخادا يېزىلماقتادۇر.
ئىنگلىزچە سۆزلەردە - ıllı بولغان
سۆزلەردە - ıdaı ئازار بايھان گەزىت-
لەرىدە (بوقاردا ئى بولغىنىدا تابە-ئ
تىلىنىپ dyr (dyrtyrlmyrdyr) ئا-
خالارىدا - ئۆچەشكەندە يېزىلىپ كېلى-
مەكتە.
ھالبۇكى بۇ - مۇستەقىل سۆز
بولۇپ، ئەسلى «تۇرۇر» دۇر. زۇئۇئ،
قىسىم، كەينىدەت مەنىسىنى ئاگلا-
تادۇر.
پارسچىدا «ئەست» (ئەست)نىڭ ئىز-
چەدە «ئەس» (as) ھەم شۇ مەنىدۇر.
دېمەك، يارغاندۇر - «يار غان
تۇرۇر»، كۆرگەندەست (كۆرگەن ئەست)
دېمەك تۇرۇر» دىگەنى.

بۇ - كۆپ ئىستېمال قىلىنغانلىقى-
دىن «ئۆزۈك» نىڭ ئاخىرقى شەكلى-ى
ھەرپى يېڭىلىك ئۈچۈن تاشلىنىپ «ئۆزۈ»
قالغان. ئېنىقكى شەدەپپاندە «قىلىپتۇر»
ساتىپتۇر» يازغانى، ئۇچرايدۇ.
«ت» بىلەن «د» نىڭ چېكىش
ئورنى (مەخرەجى) جىزە، يالن بولغان
ھەمبىلى (تاشكەند شىۋە سىنىڭ
«مۆجە»، فەرغانەنىڭ «جۇجەمەس باك-
لىغى)تازۇش - داۋۇش»، «ئۇچۇقى-دور-
ئى» دېيىلگەندەك «ئۆزۈر» -«دۆزەمۇ-
لىپ كېتكەن.
ئەمدى، بۇنى: «مۇستەقىللىقىنى
بوقانغان» دېپ، ئۆزبەك تىلىدەكى
سۆزگە تايىنىپ قىلىپ، ئۆزلى ئىسلادا،
ھەتتا، ھېچ ئۆيلىرى كېلمەيدۇرغان
قالىپقا سالىپ(«ولا, «داو)يازىشقىنى
بۇزۇشتۇر. «qanqanmlar» دەپ ئو-
قۇشلىقى ئۇنۇتۇلىدىغا قىيىنلىقى كېلىشى-
كەندەك، ئۆزلى ئۆزىندا ئۆزلى ئۆز-
ئادا يازىشلىقى يازغىچىغا ھەم قىيىنلىقى
كېلىشەدۇر.
ئۆزىنىڭ ئۆچۈن، بۇنى ئۆزبەدەن

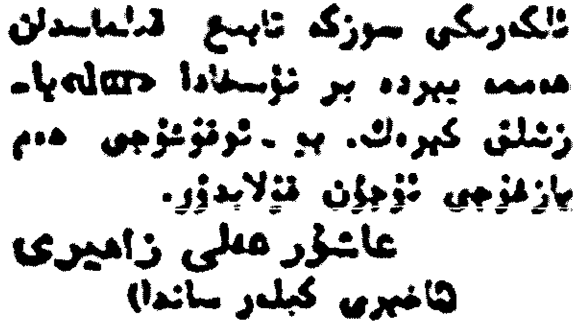

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Идорадан: биз бу мақолани мубоҳасамизни давом эттириш йўли билан босамиз.

Биз бир қанча масалаларда йозувчининг фикрига тамом қўшила олмаймиз. Чунончи, атамалар масаласида йозувчининг «агар ажнабий сўзлар олинавурса,тилда софлик бита-бита сал йилнинг ичида бошқа сўзлар у тилни қоплаб, танимаслик ҳолға келтиради ва йутади», дейишига ва шунинг учун электрни «симчироғ» паравузни «ўтхона» ва ҳоказо, деб аталсин деган таклифларига ҳеч қўшила олмаймиз. Ҳеч нарса билан ҳисоблашмасдан тилда «софлик» саклаш назарийаси бизнинг назарийамиз эмас. Техниканинг, иктисодийотнинг тараккийси асосида келиб чиккан йанги маъноларни англатиш учун лозим бўлғон атамаларни мумкин кадар ҳар тилнинг ўзидан олиш керак (лекин бу ҳам тилда «софлик» саклаш учун эмас, балким ҳар миллат меҳнаткашларига осонлик бериш учун). Лекин тилда «софлик» саклаш ғойасига берилиб, байналмилал микйосда қўлланилайотғон ва халк қабул қилғон ва қабул килиши лозим бўлғон «агранум», «электр», «жўғрофийа» сингари сўзларни «экин билгич», «симчироқ», «йер билиги» деган кийин ва ноқулай сўзлар билан табдил қилиш – бизнинг назарийамиз эмас. Бу назарийадан бизга йот мафкуранинг ҳидлари келиб туради, бироқ мубоҳаса давомида бу маъноларга равшанлик киритилур ва йозувчиға жавоб берилур – деган умид билан мақолани (салгина кискартиб) айнан босамиз.

Адабий тил:

Бундан буйокка ўзбек адабий тилини муқаррар килиб қўймок учун тилимизни учга бўлиш мумкин: 1- жонли тил; 2-адабий тил; 3- илмий тил.

Адабий тил билан илмий тил ўртасида унча фарқ бўлмас хам. жонли тил билан адабий тил орасида (ўсиш ва тараққий жиҳатидан) анча фарқ бор.

Кўб йозувлар, алоқалар, китоб, газета ва журналлар адабий тил (**нормативная** – қоидавий усул) билан бўлғони учун у жуда муҳофазакор, тез ўзгарадурғон эмас.Аммо жонли тил (сўзлаш тили – халқ адабийоти) жуда тез суръат билан ўзгарадур. Зотан, «жонли тил» дейилишининг сабаби хам шудир.

Жонли тилнинг хам ўзига махсус кўб қийматли асарлари бордурким, уларнинг борчасиға «халқ адабийоти» дейилур. Бу (халқ адабийоти) – адабий ва илмий тилнинг асосидур. Асл табиий тил – сўзланатурғон тил, халқ тилидур.

Ҳақиқат шундоқ булғони холда, 15 инчи асрдан инқилобғача бўлғон даврда халқнинг сўзлашатурғон тили адиблар томонидан қўпол тил, кўча тили саналиб, адабий тилни унға йақинлаштириш – камчилик, халқ тилида йозишлик-қўполлиқ, деб эътиқод этилган. Арабча, форсча луғатларни тиқиштириш билан қаноатланмасдан, ҳатто таркибларни хам арабча, форсча қилғонлар.

Демак, араб, форс тиллари наҳвий йоқдан хам тилимизга таъсир қилғон. Шунинг учун Чиғатой (ўзбек) адабийоти - усмонли адабийоти сингари халқдан узоқлаша бошлағон. Оддий халқ уни англайа олмағон. Уни бори ўқумишли, зийоли синф англай оладурғон бўлғон.

Мисол учун:

Ваҳий нозил бўлди, йо Худойорнинг пайғомидур,
Ким ғаним шамкини ғамгин хотирим оромидур.
Ҳиллани кофур ила мушкин рақам ким айламиш,
Гўйо субҳи саодат узра давлат шомидур.

(Пир Муҳаммадхон йозғон мактубдан) .

Мана шу равишда келайотқон адабийот аристократлиги, инқилоб орқасида, табиий холда оммавийлаша бошлади.

Биздан маданийрак халқларнинг тил ва адабийоти – халқ тили ва адабийоти асосиға қурилғон ва мева берган бир замонада йанги маданийат (пролетар маданийати) қурмоққа бошлағон баъзилар учун адабий тил асоси – мутлақо жонли тил (халқ адабийоти) бўлиши керак.

Бу соҳада ҳозирги (инқилобдан кейинги) адабийотимиз анчагина муваффақийатлар қозонгон ва халққа йақинлашқон бўлса-да, адабий тил бирлигида бошвоқсизлик ва бир йокадан бош чиқормаслиқ бор. Эски адабийотимизда бўлгони сингари ҳозирда ҳам маҳалчилик давом этгани кўринади. Шунинг учун, албатта, ўзбек шеваларидан бирини асос қилиб олиш керак.

Адабийотимизнинг асоси жонли тил (халқ адабийоти) бўлиши лозим, дедик. Шундоқ бўлгоч, мен Фарғона(водийси) шевасини тақдим этсам, хато қилмағон бўлурман. Бунда: «кўнгиз оппоғим, кирпи йумшоғим дер» деганидек бўлди деб мендан кулмасдан, балки сўзимни кувватлайдурғонлар кўбрак бўлур. Чунки бугунги ўзбек адабийотининг (босма сўзининг) тили – (ундаги баъзи бир маҳалчиликни эътиборға олмағонимизда) Фарғона шевасининг ўзидур. Шунинг ўзи босма сўзни ва унинг теварагидаги омилларни табиий равишда ўзига торткон.

Энди биз унинг ичига бошвоқсизлик йоки маҳалчилик таъсири остида кириб қолғон ва коладурғон сўзлар тўғрисида бир фикрга келиб олсоқ, ҳам йана тағин соддалаштириш, халққа йақинлатиш, ишчи-деҳқон оммаси ичидан олинғон сўзлар билан бойитиш чорасини кўрсак бўлди.

Бу сўз – узун далил, аллақанча мисоллар кўрсатишга ҳожат кўрилмай, қисқа қилиб айтилган сўз.

Атамалар тўғрисида

Биринчи туркийотчилар курултойи алифбе масаласининг орқасиданоқ атамалар масаласини кўрди. Бу тўғрида аллақанча маъруза ва музокаралардан кейин 13 моддадан иборат карор чиқарди... (бу қарорларнинг алифбо ва имлога алоқаси йўқ – Ҳ.Ж., А.У.).

Имло тўғрисида

Профессўр Афанасифнинг айтишича, рус имлоси беш асоска қурилғон: 1) савтий (фонетический), 2) шаклий (морфологический), 3) та-рихий-анъанавий, 4) чет сўзларни йозмоқ асоси, 5) айрилма асоси.

Бизда эса, инқилобғача тарихий-анъанавий ҳам чет сўзларни йозмоқ асоси қўлланғон. Йаъни ўзбекча сўзларда эски (Навоий ва ундан илгариги) китоблардағи имло нусхаси маҳкам ушланиб, чет (арабча,

форсча) сўзлар ва уларда кандок йозилғон бўлса, бизда ҳам ўзгартмасдан йозиш асос тутилғон. Инкилобдан кейин (бундан 5-6 гина йил илгари) бу икки асосни ташлаб.савтий хам шаклий (сарфий) асосқа ўткан бўлсокда. араб алифбеси савтий асосқа жавоб бера олмағонидан имло чатокликларидан ҳалигача ҳам кутула олғонимиз йўк.

Энди йанги алифбе қабул килдик. Бунға тамом кўчсак. куйидаги баъзи бир нукталарни йечиб олсак. имло масъаласини анча ҳал қилғон бўлурмиз.

«Анча хал килғон бўлурмиз» дедик. «тамом ҳал килғон бўлурмиз»демадик. Чунки (йукорида айтганимиздек) тил йозувдан илгари кетиб туради. Илгарилайоткон тил кундалик эхтийожларни секин-секин англата борар. Балки ҳозир бизга кўринмаган. эсга келмаган томонларни айтиб берар. Масалан: руслар 200 йилдан берли имлоға урнайдурлар. Ҳали хам кам кўсти чикиб турадур.

Биз имломизни савтий (фонетика) ҳам шаклий-сарфий фўрмалугийа асосика курамиз. Шундок бўлғоч. имло чигалларининг бир кисми (ko`z. kuz. tor, turга ўхшашлар)ни олғон асосимизнинг биринчиси йечиб берса, бир кисмини (тамсилларни) иккинчиси йечиб берадур ва тамсилга йўл колмайдур. Гарчанд сўзлаш тилида йенгиллик учун жарангсиз довушлар (ўрток Қ. Рамазон бу тўғрида «Шарк ҳакикати» №12 да анча тўктағон бўлса ҳам. жарангсиз ҳарфларни кўрсатмаган) кейинги довушларни ўзига ўмариб сўзласаларда. ўшандок (эшитилганича) йозиш хеч йарамайдир. Сарфий имло бирлигини бузадур.

Биз эшитилганча йозиш тўғирисда сўз очконимиз йўк. ҳам очмасмиз. Бу – бир. Иккинчидан, биз имлода қандоқ бўлсада. осон йўлни тутмоғимиз лозим. У осон деганимиз ҳам бир кощда (сарфий бирлик)ни маҳкам ушлаб. шуни турламасдан темир козик килиб ушлаш ва ушлатдиришдур. Масалани ойдинлашдирмок учун «d» ҳарфи билан бошланғон кўшимчаларни олайик: 1) –дан. -дек. -дай. 2) –дир (отдир. кесдир) сингари сўзларда «д» ҳарфлари жарангсиз овозлар (п. т. ч. с. ш. қ. к) дан кейин «т» бўлиб (кеттим. кеттинг. чоптир. кестир сингари) эшитилса ва сўзланса ҳам . 3) «дан». «дон» кўшимчалари хам п. т. ч. с. ш харфларидан кейин: п – иптан. кўптан. коптан. соптан. Т – иттан.суттан.оттан. йоттан. Ч – чўмичтан. ичтан. киличтан. очтан. С- мистан. кетмастан. олмастан.

тоймастан. Ш – иштан, туштан, оштан, киштан сингари тан ,тон эшитилса ҳам; 4) мана шу «дан», «дон» қўшимчаси «н.м» ҳарфларидан кейин: н- меннан, сеннан, ноннан, қоннан. М- билимнан, уйимнан, йонимнан, йўлимнан – сингари «нан», «нон» эшитилса ва сўзланса ҳам, сарфий бирликни саклаш учун «д» йозилмоғи лозим. Мана имлода сўзлар йолғуз-йолғуз турғонда айтилиши асос этиб олиниб, йонидаги сўзларнинг таъсири йозувда кўрсатилмаслиги керак (керагидай, борғонмикан, «жинмиди, паримиди»*)[1] сингари бўлмослиғи керак.).

Агар бундокларға мандат берилса, «боракан, йўғакан,очакан, тўғакан»- лар ҳам кариндош, уруғ-аймоклари билан йасов тортиб, «қани, бизга ҳам мандат беринг» деб, каторлашиб чиқиб кела берадурлар. Фақат бу йердагина эмас, сарфий қоидаларнинг ҳар бири тепасида хам шундоқ «имтийоз» сўрайдурғонларнинг аллақанчадан бўлиши турган гап. У вақтда ҳеч бир коида хам керак бўлмасдан, «эшитилганча йоза бер, фақат унисини нари,бунисини бери йоз, ўртасини ажратиб, чизиқ тортиб қўй ...» дан бошқаға эхтиёж ҳам тушмайдур. Шунинг учун «эса, эди, ила, дам, дек (барча шахсларда), дан, (дон) ва бошқалар («йоки, обке, обкеткан, обор, обер, келолмади, сотолмай, саналмайман деганга ўхшашлар)ни аслига кайтариб йозиш керак. Тузма адабийотда зарурат вақтида баъзи пйесаларда (танкид ва масхара учун хажвий журнал ва кулги бўлмаларда келтирилган жумлаларда) алоҳида шахсларнинг сўзини айнан кўрсатиш чоғларида хам интуғрофий (?) хикойалар, достонлар тил текшириш учун йиғиладурғон материаллардағина эшитилганча йозиш дуруст (балки илмий аҳамийатига қараб лозим) бўлиб, бошка ўринларда сарфий бирликни бузишлик хеч йарамайдур.

Наҳвий қўшимчалардан (-нинг, -ни) ўрниға (-ди, -ти) ишлатиладур. Баъзан уни ҳам ташлаб ишлатиш бор. Масалан: *сичқонди уйи, итти боласи, гулди уруғи, гапти пўст калласи. Ўтти ўчирди, читти олди, эшикди очди, қозонди синдирди, сизи кўрдим, бизи уйимизга боринг, укамни тўни қани? Сизи бошингиз тузалдими?*

Сўзлаш тилда кандай айтилса айтилсун, йозувда сарфий асосни бузмаслик керак (бундок тамсиллар жуда кўп, сўз чўзилмасин учун шу билан кифойаландим).

---

[1] Шарк хакикати, 12 нчи сон,ўрток Қ.Рамазон маколасига каралсин. .

Энди «дир» тўғрисида алохида тўхтаб ўтиш лозим кўрилди. Эски (араб) алифбе имломизда «др, -дир, -дур» нусхаларида йозиб келгандик, хозирги йанги (лотин) алифбемизда хам бир неча нусхада йозилмокдадур. Ингичка сўзларда -dir, йўғон сўзларда -dьr. Озарбайжон газеталарида (йукоридаги бўғимга тобе килиниб -dyr – (dytylmyşdyr) нусхаларида 3 шаклда йозулуб келмокда. Ҳолбуки, бу мустакил сўз бўлиб, асли «турур»дур. Вукуъ, кийом, кайнунат маънисини англатадур.

Форсийда «ҳаст» (аст), французчада «ас» (əs) хам шу маънидур. Демак, *боргондур «боргонтурур», гуфтанаст (гуфтан аст) «айтмактурур»* degани. Бу кўп истеъмол килинғонлигидан «турур» нинг охирги икки харфи йенгиллик учун ташланиб «тур» колғон. Эски адабийотда «килибтур, сотибтур» йозилғони учрайдир. «т» билан «д» нинг чикиш ўрни (махражи) жуда йакин бўлгон сабабли (Тошканд шевасининг «жўжа», Фарғонанинг «чўжа» си йангилиғ) « товиш-довиш», «тўппи – дўппи» дейилганидек «тур» – «дур» бўлиб кеткан. Энди, буни: «мустакиллигини йўкоткон» деб, ўзидан илгариги сўзга тобе килиб, турли нусхада, хатто, хеч тўғри келмайдурғон колипка солиб («dьr, dir») йозиш –тилни бузишдир. «Barqandьr» деб ўкушлик ўкиғувчиға кийинлик келтиргандек, турли ўринда, турли нусхада йозишлик йозғучиға хам кийинлик келтиради.

Шунинг учун буни ўзидан илгариги сўзга тобе килмасдан ҳамма йерда бир нусхада «дур» йозишлик керак. Бу ўкиғучи хам йозғучи учун кулайдур.

Ашурали Зохирий

(охири келар сонда).

* * *

Ашурали Зоҳирий

Тил, атама ва имло баҳслари

(Боши ўтган сонда)

Лаб оҳанги тўғрисида

(Кизил Ўзбекистон. – 1929 йил 31 март, 73-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

til, atama va imla bəhsləri

(باشى ئۆتكەن سانىدا)

لەب ئاھەڭى توغرىسىدا

بىزدە لەب ئاھەڭى بار. لېكىن،
قىرغىز ۋە ئازاربايجانلىلاردىكى سىن-
گەرى، ياكى سىنگەرمونىزم قاعىداسى
سىنگەرى باشدان ئاياغاچە دېگەن
قەتعى ھەر يولدا ئېمەس. كۆپىنچە
(مىسلەردە) ئۆزەك بوغۇملاردىغىنا بار.
ھەم سۆزلۈكى بوغۇمداغى ئۈترۈنىڭ
ئاۋزىن - سوزا، قالن - ئىنچىكەلىگىگە
تابىعلىق يوق.

مەسەلەن: doqu,coqu,toqu,oqu
بۇلارنىڭ سۆزلۈكى بوغۇمىداغى oo
يېزىقسى، كېيىنكى بوغۇمدا ھەم
ئۈترۈ كېلىشنى تەلەپ. ئىلسادا، ئۆز
ئۆزچەدەكىنى ئېمەس بەلكى ئىنچە
يەسەيگەن ئۆزچەدە ئۈترۈ تەلەپ
ئىملادۇر.
ئىشنىڭ ئۈچۈن ئولارنى oqo

ئورنىدا «loqa...» دەپ يازغان بولمىغانلىقى
ئاشى «oqa loqa» دەپ يېزىپ
بولمايدۇ.

دېمەك، بۇلارنىڭ ئاخىرىدا ئۇۋ-
ۋەلكى بوغۇمدىكى ئۈتۈرۈنىڭ زورغا
يېتىپ كېلگەن قۇۋاتى بار. يېتىپ
كېلگەن قۇۋاتى بار» دېگەچ، ئۇنى:
«oqa loqa...» نۇسخىسىدا، خۇزۇرغا
يېتىپ كېلگەن» دېگەچ، ئۇنى ئۈزۈلگى
بوغۇمىدىكى «a» بىلەن يازغىلى بولمايدۇ.

كېيىنكى بوغۇمدا بولىدۇرغان
ئىككىنچى بىر تۈرى: «luxam، yzym
buqa، qutal، loruq» دېگەن،
سىگەرى، «m» قوشۇمچىسى بىلەن
ئىسىمنى ئۆزلەشتۈرىدىغان سۆزلەردە ھەم،
يۇقارىدىكى سۆزلەرگە ئوخشاش، «m»
دىن ئىلگىرى ئۈتۈرۈ تەلەپ قىلىدۇرلار.
مەسىلەن: «lozym» (ھەدەم مەنىسى-
سىدە)، «buqum»، «orum» سىگەرى
يازالما سۆزلەر ھەم «yzym» شەكلى
ئالغان ھەتتى تەلەپ قىلىدۇرلار.

ئەگەر شۇنداق قىلىنماسا، بەزى

جايلاردا، ئېگەلەك ئالماشلارنىڭ
بىرىنچى شەخس ھالەتتى بولغان
«ш» قوشۇلغان ئىسىملەردەن ئەجرەتىپ
بولماي قالادۇر.

مەسەلەن: ئالايىق ئىككى تۈرلى
مەنىدە كېلەدۇرغان

«от» { 1. بۇغدايىنى تورا! ЖКО }
سوزىنى { 2. خەندەق - .جۇقۇرلىق }
مەنالەرىدە كېلەدۇر.

مېنىم ئورىم -خەندەقىم مەنىسىنى
ئاڭلاتماق ئۈچۈن «отым» يازساق،
«بىرىنچى ئوروم يېدە» مەنىسىدە-
كىنى ھەم «отым» يازساق ئىككىلە-
سىنىڭ پەرقى بولماي قالادۇر.

شۇنىڭ ئۈچۈن ئېگەكۈنى ئىككى
تۈرلى يازىلىشى كېرەك.

شۇنغا ئوخشاش ئورتا ھەرفى
ئۆزىرۆ جوزغىلى يايىزروقلار «ق،ك»
بىلەن ئىسىم، سىفەتكە ئەيلەنتىرىلە-
دۇرغان بولغاندا، ھەلىكى «ق، ك»
ئەگەرى ئۆزىرۆ جوزغىسى كېلتىرىلە-
شىنى تەلەب قىلادۇرلار. مەسەلەن:

kɵryk · ɵtyzyk, boluq · juluq · buzuq
lygyryk · سىنگەرى سۆزلەردۇر.

بۇلارنىڭ شۇنداق يازىلىشىدا
ـ تۆغۆلشدان شو شەكىلدە بولغان
«joruq» ھەم ئۆزەك ـ بۇيۇرۇقلىق
ئاخىرى «u» بولغان «quruq» سىنـ
گەرى سۆزلەر جۈملە ئارتادۇرلار. ئۇلار
ھەم شۇنداق يازىلسۇن دەپ تەلەپ
قىلادۇرلار.

ئەمما قوشمالار ئۆزەكلەرگە
(ئۆتۈرۈ تۇغرىسىدا) تابىع بولمايـ
دۇرلار. مەسەلەن:

1) kir, qьr, qьr.

ɵtkir, alqьr, tapqьr, capqьr, balasь tygkir, jer jytkir.

2) kin, qьn, qьn.

turqьn, tolqьn, tutlьn, buzqьn, satqьn.

3) lik.

tygygilik, tyjoykilik

4) dir قالم قىسىملەرنى ئۆتۈزمەكە
(ئەيلەندۈرگۈچى ھەرف)

oqutqьr [1])

بۇنداق قوشمىلار بىرقالىپقا سا-
لىنىپ، قاتىپ، ئۇنىڭا بىرشەكىل بېرىپ
قويۇلماسا، ئۇلارنىڭ تۈرلى سوزلەر
ئاخىرىدا تۈرلى شەكىلدە كېلىشلەرى
تۇرمۇسىدا، سەرفدە بىرنىچە قاعدالار
ئارتىدىرىش لازىم بولادور. مەقسەدىمىز
-يازوۋ يوللارى، سەرف قاعدالارىمىزنى
قانچا كىرەك ئاسان قىلىش، يېڭىلىتىش
بولغانىدان، سەرفى بىرلىكنى يوقات-
ماسلىق لازىمدۇر.

شۇنىڭا بىنائەن ئىسىم ۋە سىفەت-
لەرنىڭ سوڭغى بۇغۇملارى ئۆزگەل-
گىگە تابىع بولمايدۇرلار. مەسەلەن:
oqlь, oqrь, tylki, toqrь, egri.

---

¹) [illegible]
سوزگە تابىع بولسۇن دېيور وە «oqultur»
«tygrgylyk» قوشمالارىدا يازامىز (مەشرىق مە-
ھەنىيە سان - ٤١١)

لەب ئامەگى تودرىسىدا خۇلاسە
فكرىمىز شو.

چوزغىلار توغرىسىدا

جوزغىلار توغرىسىدا كەينى
جوزب ئۆتۈرشنىڭ ھاجەتى ھەم يوق،
بو مەسئەلە-باشقا مەسئەلەلەرسىنگەرى
ئۆزگەل كورلمەگەن، مۇزاكەرە قىلىن-
مانان مەسئەلە ئەمەس. داۋرشەمزغا
تامغالار بەلگىلەنە باتقان ۋەقتدە ياق
ئالىمى كىشىلەر ئورتاسىدا مۇزاكەرە
قىلىنغان. ھەم يەنگى ئەلىفبەنى مەر-
كەزقومىتنىڭ بولب ئۆتكەن يايغا
يىغىلىشلارىدا ھەم توققۇز جوزغىنىڭ
ھەر بىرى ئۆستىدە ئەنچە سوزلەشب
ئۆتىلگەن

362

بوندەن باشقا-يەنە مەنە بو
تامانى ھەم بار: ساپ ئۆزبەك قىلىدە
سىنگەرمونىزم پارلىمنى ھېچ كىم
ئىنكار قىلالمايدى، ھال شونداق بولغانە
دان كىيىن، جوزغىنىڭ (ئاغىز، يىنگىلدەر
بىلەن) توققۇزغا قىلىنىشى - ئو
سىنگەرمونىزمگە ئاساسلانغان. يەئنى:
سىنگەرمونىزم بىلەن، جوزغىنىڭ

سىنكرونىزم بىلەن، جوزغىنىڭ
توقلۇزتالمەي .٢٠ر - بىرىگە قاتتىق
باغلاندان. شونىڭ ئۈچۈن، ئىملامز
سىنكرونىزم ئاساسىدا بولۇپ،
بولماسلىقى توغرىسىدا ئاغزا ئاچماسدان
(ئو - بولسۇن - بولماسۇن ، دېگەندەك
سۆزلۈك قىلىپ) جوزغىنىڭ توقلۇزتالمەي
ۋە ئۇنى قىسقارتىش كېرەكلىكى توغرى-
سىدا سۆز ئاچىشلىق - مانتىقسىزلىق ۋە
توقلۇزتا بولىشىنىڭ ئاساسىنى تۈ-
شۇنمەسلىكتۇر.

ئەگەر سىنكرونىزم ئۆزىدەك
تىلىدە ھىچ يوق ۋە بولماسۇن ھەم
- دېپ، جوزغىنىڭ كەمەيتىرىلىشىنى
دەۋا قىلىپ چىقىرىغى بولسا، ئۇ
- باشقا گەپ.

ئەندى، جوزغىنىڭ توقلۇزدان
ئارتۇق (13، 14) بولىشىنى ئالدىغا
سۈرگۈچىلەر ھەم يوق ئەمەس. لېكىن
ئۇلار دەۋالىرىنى ئىسپات قىلماي
ئۈچۈن، ھەلى، كۈچلىرەك دەلىل
تاپا ئالمانلارى يوق. ئۇلارنىڭ: ھەمدە

شۇ يەردە شۇنداق جۇزئى بولىشى
كېرەك»، دېگەنلەرگە ھازىرقى جۇز-
ئىلار جاۋاب بېرە ياتىدۇر.
بىز، ھازىر تىلىمىزنى تېكشۈرۈش
دەۋرىدەمىز. تىلىمىزنى تېكشۈرە بار-
ساق- ئىشلىتىلمەگەن سوزلەر، بىلىنمە-
گەن داۋۇشلار، ئىشتىمال، جەقبىتلار.
شۇ ۋەقت ئامماللارىمىز ئارتتىرىلار،
ياكى كەمەيتىرىلەر.
جۇنانچى: بىر نېچچە يۈز يىللىك
تەجرىبەلەر ئارقاسىدا ئورۇسلار ئۆز
ئەلىفبەسىدىن ɑ، θ، ө، ө، z ھەرفە-
لەرىنى چىقارىپ تاشلادىلار. بۇيىلەن،
فونىتىكا جەھەتتىن ئىلگە ھېچ بىر
زەرەر ھەم يېتكەنى يوق. بەلكى
ئاسانراق بولدى. بىزدە ھەم شۇنداق
بولىشىنى كېيىن-كى تەجرىبەلەر
كۆرسەتەدۇر.
دېمەك، ھازىرقى توققۇزجۇزئى
شۇ ئابدالى ھلمى ئاساسقا قۇرلغان،
ئۇنى ئارتتىرمايمىز ھەم، كەمەيتىر-
مەيمىز ھەم

سىنگارمونىزم توغرىسىدا

سىنگارمونىزم تۈرك - تاتار تىلىنىڭ تەبىئىي تىلكىدۇر. لېكىن، زاماننىڭ ئۆتۈشى، جۇغراپىي ئەھۋاللارنىڭ ئۆزگىرىشى، بىرقانچە مىللەتلەشكەنلەر بىلەن ئارىلىشىشى ۋە ئۇلارنىڭ تىللىرىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا بۇ خۇسۇسىيەت تۈرك لەھجەلىرىنىڭ بىر قىسىملىرىدا يوقالا باردى (ئازەربەيجان، ئانقارا تۈركلىرىدە).

بۇ خۇسۇسىيەتنى ساقلاپ قالغانلار: قازاق، قىرغىز، نوغاي، باشقىرت، تاتار، تۈركمەن ۋە ئۆزبەكلەردۇر.

بىزدە سىنگارمونىزم يۈز فائىز بولمىسىدۇر، تىلىمىزگە ئارالاشقان ئەجنەبىي سۆزلەرنى ھەم ئۆز قائىدەمىز (سىنگارمونىزم) غا بويۇن سۇندىرىمىز. بۇندان بۇيىن ئاۋازلىدۇرغانلارنى ئورنىغا ئۆز تىلىمىزدىن سۆزلەر تېپىشقا ھەرىكەت قىلامىز.

ھەجەك، ھەلتەك، ھەلدىرەك، بىندىراق، بولدىك *) سىنگەرى ئۆز-

لەشكەن فارسى سوزلەرى (ياكى
فارسىچا قوشۇمچا قوشۇلغان سوزلەر)-
نى ئۆزگەرتمەسدەن سىنگەرمونىزم
قائىدەسىدەن مۇستەسنا قىلامىز.
سىنگەرمونىزم مەسئەلەسىنى
بىز شۇ رەۋىشدە ھەل قىلامىز.

باش ھەرف توغرىسىدا

باش ھەرف مەسئەلەسى ئۈستىدە
دە بىر ئاز توختاپ ئۆتىشكە توغرى
كېلەدىر.
ئىنتىفاقىمىزدا يەنگى ئەلفبى قە-
بۇل قىلىنغان تۈرك جۇمھۇرىيەتلەر-

---

*) بۇ سۆزلەرنىڭ «بولسا» دېگەن ماناسى [illegible]
[illegible] فارسىچا [illegible]
«بولسا» [illegible]
[illegible] فارسىچا [illegible] سىنگەرمونىزم
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (ۋ. ن)

نىڭ كۆپچىلىگى باش ھەرف قابۇل
قىلغان ھالدا، قىرغىزستان بىلەن
بىزنىڭ قابۇل قىلماسلىغىمىز - يەنگى

ئەلىفبەدە بىرلىك ئۈزۈلدى بۇزۇت-
دۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مەسىلىنى
ھەل قىلىشلىق جىددە زەرۇر.
يەڭگى ئەلىفبى قۇرمىتاسىنىڭ
بولۇپ ئۆتكەن باياق يىغىلىشلاردا
بۇ توغرىدا ئەنچە مۇزاكىرىلەر بول-
دى. كۆپچىلىك شۇنىڭغا تەرەفدار بول-
غانى ھالدا، بىزنىڭ ئۆزبەكىستان بى-
لەن قىرغىزىستان قارشى تۇردى.
بۇندا سۆزلەنگەن سۆزلەر بىلەن
تانىش بولۇپ تۇرۇپ، بىز باش ھە-
رىفنى ئالدىنغا سۈرىمىز.
ئىسكى ئەرەب ئەلىفبەسىدە باش
ھەرىفنىڭ بىرتۈلىشى - ھۆسنى، ياخ-
شىلىقى ئىمەس، بەلكى، ئۆزىنىڭكىمە-
چىلىكى ئىدى.
بۇ كۈن بىزنىڭ ئازروپا يازۇ-
ۋىدا باش ھەرف ئىشلەتىلەدى. ھە-
رف ئىيللەرىدەن: ئەرەب ئەلىفبەسى،
مانغولچا، تىبەتچە، خىتايچا، يايونچا-
دا ئىشلەتىلمەيدى، خالاس.
بىزدە قابۇل قىلىنماسلىقىغا كېلە-
تىرگەن دەلىللەرنىڭ ئىلىك زىددىيە
ئەلىفبى ئۆزگەتىش ۋە ئۆزگەرتىشتە
ئارتىقچا تىپنىڭ ئىقتىسادى ئەھمىيە-

ماغانا ھەرف تېركۈچىلەرگە مەشغۇ-
لات بولادى ـ ئېمىش!
بۇنىڭغا بىز: «ئۇزۇن يىللاردا تە-
بىلىنى كېلىتۈرمەكتە، بىز كېلىتۈرەر-
مىز ئېيدىكى» دېپ ئۇنۇتماسلىق،
ئىشنىڭ ھەممىسى تامامىنى ئەھتىب،
سوكرا ئۇنىڭغا جاۋاب بېرەمىز.
باش ھەرف ئىشلىتىلىدىغان
ئورۇنلار: 1) جۈملە بېشى، 2) مەك-
تۇپ ئىسىملەر، 3) جۇغراپىك ئورۇنلار
ئىسمى، 4) ئالاھىدە ھۆرمەت كۆر-
سىتىلىدىغان مەزمۇنلار. مەمىلىك-
لەتنى سانلاش، كىمىيا ۋە رىيازىيات
ئاملىرىنىڭ فورمۇلالىرىدا.

جۈملە بېشىدا قوللىنىلىش ئە-
ھمىيەتى: 1) موتلەق ۋەقتىدە
ئوقۇغاندا باشقا جۈملىنىڭ ئاخىرى ئانى
كۆرسىتىپ تۇرادۇر. 2) ھەرف تىزىلگەن
ۋاقىتتا، ئەتىمالى ئوقۇتا تىزىلمەي
قالار. باكى تېرىلگەن بولسا ھەم
لىزلىكەن ئوقۇتا قوللىدان بولۇپ، با-
سىلغاندا چېقماي قالار. باش ھەرف
بولسا، مەنە شۇنداق ھاللار بولغاندا

ھەم جۈملىنىڭ تامام بولغانى بىلىنىپ
تورار. ئەگەر باش ھەرف بولماسا،
شونداق حالدا، ايككى-ئۈچ جۈملەنىڭ
(پاسسىپ مەيزدەك) بىر - بىرىگە قو-
شىلىپ كېتىش ئېھتىمالى بار.

مەخسوس ئىسىملەرگە قويىلى-
شىنىڭ ئەھەمىيەتى: 1) كوپ جاي،
قىشلاق ۋە كىشىلەرنىڭ آتى ھاددى
سوزلەردەن بولور. مەسەلەن: يەڭگى
قىشلاق ئەھلى بەززكە كېلدى،
دېسەك، يەڭگى بىنا قىلىنغان قىشلاق
ئەھلىمى، ياكى «يەڭگى قىشلاق»
دېگەن قىشلاق ئەھلىمى؟ باش ھەرف
قىلىنگەندە بۇنداق شۈبھەگە ھېچ
يول قالمايدور. 2) بازار كېلدى،
دېسە، بازار كۈنى ھەم كېلدى،
دېگەنى بولادىمى، يا-اكى «بازار»
دېگەن آدام بار ايدى، شوشاكېلدىمى؟
مەعلوم ئېمەس. باش ھەرف قىلىنسا
بونداقلاردا ئىشتىباھ قالمايدور.

بەشە: كىشى مۇقالەدە قىلغان
لەرسەدە، كېيىن كورمەكچى بولغان

جۈملە پاكى كىشى بولسا، باش ھەرف
بولغاندا دەررەۋ تاپادۇر. پاپاسلانىپ
لوتتارماپدۇر.

يېزىدان باشقا ئورۇنلار چۈدەكوپ،
جۇغرافى ئورۇن ئىسىملەرى، كىمپا
ھەم باشقالارنىڭ فورمالارىدا باش ھەرف
ئىشلەتىشنىڭ ئەھەمىيەتى يوقارىدا ئە-
لاردان كەم ئەمەس. ئۇلار ئۈچۈن
دەلىل كېلتىرىپ ئولتۇرغىنى، مەقالە
ئۇزايماسۇن ئۈچۈن، لازىم كۆرمەدىم.

پەاش ھەرف ئالىفاندا ھەرف
كەسسەپنىڭ خانىاسى كوپەيشى،
ئوقۇش ۋە ئوقۇتۇش ئۈچۈن قىيىن
بولىشى توغرىسىدا مەنە بونى ئەيتەمىز:

باش ھەرف ئالىفاندا ھەم كەسسە
خاناسى 80 دەن ئاشاپدۇر. 80 خانالىق
كەسسە چۈدە ئىشىدەم، ھەممە خانا
مۇرەتتىپنىڭ يورنى تېگىدە، قولى ئارتىق
جۈزلاپدۇرغان دەرەجەدە بولادۇر.

دېمەك، ھېچ بىر قىيىنلىق يوق.
ئاۋروپالىلار كەسسەسى ھەم بوندان
كەتتە.

ئوقۇش، ئوقۇتۇش توغرىسىدا كېلە-

كەنمزدە، باش حەرفنى مەكتەپلەردە
ئتمى يلدە ۋە ئوندان كيين ئورگەتمە
هەم مۇمكن.
باش حەرف - سەتر حەرفنىڭ
كەتتە شەكلى قلب النساء، برنچى
يلدەن باشلاپ ئورگەتلگەندە هەم
قيينلق قلماپدور.
باش حەرف تەعليم - تەرجمە
جەمعتيدەن ئوقوى كيلمەيدى ئيمەس،
بەلكى باش حەرف ۋە باش حەرفلى
كسپلارنالالارنى ئوزيكە جەلب قلادى.

علمى كەنفرەنسيەدەن قلنا-
دورغان تلەكلەر: بەيان قلنغان هەر
قايسى بساب آخردا ۋە شەمدە
شەيتلىپ ئوتدى. مەسەلەنىڭ شكر
- چەكرەرى كەنفرەنسيەدە حەل
بولور. عاشىرامەلى زاميرى

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Лаб оҳанги тўғрисида

Бизда лаб оҳанги бор. Лекин қирғиз ва озорбайжонлардаги сингари йоки сингармонизм қоидаси сингари «бошдан ойоғиғача» деган қатъий бир йўлда эмас. Кўпинча (феълларда) ўзак бўғумлардагина бор. Ҳам аввалги бўғумдаги ўтрунинг узун-қисқа, қалин-ингичкали-

гига тобеълик йўк. Масалан, oqu, toqu, coqu,noqu. Буларнинг аввалги бўғумидаги «о» чўзгиси, кейинги бўғумда ҳам ўтру келишини талаб қилса-да, ўз авжидагина эмас, балки анча пасайган авжида ўтру талаб қиладур.

Шунинг учун уларни «oqo, toqo…» деб йозиб бўлмағонға ўхшаш «oqь, toqь» деб йозиб бўлмайдур. Негаким, буларнинг охирида аввалги бўғумлардаги ўтрунинг зўрға йетиб келган қуввати бор. «Йетиб келган қуввати бор» дегач, уни: «oqь, toqь» нусхасида, «зўрға йетиб келган» дегач, уни аввалги бўғумдаги «о» билан йозиб бўлмайдур.Кейинги бўғумда бўладурғон иккинчи бир ўрин: «tuxum, yzym, muqul, qutul, torнq» сўзларидаги сингари, «m» қўшимчаси билан исимга айланадурғон сўзларда ҳам, йукоридаги сўзларга ўхшаш, «m»дан илгари ўтру талаб қиладурлар. Масалан: «tozum» (чидам маъносида), «buqum», «orum» сингари йасалма сўзлар ҳам «yzym» исми олғон ҳақни талаб қиладурлар.

Агар шундоқ қилинмаса баъзи жойларда эгалик олмошларининг биринчи шахс аломати бўлғон «m» қўшилғон исмлардан ажратиб бўлмай қоладур.

Масалан, олайиқ икки турли маънида келадурғон «or» (1.bug'dajль or; 2.Xandaq /хандақ - чуқурлик) *маъниларида келадир. Menim orim* – хандағим маънисини англатмоқ учун «orьm» йозсоқ, «birinci orum beda» маънисидагини ҳам «orьm» йозсоқ иккаласининг фарқи бўлмай қоладур. Шунинг учун иккави икки турли йозилиши керак. Шунға ўхшаш ўрта ҳарфи ўтру чўзғили буйуруқлар «q,k» билан исм *сифатига айлантириладурғон бўлғонда*, ҳалиги «q,k» илгари ўтру чўзғини(нг) келтирилишини талаб қиладурлар. Масалан: køryk, tyzyk, boluq, juluq, buzuq, jygyryk сингари сўзлардир.

Уларнинг шундоқ йозилишиға - туғулишдан шу шаклда бўлғон «joruq» ҳам ўзак – буйуругнинг охири «u» бўлғон «quruq» сингари сўзлар *жила тортадурлар. Улар ҳам шундок йозилсун* деб талаб қиладурлар.

Аммо қўшимчалар ўзакларга (ўтру тўғрисида) тобеъ бўлмайдурлар. Масалан: 1) kir, qьr, qьr.

otkir, alqьr, tapqьr, сapqьr, balasь tyşkir, jer jytkir.

2) kin, qьn, qьn.

turqьn, tolqьn, tutdьn («tutqьn» йоки «tytkin» назарда тутилган бўлса керак.- Ж.Ҳ.), buzqьn, satqьn,

3) lik tygyglik. tyjnyklik

4) dir (қолим феълларини ўтрумга айландиргувчи харф: oqutqьr)[1].

И з о ҳ: бу мисолда «-dir» йоки «-dьr» ўрнида. негадир. «-qьr» қўлланган. – Ж.Ҳ.

Бундоқ қўшимчалар бир қолипка солиниб, қотириб, унға бир шакл бериб қўйилмаса. уларнинг турли сўзлар охирида турли шаклда келишлари тўғрисида сарфда бир неча қоидалар ортдириш лозим бўладур. Мақсадимиз - йозув йўллари. сарф қоидаларини қанча керак осон қилиш. йенгиллатиш бўлғонидан, сарфий бирликни йўқотмаслик лозимдур.

Шунга биноан исм ва сифатларнинг сўнгги бўғумлари аввалгига тобеъ бўлмайдурлар. Масалан: oqlь, oqrъ. tylki, toqrъ, egri.

Лаб оҳанги тўғрисида хуллас фикримиз шу.

Чўзғилар тўғрисида

Чўзғилар тўғрисида гапни чўзиб ўтуришнинг ҳожати ҳам йўк. Бу масала бошқа масалалар сингари аввал кўрилмаган, музокара қилинмағон масала эмас. Довушимизға тамғалар белгилана йотқон вақтдайоқ илмий кишилар ўртасида музокара қилинғон. Ҳам йанги алифбе марказқўмининг бўлиб ўтган йоппа йиғилишларида ҳам тўққуз чўзғининг ҳар бири устида анча сўзлашиб ўтилган.

Бундан бошқа йана мана бу томони ҳам бор: соф ўзбек тилида сингармўнизм борлиғини хеч ким инкор қилайолмайди. Ҳол шундоқ бўлғондан кейин. чўзғининг (оғир. йенгиллар билан) тўққузта қилиниши шу сингармўнизмга асосланғон. Йаъни: сингармўнизм билан чўзғининг тўққузталиғи бир-бирига қаттиқ боғланғон. Шунинг учун имломиз сингармўнизм асосида бўлиб. бўлмаслиғи тўғрисида оғиз очмасдан (бу – бўлсун-бўлмасун – дегандек сукут қилиб) чўзғининг тўққузталиғи ва уни қисқартиш кераклиги тўғрисида сўз очсоқ – мантиқсизлиқ ва тўққузта бўлишининг асосини тушунмасликдир.

Агар сингармўнизм ўзбек тилида ҳеч йўк ва бўлмасун ҳам деб чўзғининг камайтирилишини даъво қилиб чиққучи бўлса. у – бошқа гап.

[1] «lik» билан «dir»ни Қ. Рамазон « қўшилғон сўзга тобе бўлсун» дейди ва «oqutur», «tygyklyk» нусхаларида йозилур («Шарк ҳақиқати». сон-12)

Энди. чўзғининг тўққуздан ортик (13. 14) бўлишини олдинға сургучилар ҳам йўқ эмас. Лекин улар даъволарини исбот қилмоқ учун ҳали кучлирак далил топа олғонлари йўк. Уларнинг: «мана шу йерда шундок чўзғи бўлиши керак» деганларига ҳозирғи чўзғилар жавоб бера йотибдур.

Биз ҳозир тилимизни текшириш давридамиз. Тилимизни текшира борсоқ – эшитилмаган сўзлар, билинмаган довушлар, эҳтимол. чиқиб колар йоки камайтирилар.

Чунончи: бир неча йуз йиллик тажрибалар орқасида ўруслар алифбесидан «i, В, е, ө, z» ҳарфларини чикориб ташладилар. Бу билан. фонетика жиҳатидан тилга ҳеч бир зарар ҳам йетгани йўқ. Балки осонроқ бўлди. Бизда ҳам қандоқ бўлишини кейинги тажрибалар кўрсатадур.

Демак, ҳозирғи тўққуз чўзғи шу тобдағи илмий асосқа курулғон. уни ортдирмаймиз ҳам. камайтирмаймиз ҳам.

Сингармўнизм тўғрисида

Сингармўнизм турк-татар тилининг табиий тилагидир. Лекин. замоннинг ўтиши. жуғрофий аҳволларнинг ўзгариши, бир кавмнинг бошкалар билан аралашиши ва уларнинг тилларининг таъсири орқасида бу хусусият турк лаҳжаларининг бир хилларида йўқала борғон (озарбойжон. Онкара туркларида).

Бу хусусиятни саклаб қолғонлар: козок. қирғиз, нўғой. бошқирт. татар, туркман ва ўзбаклардур.

Бизда сингармўнизм йуз фоиз бўлғусидир. тилимизга аралашкон ажнабий сўзларни ҳам ўз қоидамиз (сингармўнизм)ға бўйин сундирамиз. Бундан бўйин товлайдурғонлари ўрнига ўз тилимиздан сўзлар топишға ҳаракат қиламиз.

Ғижжак. ғалтак. ғилдирак. пилдироқ. йўлак[2] сингари ўзлашган форсий сўзлари (йоки форсийча қўшимча қўшилғон сўзлар)ни ўзгартмасдан сингармўнизм қоидасидан мустасно қиламиз.

Сингармўнизм масъаласини биз шу равишда ҳал қиламиз.

---

[2] бу сўзларнинг «йўлак»дан бошқаси ўзбекча билан форсича ўртасида ўрток сўзлар бўлиб «йўлак» ва уларнинг ҳам охирларидаги «ак, ок» қўшимчалари том форсчадур. Буларни сингармўнизмга тобеъ килмок «ғижжоқ, ғалтоқ. ғилдироқ, пилдирак, йўлоқ» бўлиб, халк онгламайдурғон тусға кириб кетиш эҳтимоли бор. Шунинг учун бундокларни мустасно қиламиз. Бундоқ мустасно бўлғучилар тилимизда кўпчилик(ни) ташкил этмайдирлар. (А. З.)

Бош ҳарф тўғрисида

Бош ҳарф масаласи устида бир оз тўхтаб ўтишка тўғри келади.

Иттифоқимизда йанги алифбе қабул қилинғон турк жумҳурийатларининг кўбчилиги бош ҳарф кабул қилғон ҳолда Қирғизистон билан бизнинг қабул қилмаслиғимиз – йанги алифбеда бирлик усулини бузишдир. Шунинг учун бу масалани ҳал қилишлик жуда зарур.

Йанги алифбе қўмитасининг бўлиб ўтган йоппа йиғилишларида бу тўғрида анча музокаралар бўлди. Кўбчилик шунға тарафдор бўлғони ҳолда, бизнинг Ўзбакистон билан Қирғизистон қарши турди. Бунда сўзланған сўзлар билан таниш бўлиб туриб, биз бош ҳарфни олдинға сурамиз.

Эски араб алифбесида бош ҳарфнинг йўқлиғи – ҳусни, йахшилиғи эмас, балки унинг камчилиги эди.

Бу кун бутун Оврупа йозувида бош ҳарф ишлатилади. Шарқ элларидан: араб алифбеси, мўнғулча, тибатча, хитойча, йапончада ишлатилмайди холос.

Бизда қабул қилинмаслиғиға келтирилган далилларнинг энг зўри алифбе ўргатиш ва ўрганишда ортиқча қийинлиқ туғдиради, ҳарф тергучиларга машаққат бўлади эмиш.

Бунға биз: оврўпалиларға қийинлиқ келтирмаган, бизга келтирарми эди?: деб ўтурмасдан,ишнинг амалий томонини айтиб сўнгра унға жавоб берамиз.

Бош ҳарф ишлатиладирғон ўрунлар:

1. Жумла боши.

2. Махсус исимлар.

3. Жўғрофий ўрунлар исми.

4. Алоҳида ҳурмат қўрастиладиғон мазмунлар. Ҳам соғлиқни сақлаш, кимйо ва риййозийот фанларининг формулаларида.

Жумла бошида қўйилишнинг аҳамийати: а)мутолаа вақтида нуқтадан бошқа жумланинг оҳири аниқ кўриниб турадур. б) ҳарф терилган вақтда, эҳтимол, нукта терилмай қолур. Йоки терилган бўлса ҳам йозилган нукта қўйилғон бўлиб, босилғонда чиқмай қолур. Бош ҳарф бўлса мана шундоқ ҳоллар бўлғонда ҳам жумланинг тамом бўлғони билиниб турар. Агар бош ҳарф бўлмаса шундоқ ҳолда икки уч жумланинг (босма майиздак) бири бирига қўшилиб кетиш эҳтимоли бор.

Махсус исмларга қўйилишнинг аҳамияти:

а) кўб жой кишлок ва кишиларнинг оти оддий сўзлардан бўлур. Маслан: «йанги кишлок аҳли арзга келди» десак, йанги бино қилинғон қишлок аҳлими ёки «йанги кишлоқ» деган қишлоқ аҳлими? Бош ҳарф ишлатилганда бундок шубҳага ҳеч йўл қўйилмайдур. б) «бозор келди» дейилса, «бозор куни ҳам келди» дегани бўладими, йоки «бозор» деган одам бор эди, ўша келдими? Маълум эмас. Бош ҳарф ишлатилса бундокларға иштибоҳ колмайдур.

Йана: киши мутолаа қилғон нарсасидан кейин кўрмакчи бўлғон жумла йоки киши бўлса бош харф бўлғонда дарров топадур, пайпаслануб йурмайдур.

Бундан бошка ўринлар жуда кўп. Жўғрофий ўрун исмлари, кимё ҳам бошкаларнинг формулаларида бош ҳарф ишлатишининг аҳамияти йукоридағилардан кам эмас. Улар учун далил келтириб ўтиришни макола узаймасун учун лозим кўрмадим.

Бош ҳарф олишғонда ҳарф кассасининг хонаси кўпайиши, ўкуш ва ўкутиш учун кийин бўлиши тўғрисида мана буни айтамиз:

Бош ҳарф олинғонда ҳам касса хонаси 80 дан ошмайдур. 80 хоналик касса жуда ихчам, ҳамма хона мураттабнинг бурни тегида, қўли ортиқ чўзулмайдурғон даражада бўладур.

Демак, ҳеч бир кийинлик йўк. Оврупоилар кассаси ҳам бундан катта.

Ўкуш, ўкутиш тўғрисиға келганимизда, бош харфни мактабларда иккинчи йилда ва ундан кейин ўргатса хам мумкин.

Бош харф – сатр ҳарфининг катта шакли қилиб олинса, биринчи йилдан бошлаб ўргатилганда ҳам кийинлик килмайдур.

Бош ҳарф таълим-тарбийа жиҳатидан тўғри келмайди эмас, балки бош харф ва бош харфли гаплар болаларни ўзига жалб қилади.

Илмий канфиринсийадан килинадурғон тилаклар: байон қилинғон ҳар кайси боб охирида ва ичида айтилиб ўтди. Масаланинг икир-чикирлари канфиринсийада хал бўлур.

(Ашурали Зоҳирий).

* * *

Иброҳим Тоҳирий

Тил, атама ва имло бахслари

Тил, алифбе ва йозув масалалари

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 9 апрел, 81-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

til, atama va imla bəhsləri

تىل، ئەلىفبى ۋە يازۇۋ مەسئەلەلەرى

1.

بر خەلقنك تىلى، ئۇ خەلقنك
مەدەنىيەت توپراغىدا ئوسكەن گۆ-
لىدر. توپراق، قانچا بوش كۈچسز،
يامان بولسا، ئۇنده ئوسكەن گۆللەر
هەم شۇنچە كۈچسز، بوش ۋە كەسەل
بولغانى كەبى؛ مەدەنىيەتى پەست
بولغان خەلقنك تىلى هەم شۇنچە
پەست، كەسەل ۋە قيمەتسز بولادى.
ئەمرىكەدەگى ۋەخشى هوتينتوتلەرنك
تىللەرىدە بارلىغى 17 سوز بولىب،
ئىنگيلزلەرنك تىللەرىدە ئىسە، 150
مڭ سوز بولىشىنك سەبەبى ئىندى
مەعلوم بولسا كېرەك. چۈنكى هەر
بر خەلقنك تىلىدە ئۇل خەلقنك

بۈتۈن مەدەنىيەتنى ئەكس ئېتەدى.
تىلنىڭ ئۆزگەرىشكە مايىل بىر نەرسە
بولغانلىقى، خەلقلەر ئورتاسىداغى
ئىقتىسادى، سىياسى، ئىجتىمائى، مە-
دەنى مۇناسىبەتلەرنىڭ تەرەققىيسىگە،
ئۆزگەرىشىگە قاراپ تىلنىڭ ھەم تە-
رەققى ئېتىپ، ئۆزگەرىپ تۇرادۇرغان
بولغانلىقى ھەممە ئۈچۈن رەوشەن.
شۇنىڭدېك، يەنە شۇشە مۇناسەبەت
ۋە ئەلاقەلەرنىڭ تەرەققىيسىگە بىنا-
ئەن، بىر تىلنىڭ ئىكىنچى تىلگە تەئسىر
بېرىشى، مەدەنى جىھەتتەن كۈچ-
سىزرەك خەلقلەردەگى تىللەرنىڭ مە-
دەنى جىھەتتەن باي بولغان خە-
لەرنىڭ تىللەرىدەن ئالغان يەڭگى
ئىشلەنچە ۋە سۆزلەر ھېسابىغا بېيىپ
بېرىشى ھەم ئاچىق ھەقىقەتتۇر.
چۈنانچى ھەر خىل تەئرىخى،
ئىجتىمائى، ئىقتىسادى سەبەبلەر بىلەن
بىزنىڭ تىلىمىز ئەرەب، فارسى،
ئۇسمانلى، تەئسىرىگە تۈشۈپ قالغان
ئىكەن، بۇ كەتتە فاجىئە ئەمەس،
بۇ ھادىسە ھەر بىر تىلدە بولادى.

بۇ ھادىسە خەلقنىڭ ئارقادا قالغانىنى كۆرسەتمەيدى، بەلكى ئارتا بارغان مەدەنىيەتىنى كۆرسەتەدى. روباكىن ئۆزىنىڭ «تىللەر تەئرىخى» (1926نچى يىل، 9نچى بەت) كىتابىدا ئىنگلىز، فرەنسۇز ۋە نىمسلەرنىڭ تىللەرىدە 35 فائىز چەت سۆزلەرنىڭ بارلىقىنى كۆرسەتەدى. روسلەردە ئەسە بۇندەن ھەم كۆبرەك دىيىدى. مەدەنىيەتدە ئارقادا بولغان خەلقلەرنىڭ تىللەرىدە بو ھال بولمايدى. بىزنىڭ قازاق قا- رىنداشلارنىڭ تىللەرىدە چەت سۆز ئاز، «ئۇستاق ھالىچا ساقلانغان» سۆزى قازاق قارنداشلار ئۈچۈن كەمالەت ئەمەس. لېكن ئۇلەردە ھەم ئۆزگەرشدەن سوڭ ئەللە قانچا چەت سۆزلەر كىرىب بارا ياتىبدر.

بىزدە ئەسە، بۇرۇندەن ھەم كۆب بولىب ئۆزگەرش تەئسىرى بىلەن يەنە يەڭگى سۆزلەر مەدەنىيەت مۇندەرەجەسىنىڭ قۇرالى بولىب، باسىب كېتە ياتىبدر. بۇنگە قارشى تۇرشقا ھىچ كىمنىڭ قولىدان كېلمەگەنى كەبى، قارشى تۇرش ھەم يارامايدى.

فەقەت، تىلىمىزگە يېڭىدىن كىرە-
ۋاتقان سۆزلەرنى راتسىيونال بىر
يولى بىلەن ئۆز ئەملى تامامىدىن
ئامەللەشتۈرۈشكە فەننى سۆرەتتە،
لىنگۋىستىكە قانونلارى بويىنچا ئۆ-
زەرگە يېڭىلباشچىلىق قىلىشماغىنا
مەجبۇرمىز.

قانداي ئامەللەشتۈرەمىز، قانداي
يولباشچىلىق قىلامىز؟ مەعلۇمكى
ھەر بىر خەلققە چەت سۆزلەر ئىككى
كوچە بىلەن كىرەدى. بىرىنچى ئاممە
ئىچىگە تارقالغان مەدەنىيەت قۇ-
راللارى ئالىپ كەلەدى: ساماۋار،
چاينەك، كەرتۆشكە، پاتنوس، كەلە-
ۋەت ۋە باشقالار.

ئىككىنچى كوچە: مەكتەب، ئەدە-
بىيات، تەرجىمە كوچەسى بىلەن
كىرەدى. بىرىنچى كوچە بىلەن بىزگە
ۋە باشقا خەلقلەرگە چەت سۆز جۇدە
ئاز كىرىب، شۇنىڭ بىلەن بەرابەر
ئاممە ئۇندەي سۆزلەرنى مەعناسى
بۇزىلادى دىيب تۇرمايدى، ئۇزىنىڭ

تىل قالىبىغا سالا بېرەدى. بۇندەي
سوزلەرنى ھيچ بر خەلق تەرجمە
قلمايدى. روسلەر تاتارلار بلەن
مۇناسبەت باشلاغان كۈنلەردە ئۆز-
لەرىنىڭ مەدەنييەت خەزينەلەرى
كەمبەغەللكدەن، تاتارلاردان جۇدە
كوب سوزلەر ئالديلار. بوران-تومان،
بازار، ساراى سوزلەرى كەبى، ئوز-
بەكستاندان، قازاغستاندان، پالاۋ،
چايخانا، مەچت، مەدرەسە، КУРДЮК
КУМЫС كەبى سوزلەرنڭ ھەم ئەللە
قانچاسى روس تلىگە جوقۇقلى سوز
بولب كرب كەتديلەر، براق، بو
سوزلەرنى ھيچ كم روس تلگە
تەرجمە قلشنى ئويلاغان ئەمەس.
مەنە بۇ يول، تەبيعى يول بزدە
ھەم شۇل حالنچا باريشى كيرەك.

ئكنچى كوچە بلەن كركەن
سوزلەرگە ئاينقسا، تەرجمە ئارقالى
كرب كەتب بارا ياتقان سوزلەرگە
يولباشچلق كورسەتش، بۇ كوچەگە
رەھبەرلك قلش زەرۇر بولادى.

براق، بز بو كيچەدە تۇرمۇشدان كوپ ئارقادا قالپ بارامز. بو كوچە ئاتارخىيە جائىچا كهتپ يارا ياتبدر. بۇ مەسئەلەدە مۇساھەلە قىلىش كەتتە جىنايەت بولادە».

تەرجەمەچىلەرنىڭ ياردامىغا قول چوزش علمى مەركەز ئۇستىگە تۇشەدى. بۇ مۇساھەلە شوڭك گۇ- نامى، بۇ ساھەدە تاتارستان ميتودى ياخشى بولار ئىدى. ئاتامالار مەج- موعەسىنى بولەك، بولەك قىلب باسىب تارقاتپ تۇرش كهرەك.

تەرجەمە ئەدەبىياتى چهتسوز- لەر بىلەن تىلىمزنى بايىتش، تل مايەمزنى كوپەيتش ئۇچۇن فايدالى بر خەزينە، براق، ئاورپادان كركەن سوزلەرگە، عەرەبستان سەحراسىدا توقۇلغان ماتادان كهيم كهيگزش ئۇسۇلى بىلەن ساويتنى شوراء، سايوزنى ئتتيفاق، ريوەلوتسييەنى ئنقيلاب، ئيديئالوگييەنى مەفكورە، ساسستراخنى مۇخافەزەت، ئاتومنى زەررە ياساش ئۇسۇلى بىلەن ئە-

مەس، بۇندەى ئۇسول بزدەن باشقا خەلقدە يوق. بو توغرى يول ئە- مەس، بۇ يول تلنى ياقنلاشديرش ئەمەس! بۇ - تل بۇزش، بزگە بۇ يولدان ساقلانش زەرۇر.

بزدە ھەلى مەدرەسە يېمشلەرى داملا بالالارى بزنڭ ئەدەبيياتىمز- نڭ تەپەسدە ئەنچە بار. خۇسەين نىيازىنڭ كيميا كيتابىنى ئالگز. ئاۋروپا سوزلەرىنى يۇز قائىز عە- رەب سوزىگە ئەيلەنترب يازغان. مەنە بۇندەى تەپلەر بىلەنكۇرەشنى مەحكەم يولغا قويماسدان، بزنڭئوز ئچىمزدەگى تل دۇشمەنلەريمز تە- لىمزنى بۇزشدا داۋام ئەتە بيرەدى- لەر.

ئيكنچى مەسئەلە بۇندەى. بزنڭ تىلىمزدە مېناڭ حسابىم بىلەن2800 (ئيسمەلەرىمزدەن باشقا) چاماسىدا عەرەب، فارس سوزى ئشلەتىلەدى. بۇلەرنى نيمە قىلامز؟

«ئەرق حەقيقەتى» گەزيتەسىدە ئە. ميان بۇزرۇك بۇ توغرىدا يازب ئوزىنىڭ فكرلەرىنى، ئاڭلاتتى،

ئۆزنىڭ فىكرلەرى قىسمەن توغرى بولسا ھەم، كوپ جايدا توغرى ئەمەس.

ئۆزنىڭ فىكرىچە: 1. سەئى (تىرىشماق)، تەرك (تاشلاماق)، خەبەر (دەرەك)، غەم (قايغى) كەبى سوزلەرنى ئۆز ھالىچا ساقلاش كېرەك ئەمەس. ھالبۇكى، مىيان بۇزرۇك داملانىڭ ساقلاشغا تەكلىف ئەتكەن سوزلەرىنىڭ ئۆز تەلىمزدە مۇقابىللارى تولىب ياتادى. (يايلار ئىچىگە قويغان سوزلەر مېنىڭكى). بۇندەي سوزلەرنى مۇتلاق ئۆزبېكلەشدىرىش كېرەك.

2) بۇندەن ھەم بەتتەرتەكلىفى: عراقى، بىزارى، بۇخارى كەبى سوزلەرگە قوشىلغان عەرەبىنىڭ نسبەت (ى) سىنى ساقلاش كېرەك ئەمەس، بۇندە توغرىدان ــ توغرى (لى ـ لىك) نى ئىشلەتە بېرىش كېرەك.

خەلق ھەم شۇندەي قىلىب كەپىرەدىكو.

3) «تۈركى كىتاب»، «ھىندەبى كېچە»، «ھەياتى مەسئەلە» كەبى

سىغدۇتلەر هەم قالسۇن ئىمىش. مەن
ھەيران قالدىم. تۈركچە كىتاب، بىلىم
كىتابى، ئەدەب كىچەسى، تۈرمۈش
مەسئەلەسى كەبى تەركىبلەرىمىزنىڭ
قۇلاغىمغا مىڭ مەرتەبە ئاھانلىق ئې-
شىتىلەدى، ئەيتىش ئۈچۈن هەم مىڭ
مەرتە يېڭىل سىزىلەدى. باشقالارھەم
شۇندەي دېب ئويلايمەن، براق،
ئىستانبول ئەرىستەكرەتىيەسىنىڭ
«رەونەق وە لەتافەت ئەخز ئېتمىش
دىللەرى» تەئبىرىدەن وە ئۇنىڭ
شېرىن ئاھاڭىدان ئازاد بولغان قۇلاق
بىلەن ئىشىتە بىلىش شەرت. تىلى-
مىزنى فەن تىلى، مەدەنى تىل قىلىپ،
40 مىڭ سۆزىمىزنى ئىنگلىز تىلىدەكى
150 مىڭ سۆز دەرەجەسىگە كۆتەرىش
ئۈچۈن ئالىنادورغان يەڭى 80 مىڭ
سۆزىمىزنى، قانداق قىلىپ ئالامىز،
قانداق قىلىپ ئامىمگە ياقىنلاشدۇرا-
مىز، قانداق قىلىپ قۇلاققا ياقىملى،
تىلگە يېڭىل رەوىشدە ياسايمىز، بۇ جۇدە
مۇھىم مەسئەلە، بۇ مەسئەلە بىلەن
بىزنىڭ ئىملا مەسئەلەمىز هەم باغلىق.

بۇ مەسئەلە بىلەن بىزنىڭ ئەلفبى مەسئەلەمىز ھەم باغلانغان. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مەسئەلە ئۈستىدە كوپ يازىش، كوپ سوزلەش كېرەك بولارى ئىدى. بىراق، مەقالە جۈدە ئوزۇن بولىپ كېتەدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىملا مەسئەلەسىگە كوچىشكە مەجبورمىز.

.2

ئىملا نېمە؟

لىنگۋىستىكە فەنىدە ئىملا دىيىپ - قەبول قىلىنغان ئەلفبېدەن فايدا- لانىش ئۇسۇللەرىگە ئېيتەدىلەر، فەن قاراشىدا ئىملانىڭ بۇندەن باشقا فو- نكسىيەسى يوق. بىراق، بۇمەسئەلە- نى ئاڭلاش ئۈچۈن، ئاڭلاپ ھەل قىلىش ئۈچۈن قويىداغى ئىككى فور- سەتكە ئەھەممىيەت بېرىش وە بېرە بىلىش كېرەك بولادى.

1) فەنىتىكە.

يازۇۋ.

فەنىتىكە - تاۋۇش بىلىمى، تا- ۋۇشلارنى وە ئۇلەرنىڭ تەبىيەتلە- رىنى، ئەيتىلىشلەرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن سوزلەش ئەعزالەرىنىڭ ئىش-

لەرى بىلەن تانىش بولۇش شەرت،
چۈنكى تىلدىكى تاۋۇشلار دومبىرا
تاۋۇشى ئەمەس، ئۇلار سوزلەش
ئەزالىرىنىڭ چۈدە قاتلاملى، مۇرەك-
كەپ خىزمەتلىرىنىڭ نەتىجەسى بو-
لادى. مۇجەررەد تاۋۇشلارنى ئاددى
قولاق بىلەنگىنە ئۆركەنىش چۈدە
ئاغىر، ھەتتا مۇمكىن ئەمەس. شۇڭلۇق
ئۈچۈن فەنىتىكە لاباراتورىيەلىرىدە
تاۋۇشلارنى ئاجراتادۇرغان مىكلەرچە
قۇراللار بار. ھالبۇكى، بىزنىڭ تىلە-
مىزنىڭ فەنىتىكەسى ياخشىلاپ ئىش-
لەنگەن ھەم ئەمەس. مىلىيورانسكى
كەبى، ئالىملارنىڭ لاباراتورىيەسىدە
قاتار تىللىنى تەكشۈرۈپ، ياساغان
جەدۋەللەرى بار. بىراق بۇلەر ئۆز
تىلىمىزگە ھەممە تەفسىلاتى بىلەن
چىققان ئەمەس. ئورتا ئاسىيادىمولەت
دارلفۇنۇنىدە بۇ توغرىدا ھىچ نەرسە
يوق. ھەتتا o - θ a - θ كەبى چۈدە
ئانىق ئېيتالادۇرغان تاۋۇشلارنى
ئاجراتىپ ئۇلارنىڭ ۋەزىيەتلىرىنى
كورسەتورلىك ھىچ بىر، ھەتتا ئاددى

قۇرال ھەم يوق. حالبۇكى، بۇنى تىل
عالىمى ئۆزى ھەم ئۇستادان ياساتىپ
ئالا بىلەدى. شۇ ھەم، يوق. شۇڭداي
بولغاندان كېيىن، مەسئەلەگە ياخشى
تۈشۈنمەسدەن، فەنىتىكە - فەنىتىكە
دىپ يۈرشلەردەن كۆپ مەعنا چىق-
مايدى. فەنىتىكەمىزنى ئىشلەش كېرەك
ئىشلەگەندەن كېيىن ياخشىلاپ ئۆر-
گەنىش كېرەك، شۇڭداي بولساغىنا
فەنىتىكە توغرىسىدا سۆز سۆزلەپ،
ئوقۇچىلارغا قەتعى بىرار نەرسە بېرىپ
بولادى. بولماسا ئۆزەڭ ھەم ياخشى
تۈشۈنمەسدەن ئوقۇچىغا تۈشەندۈرە-
مەن دىپ عەزاب چېكىش بىكارگەپ.
بۇ - بىرىنچى، ئىككىنچى، فەنىتىكەنىڭ
بىزنىڭ يازۇۋىمىز، ئىملايىمىز بىلەن نىمە
ئىشى بار، مەتبۇعاتدە سۆز سۆزلە-
گۈچى ئورتاقلارىمىزنىڭ كۆپلەرى، فە-
نىتىكە بىلەن يازۇۋ، ئىملانى بىرگە
قوشۇپ، مەسئەلەنى ئايدىڭلاشدىرامىز
دىپ، قاراڭغىلاپ قويادىرلار. فەنىتىكە
بىلەن ھەرفنى بىر - بىرگە قوشۇپ،
يۈرگۈزۈش نەتىجەسىدە سۆكگىنى كۆزنە-

لەردەكى جوزغى ساندانى ھەر خىل
ئختيلافلار كۆز ئالدگزدا، برى بيش
تە، ئيكنچىسى ئالتىتە، يەنە برى
7تە، برى 12تە، يەنە برى 14 تە،
ئيلك كيينده غازى عاليم ئورتاق 22
تە دېيدى. نىمەگە بۇنچە ئختيلاف؟
چۈنكى ئورتاقلارنڭ كوبلەرى فەنيە
تيكە بىلەن ھەرفنى ئاجراتمايدىلار،
چۈنكى يەنگى ئەلفبەدەكى ھەرف-
لەرنى كوبلەر ئايرم ئاۋازلارنڭ
سۈرەتى دېپ تۈشىنەدىلەر: ھالبۇكى،
بزنڭ يەنگى ئەلفبەمزدەكى ھەرف-
لەر بزنڭ فەنيتيكەدە بيلگىلەنگەن
ئايرم ئاۋازلارنڭ سۈرەتى بولماس-
دان، (ئەگەر ئۇلەر بيلگىلەنگەن بول-
سالار) بەلكى فەنيمەلەرنڭ گىنە
سۈرەتلەرى بولا ئالادى (فەنيمە:
مۇجەررەد بر تاۋۇش بولماسدان ئۇ،
مەعلوم بر چيكەرە ئيچدە ئەيتلە-
دىغان تۈرلىرەك ئاۋازلارنڭ ئور-
تاق بر حالى). ھەرف بولسا، فەنيە-
مەنڭ سۈرەتى بولب، مۇجەررەد
تاۋۇشدان كيكرەك بولب، ئۇل بر

، برىگە ئوخشاشانراق بر نيچە تا-
ۋۇشلارنى ئىفادە قىلادى. عادەتدە
بۇتۇن مەدەنى تىللەرنىڭ يازۇۋىدا
فەنيتىكە سوزىنى شەرت بىلەنگىنە
ئالب، فەنيمەلەرگەگىنە حەرفلەر يا-
سالادى. چۇنكى عەمەلى يازۇۋنىڭ
هيچ بر حەرفى ئاۋازنى توغرىبيرە
ئالمايدى. ئول يوقاردا ئەيتلگەن
رەوشدە بر - برىگە ياقن بر نيچە
تاۋۇشنىڭ تەخمىنى ئىشارەسىنىگىنە
بولىب يۈرەدى. بۇ قانۇننى ئاينقسا،
ئۇرال - ئالتاى تىللەرى كەبى سىن-
گەرمۇنيەلى تىللەر ئۇچۇن توغرى
تاپادىلار. مين ئيلىباك، ق.رامازان،
يولداش، هازى عالىم ئورتاقلارنىڭ
سوزلەرىگە ئىعتيراز قلمايمەن. چوز-
هلار بەلكى ئۇلەر دىگەنچەدر ياكى
كوپرەكدر. مين فەقەت، شۇنى ئەيت-
تەمەن: روسلەرنىڭ تىل عالىملارى،
تىل لاباراتورىيەسدە ئۇزاق يىللەر
ئشلەش نەتيجەسدە (هازر بۇ لابا-
راتورىيەدە روسنىڭ بۇيۇك تىلعالىمى

پرافیسور شچربا ئشلەیدی) روس
تلدە ئۇن ملك تاۋۇش بارلغنی
ئسبات قلدلار. (م. پشکەو سکنىڭ
1925 نچی یلدە چیقارغان مەقالەلەر
مەجموعەسنىڭ 167 - 191 نچی بیتە-
لەرگە قاراڭز).

بزدە هەم کېرەك ئۈنلی، ۋە
کېرەك ئۈنسز تاۋۇشلارنىڭ سانلاری
سز ئەیتکەندەن جۆدەکوب مەرتەبەلەر
ئارتىقدر. براق، فەنیمەلەر کوب
ئېمەس. حەتتا یەکی ئەلفبېمزدە-
گدەن هەم ئازراق بولشی ئىحتمال.
شۇنىڭ ئۈچۈن (مېنىڭ فکرمچە) یەنە
بر a، بر o، کېرەك دیگۈچی ئور-
تاقلارنىڭ دەعۋالاری توغری ئېمەس.
باقا سوزینىڭ ئکنچی «ئا»سی ئکنچی
حەل «ئا» دیىش «ئا» تاۋۇشنىڭ
تەبیعەتینی یاخشی تېکشرمەگەنلکدەن
چىققان بر دەعۋا دېب ئویلایمەن.
چۈنکی بزدە، ئاینقسا ئۆزبېکلەردە
روس تلىگە ئوخشاب، سوزنىڭ برنچی
بوغۇمدا ساف «a» تاۋۇشی بولمایدی.

بەلكى برنچى بوغۇمداغى «a»تاۋۇشى
لەبلەريمزنڭ تارتۇۋى بلەن رو-
لەرنڭ «o» سىغا ياقن تۇرادى.

ئوزبېك تلىنى ئوقوتب يۇرگەن
ياۋروپالى ئورتاقلارنڭ ئوزبېك
تلىدەكى «ئا» تاۋۇشى روسلەرنڭ
«o» سى بلەن «a»سى ئورتاسدا
تۇرادۇرغان بر تاۋۇش دېيشلەرى
توغرى ئېمەس. چۇنكى سوزنڭ
برنچى بوغومدا «a» تاۋۇشى
بولماسا هەم ئكنچى بوغۇمدا «a»
تاۋۇشى باردر.

برنچى بوغۇمداغى «o» تاۋۇشى
ئكنچى بوغۇمدا ئاچىلا تۇشب،
يارم o، يارم a حالىغا كېلەدى. بۇ
ئېسە، تلىمزدەكى سينگەرمونىيە
قانونى بولش تەبيعەتيدەن كېلب
چقان بر حادىسەدير (l) مەسەلەن:
«Balalarьqa» سوزينڭ «a»لارينڭ
عاددى قۇلاق بلەن هەم تورت خىل
ئېشتلگەننى سېزە ئالامز، براق،
حەسساس قۇلاق كېرەك.«بالالاريغا»

سوزینی روس ھەرفی ۋە ئوزیمزنىڭ
«ө»میز بیلەن کورسەتسەك، بۇندەی
بر ئسخیمەکیلب چیقادی:

بوغۇملار

I	II	III	IV
во	ва|ө	la-	qa|ө

شۇندەی ئسخیمە о، ө، u، y
فەنیمەلەریمزدە ھەم یاسالادی.
مەسەلەن:

qu-tu|ь - eu|ь - şu|ь - mьz.
y - my|i - ry|i - mizni
o - tu|ь - ru|ь - şu|ь - mьz
ө - вy|i - my|i mьz

مەنە بۇندەی ھالنی بز تیلمزدەگی
سینگەرمونیزم ۋە قوشۇلمالنى تەبیە-
ئەتیدەن تۇغلغان بر ھالدەپ قارایمز.
شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ تاۋۇشلارنىڭ ھەر
قایوسىغا ئەلاھىدە ھەرفلەر دەعۋا
قىلش فەنیتیکەمزنى ئاگلاماغانلقدان،
تیلگە دیالیکتیك قاراشنىڭ یۇزە-
کیلکدەن تۇغىلادی. بۇ توغریدا

ئىشچى- دېھقان يازغۇنى خىتاي يازغۇي كەبى حالغا ئەيلەنتۈرشكەتىر شغۇچى تىل بۇزارلارغا يول قويماملىق كېرەك بولادى.

فەننىكە بىلىمسىنت ئۇزۇن تەج- رىبەسى بىزگە: «تىلدەن قانداي بولسا ھەم بىرگىنە حەرف بىلەن تولا بەر- رلگەن ۋە ھەر يېردە بىرگىنە خىل ئىيشتىلگەن تاۋۇشنىڭ يوقلىغىنى، قانداي تاۋۇش بولسا ھەم ئازمى، كوبمى قوشنىيسى تەئسىرىگە تۇشەدى چاراسى يوقلىغىنى» سوزلەيدى. شۇنىڭ ئۇچۇن يەڭگى ئەلىفبى دەگى توققۇز چىز ھەمز تەمامى بىلەن يېتەرلىك، بۇ حەقدە سوز كوتەرش ئارتقچا گەپ.

ئىبراھيم تاھىرى

(ئاخىرى كېلەر ساندا).

---

(1) سىنكرمونىزمنى ئېلىپلە ن. رامازان ۋە شاھ رەسۇل ئورناللار كەبى يالغۇز بولماقلىق ئېگەمكە- لىك قىلونى دېپ ئاتالاش توغرى بولۇپ يىشەيدى. بۇنىڭ سىنكرمونىزم قىلونىز مەنە كېڭەرەگىدە.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Тил, атама ва имло бахслари
Тил, алифбе ва йозув масалалари

I

Бир халкнинг тили , у халкнинг маданийат тупроғида ўсган гулидир. Тупрок канча бўш, кучсиз, йомон бўлса, унда ўсган гуллар ҳам шунча кучсиз, бўш ва касал бўлгони каби, маданийати паст бўлгон халкнинг тили ҳам шунча паст, касал ва кимматсиз бўлади. Америкадаги вахший хўтинтўтларнинг (?) тилларида борлиғи 17 сўз бўлиб, ингилизларнинг тилларида эса 150 минг сўз бўлишининг сабаби энди маълум бўлса керак, чунки ҳар бир халкнинг тилида ул халкнинг бутун маданийати акс этади. Тилнинг ўзгаришга мойил бир нарса бўлгонлиги халклар ўртосидаги иктисодий, сийосий, ижтимоий, маданий муносабатларнинг тараккийотига, ўзгаришига караб тилнинг хам тараккий этиши ўзгариб турадурғон бўлгонлиги ҳамма учун равшан.Шунингдек, йана ўша муносабат ва алокаларнинг тараккийсига биноан бир тилнинг икинчи тилга таъсир бериши маданий жиҳатдан к учсизрак халклардаги тилларнинг маданий жиҳатдан бой бўлгон халкларнинг тилларидан олингон йанги тушунча ва сўзлар ҳисобиға бойиб туриши ҳам очик ҳакикатдир.

Чунончи, хар хил тарихий, ижтимоий, иктисодий сабаблар билан бизнинг тилимиз араб, форсий, усмонли таъсирига тушиб колғон экан, бу катта фожеа эмас, бу ходиса ҳар бир тилда бўлади.Бу ҳодиса халкнинг оркада колғонини кўрсатмайди, балки орта борғон маданийатини кўрсатади. Рубакин ўзининг «»Тиллар тарихи» (1926 нчи йил. 9 инчи бет) китобида инглиз, француз ва немисларнинг тилларида 35 фоиз чет сўзларнинг борлиғини кўрсатади. Русларда эса бундан ҳам кўбрак дейди. Маданийатда оркада колғон халкларнинг тилларида бу ҳол бўлмайди. Бизнинг козок кариндошларнинг тилларида чет сўз оз, «устаф ҳолича сакланган» сўзи козок кариндошлар учун камолот эмас. Лекин уларда ҳам ўзгаришдан сўнг алла канча чет сўзлар кириб борайотибдир.

Бизда эса бурундан ҳам кўб бўлиб ўзгариш таъсири билан йана йанги сўзлар маданийат мундарижасининг куроли бўлиб, босиб кета

йотир. Бунга карши туришға хеч кимнинг қўлидан келмагани каби, карши туриш хам йарамайди. Факат тилимизга йангидан кирадурғон сўзларни рационал бир йўли билан ўз аҳли томонидан оммалашдиришга фанний суратда, лингвистика қонунлари бўйинча уларга йўлбошчилик қилишғагина мажбурмиз.

Қандай оммалашдирамиз, қандай йўлбошчилик қиламиз? Маълумки, ҳар бир халққа чет сўзлар йанги кўча билан киради, биринчи омма ичига таркалған маданийат куроллари олиб келади: сомовар, чойнак, картушка, потнус, калавот ва бошкалар.

Иккинчи кўча: мактаб, адабийот, таржима кўчаси билан киради. Биринчи кўча билан бизга ва бошқа халқларга чет сўз жуда оз кириб, унинг билан баробар омма ундай сўзларни маъноси бузилди деб турмайди, ўзининг тил қолипиға сола беради.Бундай сўзларни ҳеч бир халк таржима килмайди. Руслар тоторлар билан муносабат бошлағон кунларида ўзларининг маданийат хазиналари камбағаллигидан тоторлардан жуда кўб сўзлар олдилар.Бўрон, тумон, бозор, сарой сўзлари каби, Ўзбекистондан, Қозоғистондан палов, чойхона, мачит, мадраса, **курдюк, кумыс** каби сўзларнинг ҳам алла канчаси рус тилига хукукли сўз бўлиб кириб кетдилар, бирок бу сўзларни ҳеч ким рус тилига таржима қилишни ўйлағон эмас. Мана бу йўл, табиий йўл бизда ҳам шул ҳолича бориши керак.

Иккинчи кўча билан кирган сўзларга, айникса, таржима орқали кириб кетиб борайотқон сўзларга йўлбошчилиқ кўрсатиш, бу кўчага раҳбарлик қилиш зарур бўлади. Бирок биз бу кўчада турмушдан кўб оркада қолиб борамиз. Бу кўча анархийа ҳолича кетиб бора йотибди. Бу масалада мусоҳала қилиш катта жинойат бўлади.

Таржимачиларнинг йордамиға кўл чўзиш илмий марказ устига тушади.Бу мусоҳала шунинг гуноҳи, бу соҳада Тотористон метўди йахши бўлар эди. Атамалар мажмуасини бўлак, бўлак қилиб босиб таркатиб туриш керак.

Таржима адабийоти чет сўзлар билан тилимизни бойитиш, тил молийамизни кўпайтиш учун фойдали бир хазина, бирок Овруподан кирган сўзларга Арабистон саҳросида тўкилғон матодан кийим кийгизиш усули билан сўветни шўро, сайузни иттифоқ, ревалусийани инкилоб, идеалўгийани мафкура, сўсстрахни мухофазат, атўмни зарра йасаш усули билан эмас,бундай усул биздан бошка халқда йўк. Бу

тўғри йўл эмас.Бу йўл тилни йакинлашдириш эмас, бу – тил бузиш. Бизга бу йўлдан сакланиш зарур.

Бизда ҳали мадраса йемишлари домла болалари бизнинг адабийотимизнинг тепасида анча бор.Ҳусаин Нийозийнинг кимйо китобини олингиз, оврупо сўзларини йуз фоиз араб сўзига айлантириб йозғон. Мана бундай типлар билан курашни маҳкам йўлға қўймасдан, бизнинг ўз ичимиздаги тил душманларимиз тилимизни бузишда давом эта берадилар.

Иккинчи масала бундай. Бизнинг тилимизда менинг ҳисобим билан 2800 (исмларимиздан бошка) чамасида араб, форс сўзи ишлатилади. Буларни нима киламиз?

«Шарқ ҳакикати» газетасида Й. Миён Бузрук бу тўғрида йозиб, ўзининг фикрларини онглатти. Унинг фикрлари кисман тўғри бўлса ҳам , кўб жойда тўғри эмас.

Унинг фикрича: 1.саъй (тиришмок), ғам (қайғи) каби сўзларни ўз холича саклаш керак эмиш. Саклашға таклиф этган сўзларнинг ўз тилимизда мукобиллари тўлиб йотади.(Йойлар ичига кўйгон сўзлар меники). Бундай сўзларни мутлак ўзбеклаштириш керак.

2) Бундан ҳам баттар таклифи: ароки,безори, бухори каби сўзларға кўшилгон арабнинг нисбат (ی) сини саклаш керак эмиш.Бунда тўғридан-тўғри (лик - лик)ни ишлата бериш керак.

Халк ҳам шундай килиб гапиради-ку.

3) «Туркий китоб», «адабий кеча», «ҳаётий масала» каби сифатлар ҳам колсин эмиш. Ман ҳайрон колдим. Туркча китоб, билим китоби, адаб кечаси, турмуш масаласи каби таркибларимиз меним кулоғимға минг мартаба оҳанлик эшитилади, айтиш учун ҳам минг марта йенгил сезилади. Бошкалар ҳам шундай деб ўйлайман, бирок Истанбул аристўкратийасининг «равнақ ва латофат аҳз (?) айтмиш диллари» таъсиридан ва унинг ширин оҳанидан озод бўлгон кулок билан эшита билиш шарт.Тилимизни фан тили, маданий тил килиб,40 минг сўзимизни инглиз тилидаги 150 минг сўз даражасига кўтариш учун олинадурғон йанги 80 минг сўзимизни кандай килиб оламиз, қандай килиб оммага йакинлаштирамиз, қандай килиб кулокқа йокимли, тилга йенгил равишда йасаймиз, бу жуда муҳим масала, бу масала билан бизнинг имло масаламиз ҳам боғлик.Бу масала билан бизнинг алифбе масаламиз ҳам боғлангон. Шунинг учун бу масала устида

кўб йозиш, кўб сўзлаш керак бўлар эди, бирок мақола жуда узун бўлиб кетади. Шунинг учун имло масаласига кўчишга мажбурмиз.

2

Имло нима?

Лингвистика фанида имло деб қабул қилинғон алифбедан фойдаланиш усулларига айтадилар. фан карашида имлонинг бундан бошқа функсийаси йўк. Бироқ бу масалани онглаш учун. онглаб ҳал қилиш учун қуйидағи икки фурсатга аҳамийат бериш ва бера билиш керак бўлади.

1) Фанитика.

Йозув.

Фанітика – товуш билими, товушларни ва уларнинг табиатларини, айтилишларини онглаш учун сўзлаш аъзоларининг ишлари билан таниш бўлиш шарт, чунки тилдаги товушлар дўмбира товушлар эмас, улар сўзлаш аъзоларининг жуда қатламли, мураккаб хизматларининг натижаси бўлади. Мужаррад товушларни оддий қулоқ билангина ўрганиш жуда оғир, ҳатто мумкин эмас. Шунинг учун фанитика лабўратўрийаларида товушларни ажратадурғон мингларча қуроллар бор, ҳолбуки, бизнинг тилимизнинг фанитикаси йахшилаб ишланган ҳам эмас.

Мелиўранский каби олимларнинг лабўратўрийасида катор тилни текшириб, йосолғон жадваллари бор.Бирок улар ўз тилимизга ҳамма тафсилоти билан чиққон эмас.Ўрта Осийо давлат дорулфунунида бу тўғрида хеч нарса йўк. Ҳатто **о – ө, а -ә** каби жуда аниқ эшитиладурғон товушларни ажратиб, уларнинг вазийатларини кўрсатурлик хеч бир, хатто оддий қурол ҳам йўк. Ҳолбуки, буни тил олими ўзи ҳам устадан йасатиб ола билади. Шу ҳам йўқ.Шундай бўлғондан кейин масалага йахши тушунмасдан фанитика–фанитика деб йуришлардан кўб маъно чиқмайди. Фанитикамизни ишлаш керак. Ишлагандан кейин йахшилаб ўрганиш керак.Шундай бўлсағина фанитика тўғрисида сўз сўзлаб ўқучиларға қатъий бирор нарса бериб бўлади. Бўлмаса ўзинг ҳам йахши тушунмасдан ўқучиға тушунтираман деб азоб чекиш бекор гап. Бу – биринчи. Иккинчи, фанитиканинг бизнинг йозувимиз. имломиз билан нима иши бор, матбуотда сўз сўзлагучи ўртоқларимизнинг кўблари фанитика билан йозув ва имлони бирга қўшиб. масалани ойдинлаштирамиз деб қоронғулаб қўйадирлар.

Фанитика билан ҳарфни бир-бирига қўшиб, йургизиш натижасида сўнгги кунлардаги жузъий сондаги хар хил ихтилофлар кўз олдингизда: бири бешта, иккинчиси олтита, йана бири 7 та, бири 12 та, йана бири 14 та, энг кейинда Ғози Олим ўрток 12 та дейди. Нимага бунча ихтилоф? Чунки ўртокларнинг кўблари фанитика билан ҳарфни ажратмайдилар.Чунки йанги алифбедаги ҳарфларни кўблар айрим товушларнинг сурати деб тушунадилар; Ҳолбуки, бизнинг йанги алифбемиздаги ҳарфлар бизнинг фанитикада белгиланган айрим товушларнинг суврати бўлмасдан (агар улар белгиланган бўлсалар), балки фанемаларнинггина суврати бўла олади (фанема: бир товуш бўлмасдан у маълум бир чегара ичида айтиладурғон турларнинг, овозларнинг ўрток бир хили). Ҳарф бўлса, фанеманинг сурати бўлиб, мужаррад товушдан кенграк бўлиб, ул бир-бирига ўхшағанроқ бир неча товушларни ифода қилади.

Одатда бутун маданий тилларнинг йозувида фанитика сўзини шарт билангина олиб, фанемаларгагина ҳарфлар йасалади, чунки амалий йозувнинг хеч бир ҳарфи овозни тўғри бера олмайди. Ул йуқорида айтилган равишда бир-бирига йакин бир неча товушнинг тахминий ишорасигина бўлиб йуради. Бу конунни айникса Ўрол-Олтой тиллари каби сингармўнийали тиллар учун тўғри топадилар. Мен Элбек, Қ.Рамазон, Йўлдош, Ғози Олим ўртокларнинг сўзларига эътироз қилмайман.Чўзғилар балки улар деганчадир, Йоки кўбракдир. Мен фақат, шуни айтаман: русларнинг тил олимлари, тил лабўратўрийасида узоқ йиллар ишлаш натижасида (хозир бу лабўратўрийада русларнинг буйук тил олими профессўр Шчерба ишлайди) рус тилида ўн минг товуш борлигини исбот қилдилар.

(М.Пешковскийнинг 1925 инчи йилда чиқозғон мақолалар мажмуасининг 167-191 инчи бетларига қарангиз).

Бизда хам керак унли ва керак унсиз товушларнинг сонлари сиз айтгандан жуда кўб мартабалар ортиқдир.Бироқ фанемалар кўб эмас, Ҳатто йанги алифбемиздагидан хам озроқ бўлиши эхтимол. Шунинг учун (менинг фикримча) йана бир **а**, бир **ә** керак дегучи ўртокларнинг даъволари тўғри эмас.Бақа сўзининг иккинчи «а»си иккинчи хил «а» дейиш «а» товушининг табиатини йахши текширмаганликдан чиққан бир даъво деб ўйлайман, чунки бизда, айникса ўзбекларда рус тилига ўхшаб, сўзнинг биринчи бўғумида соф «а» товуши бўл-

майди, балки биринчи бўғумдаги «а» товуши лабларимизнинг тортуви билан русларнинг «о»сиға якин туради.

Ўзбек тилини ўкутиб йурган овруполи ўртокларнинг ўзбек тилидаги «а» товуши русларнинг «о» си билан «а» си ўртасида турадурғон бир товуш дейишлари тўғри эмас. Чунки сўзнинг биринчи бўғумида «а» товуши бўлмаса ҳам иккинчи бўғумида «а» товуши бордир.

Биринчи бўғумдаги «о» товуши иккинчи бўғумда очила тушиб, йарим **о**, йарим **а** ҳолига келади. Бу эса тилимиздаги сингармўнийа қонуни бўлиш табиатидан келиб чиккан бир ҳодисадир (1), масалан: «**balalarъoqa**» сўзининг «а»ларининг оддий кулок билан ҳам тўрт хил эшитилганини сеза оламиз, бирок хассос кулок керак. «balalarъoqa» сўзини рус харфи ва ўзимизнинг (ө)миз билан кўрсатсак, бундай бир схема келиб чиқади:

Бўғумлар

I II III IV

bo	*ba/o*	*la-*	oqa/ə

Шундай схема о, ө, ʋ -у фанемаларимизга ҳам **йасалади.Масалан**:

qu-tu/$_{ъ}$, - **eu/$_{ъ}$ – şu/$_{ъ}$ – mъz**.
y-my/$_{I}$ –ry/$_{I}$ – mizni
o – tu/$_{ъ}$ – ru/$_{ъ}$-şu/$_{ъ}$ – mъz
ө- by/i- my/$_{I}$ – mъz

Мана бундай холни биз тилимиздаги сингармўнизм ва кўшилмалик табиатидан туғилғон бир хол деб караймиз.Шунинг учун бу товушларнинг хар кайусиға алоҳида ҳарфлар даъво килиш фанитикамизни онгламағонликдан, тилга диалектик карашнинг йузакилигидан туғилади.Бу тўғрида ишчи-деҳкон йозувини хитой йозуви каби ҳолға айлантиришға тиришғучи тил бузорларға йўл кўймаслик керак.

Фанитика билимининг узун тажрибаси бизга: «тилдан кандай бўлса ҳам биргина ҳарф билан тўла берилган ва ҳар йерда биргина хил эшитилган товушнинг йўклиғини, кандай товуш бўлса ҳам озми,

кўбми кўшниси таъсирига тушмай чораси йўклигигини» сўзлайди. Шунинг учун йанги алифбедаги тўккуз чўзгимиз тамоми билан йетарлик, бу хакда сўз кўтариш ортикча гап.

Иброхим Тохирий
(охири келар сонда)

---

(1) Сингармўнизмни Элбек. К.Рамазон ва Шорасул ўртоклар каби йолгиз йўгонлик, ингичкалик конуни деб онглаш тўгри бўлиб чикмайди, бизнинг сингармўнийа конунимиз йана кенгракдир.

* * *

Иброхим Тохирий
Тил, атама ва имло бахслари

Тил, алифбе ва йозув масалалари

Сингармўнизм конуни
(Кизил Ўзбекистон. – 1929 йил 10 апрел, 82-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

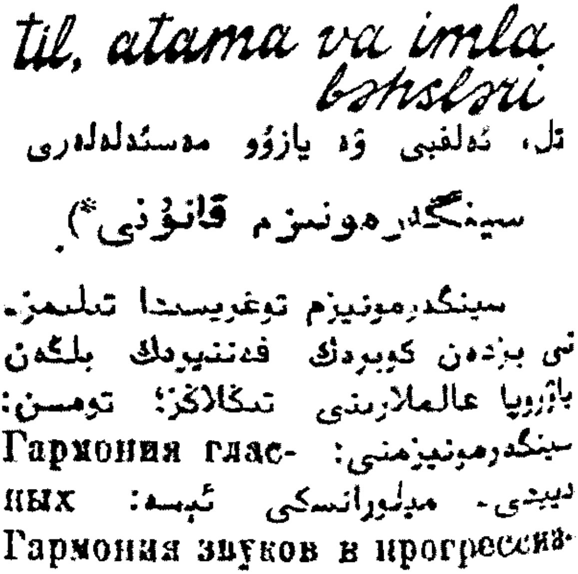

til, atama va imla bəhsləri

تل، ئەلفبى وە يازۇو مەسئەلەلەرى

سينگەرمونزم قانۇنى (*)

سينگەرمونيزم توغريسىدا تيلىمز-
نى بزدەن كۆبرەك فەننىيرەك بلگەن
ياۋروپا عالملارىنى تنگلاكز: تومەن:
سينگەرمونيزمنى: Гармония глас-
ديىدى- مىلورانسكى ئيسە: ных
Гармония звуков в прогрессия

ном порядке" دېپ تەعبىرلەنەدىلار.
قانداق بولساھەم تاۋۇشلارنىڭ بىر-بىرىگە
تەسىرى يېدىرىشىپ ئۆيغۇنلاشىپ كېتىشى
مەعناسىدە ئاڭلايدىلار. بۇنىڭ سەبەبى
شۇ: فەنىتىكە قانۇنلارى بويىنچا تا-
ۋۇشلارنىڭ بىر-بىرىگە تەئسىر ئېتىشى -بۇ
ئىسە، تاۋۇش ياسايدۇرغان ئەعزالەرىمىز-
نىڭ ياللاقۇلىغى، دەنگەسەللىگى نە-
تىجەسى.

شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىلىبىك ئورتاق
تىلگەن دېيك، سىنگەرمونىزمنى تىمىر قا-
نۇن دېپ بولمايدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە
ئورتاق غازى عالىم كەبى خەيال ھەم
تىپ ئەيتە ئالمايمىز. بەلكى، بىزنىڭ بۇ
قانىتىمىز ئىلىبىك بىلەن غازى عالىم
ئورتاقلارنىڭ دەعۋالەرىنىڭ ئورتاسىدا
تۇرادى.

تىمىر قانۇن دېيە ئالمايمىز، چۈنكى
جانلىي تەبىيەتنىڭ دەنگەسەللىگى، يال-
قاۋلىغى، تېبسەرلىگى مەڭگىلىك! شە-
رائىت ئۆزگەرىش بىلەن ھەم، ئۇلەرنىڭ
ئۆزگەرىشى يېتىپ، چاققان بولۇپ كې-
تىشى مۇمكىن، دېمىش فەقەت تىل قا-
نۇنلارىغا ئەمەس، تەبىيەت قانۇنلارىغا
ئۇموملىق قارىشى فىكر. تىلىمىزنىڭ تەئرىبە-
مىزدە كۆز سالساقىز، بۇ قانۇننىڭ يۈكسە-

"باررىشنى ئېمەس، بەلكى يوقالابا-
رىشنى كۆرسىتىدۇ. بىرنەرسە يۈكسەل-

ھەققىدا [illegible]

مىسە، قاتىپ قالسا، ئۆل ئۆلىدۇ. شۇڭ
ئۈچۈن سىنگەرمونىزم قانۇنىنىڭ ئىستىقبا-
لى پارلاق ئېمەس. شۇنداق بولساھەم،
ئۇل، غازى ئالىم ئورتاق ئەيتكەنىدەك بى،
خەيال ئېمەس، فىكىت. بار نەرسە. بۇ-
نى ئىنكار قىلىش سوقرلىق مادامىكى ھازىرغى
جانلىق تىلىمىزدە ئۇ بار ئېكەن، „ myq-
moxon. كەبى سۆزلەرنى قورئاندان
يادلاپ، تەكرارلاپ، تاۋۇش قۇراللارى
چاققانلاشىپ قالغان قارىلارغا قاراماس-
دىن، ئەمەلىمىزدا بۇ قانۇنغا رىئايە قى-
لىشىمىز كېرەك. چۈنكى بىز كېلگۈسى
ئۈچۈن يازمايمىز، ھازىرغى ئېھتىياجىمىز
ئۈچۈن يازىمىز.

سىنگەرمونىزمنى ئەمەلگە قويغان
ۋاقتىمىزدا، باتۇ ئورتاق كەبى ئاغماچىي-
لىق، ئەلەۋى ئورتاق كەبى يۈز فائىز
سىنگەرمونىزم دېيىدە، لۇغەت كىتابى-
دە بىر سۆزنى توقسان توققۇز خىل يازىش
يارامايدى. شۇنداق بولسا، سىنگەرمو-
نىزم، مىنگەرمونىزم دېيىپ يۈرمەيلىك.
ئىشچى - دېھقانلارغا خىتاي يازۋى
ياساپ بېرمەيلىك.

سىنگەرمونىزمنى ئەمەلگە قويار
ئېكەنمىز، فارسنىڭ «زەبانى شەكەرى»،
ئەرەبنىڭ «لىسان جەننەتى»، ئوسمانلى-
لارنىڭ «رەۋنەق ۋە لەتافەت كەسب
ئېتمىش دىللەرى» تەئسىرىگە ھېچ بىر
ئىلتىپات ئېتمەيمىز. بىز ئېيتمەك ھەم
ئىشچى - دېھقان ئېيتمەيدى.
شۇنىڭ ئۈچۈن ئەرەبدەن، فارسى-
دىن كىرىپ قالغان سۆزلەرنى قورقما-
ستان، سىنگەرمونىزم قانۇنى بويىنچە، يو-
غانلىقتا، ئىنچىكەلىكتە ھەر سۆزنى ئاجرا-
تىپ يازا بېرەمىز. «سۆزنىڭ ئاھاڭى بۇزۇ-
لادى، مەنىسى يوقالادى» دېگەن گەپ-
لەر بىكار گەپ. ئۆلىمالارنىڭ ئاھاڭى ھەم
مەنىسىدىن ھەم قورقماسلىق كېرەك. تىل
تەئرىخى بىزگە خەلقنىڭ قانداي چەت
سۆزلەر كىرسە ھەم، ئۇنى تامام يۇزىپ،
ئۆز تىل قانۇنلىرىغا ئېگەشتۈرۈپ، ئالغانىنى
كۆرەمىز. بىز، ظاھر، طاھر، ذاكر، ثابت
كەبى سۆزلەرنىڭ شەكىللىرىنى بۇزدۇق،
ئۇلاما قانچە ۋاي داد دېدى، ھازىر ھېچ
كىم قارشى چىقمايدى. روسلار «قۇيرۇق»
سۆزىنى كۇردۇك، «قىمىز» سۆزىنى كومىس دېپ
ئېيتكەنلەر، مەنىسى بۇزۇلادى دېپ
تۇرمادىلار. ياۋروپا تىللىرىدە بۇندىن ھەم
بەتتەر بۇزۇلغان چەت سۆزلەر تولۇپ يا-
تادى، بىزنىڭ ئەرەبچىلەرنىڭ بەئزىلەرى،

«حاكم بىلەن حەكم سوزى برخىل يا-
زلسا، خەلق ئاڭلاماس ئىمش» كەبى
عەقل ساتادىلار. دۇنيادا ھەر بر تلدە
بر شەكلدە يازىلىب، مەعنالەرى باشقا
بولغان سوزلەر تولىب ياتادى. ئۆزىمىزدە
قارا، بار، ساچ، ئچ كەبى سوزلەرنىڭ
شەكللەرى برخىل بولغانى حالدا مەع-
نالەرى بر ئىمەس،كۆ. عەرەبنىڭ «حەكم»
سوزى 17 مەعنادە يۆرگەنىدى،ھەم عە-
رەبچىلەر ياخشى بىلمەلەر كبرەك. روس
تىلىدە „Коса“ سوزى ئوراق ھەم خا-
تىنقىزنىڭ ساچ ئورۆمى مەعناسىدە
يۆرمەيدى،مى؟ شۇنداى بولغاچ، بۇ دەس-
ۋالار ھەممەسى مۇخافەزەكارلكدەن باشقا
نەرسە ئىمەس، «ئورگەنگەن كۆڭل
ئورتانسا قويماس» كەسەلى بىلەن كوب
حسابلاشب تۇرساق، ئولگەندە بارۇۋ-
مزنى تۆزە ئالمايمز.

لەب ئاھانى

لەب ئاھانى سىنگەرمونىيزمنىڭ
بالاسى. بۇنى ئاڭلاش كبرەك. بۇ-بر.
ئىكنچى، سىنگەرمونىزمدەگى سە-
بەب بۇندەھەم بار. بۇنىڭ سەبەبى ھەم،
تاۋۇش قۇراللىنىڭ دەنگەسەلىكى، براق،
بۇندەگى دەنگەسەلك «a» ياكى «ə»
دەنگەسەلىكدەن كۆچلىرەكدر.

ماداممىكى «ھ» ئۆزىنىڭ ھۆكمىنى
تۇرت ھىجاگەچە ئالىپ بارار ئىكەن،
نىمەگە «ɯ-y» ئالىپ بارالمايدى؟

تىلىمىزنىڭ تەئرىخى فەكتلىرى،
بۇ تاۋۇشلارنىڭ [illegible] بېرىدۇ.

مىدا بولغانلىقىنى كۆرسىتەر ئىمىش، بۇ-
رۇنقى تىلىمىزدە نىمەلەر يوق. بىز تەئ-
رىخى ئىملا يازمايمىز، ھازىرقى جانلىق
تىلىمىزنىڭ ئىملاسىنى يازىمىزكۇ.

يوق، ئەگەر ئىككىنچى بوغۇمدا ئاز-
راق ئىشلىتىلەدى، ئۈچىنچىدە يەنە ئاز-
راق، تۆرتىنچىدە يوق دىيەر ئىكەنسىز. «ئا-
تالارغا» سۆزىدىكى «غا» نىڭ «ئا»سى
دەتتادىكى «دا» نىڭ «ئا» سى بىرىنچى
«ئا» بىلەن بىر خىل ئىشلىتىلەدى دىيىپ
دەئۋا قىلالامسىز؟ «ئاتالارغا» سۆزى-
دىكى «غا» نىڭ «ئا» سىنى قايسى
ئۆزبېكنىڭ ئاغزى، قارغاغا ئوخشاپ «غا»
دىيىپ ياقىرادى؟ مەن كۆپ كۆرسىلەردە
كۆپ قىشلاق ئادەملىرىنى ئوقۇتتۇم: «قار-
غا، ئاتاغا، دالاغا» سۆزلەرىدىكى «غا»-
نىڭ «ئا»سى بۇندەي يازىلمايدى، بۇندەي
يازىش تاتارچا بولادى دىيىپ ئىيتكەنلە-
رىنى ئىشىتكەنمەن.

مىن دىيمەكچىمەن: كىبرەك a، كىبرەك
o، θ، y، n تاۋۇشلارى ھەممەسى لەب
ئاھانى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە بۇ تاۋۇش-
لارنىڭ بىرىنچى بوغۇنداغى قالىن تاۋۇشى
ھەم سۆزنىڭ ئاخىرىغا تامان بوشاشىپ،

ئىنگچكەلەنىپ بارادى.
شۇندەيمۇ ھەم بولسا، بىز سىنگەر-
مونىزم قانۇنىنى دېيمىزدە، -qutuluşьmьz
qa,atalazьqa دېپ ھەممە جايدا
ھەم ھەرپى بىلەن كورسىتە بېرەمىزكى،
بۇندەي يازىش ئاسان ھەم بولادى. شۇ-
نىڭ ئۈچۈن لېپ ئاھانى قائىدەسى بو-
يىنچە بىرىنچى بوغۇنداغىنا، ياخود سوزنىڭ ئوزە-
گىدە گىنە يازىلادى، تېپىشىستىمەسىزلىك،
مەشقەسىزلىك بولادى. فەنىتىكە تاماندان
ئېلىبېنىڭ بىرىنچى بوغۇنداغىنا يازىش
كېرەك. سوزى ئۈنچە دۇرست ۋە توغرى
بولماساھەم، ئەمەلى يازۇۋدا، ئىكىنچى
گۇرۇھنىڭ: «سوزنىڭ ئوزىدە گىنە يازىلىپ،
قوشماچالاردا، سوز ياساغۇچىلاردا، سوز
ئوزگەرتكۈچلەردە يازىلمايدى» دېگەن
سوزلەرى، ئىملانى ئەللە نېچە قات ئا-
غىرلاشدىرادى، سوز ياساغۇچى، سوز ئوز-
گەرتكۈچى قوشماچالارنى بىلىش ئۈچۈن
قانچا سەرف قائىدەسى بىلىش كېرەك-
لىگىنى تۈشۈنەسىزمى؟ شۇنىڭچە قانداي
قىلىپ، سىنگەرمونىزم ۋە لېپ ئاھاڭنى
تۈشىنتىرىپ، يازۇۋنى توغرى يازىشقا ئور-
گەتەمىز؟ ھالبوكى بىرىنچى سىنفدەياق
بىز توغرا، ئىملا بىلەن يازىشقا ئور-
گەتمەيمىزمى؟ مەنە بۇندەي ۋاقىتدا
ئىكىنچى گۇرۇھنىڭ سوزىدەن ئېلىبېنىڭ
دەئۋاسى ئەللە قانچا مەرتەبە توغرى
بولار ئىدى،، بىراق، بۇ بىزنىڭ فەنىتىكە-

مىزگە تۇغرى كېلىپ بېتمەيدى. شۇنىڭ
ئۈچۈن، مېنىڭ فىكرىمچە لەپ ئاھانى
ئېشىتىلگەن بىر يېردە يازىلىپ، فەقەت،
ئاخىرغى بوغۇنداغىنا يازىلماسا ۋەشۇندەي
دېپ تۈشىنىلىرىسەك؛ ئەمەلى يازۇۋ ئۈچۈن
يېڭىل قاعىدەبىلەن قۇتۇلۇپ كېتەرئىدىك
ۋە باشقا تۈرك خەلقلەرىنىڭ ئىملالارى
بىلەن ئاز يولساھەم، بىر قەدەم ياقىن-
لاشغان بولار ئىدىك، تۈركىيات قۇرۇلتا-
يىنىڭ ۋەسىيەتلەرىنى ئەم بەجەرگەن
بولار ئىدىك. بىراق، بىزدە ئىستقلالىيەت
عەمەلى كۈچلى، ھەمە ئىشىمىزنى شۇ
بەلا بۇزادى. (قدىيىم ۋامازان، مىيان
بۇزرۇك فىكرلەرى)
سوز ئاخىرىدا شۇنى ئەيتىش كېرەك:
1) تىل، ئىملا مەعرەكەسىدە مەتبۇ-
عاتدا، كېڭەش مەجلىسلەرىدە ئەللە
قانچا توغرى فىكرلەر مەيدانگە كېلدى.
بۇ فىكرلەرنى بىرگە يېغىشدىرىپ، ئىملا-
مىزنى تۈزەتىش ۋەزىفەسىنى عىلمى
مەركەزىمىز ئۆز ئۈستىگە ئالىپ كېلگۈسى
ئوقىش يىلى ئۈچۈن قاعىدەلەر مەجمۇ-
عەسى، مەكتەب كىتابى نەشر قىلىش
كېرەك.
2) توغرى ئىملا بىلەن يازىش
مەسئەلەسىنى مەكتەبلەردە شۇندەي
قاتتىق قويىش كېرەككىم ئانا تىلى ئە-
قۇتغۇچىلار بۇ ئىشدە قاتتىق مەسئۇل

بۇلسىنلار. حازرغاچا جۇدە بوش بولىب
كېلدى.
3) قاعيدەلەر تۇزگەندە هەر خيل
ئستىسنالاردان ساقلانىش كېرەك.
چۇنكى ئستىسنا دېگەن نەرسە قاعيدە-
نى بۇزادى، بوشاشدىرادى. قاعدەگە
ئوقۇچىنىڭ ئيمانى بىتەدى.
4) تىلىمىزنىڭ، ئملامىزنىڭ ئەساسى
چىزىقلارى شۇل نەرسەلەر بولىب، بۇندەن
قالغان نەرسەلەرى ئەساسىيمەس، ئۇلەرنى
قانچامەيدەلەسەك شۇنچە ئملائاغرلاشادى
ئملا قاعدەلەرى تۇزگەن ۋاقتدا بۇنى
ئعتيبارغا ئالىش كېرەك.
ئمرەم تاعەرى

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Тил, атама ва имло бахслари

Тил, алифбе ва йозув масалалари

Сингармўнизм қонуни[1]

Сингармўнизм тўғрисида тилимизни биздан кўбрак, фаннийрак билган Ов-рупо олимларини тинглангиз: Тўмсен: сингармўнизмни: **гармония гласных** дейди. Мелиўранский эса: «**гармония звуков в прогрессивноном порядке**» деб таъбир қиладилар. Қандай бўлса ҳам товушларнинг бир-бирига таъсири йарашиб (?), уйғунлашиб ке-тиши маъносида онглайдилар. Бунинг сабаби товушларнинг бир-би-рига таъсир этиши – бу эса товуш йасайдурғон аъзоларимизнинг йалқовлиғи, дангасалиги натижаси.

[1] Боши ўтган сонда.

Шунинг учун Элбек ўрток дегандек, сингармўнизмни темир қонун деб бўлмайди. Шунинг билан бирга ўрток Ғози Олим каби хайол ҳам деб айта олмаймиз. Балки бизнинг бу қонунимиз Элбек билан Ғози Олим ўртоқларнинг даъволарининг ўртасида туради.

Темир конун дейа олмаймиз, чунки жонли табиатнинг дангасалиги, йалқовлиғи, тескарилиги мангтилик; шароит ўзгариши билан ҳам уларнинг ўз касали битиб, чаккон бўлиб кетиши муҳол дейиш факат тил конунариға эмас, табиат қонунлариға буткул карши фикр. Тилимизнинг тарихига кўз солсак бу конуннинг йуксала боришини эмас, балки йўқола боришини кўрсатади. Бу нарса йуксалмаса, қотиб колса, ул ўлади. Шунинг учун сингармўнизм конунининг истикболи порлок эмас.Шундай бўлса ҳам ул Ғози Олим ўртоқ айтгани каби хайол эмас, факт. Бор нарса. Буни инкор килиш сўқирлик. Модомики, ҳозирғи жонли тилимизда у бор экан, мукмахон (?) каби сўзларни куръондан йодлаб, такрорлаб, товуш куроллари чакконлашиб колғон кориларға қарамасдан имломизда бу қонунға риойа килишимиз керак. Чунки биз келгуси учун йозмаймиз, ҳозирғи эҳтийожимиз учун йозамиз.

Сингармўнизмни амалга кўйғон вактимизда Боту ўрток каби оғмачилик, Алавий ўрток каби йуз фоиз сингармўнизм дебда, луғат китобида бир сўзни тўксон тўккиз хил йозиш йарамайди.Ундай бўлса сингармўнизм, мингтармўнизм деб йурмайлик, ишчи-деҳконларға хитой йозуви йасаб бермайлик.

Сингармўнизмни амалга кўйар эканмиз, форснинг «забони шакари», арабнинг «лисон жаннати», усмонлиларнинг «равнак ва латофат касб этмиш диллари» таъбирига хеч бир илтифот этмаймиз. Биз этсак ҳам ишчи-деҳкон айтмайди.

Шунинг учун арабдан, форсдан кириб қолғон сўзларни кўркмасдан сингармўнизм қонуни бўйинча йўғонликда, ингичкаликда ҳар сўзни ажратиб йоза берамиз.»Сўзнинг оҳани бузулади, маъноси йўқолади» деган гаплар бекор гап. Уларнинг оҳанидан ҳам, маъносидан ҳам кўркмаслик керак.Тил тарихи бизга халкка кандай чет сўзлар кирса ҳам, уни тамом бузиб, ўз тил конунлариға эргаштириб, олғонини кўрамиз. Биз Зохир, Тоҳир, Зокир, Обит каби сўзларнинг шаклларини буздик, уламо канча войдод деди, хозир ҳеч ким қарши чикмайди. Руслар «куйрук» сўзини курдюк, «қимиз» сўзини кумыс

дер эканлар. маъноси бузилади деб турмадилар. Йоврупо тилларида бундан ҳам баттар бузилғон чет сўзлар тўлиб йотади. Бизнинг арабчиларнинг баъзилари, «ҳоким билан хаким сўзи бир хил йозилса халқ онгламас эмиш» каби ақл сотадилар. Дунйода хар бир тилда бир шаклда йозилиб, маънолари бошка бўлғон сўзлар тўлиб йотади. Ўзимизда қора, бор, соч, ич каби сўзларнинг шакллари бир хил бўлғони холда маънолари бир эмас-ку. Арабнинг «айн» сўзи 17 маънода йурганини ҳам арабчилар йахши билсалар керак. Рус тилида **«Коса»** сўзи ўрок ҳам хотин-кизнинг соч ўруми маъносида йурмайдими? Шундай бўлғоч, бу даъволар ҳаммаси мухофазакорликдан бошқа нарса эмас. «Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас» касали билан кўб ҳисоблашиб турсок , ўлганда йозувимизни туза олмаймиз.

Лаб оҳани

Лаб оҳани сингармўнизмнинг боласи. буни онглаш керак.Бу - биринчи. Икинчи, сингармўнизмдаги сабаб бунда ҳам бор. Бунинг сабаби ҳам товуш қуролининг дангасалиги, бирок, бундаги дангасалиқ «а» ёки «ә» дангасалигидан кучлиракдир.

Модомики, «а» ўзининг ҳукмини тўрт ҳижогача олиб борар экан, нимага «у- ц»*(олд қатор, лабланган «у» ва орқа қатор, лабланган «у» унлилари назарда тутилган – Ж.Ҳ.)* олиб боролмайди?

Тилимизнинг тарихий фактлари бу товушларнинг «фақат» биринчи бўғумида бўлғонини кўрсатар экан, бурунги тилимизда нималар йўқ. Биз тарихий имло йозмаймиз, ҳозирги жонли тилимизнинг имлосини йозамизку.

Йўк, агар икинчи бўғумда озрок эшитилади, учунчида йана озроқ, тўртинчида йўк дер экансиз, «оталарингизға» сўзидаги «о»нинг «о»си ҳаттодаги «о»нинг «о» си биринчи «о» билан бир хил эшитилади деб даъво киласизми? «Оталарингизға» сўзидаги «ға»нинг «а»сини кайси ўзбекнинг оғзи, қарғаға ўхшаб «ға» деб бакиради? Маң кўб курсларда кўб кишлок одамларини ўкуттим: «қорға», «отаға» , «долаға» сўзларидаги «ға» нинг «а»си бундай йозилмайди, бундай йозиш тоторча бўлади деб айтганларини эшитганман.

Мен демакчиман: керак «а», керак ***о, ө, ц*** *(«ц»* бўлса керак – Ж.Ҳ.*)*, у товушлари ҳаммаси лаб оҳани. Шунинг билан бирга бу товушлар-

нинг биринчи бўғундағи калин товуши хам шунинг охирига томон бўшашиб, ингичкалаб боради.

Шундай хам бўлса, биз сингармўнизм конуни деймизда, -qutuluşыmьzqa. atalazьqa деб хамма жойда «а» харфи билан кўрсата берамизку; бундай йозиш осон ҳам бўлади. *Шунинг учун лаб охани коидаси бўйинча биринчи бўғундагина йохуд сўзнинг ўзагидагина йозилади дейиш системасизлик, машқсизлик бўлади – фанитика томонидан Элбекнинг биринчи бўғундагина йозиш керак сўзи унча дуруст ва тўғри бўлмаса хам амалий йозувда иккинчи гурухнинг: «сўзнинг ўзагидагина йозилиб, кўшмачаларда, сўз йасағучиларда, сўз ўзгартгичларда йозилмайди» деган сўзлари имлони алла неча кат оғирлаштиради, сўз йасағучи, сўз ўзгартгучи кўшмачаларни билиш учун канча сарф коидаси билиш кераклигини тушунасизми? Шунгача кандай килиб сингармўнизм ва лаб оханини тушунтириб, йозувни тўғри йозишға ўргатамиз? Ҳолбуки, биринчи синфдайок биз тамом имло билан йозишға ўргатамизми? Мана бундай вактда иккинчи гурухнинг сўзидан Элбекнинг даъвоси алла канча мартаба тўғри бўлар эди, бу бизнинг фанитикамизга тўғри келиб битмайди. Шунинг учун, менинг фикримча, лаб охани эшитилган бир йерда йозилиб, фақат охирги бўғундагина йозилмаса ва шундай деб тушинтирсак, амалий йозув учун йенгил коида билан кутулиб кетар эдик ва бошқа турк халкларининг имлолари билан оз бўлса хам бир кадам йакинлашғон бўлар эдик, туркийот курултойининг васийатларини хам бажарган бўлар эдик. Бироқ, бизда истиклолийат амали* кучли, хама ишимизни шу бало бузади. (Қайум Рамазон, Мийон Бузрук фикрлари).

Сўз охирида шуни айтиш керак:

1) тил, имло маъракасида матбуотда, кенгаш мажлисларида алла қанча тўғри фикрлар майдонга келди. Бу фикрларни бирга йиғиштириб, имломизни тузатиш вазифасини илмий марказимиз ўз устига олиб, келгуси ўкиш йили учун қоидалар мажмуаси, мактаб китоби нашр қилиш керак.

2) тўғри имло билан йозиш масаласини мактабларда шундай қаттик кўйиш керакким, она тили ўкутғучилар бу ишда каттиқ масъул бўлсинлар. Ҳозирғача жуда бўш бўлиб келди.

3) қоидалар тузганда ҳар хил истиснолардан сақланиш керак,

чунки истисно деган нарса коидани бузади, бўшашдиради, коидага ўкувчининг имони битади.

4) тилимизнинг, имломизнинг асосий чизиклари шул нарсалар бўлиб, бундан колғон нарсалари асосиймас, уларни канча майдаласак, шунча имло оғирлашади. Имло коидалари тузган вактда буни эътиборға олиш керак.

Иброҳим Тоҳирий

* * *

Йанги Алифбе Марказқўмининг пленуми

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 9 май, 107 (1305)-сон)

Матннинг лотин-ўзбек ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

jəŋi əlifвe mərkəzqomьnьn plenymi

өzвek jəŋi əlifвe mərkəzij qomьtasьnьŋ, yşвy jьl 12nci maj saət 11də səmərqənd şəhəridə alьj institut вinasidə 3inci plenymi acьladь

tөвəndə namlarь jazьlgan ortaqlar kөrsətilgən vaqьtdan kecikməj pilenymgə keliв iştirak qьlьşlarь soraladь:

1. axunвaвajьf, 2. rəmzi, 3. вatu 4. fitrət, 5. axunьf, 6. fajzulla xoçajьf, 7. nasьrova, 8. qazь—alьm, 9. вekçan rahmanьf, 10. ьkramьf, 11. elвek, 12. ьnajatьf nazrulla, 13. ьsmajьlsadrьj, 14. qajjum ramazan, 15. şakьr syləjman, 16. aвdulla rəhmətij, 17. lutfulla alьmьj,

18. qasьm sarokin, 19. jaqubьf əhmədçan, 20. şadьjova, 21. nьjazova, 22. ataullajьf, 23. rəhmətbajьf, 24. hysəjin kərijmij, 25. ələvij, 26. musavьj, 27. əkrəmif, 28. qalantarьf, 29. anqabaj, 30. xajruiiajьf (qoqan), 31. abdullajьf(buxara), 32. qadьjrьf, 33. həmijdif, 34. gьjasьf (səmərqənd məarьf mydijri).

ɵzbek jəni əlifbe mərkəzij
qomьtasьnьn məs'yl
katьbь: alьmçanьf.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Йанги Алифбе Марказкўмининг пленуми

Ўзбек йанги алифбе марказий қўмитасининг ушбу йил 12 май соат 11 да Самарқанд шаҳарида олий институт биносида 3 инчи пленуми очилади.

Тўбанда номлари йозилғон ўртоқлар кўрсатилган вакитдан кечикмай пиленумга келиб иштирок қилишлари сўралади:

1.Охунбобойиф. 2.Рамзи. 3.Богу. 4.Фитрат. 5.Охуниф. 6.Файзулла Хўжайиф. 7.Носирова. 8.Ғози-Олим. 9.Бекжон Раҳмониф, 10.Икромиф, 11.Элбек. 12.Инойатиф Назрулла. 13.Исмоил Садрий, 14.Қаййум Рамазон. 15. Шокир Сулаймон. 16.Абдулла Раҳматий, 17.Лутфулла Олимий. 18.Қосим Сорокин. 19.Йокубиф Аҳмаджон, 20. Шодиййова. 21. Нийозова. 22.Отауллайййиф. 23. Раҳматбойиф. 24. Ҳусайин Каримий. 25.Алавий. 26.Мусавий. 27.Акрамиф. 28.Қаландариф. 29.Анқабой. 30.Хайруллайиф (Қўкон). 31.Абдуллайиф (Бухоро). 32.Қодийриф. 33.Ҳамийдиф. 34.Ғийосиф (Самарқанд маориф мудийри).

Ўзбек йанги алифбе марказий қўмитасининг масъул котиби:
Олимжониф.

* * *

Ўзбек йанги алифбе марказий қўмитаси томонидиан чақирилғон тил-имло канференсияси

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 10 май, 106(1308)-сон)

Матннинг лотин-ўзбек ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

өzʙek jəŋi əlifʙe mərkəzij qomьtasь tamanьdan caqьrьlƣan

til - ьmla kənferensijəsi

yşʙy jьl 15inci maj saat 6 də alьj ʙilim jurtь ʙьnasьda acьladь. kənferensijəgə kelgən vəkillər 15inci majƣa qadar өzʙek jəŋi əlifʙe mərkəzij qomьtasь (şuvra kecəsi 31inci yj) də həm kejingə qalƣanlarь kənferensijə ʙьnasьda qajd qьlьnьşlarь zəryrdir.

10, 12, 14. «təşkijlat kəmisijəsi»

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Ўзбек йанги алифбе маразий қўмитаси томонидан чакирилғон тил-имло канференсийаси

Ушбу йил 15 инчи май соат 6 да олий билим йурти биносида очилади. Канференсийага келган вакиллар 15 инчи майға кадар ўзбек йанги алифбе марказий кўмитаси (шувра кўчаси 31 инчи уй)да хам кейинға қалғанлари каференсийа биносида қайд қилинишлари зарурдир.

10,12,14 «ташкийлот камисийаси»

* * *

Шокир Раҳим

Имло масаласида бир-икки сўз

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 12 май,

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئىملا مەسىلىسىدە بىر-ئىككى سۆز

ئىملادا تۈزىتىلىدىغان ئىشلار

ئىملامىزدا فونېتىكە بەزى ئېيت-
تىلگەنچە يازىش ئىملاسى بولادى. بىراق
يۈزدە ئېيتىلگەنچە يازىشنى يۈز فائىز
ئەمەلگە كىرگۈزۈش مۇمكىن ئەمەس. يۈزدە
بولسا بىر ئورۇندا بىرخىل، ئىككى ئورۇندا
ئىككى خىل ئېيتىلىدىغان سۆزلەرنى
يازغاندا ئىملامىز ئاتارخىيە شەكلىنى ئالىپ
قالىدۇر. ھۇزۇل سەبەبلى ئىملامىزدا
ئېيتىلگەنچە يازىش تۈشۈنكە سەرفى
ئەساسنى ھەم رىئايە قىلىش دېگەن بىر
مادەنى ئارتتۇرۇش كېرەك. بولۇپ ئۆت-
كەن تۈركىيات قۇرۇلتايىدا ھەم تۈرلۈك
خەلقلەرنىڭ ئىملاسى ھەققىدە ھۆزەندەي
پەرمانلار قىبۇل قىلىنغان ئىدى.

سىنگارمونىيە مەسىلىسى

تىلىمىزدە سىنگەرمونىيە (قالىنلىق؛
ئىنچىكەلىك) بارمى، يوقمى؟ بار. بىراق
يەزىمىزدىكى سىنگەرمونىيە قازاق-قىرغىز تىل-
لىرىدە بولغىنىدەك ھەممە سۆزلەرگە
يۈرە بېرمەيدۇ، بەلكى بىرقىسىم سۆز-
لەردە سىنگەرمونىيە بولادى. مەسىلەن،

ھەرەبدىن كىرگەن مەسھەلىتە مەسىلەن
كەبى سۆزلەر، فارسچىدا لۇغەتلەر بىلەن
يازىلاتتۇرغان شەلدىرمەك، شەجەلەك كەبى
سۆزلەر، ئۆزبېكچە بولغان ھالقا، تاقا
كەبى سۆزلەر، جاللازنىڭ تېگىشلىكى
ھەممىسى قوشۇمچىسى ۋە باشقىلار كەبى.
تىلىمىزدە بۇندىن باشقا چەتتىن كىرگەن
ۋە ئىستېمالغا بولغان كۆپ سۆزلەر
باردۇركى ئۇلارنى سىنگارمونىزمغا بوي-
سۇندۇرۇش مۇمكىن ئەمەس، مەسىلەن
ئۆزبېكچىدە بولغان مىسالىمىزغا ھەققىدە
ھاڭلار، كەبى قوشۇمچا سۆزلەر ئۇزۇلەرى
قوشما سۆز بولۇپ بىرىكىپ كەتكەن ھالدا،
ئۇلارنى يۈزلىنى سىنگارمونىزمغا قا-
راتىپ بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بەزى
ئورتاقلار كەبى ھەممە سۆزلەرنىڭ يا-
زىلىش يولى، كۆزىنى چىقارىپ سىنگار-
مونىزمغا قارىتىش ياكى سىنگارمونىزمغا
قارىمايدىغان سۆزلەرگە چېكى قويۇپ،
ئايرىم بىر رەۋىشتە تۈزۈش ھېچ بىر مەنـ
پەئەتى بولا ئالمايدۇ. بىز سىنگارمونىزم
ئۈچۈن غوزدەي بىرىپ تۇتالىمدۇق، بۇنىڭ
ئىملامىزنى ئۇلۇغلىرى ۋە ئۆزگەرتىش
كىشىلەر قىيىنلاشتۇرىدۇ ھەم ئۆزگەن
قائىدىمىز تۇرۇقسىز بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن
كۆرسىتىلگەن چارە مۇنداق:
1. سۆزلەرنى قىلالارغا يالىق

بولسۇن ئۈچۈن بەزى بىر سۆزلەرنى كۆ-
چۈرۈپ قالىن سىزىلغىن ۋە يازغاندا قاچماق.
قالىن سۆزلەر ئۈچۈن ئىمەرەم بىر چېگرە
قويماق.

2. بەزى بىر چەتتىن كىرگەن
سۆزلەر پاكى ئۆزبېكچە ئىملاسىغا سۆز-
لەرنىڭ قالىن بولغان بوغۇملىرىنىڭ ئۇ-
زۇنلىقىنە قالىن يازىپ يېنىدىكى ئىنچىكە
يازىش.

3. قالىنلىقى تابىئ بولمايدىغان
سۆزلەرنى ئىنچىكە يازىش.

قالىنلىق ۋە ئىنچىكىلىك ئۈنلۈك ھەرپلەرمۇ، ئۈنسىز ھەرپمۇ؟

بۇ ھەقتە ھەلىھەم مەنتىقىلىق بىر
جاۋاب بېرەلمەيمىز. ئۈنسىز ھەرپلەرنى
ئالساقمۇ ق، غ، خ ـ قالىن، ك، گ ـ ئىن-
چىكە. باشقىلىرى ئەگەر يەنە قالىن-
جايىدا قاراپ قالىن، جايىدا قاراپ ئىنچىكە.
ئۈنلۈك ھەرپلەرنىڭ ھەم تۆرتتىسى قالىن،
5 تەسى ئىنچىكە.

مەنە بۇ يەردە بىز ئۈنسىز ھەرپ-
لەردىكى قالىنلىق-ئىنچىكىلىكنى تاشلاپ،
قالىنلىق-ئىنچىكىلىكنى يالغۇز ئۈنلۈك ھەرپ-
لەرنىڭكىنە ئۈستىگە يۈكلىسەك، ئۇلار يەنە
كۈچسىزلىك قىلىپ، ئۇنى كۆتۈرە ئالمايدۇ.

ئاينىقسا ئۆزبېكىستاننىڭ شەھەرلىرىدە ۋە بەزىبىر قىشلاقلاردا بولغان ئۆزبېكلەر ئۆزنىڭ ھەرپلەردەن پەقەت ھ د ھەمزە ء دە قالىنلىق، ئىنكچكەلىكنى ئاجراتادىلار. باشقا ئۆزنىڭ ھەرپلەردە بولغان پەرق ئاچىق بىلىنمەيدى.

مەنە شۇل سەۋەبلەرنى كۆز ئالدىغا ئالىپ يېزىدە بولغان ئىملاچىلار ئىككى يولنىڭ بىرىنى ئىختىيار قىلماقلارى كېرەك. 1) ئۆزنىڭ ھەرپلەرنى قىسقارتىش، 2) ئۆزنىز ھەرپلەرنى قىسقارتىپ ئۆزىدە بولغان ى ـلە، غ ـگە ئوخشاغان ھەرپلەرنى بىر شەكىلگە قويىش (نە ئورتا ھالدا قالادى) بولماسا ھامان يېزىدە ئىملا ھەققىدە بولغان جانجاللار تىنچىمەيدى.

يېزىدە قانچا چوزغى بولسۇن

يۇقارىداغى نەتىجەگە قاراپ ھەمئەلەنى ئاچىق قىلغان ھالدا ھۆندەۋى بولادى. يېزىدە قالىنلىق، ئىنكچكەلىكنى پەقەت ئۆزنىڭ ھەرپلەردە قالدىرىپ ئۆزنىز ھەرپلەردەن يۈكنى كۆتەرگەندە ئۆزنىڭ ھەرپ توققۇز، ئۆزنىز ھەرپ 22 بولادى. ئەگەر قالىنلىق، ئىنكچكەلىكنى ئۆزنىز ھەرپدە بولغان ق ـلە، غ ـگە خ ھەرپلەرگە يۈكلەپ باشقالارىنى جايىدا قاراپ قالسا، جايىدا قاراپ ئىنكچكە دىيەلىك، ئۇ چاغدا

ئۈزىنىڭ ھەرپلىرى ئالتە، ئۈنسىز ھەرپلىر 24 بولادى. مەنە بۇلىنى ھەل قىلىش ئىملا كومىسسىيەسىنىڭ ۋەزىپىسى.

ئىملاچىلار ئارىسىدا 14 ياكى 22 ئۈنسىزنىڭ ھەرپ شەكلىنى بەلگىلەش ئىشلىرى بار. ئىز مەسىلە ئىملا رامكىسىدەن چىقىپ ئىلمىي ترانسكرىپسىيەگە تېگىشلىك نەرسىلەر، ياكى بىر قىسىم ئىملاچىلارىمىزنىڭ قولاقلىرى سۆزلەر ئارىسىدا بولغان ئۆزگىچە (نۇدارىيتە) لارنى ياپقامىسىدان ئۆزنى ھەم ئاپىرىم بىرچۈزلىنى دېيىپ ئاڭلىغانلىقلارىدىن كېلگەن بىر نەرسە).

لەب ئاھاڭى مەسىلىسى

لەب ئاھاڭى مەسىلىسى ھەم ئىملادا كەتتە ئورۇن ئالادى. ئىشتىلگەنىم يازىش ئەساسىنى كۆز ئالدىدا ئالغاندان سوڭ، بىزگە ئەلبەتتە لەب ئاھاڭىنى رىئايە قىلىپ يازىش لازىم. بىز بىر يېردە ئالىشتىرىش - [illegible] دېيىپ يوزىلا- ساق، ئىككىنچى يېردە شۇ سۆزنىڭ قوشۇم- چىسى باشقا بىر ئاھاڭ بىلەن ھېزىزىل- تۈرۈش - equtaltaruq دېگەندەكى قوشمىچە شەكلىگە كېلەدى. مەنە بۇندەي يەرلىرىدە لەب ئاھاڭىغا قاراپ ئىشتىلە

گەنچە يازش كېرەك.

قوشمچا: ئۆزنگە ئوخشاش ھجا، دە، دان-دەن، دېك، دى» قوشمچالارى ھەم لەب ئاھانگنا قاراپ حا، تە، تان-تەن، تېك، تى» شەكلىگە كىرەدى، مىسال: ئاتتا، ئۆتتە، ئاتتان، ئۆتتەن، ئۆتتېك، ئاچتى، تاشتى كەبى،

باش حەرف مەسئەلەسى

بز لاتن ئەساسىدە باش حەرفنى قەبول قىلىشىمىز ھەملى ئېرتە. براق حازرغى كىچىك حەرفلەرنىڭ ئۆزىنىگىنە جۆملە باشىدا ياكى ئاتاغلىق ئىسىملەردە كەتتە يازىلىشىنا قارشى بولماسلىق كېرەك. حازر بولماسا براق كېلگۈسىدە باش حەرف ئالىنادۇرغان ئەرسە بول-غانىدان، حازردان باشلاپ ئۆزنىڭ يولىنى قاتتىق توسىپ قويىشكېلىشمەگەن يرئىش.

ش. رەحيم.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Тил-имло канференсийаси олдидан мубоҳасалар

Имло масаласида бир-икки сўз

Имлода тутиладургон асослар

Имломизда фўнетика, йаъни эшитилганча йозиш

Бирок бунда эшитилганча йозишни йуз фоиз амалга к

кин эмас.Бизда бўлғон бир ўринда бу хил. 2 нчи ўринда 2 нчи хил айтиладурғон сўзларни йозишда имломиз анархийа шаклини олиб қолғусидир.Шул сабабли имломизда эшитилганча йозиш устига сарфли асосни ҳам риойа қилиш деган бир моддани ортдириш керак. Бўлиб ўтган туркийот курултойида ҳам турк халқларининг имлоси ҳақида шундай бир карор қабул қилинган эди.

Сингармўнийа масаласи

Тилимизда сингармўнийа (қалинлик, ингичкалик) борми, йўқми? Бор.Бироқ биздаги сингармўнийа қозоқ-қирғиз тилларида бўлғонидек ҳамма сўзларга йура бермасдан, балки бир қисм сўзларда сингармўнийа йуз олади. Масалан, арабдан кирган «ҳайот», «салом» каби сўзлар, форсийча қўшмачалар билан йозиладурғон ғилдирак, ғижжак каби сўзлар, ўзбекча бўлғон «нок, ток» каби сўзлар, «болаларники» дегандаги «ники» қўшимчаси ва бошқалар каби.Тилимизда бундан бошка четдан кирган ва кириб бормоқда бўлғон кўб сўзлар бордиркм, уларни сингармўнийага эргаштириш мумкин эмас. Айникса, ўзбекчада бўлғон «белбоғ», (...), «Ойбек» каби қўшмача сўзлар ўзлари қўшма сўз бўлиб кетган ҳолда, уларни бутунлай сингармўнийага қаратиб бўлмайди.Бунинг учун баъзи ўртоқлар каби ҳамма сўзларнинг бошини йозиб («ёриб» бўлса керак- Ж.Ҳ.), кўзини чиқариб, сингармўнийага қаратиш йоки сингармўнийага қарамайдурғон сўзларга чек қўйиб, айрим бир рўйхат тузиш ҳеч бир мантиқий бўла олмайди. Биз сингармўнийа учун шундай бир йўл тутайликким, бизнинг имломизни ўқуған ва ўрганган кишилар қийналмасинлар ҳам тузган қоидамиз тўкис бўлсин.Бунинг учун кўриладурғон чора мана шул:

1-сўзларимиз қулоққа йоқимлик бўлсин учун баъзи бир сўзларни кучаниб қалин сўйлаш ва йозишдан қочмоқ. Қалин сўзлар учун айрим бир чегара қўймоқ.

2-баъзи бир четдан кирган сўзлар йоки ўзбекча қўшимча сўзларнинг қалин бўлғон бўғимларининг ўзинигина қалин йозиб, бошқаларини ингичка йозиш.

3-қалинликка тобеъ бўлмайдурғон сўзларни ингичка йозиш.

Қалинлиқ ва ингичкалик унлик ҳарфдами, унсиз ҳарфдами?

Бу ҳақда ҳалигача мантиқли бир жавоб бера олмаймиз.Унсиз

ҳарфларни олғонимизда q.x.q (қ.х.ғ) – қалин. k.g (к.г) –ингичка. бошқалари ора йўлда қолғон – жойиға қараб қалин. жойиға қараб ингичка. Унлик ҳарфларнинг ҳам тўрттаси қалин, 5 таси ингичка.

Мана бу йерда биз унсиз ҳарфлардаги қалинлиқ-ингичкаликни ташлаб. қалинлик-ингичаликни йолғиз унлик ҳарфларниггина устига йукласак. уловимиз кучсизлик қилиб. уни кўтара олмайди. Айниқса, Ўзбекистоннинг шаҳарларида ва бир неча қишлоқларида бўлғон ўзбеклар унлик ҳарфлардан йолғиз ә. а ҳам э да қалинлиқ. ингичаликни ажратадилар. Бошқа унлик ҳарфларда бўлғон фарқ очиқ билинмайди.

Мана шул сабабларни кўз олдиға олиб. бизда бўлғон имлочилар ики йўлнинг бирини ихтийор қилмоқлари керак.

1) унлик ҳарфларни қисқартиш. 2) унсиз ҳарфларни қисқартиб. унда бўлғон q-k.q-g (қ-к. ғ- г) га ўхшағон ҳарфларни бир шаклга қўйиш (х ўрта ҳолда қолади). Бўлмаса. ҳамон бизда имло ҳақида бўлғон жанжаллар тинчимайди.

Бизда қанча чўзғи бўлсин

Йуқоридаги натижаға қараб масалани очиқ қилғон ҳолда шундай бўлади. Бизга қалинлиқ. ингичкаликни йолғиз унлик ҳарфларда қолдириб. унсиз ҳарфдан буни кўтарганда. унлик ҳарф тўққиз. унсиз ҳарф 22 бўладир. Агар қалинлик. ингичкаликни унсиз ҳарфда бўлғон q-k. q-g. z (қ-к. ғ-г.ж) ҳарфларига йуклаб, бошқаларини жойиға қараб қалин. жойиға қараб ингичка десак. у чоғда унлик ҳарфлар олти. унсиз ҳарфлар 24 бўлади. Мана буни ҳал қилиш имло канференсийасининг *вазифаси*.

Имлочилар орасида 14 йоки 22 унли ҳарф тарафдори бўлғон кишилар бор. Шу масала имло рамкасидан чиқиб. илмий транскрипсийаға тегишлик нарсалар йоки бир қисм имлочиларимизнинг қулоқлари сўзлар орасида бўлғон урғу (удорина)ларни пайқамасдан. уни ҳам айрим бир чўзғи деб Онглағонликла-ридан келган бир нарса.

Лаб оҳани масаласи

Лаб оҳани масаласи ҳам имлода катта ўрин олади. Эшитилганича йозиш асосини кўз олдиға олғондан сўнг бизга албатта лаб оҳанини риойа қилиб йозиш лозим. Биз бир йерда «алиштириш – aļьştьrьş»

деб ўйласоқ, 2 нчи йерда шул сўзнинг қўшмачаси бошқа бир оҳан билан «қутултуруш – qutulturuş» деганидаги қўшмача шаклига киради. Мана бундай йерларда лаб оҳаниға қараб, эшитилганча йозиш керак.

Қўшимча: шунга ўхшаб, «до, да, дон – дан, дек, ди» қўшимчалари ҳам лаб оҳаниға қараб «то, та, тон-тан, тек, ти» шаклига киради, мисол: отто, ишта, оттон,иттан, иттек, очти, тошти каби.

Бош ҳарф масаласи

Биз лотин асосида бош ҳарфни қабул қилишимиз ҳали эрта.Бироқ хозирги кичик харфларнинг ўзинигина жумла бошида йоки отоғлиқ исмларда катта йозилишиға қарши бўлмаслиқ керак.Ҳозир бўлмаса, бироқ келгусида бош ҳарф олинадурғон нарса бўлғонидан, хозирдан бошлаб унинг йўлини қаттиқ тўсиб қўйиш келишмаган бир иш.

Шокир Раҳим

Ўзбек адабий тили

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 17 май., 114 (1312)-сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئوزبیك ئەدەبی تلی

جانلی شیوەلەرنی ئوز ئچیگە ئالغان وە ئەساسی عامەنڭ جانلی تلیگە سویالغان بولیشی كیرەك

ھەلەوی وە نەعیم سەعید ئورتاقلارنڭ مەقالەلەری

تل-ئملا كەنفیرینسیەسینڭ لیكنچی مەجلیسی لە كەیمینە ساماپلوزیج رەیسلیکی ئاستیدا ئاچیلدی

كیچە، ئیرتە بیلەن ئوزبەكستان
تل - ئملا كەنفیرینسیەسی روز-
نامەدەگی مەسئەلەلەردەن برنچیسی وە
ئیك مۆھیمی بولغان ئەدەبی تـل
توغریسیدا ھەلەوی، وە نەعیم سەعید
ئورتقلارنڭ داقلادلارینی ئیشتتی.
داقلادچی ئورتاقلار تلنڭ، ئجتماعی
مۆناسەبەتلەر قورالی سیفەتی بیلەن،
چیقیش وە ئوسیش جەرەیانلەرینی،

ئقتيسادى عامللەرگە قاراب ئوزگەرش
وە مۇوافقلانيشينى مساللار بلەن
مۇكەممەل سوزلەب ئوتتيلەر.
— ئەيتش مۇمكنكى، تل ـ ئەملا ـ
داغى تارتشلار ھەممەسى ئەدەبى
تلگە باغلق. تل باشتا ھەربرنەرسە ـ
لەرديك ئوسب، ئوزگەرب تۇرادى.
ئەدەبى تلنڭ جانلى تلدەن برمۇنچە
فەرقى بار. مەسەلەن، نۇرۇۋيچدە ئە ـ
دەبى ـ دەولەت تلى دانيە تلدر.
جانلى تلنڭ ھايەتدە تېز ئوزگەرب
تۇرشغا نسبەتەن ئەدەبى تل
سيكنرەك ئوزگەرەدى. ئەدەبى تل
بر دەرەجە سۇنئى وە قاعيدەلەشكەن،
بر مللەتنڭ بر كوب شيۋە وە حەتتا
لەھجەلەرينى برلەشدرگەن بولادى.
بزنڭ حازر قوللانب تۇرغان تلمز
ھەم شۇندەيدر.
داقلادچلار ئورتا ئاسيادا ئەدەبى
تللەر تەئريخيگە ھايد سوزلەب،
ئۇل واقتدا تلنڭ مۇمتاز تەبەقە وە
سنفلەرگە مەخسۇس، ئيكەنليكينى
تەئكيدلەب ئوتتيلەر. داقلادچى ئور ـ
تاقلار قاشقار ـ خاقانى تۇركچەسينڭ
نەمونەلەرى وە ئوزنڭ غەرب (خارازم)
تلگە بارب كريشى، شۇ كيينكى
تلنڭ تيموريلەر دەوريدە «چغاتاى»
ئامىدا ئەدەبى تل بولب يۈرگەنينى
سوزلەديلەر.
— چار ئستيلاسدان كيين

ساۋدا كاپىتالى ئۆسۈپ، بۇرژۇئازىيە ئۆزىگە ماس كېلىدىغان تىل ئىزلەيدى. كېيىن - كېيىن مەھەللى تىللەر چىقىدۇ. تاتارلاردا قەييۇم ناسىرى، ئازەربايجاندا فەتھەلى ئاخۇندوف شۇ مەھەللى تىل ياراتماقتا تىرىشۇچىلار- دان ئىدىلەر. لېكىن ئۇلارنىڭ كۈچ- لىرىدىكى مەھەللى تىل تولا بولۇپ چىقمادى. تۈركىستاندا ئىسمە مەھەللى تىل يارىم تۈرك - يارىم تاتار تىللى بولدى، ھەتتا ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ باشلىرىدا ھەم شۇ ھال داۋام ئېتتى. مۇسەماللى زابىتلارى ۋاقتىدا جەنۇب- چىلىك تەئسىرى كۈچەيدى. «چاغاتاي گۇرۇڭگى» مەھەللى تىل ياراتماقچى بولغان جەدىدلەرنىڭ ئىشىنى داۋام ئەتتۈردى. بۇلاردا چاغاتاي تىلى ئەساس قىلىپ ئېلىندى، چەت سۆزلەرنى ئېلىپ تاشلاپ ھەتتا جانلىق تىلدە كۆرۈلمە- گەن سۆزلەر بىلەن سۈنئىي تىل ياراتماقچى بولدىلار. بۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى سوددا ئۇلۇغلەرنى ئىر- كىزىش دەئۋاسى بىلەن بىر ئىدى. ئەمما ھەقىقەتتە، ئىسمە ئەدەبىي تىل چاغاتاي گۇرۇڭگى يولى بىلەن ئىي- مەس، خەلقچە يېقىن تىل بىلەن يارىمى، ئۇشەل ۋاقتىدىكى بىر قىسىم ئىنقىلابچى يازغۇچىلار شۇ يولدا ئىشلەدىلەر.

ھازىرقى ئەدەبىي تىلىمىز مۇمكىن قەدەر زامان بىلەن بىرگە ئۆسۈپ

كېلەدى. كېڭەيەدى. ئەگەر ئاناماللار
ئىشلەنسە ۋە بىر مۇنچە تېكشۈرۈشلەر
ئارقىسىدا ھازىرقى ئەدەبىي تىلىمىز
ھالى مەكتەپلەرگە ھەم مۇۋافىقلاشادى.

ئۆزبېكىستان كەبى كۆپ شىۋە-
لەرگە ئىگە بولغان بىر مەملەكەتدە
ئەدەبىي تىل تۈزۈش قىيىن. بىزنىڭ
ئەدەبىي تىلىمىز شۇ شىۋەلەرنى ئۆز
ئىچىگە ئالىشى، شۇ شىۋەلەردە كە-
پرگۈچىلەرگە ئام بولىشى شەرت.
ھازىر مەۋجۇد ۋە ئىنقىلابدان كېيىن
ئىشلەنگەن ئەدەبىي تىلىمىزنى تۈزىش-
نىڭ تەجرىبەلەردەن بۇندەن كېيىن تولا
فايدالانىشىمىز كېرەك. ھازىرقى ئەدەبىي
تىلىمىزدە شۇ شىۋەلەرنىڭ ھەرقايسى-
سىدان ئەلاھىدە ئۇنسۇرلەر بار، كى
بۇ ئەلبەتتە ئىجتىمائى ھۆيرۈق-دىر.
بۇسىز بىز ئەدەبىي تىل تۈزا ئالماس
ئىدىك. ئايرىم بىر شىۋە ئىمەس شۇنچە
كۆپ شىۋەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالال-
مايدى. ھەر قايسى شىۋەگە ئەلاھىدە
ئەدەبىي تىل تۈزۈش - سېپاراتىزمدىر.
شىۋەلەر مەسئەلەسى باشقا جۇمھۇ-
رىيەتلەردە ھەم شۇ ھالدادىر. بۈگۈنكى
ئەدەبىي تىلىمىز ئىسكى چىغاتاي تىلى
ئىمەس، بەلكى جانلى تىللەردەن
ئازىق ئالغان تىلدىر.

بىزدە ئەدەبىي تىل مەسئەلەسىدە
سىنگارمونىيەلى، سىنگارمونىيەسىز
تىلچىلەر، «موقچىلار»، «يوقچى-لار»

بارلىقى مەئلۇم. ھاقلادچىلارنىڭ
فىكرلەرى 9 چوزھىنى ئىچىگە ئالغان
سىنكارمونىيەلى وە «يولچىلار» تاما-
ىنداەر. چۈنكى ھازىر ئىشلەنىپ تۇر-
غان ئەدەبى تىلىمىز (يولچىلار) نى
ئالىپ، ئورنىغا «يولچىلار» ئەدەبى
تىلى تۈزسەك، بىر قانچە يىللىك مۇ-
وەففەقىيەتلەر ئاتىپ تاشلانغان بولادى.
ئەگەر ئەسلىنى سۈرشتۈرگەندە چوق-
چىلار بىلەن يولچىلار ئارىسىدا ھى
فەرق مەئنا ئىيەمەس، سۆزنى ئىيرما-
درىكى بۇ ئۈنچە مۇھىم ئىيەمەس.
ئەدەبى تىل ئەساسى كوپچىلىك
ئاممە تۈشىنەرلىك سادە بولىشى
بىلەن بىرگە باي بولسىن. سادەلىك
لۇغەتتە وە نەھۋدە بولسا، بايلىق
سەرفى شەكىللەرنىڭ كوپلىكىدەدىر.
بۇ كۈنكى ئەدەبى تىلىمىزنىڭ
نۇقسانلارى كوپ. كوپ ئىشلەشنى
تەلەب قىلادى. مەسەلەن، كىلەر
زامانىنى قەتئى ئىپادە قىلغوچى سىيى-
غەمىز يوق. ھالبۇكى ئەدەبى تىلى-
مىزنىڭ بىر رۇكنى بولغان خارازم
تىلىدە «چاق - چەك» قوشىمالارى
بار، كى بۇنى ئالىش بىلەن بۇ كەم-
چىلىكنى يوقاتىش مۇمكىن. خەلققە
تۈشىنەرلىك وە ھەرەكەتتە بولغان
جانلى تىلنى ئىشلەش وە ئۆگرەنىش
بىلەن بەنە شۇ كوپچىلىك ئاممەنىڭ
ئەدەبى تىلىنى تۈزگەن بولامىز.

كەنفیرینسییەنىڭ كیچە ئېرتە-
لەبكی مەجلیسینىڭ ئاخریدا ساواللارغا
جاوابلار بیرلدی. کیچکی مەجلسدە
عەلەوی وە نەعیم سەعید ئورتاقلارنىڭ
داقلادلاری بویىچا مۇزاکەرەلەر باشـ
لاندی.

کیچە کیچقۇرۇن تل-ئملا کەنـ
فیرینسییەسی ئورتاق ئاقامەلی
ئوقلیدان تەبریك تیلیگرامی ئالدی.
ئورتاق ئاقامەلی ئوقلی کەنفیرینـ
سییەگە مۇوەففقییەت تیلەب ئوزینىڭ
کیلە ئالماسلیغیدا تەئەسسوف بلـ
دیرەدی.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Ўзбек адабий тили

Жонли шеваларни ўз ичига олгон ва асосий омманинг жонли тилига суйанилган бўлиши керак.

Алавий ва Наим Саъид ўртокларнинг докладлари.

Тил-имло канференсийасининг иккинчи мажлиси академик Самўйлўвич раислиги остида очилди.

Кеча эрта билан Ўзбекистон тил-имло канференсийаси рўзномадаги масалалардан бир нечаси ва энг мухими бўлғон адабий тил тўғрисида Алавий ва Наим Саъид ўртокларнинг докладларини эшитти. Докладчи ўртоклар тилнинг ичидаги муносабатлар куроли сифати билан чикиш ва ўсиш жарайонларини, иктисодий омилларга караб ўзгариши ва мувофикланишини мисоллар билан мукаммал сўзлаб ўттилар.

- Айтиш мумкинки, тил-имлодаги тортишишлар хаммаси адабий тилга боғлик. Тил бошка хар бир нарсалардек ўсиб. ўзгариб туради. Адабий тилнинг жонли тилдан бирмунча фарки бор. Масалан. Нур-

вичда адабий – давлат тили Дания тилидир. Жонли тилнинг ғоятда тез ўзгариб туришиға нисбатан адабий тил секинрак ўзгаради. Адабий тил бир даража сунъий ва қоидалашғон, бир миллатнинг бир кўб шева ва ҳатто лаҳжаларини бирлаштирган бўлади. Бизнинг ҳозир қўлланиб турғон тилимиз ҳам шундайдир.

Докладчилар Ўрта Осиёда адабий тиллар тарихига оид сўзлаб, ул вақтда тилнинг «мумтоз табака ва синфларга махсус» эканлигини таъкидлаб ўттилар. Докладчи ўртоклар Қашқар – хоқони туркчасининг намуналари ва унинг ғарб (Хоразм) тилига бориб кириши шу кейинги тилнинг темурийлар даврида «чиғатой» номида адабий тил бўлиб йурганини сўзладилар.

- Чор истилосидан кейин савдо капитали ўсиб, буржувазийа ўзига мос келадурғон тил излади. Кейин-кейин маҳаллий тилчилар чиқди. Тоторларда Қайум Носирий, озарбайжонларда Фатиҳали Охундуф шу маҳаллий тил йаратмокка тиришувчилардан эдилар. Лекин уларнинг кўнглидаги маҳаллий тил тўла бўлиб чикмади. Туркистонда эса маҳаллий тил йарим турк – йарим тотор тили бўлди. Ҳатто ўктабр инкилобининг бошларида ҳам шу ҳол давом этти. Усмонли зобитлари вактида жанубчилик таъсири кучайди. «Чиғатой гурунги» маҳаллий тил йаратмокчи бўлғон жадидларнинг ишини давом эттирди. Бунда чиғатой тили асос қилиб олинди. Чет сўзларни олиб ташлаб, ҳатто жонли тилда кўринмаган сўзлар билан сўнгғи тил йаратмокчи бўлдилар.Буларнинг бу ҳаракати худди ўликларни тиргизиш даъвоси билан бир эди.Аммо ҳакикатда эса адабий тил чиғатой гурунги йўли билан эмас, халкка йақин тил билан боради. Ўшал вақдағи бир кисм инкилобчи йозувчилар шу йўлда ишладилар.

Ҳозирғи адабий тилимиз мумкин кадар замон билан бирга ўсиб келади, кенгайади. Агар атамалар ишланса ва бир мунча текширишлар оркасида хозирғи адабий тилимиз олий мактабларга хам мувофиқлашади.

Ўзбекистон каби кўб шеваларга эга бўлғон бир мамлакатда адабий тил тузиш кийин. Бизнг адабий тилимиз шу шеваларни ўз ичига олиши, шу шеваларда гапиргучиларга оъм бўлиши шарт. Ишланган адабий тилимизни тузишдаги тажрибалардан бундан кейин тўла фойдаланишимиз керак. Ҳозирғи адабий тилимизда шу

шеваларнинг ҳар қайсисидан алоҳида унсурлар борки, бу албатта ижтимоий буйрукдир.Бусиз биз адабий тил туза олмас эдик. Айрим бир шева эса шунча кўб шеваларни ўз ичига ола олмайди. Ҳар қайси шевага алоҳида адабий тил тузиш – сепаратизмдир.Шевалар масаласи бошқа жумҳурийатларда ҳам шу холдадир. Бугунги адабий тилимиз эски чиғатой тили эмас, балки жонли тиллардан озиқ олғон тилдир.

Бизда адабий тил масаласида сингармўнийали, сингармўнийасиз тиллар, «жўкчилар», «йўкчилар» борлиғи маълум. Докладчиларнинг фикрлари 9 чўзғини ичига олғон сигармўнийали ва «йўкчилар» томонидалар, чунки хозир ишланиб турғон адабий тилимиз (йўкчилар)ни олиб, ўрнига «жўкчилар» адабий тили тузсак, бир канча йиллик муваффакийатлар отиб ташланган бўлади.Агар аслини суриштрганда жўкчилар билан йўкчилар орасидаги фарқ маъно эмас, савтий айирмадирки, бу унча муҳим эмас.

Адабий тил асосий кўбчилик омма(га) тушунарлик, содда бўлиши билан бирга бой бўлсин, соддалик луғатда ва нахвда бўлсада, бойлик сарфий шаклларнинг кўплигидадир.

Бу кунги адабий тилимизнинг нуксонлари кўб.Кўб ишлашни талаб қилади. Масалан, келар замонни қатъий ифода этғучи сиғамиз йўк. Ҳолбуки, адабий тилимизнинг бир рукни бўлғон хоразм тилида «жок - жак» кўшимчалари борки, буни олиш билан бу камчиликни йўкотиш мумкин. Халкка тушунарлик ва характда бўлғон жонли тилни ишлаш ва ўрганиш билан йана шу кўбчилик омманинг адабий тилини тузган бўламиз.

....

Канференсийанинг кеча эрталабки мажлисининг охирида саволларға жавоблар берилди.Кечки мажлисда Алавий ва Наим Саъид ўртокларнинг докладлари бўйинча музокаралар бошланди.

....

Кеча кечкурун тил-имло канференсийаси ўрток Оғамали Ўғлидан табрик телеграми олди. Ўрток Оғамали ўғли канференсийага мувафаккийат тилаб, ўзининг кела олмаслиғиға таассуф билдиради.

* * *

Ўзбек адабий тили масалалари

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 19 май, 115 (1313)-сон)

Матнларнинг араб ёзувидаги асл нусхаларидан кўчирмалар

ئۇزبېك ئەدەبى تيلى مەسئەلەلەرى

ئۇزبېكلەرنڭ ئەدەبىي تىلى بار؛ لېكن ئۇنڭ نۇقسانلارى هەلە كوپ
ئەدەبى تل تۈزشدە مەخسۇس بر لەهجە وەياكى شيۋە ئەساس ئالناسدان، بۇتۇن شيۋە ۋەلەهجەلەردەن ئارق ئالش كېرەك
«ئوزبېك تل - ئىملا كەنفيرېنسيەسيدە كەچمى تل توغرىسيدا موزاكەرەلەر

ئۇزبېك تل-ئىملا كەنفيرېنسي-
يەسنڭ 16، 17 وە 18 نچى ئەپ-
رېل كۈنلەرى ئەدەبى تل توغرى-
سدا قىلنغان داقلادە مۇزاكەرەلەر
وە ئاخرغى سوزلەرگە باغشلاندى.
ئىملا وە ئستلاح مەسئەلەلەرى تلگە
باغلانغانى سەبەبدەن بۇ ئەساسى
مەسئەلە هەقيقەتەن كەنفيرېنسيەنڭ
دىققەت مەركەزدە تۇردى. كەنفي-
رېنسيەدە بۇ توغرىدا بولغان سوز-
لەرنڭ ئەساسى وە عۇمۇمى مەز-
مۇنى ـ ئەدەبى تلنڭ ئۇزبېك هام-
مەسگە ياقن وە ئۇلەرنڭ بۇتۇن
ئەھتياجلارينى قانديرارلق حالدا بو-
لشى لازملغىدر.

پروفيسور جوبانزاده

قشلاق توشۇنەديمى؟

مۇزاكەرەگە برنچى چققان ئور-
ناتى ئۇنقاباي كەنفيرينسييەنىڭ دق-
قاتىنى «جوقچىلار» مەسئەلەسىگە
تارتب، «جوقچىلار» نىڭ ھۇمۇمەن
شىلاقدا تۇرمشى وە ئۇلەردەن جوق-
چىلقنى تەلەب ئىتكۈچى كۈچلەر
ھاقاتانى سەبەبدەن بۇ مەسئەلەنىڭ
شۇ واقتقاچا ياتب كيلگەنلىكنى
ئەيتتى.

— ھازرغى ئەدەبى تىل مزنى قش-
لاق توشۇنمەيدى. قشلاقنىڭ كوبچى-
لىكىنى ئىسە «يوق» نى «جوق»

دېب ئەيتىدۇرغان ئۆزبېكلەر تەشـ
كىل ئېتەدى. ئۇلەردە يازما ئەدە ـ
بىيات يوق دېيەرلىك بولسا ـ دا، خەلق
ئە ـ دەبىياتى جۇدە باي. ئۇلەردەن قاپ ـ
تالانىشى ماتېرىيالىلار يېغىش كېرەك.
«يوتقىلىقنى» قىشلاقتا نسبەتەن ئۆز
گەرتىرىش لازىم. جوتقىلىق ئەتىبارسىز

تۈرك خەلق بىلەن بىرگە

ئۇ. غازى عالم ھازىرغى ئەدەبى تىلىمىزنىڭ چىغاتاي كورۇگى تىلىدەن پەرقسىز ئېكەنىنى، كوپ شىۋە ۋە لەھجەلەرگە جاۋاب بېرە ئالماسلىغىنى سوزلەب، ئۆزبېكلەردە ئەساسەن 3 لەھجە بارلىغىنى ئېيتتى: 1 ـ شەھەر لەھجەسى، 2 ـ ئۆزبېك ـ قىپچاق تۈدەسى (بۇلەر، مەسەلەن، تاغ نى «تاۋ»، «ئاقار» نى «ئاغار»، «ئالايلىق» نى «ئالايىق» دېب سوز ـ لەيدرلەر. بۇلەردە سىنگارمونىزم كۈچلى؛ ھەتتا ياردامچى سوزلەر ھەم باشداغى سوزگە تابىع بولادى).
3 ـ خارازم لەھجەسى.

ئۇ. غازى ئېيتەدى: بۇ لەھجە ـ

لەردە ئابرم سەۋتى ۋە سەرفى خۇ-
سۇسىيەتلەر بارەكى ھازرقى تلنڭ
كوپ قسمىنى تۈشۈنمەيدرلەر. ئە-
دەبى تـل تۈزشدە مەھەلچىلك
قلماي، ترىك خەلقنى كوزدە تۈتب
ئش كورش كېرەك.

خارازم لەھجەسى توغرىسىدا

ئە بېكىجان رەھمانوف خارازم
شېۋەلەرىنىڭ ھازرقى ئەدەبى تلدەن
پەرقلەرى خۇسۇسىدەسوزلەپ، شۇ
ۋاقتقىچە ئەدەبى تل جەھەتىچە خارا-
زمغا ئەھەمىيەت بېرلمەي، تاشلاپ
كېلنگەنىنى، ھالبۇكى خارازمنىڭ ئە-
دەبى تل تۈزش توغرسىدا ئىنچە
ھەسسەلەر بېرە ئالىشىنى كەبردى.
مەتبۇئاتىمزدە خارازم سوزلەرى
كورلمەيدى دىگۈندەي. خارازمنىڭ
قالىن سوزلەرى بزدە ئىگىكە يازـ-
لادى. خارازمنىڭ بەئزى سوزلەرى
مەئنا جەھەتىدەن ھازرقى ئەدەبى
تلدەن كورە تېسكەرىرەك مەئنادە
يۈرتىلەدى. مەتبۇئاتىمزدەكى بەئزى

سۆزلەر خارازم ئۆزبېكلەرىگە تامام
ئاڭلانمايدۇ. ھەتتا بەزىلەر ئارا-
سىدا خارازم لەھجەسى «چىن تىلى»
دېيىپ كۈلكىگە بولۇپ ئالادۇ.

ئۇرتاق بېكىجان خارازم لەھجە-
سىدەگى بەزىبىر فەرقلەرنى كۆر-
سەتمەك ئۈچۈن خەلق ئەشۇلەلەرىدەن
ئوقۇپ بېرەدۇ ۋە خارازم خۇسۇسىي-
يەتلەرىنى ئەدەبىي تىل تۈزۈشدە
مۇتلاقا كۆزدە تۇتۇشنى تەنقىدلەيدۇ،
سەۋىيەنىڭ كەتتە رول ئوينىشىنى،
گەزىتە-مەتبۇئاتنى ئوقۇپ تۈشنەمەك
ئۈچۈن مەلۇم تاييارلىق بولماقلىغىنى
ئەيتىپ، چىغاتاي گۇرۇگىنىڭ تىل ۋە
ئەدەبىيات ساھەسىدەگى ئىشلەرى
كۆپكىنە ئېھمەسلىكىنى سۆزلەيدۇ.
ھۆنشەل ۋاقتداغى بىرمۇنچە ياڭلىشلىق
ۋە خەتالار چىغاتاي گۇرۇگىنىڭ. بۇ
ئىشلەرىنى يوقاتا ئالمايدۇ».

ئە. باتۇ، «جۇقچىلار»، «يوقچىلار»
ئېمەس، ھەتتا يوقچىلارنىڭ ئۆز-
لەرىدە ھەم سەۋتى ۋە سەرفى ياقدان
بىربىرلەرىدەن ئايرىلادۇرغان نۇقتە-

لەرى بارلىقىنى، ھەر شەھەرنىڭ
پەرقىنى كۆرسىتىپ ئۆتتى. لېكىن
بۇ ئايرىملىقلار ئۆتۈپ بولماسلىق دەرە-
جىدە ئەمەس، بۇلار تىلنىڭ ئۆسۈشى
بىلەن بىتىپ كېتىدۇرلەر.

ئا. باتۇ دوقلادچىلارنىڭ ئەدەبىي
تىل تۈزۈشتە مۇھىم لەھجىلەرگە ئېتىبار
قىلمايدىغانلىقلىرىنى، بۇلار «چوقچىلارنى»،
خارازمىلىلارنى ئۈنۈتۈش ئەمەس،
بەلكى ئۇلەرگە يېقىنلاشىش ئىكەنىنى
ئەيتتى

«چوقچىلار» ئۈنۈتۇلغان

ئا. ھادى فەيزى دوقلادلاردا
ۋە مۇئمۇن مەتبۇئاتىمىزدە «چوقچى-
لار»نىڭ ئىسكە ئالىنماغانىنى، بۇكەتتە
كەمچىلىكنى تولدۇرۇش زۆرۈرلىكىنى
سۆزلەدى:

— ھازىرقى ئەدەبىي تىلىمىزنى
چوقچىلار كۆز ئالدىدان ئۇزاقتۇتۇپ-
شىمىز كېرەك ئەمەس. ھازىردان
باشلاپ نەشرىيات ۋە ئاممىۋى مەتبۇ-
ئات بۇ ياققا ئەھمىيەت بېرىپ، چوقچى-

چىلار» ئەدەبىياتىنى يۈزەگە چىقا-
رشدا مۇسابەقەلەر ئوتكەزش، حازىردان
باشلاپ تلگە پەرىلوم پاساش لازم.

فەرغانە تىلى ـ ئەدەبى تل؟

گ. عەشور عەلى زاهرى.
تلدە كىلەچەك زامان توغرسسداكى
سىيغەلەرنىڭ قاى ئورندا وە قانداى
ئشلەتىلشلەرىنى ئەيتپ كيلپ فەر-
غانەدە ھەتتا شەھەرلەردە ھەم «چوق-
چىلار» بارلىغىنى، «بۇر» ئورنىدا
«چۈر»، «بۇگەن» ئورنىدا «چۈگەن»،
«بۇن» ئورنىدا «چۈن» ئشلەتىل-
شىنى كورسەتتى.
نىشى ئوزى بۇنى كورسەتدى.
لىكن بزدەيازۇچى وەشاعرلارقايسى
جايدان بولسالار، ئۇلەرنىڭ يازۇلا-
رىدا ئوشە جايلارنىڭ ھۇنسۇرلەرى
كوپ بولادى. بۇ ئەلبەتتە ئەدەبى
تىلىمزگە ئورگەنمەگەنلك وە لوغەت
بىرقلمىدان. ئەدەبى تلنى ساددە-
لەشترش مەسئەلەسىدە كوپرەكلۇ-
غەتلەر كەتتەرول ئوينايدى.

تلنڭ تۆشۆنلمەسلكگە

سەبەبلەر

ئ. حەسەن، ئاينقسا مەتبۇئات
ئشچلەرى ئۆچۈن تلدەكى ئانارخى-
يەنڭ ھەتتى زەرۇرلكنى شەدەسى
تل تۈزشدە ئنقلاب-دان كېينكى

پروفېسور عەبدۇراحمان سەعدى

تلنك ئەساس بولشنى، تۆزەتش
وە قوشمچالارنك قايسى يوسۆندا
بولشى كېرەكلكنى سوزلەدى:
- ئورتاق قازى عالم ئوزسوزى
ئاراسىدا حازرقى گەزىتلەرىمزنڭ
قشلاقلاردا تۈشۈنمەسلكنى سوز-

لەدى. مەسىلەنى بۇندەى قويۇش
بىزنىڭ ئەدەبىي تىلىمىزنى تۈشۈنمەسـ
لىكتىر. ئەدەبىي تىلنىڭ تۈشۈنۈلمەسلىـ
كىگە ئۈچ ئەساسى سەبەب بار:
1) ئەرەبچە، فارسىچە سوزلەر؛ 2) نا-
توغرى جۈملە تۈزىلىشلەرى، 3) سا-
ۋادسىزلىقىمىز، چالا ساۋادلىقىمىز.
بۇندە ئەساسى ئەيىب تىلىمىزنىڭ بىر
سىستىمە ئاستىغا كىرمەسلىكىدە.
قىشلاق ئاممەسىنىڭ مەدەنى ۋەسە-
ياسى جىھەتدەن پەستلىكى ھەم
ئەدەبىي تىلنىڭ تۈشۈنۈلمەسلىكىگە سەبەب
بىيات يوق دىيەرلىك بولسا دا، خەلق
ئەدەبىياتى جۇدە باي. ئۇلەردەن فايـ
دالانىش، ماتىرىياللار يىغىش كىرەك.
«موتىھىلىقنى» قىشلاقتا نىسبەتەن ئوز
گەرتىش لازىم. جوقتىھىلىق ئىتىبارسىز
قالدىرادۇرغان كىچكىنە بىر شىۋە ئىـ
مەس. مىنىڭ بۇ سوزلەرىمدەن ئوز-
بىكستاندە ئىككى ئەدەبى تىل تۈزىش
كىرەك دىگەن نەرسە ئاڭلاشىلماسىن.
لىكىن «موتىھىلىقتا» ئىتىبار ئىتىش
ھەم ئۇنۇتۇلماسىن.

ئۇرتاق ئانقاپاي «ھوقچىلار» دا
سىڭگارمونىيەنىڭ بۇزۇلدى بارلىقىي-
لى تەكىدلەپ ئوتتى.

مەتلۇباتچىلار گوزدە تۇتلسن

ئ. خوجانوف ئەدەبى تل مەسە-
ئلەسىنى ھەل قىلشدا قەتەت ئالىم-
لار، پراكتىكلەر كوزى بىلەن قارا -
ماي، بەلكى ئىيك ئالدن ئوشە ئە-
دەبى تلنىڭ كم تامانىدان ئىشلەتىي-
لشىنى (پاترىيبىتىللارنى) نەزەردە
تۇتش زەرۇرلىكىنى ئەيتتى.

— دۇرست، دىدى ئ. خوجانوف،
-خەلقنى ئوقۇتش يولى بىلەن ئە-
دەبى تلگە ياقنلاتامز. ئەمما ئەدەبى
تلمدم قاتقايپ قالماسدان، خەلققە
يېقىن بولماغى شەرت. ئ. عەلەۋى
ئەيتكەندەي، ھازرقى ئەدەبى تل،
ھىچاتاي تىلى ئەمەس، بەلكى شە-
ھەردەكى ئوزبېك تىلىدر. ھازر مەۋ-
جۇد بولغان تل ئورنىغا نۋايى وە
بەســەۋىلەردەن قالغان، خەلققە تۇ-
شۇنلمەيدۇرغان سوزلەرنى تىقش

بىكارچى. خەلق ئۈچۈن مازى بول-
ماسلىق خورلۇق ئەمەس، ئىستىقبال
بولماسلىق خورلۇق. كەنفىربىنسىيە كوپ-
چىلىك مەدەنىيەتىنى كۆتەرىشكە يار-
دام قىلىشى، قانداي تۈزەتىشلەر بى-
لەن ئىلگەرى بارىش يولىنى بەلگى-
لەشى كېرەك. «چىغاتاي گورروگى»
چىلەر بۈگۈندىن ئون يىل بۇرۇن تىلنى
قاسانلاتىشدا بىرىنچى قەدەم باسدىلار.
لېكىن ئۇلەر بۈگۈندىن ئون يىل بۇ-
رۇنقى رۇھدەنشلى داوام ئېتتىرمەكچى
بولسالار، بىز ئۇلەرنى ماختامايمىز.
ئورتاق خوجانىڭ ئەدەبى تىلنى
شەھەرگەمى، قىشلاقلىقامى قاراپ تۈ-
زىش كېرەكلىكى مەسىلەسىدە قىش-
لاقنى ئىلگەرى سۈردى: ھازىرقى
ئىسكى شەھەرلەرىمىز قىشلاققا تەئ-
سىر بېرە ئالمايدى، بەلكى تېسكە-
رىسىچە، قىشلاقلارنىڭ ئىسكى شە-
ھەرلەرگە تەئسىر بېرىشى مۇمكىن،
شۇڭلۇق ئۈچۈن تىلنى قىشلاققا قاراپ
تۈزىش كېرەك.
سىدىكى بەئزىبىر فەرقلەرنى كۆر-

سەتمەك ئۆچۈن خەلق ئەشۆلەلەرىدەن
ئوقۇپ بەھرەدىۋە خارازم خۇسۇسىي ـ
يەتلەرىنى ئەدەبىي تىل تۈزۈشدە
مۇتلاقا كۆزدە تۇتۇشنى تەنكىدلەدى.

پروفېسور ئشچېربە

قوپاللقدان قورقمايلق

قورتاق ئاۋلانى مەمرۆزەھەد ـ
لەرنىڭ «جوقچىلار» خۇسۇسىدە تولۇق
ماتېرىيال بىرە ئالماغانلارىنى، ئىل ـ
گەرىدە مەكتەب مەسئەلەسىدە تاتا ـ
رستاننىڭ، ئەدەبىيات وە تىياتر

مەسىلىسىدە قاپقاز تەپسىرلەرى
بولغانىنى سۆزلەيدى.

— ھازىرقى ئەدەبىي تىلىمىز — شە-
ھەرنىڭ «مەھجۇنلەشكەن» تىلىدۇر.
بۇ ھالدا كېتىش بىزنىڭ قىشلاق بىلەن
ئالاقىمىزنى ئۈزۈپ قويىدۇ. ئەدەبىي
تىلنى قىشلاقتا ياقىنلاتىش ئەلبەتتە
ئاغىر مەسىلە، لېكىن ئاغىر دەپ
قورقۇپ قاراپ قالماسدىن، ئىستىقبالنى
ئويلاپ ئىشكە كىرىشمەك كېرەك.
جۇدا مەيىنلەشكەن شەھەر تىلىنى
«قوپاللاق» قىلىپ، ھەممىگە ياقىن
قىلايلى.

گ. ھارىپ ئەييۇب ھەم داق-
لادىلارنىڭ بۇتۇن لەھجەلىرىنى ئاچىق
ئايدىڭ قىلىپ ئېيتمىغانلىرىدىن
ئۆپكەلەپ ئۆتتى ۋە ئەدەبىي تىلنى
بارچە لەھجەلەرنىڭ قارالاشىشىدان
تۈزۈش كېرەكلىكىنى، شۇنىڭ بىلەن
ئۇنى كەڭ ھەممىگە سىڭدۈرۈش مۇم-
كىنلىكىنى سۆزلەيدى

تل ئوسش بولىدا!

ئورتاق باتۇر ئەدەبى تلنىڭ
ھېچ قايىردە ھاممەگە يۈز پىرسەنت
ئاڭلاشىلارلىق بولماسلىقىنى، ئەدەبى
تلنىڭ ئاڭلانىشىدا خەلقەدەگى مەدەلى
ھانەدە ھەتتا شەھەرلەردە «ھەمرجوق-
چىلار» بارلىقىنى، «يۈر» ئورنىدا
«چۈر»، «يۈگەن» ئورنىدا «چۈگەن»،
«يۈن» ئورنىدا «چۈن» ئىشلەتىلى-
شىنى كورسەتتى.
— گەپ يوقىلىق-چوقىلىقتا
ئەمەس، ئەدەبى تىلىمىزنى قىشلاقنىڭ
مەھەللىكىش ھاممەسى ئاڭلاسىن، ھەقىش-
لاقتا يۈزگىنى ئوگەر» بۇ يەردە ھەم
بولىشى كېرەك.
ئورتاق زامىرى ھەرغانە ئوز-
بېكستاندە ئىقتىسادى مەركەز بول-
ھانىدان، فەرغانە تىلى — ئەدەبى تىل
— قىلىپ ئالىنسىن» دىدى.

ساددەلەشش — لوغەتلەر ھسابىغا

ئا. قەييۇم رامازان ئەدەبى تل-

ھاندا ھەم ھازرقيدەك بۆزۆقلقلار
بولدى. تەرجىمانلار روسچەنى ياخشى
بىلىشى بىلەن بىرگە ئۆزبېكچەدەن
ۋە تەرجىمە قىلىنادۇرغان بىلىمدەن
خەبەردار بولۇشى كېرەك.

— بىزدە تىل قىشلاققا قاراپ
ئۆسمەكدە. سىنگارمونىزمنىڭ ئالىب-

سەمەرقەند ئوكروگى، پەي ئارق
رايونىدان كېلگەن دېھقان ئورتاق
ئۆزاق ئالقىشلار ئاستىدا كەنفىرىن-
سىيەنى تەبرىكلەدى: قىشلاقنىڭ مە-
دەنىيەتدە قالاقلىغىنى، مەتبۇئات-
دەگى بەزى سۆزلەرنى تۆشۈنىپ
بولماسلىغىنى سۆزلەپ، تىلنى ساددە-
لەشدىرىش توغرىسىدا كەنفىرىنسىيە-
دەن ئۆمىد كەتتەلىگىنى بىلدىردى.
مەتبۇئاتىمىز تىل توغرىسىدا دېھقان-
لارنىڭ ئەمەلى تەكلىفلەرىگە قۇلاق
سالمايدۇرلار، دېدى. مەزكۇر ئورتاق
«زەرەفشان» گەزىتەسى ئىدارەسىگە
بىر دەفتەر قىشلاق سۆزلەرى يىغىپ
يوللىغان ئىكەن، ئېتىبارسىز قالغان.
سەمەرقەند ئوكروگ سىياسى مەدا-
رىف ئىشچىلەرىنىڭ قۇرۇلتايى نامى-

دان ئورتاق قزتۇشق تەرپكلەدى.

پروفېسور چوپانزادە، پۈلەرگەجاۋاب سوزى سوزلەدى:

— سز، دېھقان ئاغالار، پاختانى قانچا كوپ وە پاخشى ئېكب ئېپەك- چىلكنى قانچا تېز ئوسدرسەڭز، تې- لېمز شۇنچە باي، شۇنچە تۇشۇنەرلك بولادى، بزنڭ پاكلشلارىمزنى سز كورسەتەسز. ئشچى ـ دېھقان بىلەن برگە بارغان بز زىيالىلار سزگەدائم يارداما تاپارمز.

بۇندە ئەساسى عەيب تلمزنڭ بر سيستېمە ئاستىدا كرەمەسلكدە. قشلاق ئاممەسنڭ مەدەنى وەسە- ياسى جېھەتدەن پەستلكى ھەم ئەدەبى تلنڭ تۇشۇنلمەسلكگەسەبەب بولادى. مەسەلەن «پراۋدا» گەزېتە- سنڭ 16انچى فرقە كەنفېرېنسيەسى يەكۇنلەرى خۇسۇسدەكى مەقالەسنى ۋيەتكە كوبېرتەسدەكى موزىك-كە ئوقب بېرسەڭز، ئەلبەتتە، تۇشۇن- مەيدى، چونكى ئۇنى تۇشۇنش ئۇ- چۇن ئىندۇسترىئالىزاتسىيە، پرا- لىتارىيات، پارتىيە سوزلەرىنى فە-

ھەملەش كيرەك. شونكە قاراپ بز
«پراۋدا»دا قوللانلماقدا بولغان تل
توغرى كيلمەيدى دېب دەعـوا قلا
ئالامزمي؟ يوق. بۇ جيھەتدەن بـز
قانداي مۇتتەحد تل وجودگە كيلتر-
سەك ھەم بۇندە بر فەرق قالادي.

تل ـ غايە ئەمەس، مـەقسەدگە
يەتش ئۈچۈن قورال. بز تلمزنى
ساتسىيالىزم قۇريلىشي مەنفەعەتي
بلەن بەرابەرلەشدرب تۈزىشمز
كيرەك.

ئورتاق تيلبيك، شـيۋەلەر
ئاراسداغى فەرقلەرنك ئاگلاشلماسلق
دەرەجەدە ئيمەسلكنى، قشلاقلارنك
سينگارمونىيەگە تۈشب قالغان سوز-
لەرنى سينگارمۇنيەسز يازش سن-
گەرى حاللارنك چقب قالغاننى،
حازرغى ئەدەبى تلنك شەھەردەگى
كەبينيت تلمگە نوختالانب قويلغا-
ننى ئەيتتى وە سوزننك ئاخيرىدا
ئەدەبى تلنك «يوقچىلار» تلمدە
تۈزش زەرۇرلكنى سوزلەدى. ئەمما
«جوقچىلارنك هۇمۇملەشكەن سوز-
لەرى تلمزگە ئالنىشى كيرەك».

ئورتاق ئیلبیك تلگه ئەساس قلب
فەرغانەنلك قشلاق شیوەسینی تەقدیم
ئیتتی.
کەنفیرینسیەدەگی مۆزاکەرەلەرنلك
داوامی یەنە باسیلور.

تل-ئملا کەنفیرینسیەسی قریم
وە ئازاربایجان یەنگی ئەلفبی قو-
میتەلەردەن تەبریك تیلیغراملاری
ئالدی.
قوقان مەتبەعە ئشچیلەری ئوز-
تەبریك خەتلەردە چوزغیلارنی 6 غا
تۆشیرشنی، باش حەرفنی ئەلبەتتە
قەبۆل قلشنی سورایدی، پروفیسور
چوپانزادە ئشچیلەرنلك باش حەرف
توغریسداغی فیکرلەرینی تەقۆییە
قلدی.
18 نچی ئەپریل کیچقورونغی
مەجلسدە ئاتامالار توغریسدا غازی
عالم قورتاق داقلاد قلدی.

Матнларнинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхалари

Ўзбек адабий тили масалалари

Ўзбекларнинг адабий тили бор; лекин унинг нуқсонлари ҳали кўб.

Адабий тил тузишда махсус бир лаҳжа ва йоки шева асос олинмасдан, бутун шева ва лаҳжалардан озиқ олиш керак.

Ўзбек тил–имло канференсийасида адабий тил тўғрисида музокаралар.

Ўзбек тил имло канференсийасининг 16,17,18 инчи апрел (май-Ж.Х.) кунлари адабий тил тўғрисида қилинғон доклад, музокаралар ва охирғи сўзларга бағишланди.Имло ва истилоҳ масалалари тилга боғланғани сабабидан бу асосий масала ҳақиқатдан канференсийанинг диққат марказида турди. Канференсийада бу тўғрида бўлғон сўзларнинг асосий ва умумий мазмуни – адабий тилнинг ўзбек оммасиға йақин ва уларнинг бутун эҳтийожларини қондирарлиқ ҳолда бўлиши лозимлиғидир.

Қишлоқ тушунадими?

Музокарага биринчи чиққан ўрток Анқабой канференсийанинг диққатини «жўкчилар» масаласига тортиб, «жўкчилар»нинг умуман кишлокда туриши ва улардан жўкчиликни талаб этгучи кучлар чиқмоғони сабабидан бу масаланинг шу вактғача йотиб келганини айтти.

– Ҳозирғи адабий тилимизни кишлок тушунмайди. Қишлоқнинг кўбчилигини эса «йўк»ни «жўк» деб айтадурғон ўзбеклар ташкил этади.Уларда йозма адабийот йўк дейарлик, бўлса-да, халк адабийоти жуда бой. Улардан фойдаланиш, материйоллар йиғиш керак. «Йўкчилик»ни қишлоққа нисбатан ўзгртириш лозим. Жўкчилиқ эътиборсиз тирик халк билан бирга.

й. Ғози Олим ҳозирғи адабий тилимизнинг Чиғатой гурунги тилидан фарксиз эканини, кўб шева ва лахжаларга жавоб бера олмаслиғини сўзлаб, ўзбекларда асосан 3 лаҳжа борлиғини айтади: 1-шаҳар лаҳжаси, 2-ўзбек-қипчоқ тўдаси (булар,масалан, тоғни «тов», «окар»ни «оғар», «олайлик»ни «олайиқ» деб сўзлайдирлар. Буларда сингармўнизм кучли: ҳатто йордамчи сўзлар ҳам бошдағи сўзга тобеъ бўлади), 3- хоразм лаҳжаси.

й.Ғози айтади: бу лаҳжаларда айрим савтий ва сарфий хусусиятлар борким, хозирғи тилнинг кўб қисмини тушунмайдилар. Адабий тил тузишда маҳалчилик килмай, тирик халкни кўзда тутиб иш кўриш керак.

Хоразм лаҳжаси тўғрисида

Бекжон Рахмонов хоразм шеваларининг ҳозирғи адабий тилдан фарклари хусусида сўзлаб, шу вактғача адабий тил жиҳатича Хо-

размға аҳамийат берилмай, ташлаб келинганини, холбуки Хоразмнинг адабий тил тузиш тўғрсида анча ҳиссалар бера олишини гапирди.

Матбуотимизда хоразм сўзлари кўринмайди дегундай. Хоразмнинг қалин сўзлари бизда ингичка йозилади. Хоразмнинг баъзи сўзлари маъно жиҳатидан ҳозирги адабий тилдан кўра тескарирак маънода йуритилади.Матбуотимиздаги баъзи сўзлар Хоразм ўзбекларига тамом онгланилмайди. Ҳатто баъзилар орасида хоразм лаҳжаси «жин тили» деб кулги бўлиб айтилади.

Ўрток Бекижон хоразм лаҳжасидаги баъзи бир фаркларни кўрсатмак учун халк ашулаларидан ўқиб беради ва хоразм хусусийатларини адабий тил тузишда мутлако кўзда тутишни таъкидлади, савийанинг катта рол ўйнашини, газета-матбуотни ўкиб тушунмак учун маълум таййорлик бўлмоклиғини айтиб, Чиғатой гурунгнинг тил ва адабийот соҳасидаги ишлари кичкина эмаслигини сўзлади. «Ўшал вақтдағи бир мунча йанглишлиқ ва хатолар Чиғатой гурунгининг бу ишларини йўкота олмайди».

й. Боту «жўкчилар», «йўқчилар» эмас, ҳатто «йўкчилар»нинг ўзларида ҳам савтий ва сарфий йокдан бир-бирларидан айриладурғон нуқталари борлиғини, хар шаҳарнинг фаркларини кўрсатиб ўтти.Лекин бу айримлиқлар ўтиб бўлмаслиқ даражада эмас, булар тилнинг усти билан битиб кетадилар.

й. Боту доқладчиларнинг адабий тил тўғрисида муҳим лаҳжаларга эътибор килғонликларини, булар «жўқчилар»ни, хоразмлиларни унутиш эмас, балки уларга йакинлашиш эканини айтти.

«Жўкчилар» унутилғон

й.Ҳоди Файзий доқладларда ва умуман матбуотимизда «жўқчилар»нинг эсга олинмағонини, бу катта камчиликни тўлдириш зарурлигини сўйлади:

– Ҳозирги адабий тилимизни жўкчилар кўз олдидан узоқ тутишимиз керак эмас. Ҳозирдан бошлаб нашрийот ва оммавий матбуот бу йокқа аҳамийат бериб, «жўкчилар» адабийотини йузага чикаришда мусобақалар ўтказиш, хозирдан бошлаб тилга пирйўлум (?) йасаш лозим.

Фарғона тили – адабий тил?

й. Ашурали Зоҳирий тилда келажак замон тўғрисидағи сиғаларнинг кай ўринда ва қандай ишлатилишларини айтиб келиб, **Фарғо-**

нада хатто шахарларда хам «жўқчилар» борлигини, «йўқ» ўрнида «жўқ», «йуган» ўрнида «жуган» . «йун» ўрнида «жун» ишлатилишини кўрсатти. […] Лекин бизда йозучи ва шоирлар қайси жойдан бўлсалар, уларнинг йозуларида ўша жойларнинг унсурлари кўб бўлади. Бу албатта адабий тилимизга ўрганмаганлик ва луғат йўклигидан. Адабий тилни соддалаштириш масаласида кўбрак луғатлар катта рўл ўйнайди.

Тилнинг тушунилмаслигига сабаблар

Й. Ҳасан айникса матбуот ишчилари учун тилдаги анархийанинг битиши зарурлигини, адабий тил тузишда инкилобдан кейинги тилнинг асос бўлишини, тузатиш ва қўшимчаларнинг қайси йўсунда бўлиши кераклигини сўзлади:

Ўрток Ғози Олим ўз сўзи орасида ҳозирги газеталаримизнинг қишлокларда тушун(ил)маслигини сўзлади. Масалани бундай кўйиш бизнинг адабий тилимизни тушунмаслигидир. Адабий тилнинг тушунилмаслигига уч асосий сабаб бор: 1) арабча, форсча сўзлар; 2) нотўғри жумла тузилишлари, 3) саводсизлиғимиз, чаласаводлиғимиз. Бунда асосий айб тилимизнинг бир система остиға кирмаслигида. Қишлоқ оммасининг маданий ва сийосий жиҳатдан пастлиги ҳам адабий тилнинг тушунилмаслигига сабаб бўла [...]

[...] Йозма адабийот йўқ дейарлик бўлса-да, халқ адабийоти жуда бой.Улардан фойдаланиш, материйоллар йиғиш керак.»йўқчилик»-ни қишлокка нисбатан ўзгартириш лозим. Жўқчилик эътиборсиз қолдирадурғон кичкина бир шева эмас, менинг бу сўзларимдан Ўзбекистонда икки адабий тил тузиш керак деган нарса онглашилмасин. Лекин «жўкчиликка» эътибор этиш ҳам унутилмасин.

Ўрток Анқабой «жўқчилар»да сингармўнийанинг бутунлай борлиғини таъкидлаб ўтти.

Матлуботчилик кўзда тутилсин

Й. Хўжанов адабий тил масаласини ҳал қилишда фақат олимлар, практиклар кўзи билан қарамай, балки энг олдин ўша адабий тилнинг ким томонидан ишлатилишини (патрибителларини) назарда тутиш зарурлигини айтти.

– дуруст, деди Й. Хўжанов, – халқни ўқитиш йўли билан адабий

тилга йакинлатамиз. Аммо адабий тил ҳам каккайиб колмасдан, халкка йакин бўлмоғи шарт. Й. Алавий айтганидай, хозирги адабий тил чиғатой тили эмас, балки шаҳардаги ўзбек тилидир. Ҳозир мавжуд бўлгон тил ўрнига Навойи ва Йассавийлардан колгон, халкка тушунилмайдурғон сўзларни тикиш бекорчи.Халк учун мозий бўлмаслик хўрлик эмас, истикбол бўлмаслик хўрлик.Канференсийа кўбчилик маданийатини кўтаришга йордам килиши, кандай тузатишлар билан илгари бориш йўлини белгилаши керак. «Чиғатой гурунги»-чилар бундан ўн йил бурун тилни осонлатишда биринчи кадам босдилар. Лекин улар бундан ўн йил бурунги рухда ишни давом эттирмакчи бўлсалар, биз уларни махтамаймиз.

Ўрток Хўжанов адабий тилни шахаргами, кишлокками караб тузиш кераклиги масаласида кишлокни илгари сурди: хозирги эски шаҳарларимиз кишлокка таъсир бера олмайди, балки тескарисича, кишлокларнинг эски шахарларга таъсир бериши мумкин.Шунинг учун тилни кишлокка караб тузиш керак. [...]

Кўполликдан кўркмаслик

Ўрток Авлоний маърузачиларнинг «жўкчилар» хусусида тўлик матирийол бера олмағонларини, илгарида мактаб масаласида Тотористоннинг, адабийот ва театр масаласида Кофкоз таъсирлари бўлгонини сўзлади.

-Ҳозирги адабий тилимиз – шаҳарнинг «маъжунлашган» тилидир.Бу холда кетиш бизнинг кишлок билан алокамизни узиб кўйади. Адабий тилни кишлокка йакинлатиш албатта оғир масала, лекин оғир деб кўркиб караб колмасдан, истикболни ўйлаб ишга киришмак керак.Жуда майналашган шаҳар тилини «кўполрок» килиб оммага йакин килайлик.

Й. Ориф Аййуб хам докладчиларнинг бутун лаҳжаларни очик – ойдин килиб айтмаганларидан ўпкалаб ўтти ва адабий тилни барча лаҳжаларнинг аралашишидан тузиш кераклигини, шунинг билан уни кенг оммага сингдириш мумкинлигини сўзлади.

Тил ўсиш йўлида!

Ўрток Боту адабий тилнинг хеч каерда оммага йуз прасант онглашиларлик бўлмаслиғини [...] . Фарғонада хатто шаҳарларда ҳам

«жўкчилик» борлиғини. «йур» ўрнида «жур» «йуган» ўрнида «жуган», «йун» ўрнида «жун» ишлатилишини кўрсатти.

– Гап «йўкчилик»-«жўкчилик»да эмас, адабий тилимизни қишлокнинг меҳнаткаш оммаси онгласин, «кишлокка йузингни ўгир» бу йерда ҳам бўлиши керак.

Ўрток Зоҳирий «Фарғона Ўзбекистонда иктисодий марказ бўлгонидан, Фарғона тили – адабий тил килиб олинсин» дейди.

Соддалашиш – луғатлар ҳисобига

Й. Қайум Рамазон адабий тилдаги катта камчиликнинг таржималардан бўлишини айтти. Бу камчилик русча асарлардан таржима бошланмасдан бурун ҳам бор эди.Форс тилидан таржима килинғонда ҳам ҳозирғидек бузукликлар бўлди. Таржимонлар русчани йахши билиши билан бирга ўзбекчадан ва таржима килинадурғон билимдан хабардор бўлиши керак.

[...] Тил – ғоя эмас, максадға йетиш учун курол. Биз тилимизни сотсиализм курилиши манфаати билан баробарлашдириб тузишимиз керак.

Ўрток Элбек шевалар орасидаги фаркларнинг онглашилмаслик даражада эмаслигини, кишлокларнинг сингармўниййага тушиб колғон сўзларини сингармўниййасиз йозиш сингари ҳолларнинг чикиб колғонини, ҳозирғи адабий тилнинг шаҳардаги кабинет тилига тўхталиб колғонини айтти ва сўзининг охирида адабий тилни «йўкчилар» тилида тузиш зарурлигини сўзлади. Аммо «жўкчиларнинг умумлашган сўзлари тилимизга олиниши керак». Ўрток Элбек тилга асос килиб Фарғонанинг кишлок шевасини такдим этти.

Канференсиййадаги музокараларнинг давоми йана босилур.

....

Тил-имло канференсиййаси Қрим ва Озарбайжон йанги алифбе кўмиталаридан табрик телеғромлари олди.

Қўкон матбаа ишчилари ўз табрик хатларида чўзғиларни 6 ға тушуришни, бош харфни албатта қабул килишни сўзлайди. Прўфисўр Чўбонзода ишчиларнинг бош харф тўғрисидаги фикрларини таквийа килди.

18 апрел (?) кечкурунғи мажлисда атамалар тўрисида Ғози Олим ўрток доклад килди.

Самарканд округи. Пайарик районидан келган дехкон ўрток узок олкишлар остида канференсийани табриклади: кишлокнинг маданийатда колоклигини, матбуотдаги баъзи сўзларни тушуниб бўлмаслигини сўзлаб, тилни соддалаштириш тўғрисида канференсийадан умид катталигини билдирди.Матбуотимиз тил тўғрисида дехконларнинг амалий таклифларига кулок солмайдилар, деди. Мазкур ўрток «Зарафшон» газетаси идорасига бир дафтар кишлок сўзлари йиғиб йуюборғон экан, эътиборсиз колгон. Самарканд ўкруги сийосий маориф ишчиларининг курултойи номидан ўрток Кўтушиф табриклади.

Прўфисўр Чўбонзода буларга жавоб сўзи сўзлади:

-Сиз, дехкон оғалар, пахтани канча кўб ва йахши экиб, ипакчиликни канча тез ўсдирсангиз, тилимиз шунча бой, шунча тушунарлик бўлади, бизнинг йанглишларимизни сиз кўрсатасиз. Ишчи-дехкон билан бирга борғон биз зийолилар сизга доим йордамға таййормиз.

Тил-имло масаласида кишлок

Ўзбек тил-имло масаласини хал килишда мамлакатимизда кўбчиликни ташкил килгон тилларнинг шеваларини текшириш ва уларнинг шеваларига ахамийат бериш керак.Кишлок шеваларининг хусусиятларини онглаш ва шунга караб иш кўриш лозим.

Ўзбек уруғларидан бири Сарой уруғи бўлиб, бу уруғ Ўзбекистоннинг (хаттоки Қирғизистонда хам) хар бир жойида катта-катта кишлок бўлиб йашайди. Кишлок шеваларидан шу Сарой уруғларининг шеваси содда, ўзбек тилининг хусусийатини бир қадар бузмай келайоткон бир шевадир.

Сингармўнизм тилимиз ва имломизни маълум бир коидага кўйишимиз учун энг тўғри йўлдир.

Сингармўнизм йузасидан истисночи бўлиб чикканларнинг ўзбек тилининг хусусийатини саклағон кишлок шеваларини унутиб кўйғонликларини кўрамиз.

Баъзилари кишлок шеваларида ўз-ўзидан сингармўнизмга ўтиб ва ўзлашиб кетган бир канча чет сўзларни (адабий тил бузилмасин

шиори остида) кабинетда ўлтуриб. ўз услубларига муносиблаштириб. тор камзул кийиндириб чикадилар. Улар тилимизнинг хусусийатлари билан хисоблашмайдилар. Тўғри, тилимизда баъзи бир сўзларга истисно бўлиши мумкин.Лекин истисночиларча бутун чет сўзларни ва баъзи бир ўз сўзларимизни ҳам истисно байроғи остиға тўплаш йарамайди ва бу нарса халкимизнинг кўбчилигини ташкил килғон кишлок халкларининг жонли тилини эътиборга олмаслик бўлади.

Истисночиларимизнинг фикрларини гавдлантириш учун (ҳар калай йуз фоиз бўлмаса ҳам) тилчиларимиздан ўрток Алавийнинг «Ўзбек тилининг имло луғати» асарини кўрсатиш мумкин. Асарнинг сўз бошида у асарни борликка чикаришда Андижон шаҳар атрофидаги Сарой кишлоқ халкларининг шеваларидан ҳам фойдаланғони кўрсатилади. Луғатнинг 203 инчи бетидан бошлаб сингармўнизмга уймағон 206 та чет сўзлар кўрсатилган. Алавий Сарой шевасидан фойдаланғони ҳолда бунча сўзга истисно мандати бериб қўйғон. Ҳолбуки, шу сўзларнинг жуда кўпи халқ тилида алла качон сингармўнизмга ўйғон. Масалан, луғатда куйидаги сингари сингармўнизмга «уйумағон» чет сўзлар кўрсатилган: балоғат, чок, чорак, девона, дамкор, акалли, аттор,факир, гадой, гунох, ғазал, койимак, кокил ва бошкалар.«Муваффакийат», «муваффак» сўзларига келсак, бу сўзлар кишлокда ишлатилмаганидек, «ҳакикат»ни «ҳакикот» деб айтганларидек, «муваффакийат»ни ҳам оғизларини тўлдириб айтадирлар, бундай сўзлаш билан сўзнинг маъноси бузилмайди.

Мана булардан кўриладики, «Ўзбек тилининг имло луғати»да истисно килинғон йукоридаги сингари сўзлар сингармўнизмга ўз-ўзидан уйиб колғон, ҳатто, ҳозирги кунларда сингармўнизмчиларча бўлсин, истисночиларча бўлсин уйдирилиши мумкин эмас деб ўйланиб келган жуда кўб сўзлар алла қачонлар сингармўнизм тўнини кийиб олғон ва бу кўб чет сўзлар ўз асл шаклларини йўкотиб, иккинчи бир шакл кабул киғонлар. Биз чет сўзларини халкимиз кандай ишлатса, шу хилда олиб, сингармўнизмга бўйсундиришимиз керак ва лозим. Баъзи бир сўзлар истифо килинар экан, ул дарйодан бир томчи бўладиким, унинг имломизда сингармўнизмнинг асосий конун бўлишиға зарари тегмайди.

Матбуотда чиккан бир кўб ўртоклар 9 чўзғининг 3 таси ошик, 9

чўзғи билан мактабда болаларни ўқутиш, катталарнинг саводсизлиғини битириш кийин ... деб, уларни 6 тага келтиришни йоқладилар.

6 чўзғичиларнинг даъволари илмий, асосли даъво бўлмоғонидан, биз бундай фикрга катъийан қўшила олмаймиз. Бизга 9 эмас, кўбрак чўзғилар керак.

Имлода сингармонийа асос қилиб олингандан кейин 6 чўзғи тўғрисида сўзлаб ўлтиришнинг хожати йўқ. Ҳатто хозирғи 9 чўзғи хам меним оғзимдан чиққон товушларға тўла жавоб бера олмайди. Агар имкон бўлса,чўзғиларни 14 га чиқориш керак. (Элбекнинг мисоллари бунга далил). 6 чўзғи бизнинг тил, имломизни мустақил тартибга – йўлға солиб олишимизға имкон бермайди.

Йуқоридаги сўзланиб ўтилганлардан қуйидағи натижаларни чиқорамиз:

1-бизда кўбчиликни қишлоқ халқлари ташкил қилғонлиғини эътиборга олиб, тил, имло канференсийасида ҳал этиладурғон масалалар қишлоқ шеваларини текшириш натижасида қўлға киритилган матирийоллар асосида йечилсин.

2-ўз сўзларимизда сингармўнизмнинг тугал сақланғанини ва чет сўзларга халқда риойа қилинғонини эътиборга олиб, сингармўнизм қонуни асос қилиб олинсин.

3-ҳозирғи 9 чўзғи бизни қондира олмайди. Улар кўпайтирилсин. u v, у v.ь i, i ï каби мураккаб чўзғилар учун олинғон мураккаб шакллар ўрниға бир шаклли ҳарфлар олиниши билан бирга ә билан а орасидағи товуш учун ҳам йанги шакл олинсин.

4-сомит товушларимиздан ŋ (n + g) шаклини қалин ŋ (n + q) товуши учун ишлатиб бўлмағонини назарга олиб, шу ŋ (n + q) учун алоҳида бир шакл олинсин.

5-қишлоқ шеваларида ҳозирда ҳам лаб оҳангининг сақланғани назарга олиниб, лаб оҳанги қонуни сақлансин.

С. Иброҳим ўғли

* * *

Ўзбек адабий тили – прўлитарийат маданийатининг бир бўлаги

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 22 май, №116 (1314)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

ئۆزبېك ئەدەبىي تىلى—پرولېتارىيات مەدەنىيىتىنىڭ بىر بۆلىگى

ئەدەبىي تىل تۈزۈشىدە بىز ئۈچۈن چىغاتاي گۇرۇھى يولى بىلەن بارامىز؟

ئۆزبېك ئەدەبىي تىلىنىڭ تۈزۈلۈشىدە ئۈچ ئاساسىي يول

تىل — ئىلمىي كونفېرېنسىيەسىدە

ئەدەبىي تىل توغرىسىدىكى موزاكىرە-
لەرنىڭ ئاخىرقى قىسمى يەنە جىددىيراق
ۋە يەنە قىزغىن بولدى. چۈنكى ئاخىر-
قى موزاكىرەلەردە قىممەتلى مەھاز-
لارىدان ئەكدەمىك سامايلوۋىچ ۋە
پروفېسسور ئىشچىرىبە چوپانزادە ۋە ئەبد-
ۇرەھمان سەئدىي ھەم باشقا كىشى-
لەر ئۆز فىكىرلىرىنى بىلدۈردىلەر.

قىممەتلى ماتېرىيال

ئالقىشلار بىلەن قارشى ئالىنغان
پروفېسسور چوپانزادە ئەدەبىي تىل
توغرىسىدا كونفېرېنسىيەنىڭ كەڭ-
ماترىيالار بىر كېمىنى سۆزلىدى:
— ئۆزبېك ئەدەبىي تىلى بار.
لېكىن ئىشلەنمەگەن، زەئىپ. كېيىن-
چىلىن، ئەدەبىي تىلنىڭ ياخشى ئۆسۈ-
تۈلمەسلىكى — ئىدارىلاردا، ئىلمىي سە-
ۋىيەگە ھەم باغلىق. تىلنى ئۆزىدە
شۇنداي يول تۇتۇش كېرەككى ئۇ
تاڭنىڭ ئۆزگەرىشى ئومۇمىي مەدەنى-

كېيىنكىدەن ئارقادا قالماسۇن.

پروفېسسور چوبانزادە چىغاتاي تىلىنىڭ بەزىمن دېۋان (كەمسىلەر) تىلى رولىنى ئوينىغانلىقىنى، ياۋروپا ئويغىنىش دەۋرىدىكى ئەدەبىي تىل مەنىسىدە بولغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي مەسىلىسىنى ئالغاندا، ئۇنى تاتار، ياكى ئازەربەيجان تىلى دېيىپ بولمايدىغانلىقىنى، نەزمەت ئۇلاردىن تەسىر ئالغانلىقىنى، يارا - يارا روس ۋە ياۋروپا تىللىرىنىڭ ئەلامەتلىرى، ھەتتا ئىنروكتۇراسى پەيدا بولۇشىنى سۆزلەپ ئۆتۈپ ياخشى. مۇسابىقىنىڭ نەتىجىلىرى: بولارنى ئىلىش كېرەك. تىلدە ئىنچىكە ئىلىنىڭ كۆرۈنۈشى — ئۇنىڭ ئىلگىرى كېتىشى دېمەكچىمە دېدى.

— ئۆزبېكىستاننىڭ كېيىنكى ھاسىلى بولغان ياشنا بىزنىڭ شېئىرلىرىمىزدىن كۆرە بەينەلمىلەلىراقتۇر. كەلبىنتە ئەدەبىياتىمىز ھەم شۇ يولدىن بارماقچى لازىم. ئەرەب ۋە فارس سۆزلىرىگە قارشى — ئۇلارغا دۈشمەنلىكىمىز يەمەس، بەلكى تىلىمىزنى ئىسلاھ قىلىشقا ۋە ئۇنىڭ ئارقالى تەسىر بېرگۈچى

— ئېسكى زېھنىمىزنىڭ، غارىتلىغىنى. شۇنىڭ
ئۈچۈن ئۇلاردىن كېيىنلىشىپ قالغانلارى
بىزدە قالا بېرىدى.

— ئالدە ئۈچ كۆرۈش بولى بار:
1) جانلى شېۋەلەرگە يانتلانغاندىمۇ-
جىلى ھالقىلەر بىلەن ئۇلارگە باغ-
لانىش؛ 2) ھالى مۇئەسسەسەلەر، بىلىم
يۇرتلارى ئارقالى ئىشنىپ، ئىشتىملە-
كەن ھالدا بولالمىغان ئاززۇلىرى نىللە-
رىنىڭ تەئسىرى؛ 3) ئۆزبېك يازۇچى-
لارىنىڭ ئۆز ئەسەرلىرى، بولار بۆگۈن
سادە-بەسىت يازسالار، ئېرتەگە
مىللىي ئېھتىياج تىلىغى بىلەن يىڭى
جۇغراق وە مۇرەككەبلەشكەن ھالدا
يازارلار.

پروفېسسور جەبلتزادە سوزىنىڭ
ئاخىرىدا بۇ كۈنكى كەمەنغىر ھەيئىتىدىن
كېيىن سىنگارەخىيەنى ساقلاماسلىق
مۇمكىن ئېمەسلىكىنى، 9 چوزغىنى
كەمەيتىش بىلەن لاتىن ئەلىفبېسىنىڭ
فايدالارىدان مەھرۇم بولىشىمىزنى
تەنكىبلىدى.

— ئەدەبىي تىل توغرىسىدا ئەماسىن
توغرىدان-توغرى قارار چىقارماق

ۋاقتى كېلىدۇ، مەھكەم ۋە ساغلام بىر
كەمىيىپ ئۈزۈلۈپ. گۈل تىل ئوتتۇرىسىدا
ئۆزبېكىستاننى گېنبەكە، ھوبىغا تېك-
شۇرسۇن، ئۆزبېكىستاننىڭ مەدەنىي قۇرۇ-
لۇشىدا تىل - ئىملا مۇھىم بىر ئەھمىيەتلىك بولۇپ
كىرسۇن.

ئەدەبىي تىل ئۆزى كىمدۇ؟

پروفېسسور ئەشچىربە ئىشنى
بار نەرسەدىن باشلاش لازىملىقىنى،
ھەققا گۇرۇھىش بىھۇدە گېپكەننىنى ئەم-
كىبدىلىپ، ئەدەبىي تىل خەلقىمىزدە
ئۇلارم مەھىلە نەرسەلەرنىڭ ئەھمىيىت-
سىزلىكىنى بىلدۈردى:

كەتتىرىپ-يېپ ئىممىتەتىرىدىن

پروفېسسور ...

ـ ھاكاۋەتى دېمەكچى بازشنىڭ
ئەنىيىن ئەھمىيىتى يوق، روسلار
МЕСТ ئورنىدا بىر ئەمەس МЕСТОВ
دېپ ئىشلىتىدۇ. ئەگەر لازىم بولسا
كېيىنكىسىنى يازىش ھەم مۇمكىن.
دېمەك، رۇس تىلى قىينالمايدۇ.
قورما مەسىلىسى مۇھىم ئەمەس. لې-
كىن سۆزلەرنىڭ ئىشلىتىلىشى، بارچىغا
بىلىنىشى مۇھىم. ھەممىگە مەلۇم بول-
غان ئاتالغۇلارنى تار دائىرىدىكى-
لەردىن ئىلگىرى سۈرۈش، خەلقتىن
ئۈزۈلۈش كېرەك ئەمەس. مەجھۇل
لۇغەتلەرنى ئىلمىي ۋە مەخسۇس كىشى-
لەرگە مۇناسىۋەتلىك سېپىتىدە قالدۇرۇش
مۇمكىن.
ئەدەبىي تىلنى قوللاي ئىشلىتىش نېمە؟
ئەدەبىي تىل ھەممە ۋاقىت قوللاي ئاڭلا-
نىلا بەرمەيدۇ. دېۋانەت نۇرمۇھەممەدنىڭ
ھەممىسىنى قىشلاق تىلىغا كۆچۈرەلمەي-
ئالالمايمىز. قىشلاق ئەپسە ھەر نەرسىنى
كاتىگورىيە ھالىدا ئىدراك قىلالايدۇ. لېكىن
تىلچىلار شۇنداق ئىشلىتىلەرگە كۆپلۈك
ئالىمگە شۇغۇللىنىدىغان ئوسلۇب
دائىرىسىدا قوللانسىلار. يازما تىلى سۆز

تىلىغا ئوخشىمايدۇ. يەرلىك تىلى ئىگىلىرىنى بىر مەركەزگە توپلاپ ئې-غىزدا قىلىشى كېرەك. يازما تىلى قېيىن ۋە ھېلىگەر بولىدۇ. مەسىلەن، ئىرىنسىيە ئەدەبى تىلىدا مەھەللى شىۋىلەردىكى سۆزلەرنىڭ ھۆنەرلىرى تىلىغا يوق ھەممىسى مۇمكىن.

كەنفىرىنسىيىدە سەھنە تىلى خۇ-سۇسىدا ھەم مەسىلە كۆتۈرۈلگەن ئىدى. پروفېسسور ئىشچېرىبە مۇنىڭغا شۇنداق جاۋاب بەردى: — سەھنە تىلى يۇقىرى شىۋىلەرگە تەۋسىرلىك ۋە مۇتتەھىد بولۇشى كېرەك. گېرما-نىيىدە ھەتتا سەھنە تىلى دەپ ئاتى-لىدىغان مەخسۇس بىر تىل بار. ئەرنىستە-لەر كۆپىنچە گاسترولدا يۈرىدىلەر. بۇندا ئۇلار ھەر بىر جايدىكى ئۆزىگە قاراپ سۆزلىمەيدىلەر؛ ئىككىنچى تۈرلۈك ئەھەڭدە سەھنىدە «ماشىنىزدى تىل» پەيدا بولىدۇ. بۇ تەبىئىي ھالدا بارا — بارا، ئېنىقراق مۇستەھكەملەشكەن ۋە ئىشلىتىلگەن ساپ مۇتتەھىد بىر تىلغا ئايلىنىدۇ. ئۆزبېكلەردە ھەم شۇنداق ھادىسە بولسا كېرەك، دېدى

نەھۋى وە سەرفى كەمچىلىكلەر

گ. ۋېرمېت ئەدەبى تىل تۈزۈشتە بۈتۈن ئىلغارلىقنى مەنىمەت مۇۋاپىقلار جۇۋابلار، مەسىلىسى ئۈستىدىكى ئويلىشى تىلكە نارازلاش ئىكەنلىكى مۇنچىلاربىلەن چىغاناي گورۇگكىچىلەر ئىمەسلىكىنى، چىغاناي گوروگى بىلەن ئالىم شەرائىتىدە چىققانلىقىنى، تورلانغان بىسىرلەر بىلەن ئۆزبېك تىلىغا قارشى ھەرىكەتلەرىگە قارشى تۇرغانلىقنى، جەمئىيەت نامىنى چىغاناي گوروگى دېپ قويۇشدا خىتالىق بولغانىنى سۆزلىدى؛

- ئۆزەم 16 نچى ئەسىردىن كېيىنكى ئەدەبىياتنى ئۆزبېك ئەدەبىياتى دېپ مەن، ھازرغى ئەدەبى تىلدە نەھۋى وە سەرفى ئالماندان كەمچىلىكلەر كۆپ. تىلى كىتابى كەمچىلىك لۇغەتلەر تاپشماغى عاجزلىقدىر. كۆپلىك تەدقىق ھەيئەتى يوق.

گ. فترمت تەرجىمەلەر مەسئەلەسىگە توختاب بوندەكى ئانارخىيەگە قىزىق برمىسال كېلتىردى: بر تەرجىمان بالانسلاردىكى ئەكتىبفنى - فەعلى،

ھالسېغنى ـ مەغۇل دېب تەرجىمە
قىلغان. بۇ تەرسە تەرجىمەلەرگە رەھبەر
بولالمايدۇ. تەرجىمە تۈزگۈچىلەر
تۆرۈق كەلا تازمىش بىلەن مەشغۇل
بولادرلار.كى بو تىلنى بۇزغا ئالىب
باردى. گ. فىترەت مجوقجىلىق ئەدەم-
بىيانى نەمونەلەرىنى كۆرسەتىش وە
خەلقە تاتشلىبوش لازىملىقنى نەق-
كىيلىب چىقتى.

چىغاتاي كۆركى بولى بىلەن ئېمەس

گ. حوسەينىڭ چار وە شورا
ملى سىياسەتلەرى ئاراسىدىكى فىرقە-
لەرنى شورا سىياسىتىلەگى ئەنزىملا-
لىكلەرنى سۆزلەب كېلىپ ئەدەبى تىل
تۆرىمىدا چغاتاي كۆرۆكى بولى
بىلەن بارماسلىقمىزنىڭ سەبەبلەرىنى
ئاچق كۆرسەتىردى:
— چىغاتاي كۆركى نۆرلە ئەدەب-
سەرلەرىنىڭ، فترەت! ئەينىكەنچە،ئۆزبىك
تىلىگە قارشى زەرەرلىك ھەرىكەتلە-
رىگە مانع بولغان ئېسەدە ئونىڭ

مەقسەدى تىل ۋە ئىملانى قورال قىلغان
ھالدا بورژۇئا مەفكۇرەسىنى ئىلگىرى
سۈرۈش ۋە پانتۈرك كېسەللىكىدىن ھې-
سابلىنىدۇ.
ئ. ھوسەيىننىڭ كاپىتالىست مەم-
لىكەتلەر ئاراسىدىكى رەقابەت كۈرە-
شىنى، لېكىن ئۇلاردا مەقسەد ـ بۇر-
ژۇئازىيە ھۆكۈملىكى ئىكەنىنى تۈرك
ۋە ئۆزبېك بورژۇئازىيەسى ئاراسىدىكى
كۈرەشكە ۋە ئۇلارنىڭ ئەمەل مەقسەد-
لەرىگە ئېيىتشالىكى بوللارىغا جۇدە
توغرى ئوخشاتتى. مەسىلەن پىشانايى
گورۇگلىنىڭ «ھەر بىر تۈرك قەۋمى ئۆز
تىلىنى چەت سۆزلەردىن رەھىمسىز
سۈرەتتە تازىلاشى كېرەك ۋە شۇنىڭ
بىلەن بارچە تۈركلەر بىر ـ بىرلىرىنى
ئاڭلاپ بىرلىشىپ كېتىشلەرى» دېگەن
دەئۋاسى ئۇنىڭ پانتۈركىست ئىكەن-
لىكىگە دەلىل بولا ئالادى. ئ. ھوسەيىن
پىشانايى گورۇگلىنىڭ يولىنى تەنقىد
قىلغاندا، ئۇنىڭ ئايرىم كىشىلەرنىڭكى
ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ بىر ئىجتىمائى
ھادىسە رەۋىشىدە قاراش لازىملىقىنى
سانسىيالىزم تۈزگۈچى مەنتىقىسىلەر

ئۇچۇن ئەدەبی تل تۇزگەندە چیغاتای
گورووگی یولیغا یورووله فکورمسنلك
بر هەرەكەتی سیغنشده یالغا بیرمە-
سەن ئۇنتی سینمکن ئیپەملکنی
ئامنی گیزاملاب ئۇتنی.

كەنفیرنسییە ئنتنفاق دورا ئۆز-
زلتابی، ئۇتنفاق ئۆزنین ئەكەدیمی-
یەسی كلمونیست گەكەدیمییەسی،
ئورنا ئاسیا علمی ئا-النسیەسی للە-
لاشیرش مەركەزقومیگە شەهریلە
تیلیغرلەلاری یوباردی.

كەدەمی تل توغریسندا مۆزاكە-
رەلەرنلك دەوامینی یەنە یلسامزە

سەمەرقەندە.

Матннинг кирилл-ўзбек ёзувига ўгирилган нусхаси

Адабий тил тўғрисида нима учун чиғатой гурунги йўли билан бормаймиз?
Ўзбек адабий тилининг устида уч асосий йўл

Тил-имло канфіринсийасида адабий тил тўғрисидаги музокараларнинг охирги кисми йана жиддийрок ва йана кизғин бўлди. Чунки охирги музокараларда киматли мехмонларимиздан академик Самойлўвич ва професўр Шерба. Чўбонзода ва Абдирахмон Саъдий ҳам бошқа кучлар ўз фикрларини билдирдилар.

Қиматли матириал

Олкишлар билан қарши олинғон *прўфисўр Чўбонзода* адабий тил тўғрисида канфиринсийанинг катта матирийаллар берганини сўзлади:

- ўзбек адабий тили бор, лекин ишланмаган, заиф, иккинчидан, адабий тилнинг йахши тушунилмаслиги саводхонликка, илмий савийага ҳам боғлиқ. Тилни тузишда шундай йўл тутиш кераккі, у тилнинг ўзгариши умумий маданий кетишдан оркада колмасин.

Прўфисўр Чўбонзода чиғатой тилининг баъзан девон (кансилярийа) тили рўлини ўйнағонини, Оврупо уйғониш давридаги адабий тил маънисида бўлмағонини айтиб, ўзбек адабийотининг умумий маҳсулини олғонда, уни татар йоки озарбайжон тили деб бўлмаслиғини, фақат улардан таъсир олғонини, бора-бора рус ва Оврупо тилларининг аломатлари, ҳатто сруктураси пайдо бўлишини сўзлаб, «булар йахши, мусбат таъсирлар: буларни олиш керак, тилда ажнабий тилнинг кўриниши – унинг илгари кетиши демакдир» деди.

- *Ўзбекистоннинг катта хосили бўлғон пахта бизнинг шеърлари*миздан кўра байналмилаллирокдир. Албатта, адабийотимиз ҳам шу йўлдан бормоғи лозим. Араб ва форс сўзларига каршилик – уларга душманликдан эмас, балки тилдаги схоластикаға ва унинг оркали таъсир бергучи эски зиддийатларға каршиликдир. Шунинг учун улардан ўзлашиб колғонлари бизда колаберади.

- Тилда уч ўсиш йўли бор: 1) жонли шеваларга йакинлашиб, даражали халкалар билан уларга боғланиш: 2) олий муассасалар, билим йуртлари оркали истаб, истанилмаган ҳолда бўладурғон Овру*по тилларининг таъсирлари: 3) ўзбек йозучиларининг ўз асарлари*, булар бугун содда – басит йозсалар, эртага маданий эхтийож талаби билан йона чукуррок ва мураккаблашган ҳолда йозарлар.

Прўфессўр Чўбонзода сўзининг охирида бу кунги канфиринсийадан кейин сингармўнийани сакламаслик мумкин эмаслигини, 9 чўзғини камайтириш билан лотин алифбосининг фойдаларидан маҳрум бўлишимизни таъкидлади.

- адабий тил тўғрисида асосан тўғридан-тўғри карор чикармок вакти келди. Маҳкам ва соғлом бир камиссийа тузилиб, ул тил тўғрисида Ўзбекистонни энига, бўйиға текширсин. Ўзбекистоннинг маданий курилишиға тил-имло муҳим бир аъзо бўлиб кирсин.

Адабий тил ўзи нима?

Прўфессўр Шерба ишни бор нарсадан бошлаш лозимлигини, йўкка уриниш беҳуда эканини таъкидлаб, адабий тил хусусида айрим майда нарсаларнинг аҳамийатсизлигини билдирди:

- «манга»ми «менга»ми йозишнинг катъийан аҳамийати йўк. Руслар **мест** ўрнига баъзан **местов** деб ишлатадирлар. Агар лозим бўлса кейингисини йозиш ҳам мумкин. Бундан рус тили кийналмайди. Фўрма масаласи муҳим эмас. Луғат ва сўзларнинг истеъмоли барчаға билиниши муҳим. Ҳаммаға маълум бўлғон атамаларни тор доирадагилардан илгари суриш, халкдан узилиш керак эмас. Мажҳул луғатларни илмий ва махсус асарларга матирийал сифатида олиш мумкин.

Адабий тилни кулай тушуниш нима? Адабий тил ҳамма вакт кулай онглашилабермайди. Давлат турмушимизнинг ҳаммасини кишлок тилига уйдира олмаймиз. Кишлок эса ҳар нарсани конкрет ҳолида талаб килади.Лекин тилчилар шундай ишласинларки, кенг оммага тушунтирадурғон ислуб топишға уринсинлар. Йозув тили сўз тилига ўхшамайди. Йозув тили фикрларни бир марказга тўплаб ифода килиши керак. Йозув тили кийин ва хийлакор бўлади. Масалан, Франсийа адабий тилида маҳаллий шевалардаги сўзлашиш унсурлари тамом йўк деса мумкин.

Канфиринсийада саҳна тили хусусида хам масала кўтарилган эди. Прўфессўр Шерба бунга шундай жавоб беради: – Саҳна тили бутун шеваларга тушунарлик ва муттаҳид бўлиши керак. Германийада ҳатто саҳна тили деб аталадурғон махсус бир тил бор. Артистлар кўпинча гаструлда йурадирлар. Бунда улар ҳар бир жойнинг ўзига караб сўзлайдирлар: икинчи турли айтганда, саҳнада «мошхўрда тил» пайдо бўлади. Бу табиий ҳодиса бора-бора тийатр мустаҳкамлашган ва ишланган сари муттаҳид бир тилга айланади. Ўзбекларда ҳам шундай ҳодиса бўлса керак, деди.

Наҳвий ва сарфий камчиликлар

Й. Фитрат адабий тил тузишда бутун оғирликни факат «йўкчилар – жўкчилар» масаласи устига кўйиш ишга тор караш эканини, йўкчиларнинг чиғатой гурунгчилар эмаслигини, чиғатой гурунгининг айрим шароитда чикканини, Туркийа кайсарларининг ўзбек

тилига қарши ҳаракатларига қарши турғонини, жамийат номини чиғатой гурунги деб қўйишда хатолик бўлғонини сўзлади:

- Ўзим 16 асрдан кейинги адабийотни ўзбек адабийоти дейаман. Ҳозирги адабий тилда нахвий ва сарфий томондан камчиликлар кўб. Энг катта камчилик луғатлар топишдаги ожизликдир. Кучлик тадқиқ ҳайъати йўқ.

А.Фитрат таржималар масаласига тўхтаб, бундаги анархийага қизиқ бир мисол келтирди: бир таржимон балансלардаги активни – фаол, пассифни – маъқул деб таржима қилғон.Бу нарса таржималарга раҳбар йўклигидир.Таржима тузатгучилар қурук имло тузатиш билан машғул бўладирларки, бу тилни бузишға олиб боради. А.Фитрат «жўқчилик» адабийоти намуналарини кўрсатиш ва халққа таништириш лозимлигини таъкидлаб чиқди.

Чиғатой гурунги йўли билан эмас

Й.Ҳусаниф чор ва шўро миллий сийосатлари орасидаги фаркларни, шўро сийосатидаги афзалликларни сўзлаб келиб, адабий тил тўғрисида *чиғатой гурунги йўли билан бормаслигимизнинг* сабабларини очиқ тушунтирди:

- чиғатой гурунги турк афисарларининг, Фитрат айтганча, ўзбек тилига қарши зарарлик ҳарактларига монеъ бўлғон эсада, унинг мақсади тил ва имлони қурол қилғон ҳолда буржува мафкурасини илгари суриш ва пантуркистликдан иборатдир.

Й. Ҳусаниф капиталист мамлакатлар орасидаги рақобат курашини, лекин уларда мақсад – буржувазийа ҳокимлиги эканини турк ва *ўзбек буржувазийаси орасидаги курашга ва уларнинг асл мақсадларига* эришишдаги йўлларига жуда тўғри ўхшатти. Масалан, чиғатой гурунгининг «ҳар бир турк қавми ўз тилини чет сўзлардан раҳмсиз суръатда тозалаши керак ва унинг билан барча турклар бир-бирларини англаб, бирлашиб кетадирлар» деган даъвоси унинг пантуркист эканига далил бўла олади. Й. Ҳусаниф чиғатой гурунгининг йўлини танқид қилғонда, унинг айрим кишиларига эмас, балки унга бир ижтимоий ҳодиса равишида караш лозмлигини, сотсиализм тузгучи меҳнаткашлар учун адабий тил тузганда чиғатой гурунги йўлиға буржува мафкурасининг бир ҳаракати сифатида баҳо бермасдан ўтиш мумкин эмаслигини очиқ изоҳлаб айтти.

....

Канфиринсийа иттифоқ шўро курултойи, иттифоқ фунун академийаси, кўммунист академийаси, Ўрта Осийо илмий ассотсийатси, лотинлаштириш марказкўмига табрик тилиграмалари йуборди.

....

Адабий тил тўғрисида музокараларнинг давомини йана босамиз.

....

Самарқандда

* * *

Тил бузармонларға қарши

(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 25 май, 117 (1315) сон)

Матннинг араб ёзувидаги асл нусхасидан кўчирма

تل بۇزارمانلارغا قارشی

ئوزبیك ئەدەبی تیلینی ئوزشه بای ماتیریاللار

یهڭگی لمجەنی نەساسی ئالب ئەدەبی تل توغریسیدە بیکار چلکتمن عیبارەت

تل - ئملا کەنفیرینسیەسیدە ئەدەبی تل توغرسیدا موزاکەرەلەر

سەرف - نەحو وە ئسلوب

- مەعلۇم بر دەۋردە، مەعلۇم ئجتیماعی تۇرمۇش وە سنفنلغ مەقسەدلەرگە ئیرشۇ ئوچۇن بر سیستیمگە سالنغان تل - ئەدەبی تلدر. ئوکتەبردەن کهینکی تۇرمۇش - کەتتە بر فەکت. شۇ فەکت بار ئیکەن، ئوزبیکلەردە ئەدەبی تل هەم بار. لیکن ئۇل ئشلەنشدەن توختال- مایدی.

پروفیسور سەعدی ئەدەبی تلنی یوقاریداغیچا تەعبیر قلب، هازرغی ئەدەبی تل بیلەن ناۋایی تللەری ئاراسیدا کەتتە فەرق بولماغانینی بر مسال بیلەن کورسەتتی: پروفیسور

ئ. نىممەت ھەكىم

سەئدى تاشكەنت بىلىم يۇرتىدە مۇ-
ئەللىم بولغاندا نازايى ئەسەرلەرى
تەئرىخىنى ئوقۇتقاندا 3 لۇغەت
بىلەن ئىش كۆرۈشكە توغرى كېلگەن:
ئەرەبچە، فارسىچە، چاغاتايچە. 3 لۇ-
غەت بولماسا تەلەبەلەرنىڭ تۈشۈنىشى
قىيىن بولغان.

- ئەدەبىي تىلنىڭ ئاڭلاشىلىشى
دەسلەپ فونېتىك جەھەتتىن ئې-
مەس، بەلكى سەرف، نەھۋ جىھەتتى
كۆزدە تۇتىلىشى كېرەك. تىلدە ئا-
ھرلىق نۇقتىسى - نەھۋ، سەرف ۋە
ئىلمۇبىدۇر. مەسىلەن، نازايى 70 فائىز،
بابۇر 50 فائىز جېيت تىل تەئسىرىدە-
دۇر. شەيبانىيخان داستانى ئىسە
سەرف-نەھۋ جەھەتتىن ھازىرقى
تىلدىن پەرقسىز. پەقەت خەلق ئە-
دەبىياتى بولۇش سۈپىتى بىلەن
پەرقلىق.

پروفيسور سەعدى ئەدەبى تل تۈزشدە تاتارستان تەجربەسنى ئەيتب، حازرقى تلدە ئەدەبياتنلق ئوسشكە وە عاممەگە تۈشنەرلك بولشغا قاراپ هەر شيۋەدەن پارنيمينى، قازانغا بر مەركەز بولش سفەتى بلەنكنە نسبەت بيرلمەشنى سوزلەدى

ـ تلنلڭ مەعلوم بر هەلەنەسينى نەزەرگە ئالش بلەن بركە ئەدەبى تل حازرقى جانلى تلگە ياقن بولشى شەرت، ديب پروفيسور سەعدى سوزينى تەماملەدى.

صيغ هم كۆيمس، كباب هم

لينينگرەد شەرق ئينستيتوتى علمى خادملاريدان ئورناق نعمەت حەكيم ئەدبى تلنى تەعريفلەب بولغاندان كيين ئونلڭ شەهەرگەمى، قشلاققا قاراپ ئوسشى مەسئەلەسىگە توختالدى.

ـ شەهەرلەر ئقتصادى وە سياسى مەركەز بولب، قشلاقلار بونگە قارانغا مەجبورلەر. هەر شيۋە وە لەهجە وەكيللەرى قشلاقلاردان كيلب فەقەت شەهەرلەردە ئويۇشە ئالادرلار، موژاسەبەت واسيتەلەريدەن تيمر يوللار، تيليغراف وە باشقالار هەممەسى شەهەردە مەركەزلەشكەن. رەسمى بۆيۇروقلار وە ديكريتلەر شەهەردەن قشلاققا بارادى. مەسەلەن، روس ئەدەبى

تىلىدە مەسكەۋ كەنسەلەر تىلى، گېرمانىيىدە ساقسون تىلى ئەساس. دېمەك، ئاغىرلىق مەركەزى شەھەرلەردۇر. لېكىن، شۇنداى بولسا ھەم، بىز كاپىتالىزم نۇقتەسىدەن ئىش كۆرمەيمىز، قىشلاقنى ئۇنۇتمايمىز. بىزنىڭ ئەدەبى تىلىمىز ھەم شەھەر، ھەم قىشلاق ئەساسىدا تۈزۈلىشى كېرەك. قىشلاق شەھەرنىڭ كۆپ سۆزلەرىنى تونۇشمەيدى. تۇغدۇنامەسلىكنىڭ ئەسلى سەبەبى قىشلاق خوجالىقىنىڭ ئىشلەب چىقارىش ئەكلىبىدەدۇر. ئول ھەلى پەست. ئول ئۆسكەن سارى يوقارىداغى فەرق ھەم يوقالا بارادى. جانلى ۋە ئەدەبى تىللەر ئاراسىدىكى ئايرىمالارنى شورا خوجالىقى بىتىرە ئالادى. تىل شەھەر ۋە قىشلاقتا عام بولسۇن.

تورت شەرت يۈزەسىدەن ئوزبېك ئەدەبى تىلى

— ئەدەبى تىلنىڭ فورمولاسى، ئۇنىڭ سىفەتلەرى: لوغەت، سەرف، نەھۋ ۋە يازۇۋدۇر. ئوزبېك ئەدەبى تىلى ھەلى ياش. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇل لوغەتدە ئورتالىق يول تاپالادى. ئەدەبى تىلدە سەرف بىرلىگى كېرەك. قۇراما ۋە ھەرخىل ئەساسلەردە ياشاب بولمايدى. حازرغى سەرف - نەھۋلەر چەت تىل قاعدەلارى تەئسىرىدەدۇر؛ لېكىن ئوزبېك تىلىگە كۆنگەن-كۆنگە ياقىنلاشماقدا. يەنە، ئەدەبى تىل ھرافىكەبىلەن باغلىق. يازۇۋسىز ئەدەبى بولمايدى. شۇ تورت شەرت يۈزە-

ولمايدى. شۇ تورت شەرت يۈزە-
مىدەن قاراغاندا، ئوزبېكلەردە ئوز
ەراتىيتلەرىگە مۇۋاپىق ئەدەبىي تل
ار.

گورتاق بىردىيېف يوقارىداغى
ئەرتلەرنى ئەيتىپ، لەھجە دەۋالارى
ەدەبىي تل بار-يوقلىغىدان ئېمەس،
ەلكى ئۆزلۈك كەمچىلىكلەرىدەن چىقا-
منى، يەنكى لەھجەنى ئەساس قالىپ
ەدەبىي تل تۈغدىرىش ئىشكارچىلىكدەن
ېكەنىنى، ئوزبېك تىلىگە سالىنغان
زدەن بارىش كېرەكلىكىنى تەئكىد-
ەپ ئوتتى.

تل بۇزارمانلارغا قارشى

— ئوز تىلىنى بىلمەي ئەدە-
بىياتدەن ئىشكولەتىسىيە قىلۇچىلار
ھەر مىللەتدە بولغانىدەك ئوزبېكلەر-
دەھەم بولسا كېرەك. ساغ ئەدەبىي
تل تۈزۈشدە بۇندەي ئۇستا بۇزارمان-
لاربىلەن كۈرەشىش كېرەك.

تەكەدىمەك ساماياۋويىچنىڭ نۇتقى

— داقلاد ۋە موزاكەرەلەردە
ئىشكە فايداسى تېگمەيدورغان سۆز-
لەر بولمادى. بولەردەن فايدالانىش
كېرەك. مەدەنى ئىنقىلاب دەۋرىدە
تورغان ئوزبېكستان ئۈچۈن موكەم-
مەل ئەدەبىي تل قورالى لازىم. بۇ
قورال بار، ئەمما ئىشلەنمەگەن. مۇك-
ەممەل-لازىم بولغان قورالنى ياسا-

ماق ئەمەس، ئۇنىڭ يولكورسەتىشدر.
قازاقىستان، قىرغىزستانغا نىسبەتەن ئۆز-
بېكىستاندە ئەدەبى تىل مەسئەلەسى
قىيىنراق، ئۆزبېك خانلىق تىلى جەدىي
سۈرەتتە 3-4 قىسىمغا بۆلۈندى؛
لەھجەلەر ئاراسىداكى فەرق يالغىز
سەۋتىياتتە ئەمەس، سەرف ۋەنەھۋەتتە
ھەم بار.

بار بولغان ئەدەبى تىلنى باشقا
لانىچ سىغەتتە قەبۇل ئېتىپ، ئۇنى
ئاممەگە ياقىنلاتىپ تۈزۈش، سەرف ۋە
لۇغەت جىھەتلەرىدەن تولدىرش
كېرەك. مەئارىف كومىسسارلىكى ئالدىغا
بۇ خۇسۇستە مۇھىم ۋەزىفەلەر بار:
باشلانغان تىل تەدقىقاتلەرىنى داۋام
ئېتتىرمەك. ئىشنى تېزبېترمەك ئۈچۈن
مەخسۇس كىشىلەرنى باشقا ئىشلەرە-
دەن بوشاتىپ فەقەت شۇنگە ئالماق،
جانلى شىۋەلەردەن لۇغەت تەسنىف
ئېتمەك كېرەك. كى بولەر مەدەنى
كۆچلەرگە مەنبەع ۋە ئۆزبېك ئەدە-
رىيەتىكە مال بولسىن.

ئ. كيلدييف

شيوەلەرنىڭ ئەمەلى سەرف-نەھۋ لايىھەلەرىنى ھازىرلاپ، ئۇلەرنى تۈركشۇناس عالىملارغا كورسەتىش ۋە مەعقول تاپىلسا، بولەرنى يۈزەگە چىقارىش كېرەك.

قىپچاق ۋە خارازم لەھجەلەرىنىڭ مەنفەعەتلەرىگە ئەھەمىيەت بېرىش كېرەك. سىنگارمونىزم ئەساسىنىڭ قەبۇل قىلىنىشى بو مەنفەعەتكە بىرىنچى جاۋابدىر. ئىكىنچى جاۋاب-ئۆزبېكىستاندە ئۇمۇمى ئەدەبى تىل تەجرىبەلەرىنى ياش يازوچىلارنىڭ تەجرىبە ۋە موزاكەرە قىلىپ كورشلەرى بولسىن، ئۆزبېكىستاندە ئەدەبى تىل ھەتتەبولسە

تل بۇزارمانلارغا قارشى

ئورتاق كيلدييېف مەتبۇئات ۋە نەشرييات ئىدارەلەردە ھاممەگە قاراش سۆستلىكىنى، ئلمى سەرف - نەھۋ تۈزۈلمىشىگە قاراماي ھازرەى بار ماتيرييالاردان فايدالانا بېرىش زەرۇرلىكىنى ئەيتىپ، ئېڭ زەرۇر بر مەسئەلەگە توختالدى:
ئەرىنى ياس يازوچىلارنىڭ تەجرىبە ۋە موزاكەرە قيلىپ كورشلەرى بولسن. ئۆزبېكستاندە ئەدەبى تل ھتتەبولسەشى، يالغز بر ئسلوبدەن ئېمەس، بر نيچە ئسلۆبلەردەن تۆزيلىشى، كېڭ خەلقنىڭ مەدەنى ۋەزىيەتىگە مۇۋافق ئسلۆبدە تۆزيلىشى كېرەك.

ئەدەبى تل موزاكەرەلەريدە يەنە شەرەفددىنۆف، شاكرجان رەحيمى ۋە جەلال بۆرمان ئورتاقلار چىقديلار.

Тил бузармонларға қарши
Ўзбек адабий тилини тузишда бой матирийоллар

«Йанги лахжани асос олиб адабий тил туғдириш бекорчиликдан иборат»
Тил-имло канферинсийасида адабий тил туғдиришда музокаралар

Сарф-нахф ва услуб

- Маълум бир даврда маълум ижтимоий турмуш ва синфнинг мақсадларига эришу учун бир системға солинғон тил – адабий тилдир.Ўктабрдан кейинги турмуш – катта бир факт. Шу факт бор экан, ўзбекларда адабий тил хам бор. Лекин ул ишлатишдан тўхталмайди.

Прўфисўр Саъдий адабий тилни йуқоридағича таъбир қилиб, ҳозирги адабий тил билан Навойи тиллари орасида катта фарқ бўлғонини бир мисол билан кўрсатти: прўфисўр Саъдий Тошкант билим йуртида муаллим бўлғонида Навойи асарлари тарихини ўқутғонда 3 луғат билан иш кўришга тўғри келган: арабча, форсийча, чиғатойча. 3 луғат бўлмаса талабаларнинг тушуниши қийин бўлғон.

- Адабий тилнинг онглашилиши дастлаб фўнитик жиҳатдан эмас, балки сарф, нахв жиҳати кўзда тутилиши керак. Тилда оғирлик нуқтаси – нахв, сарф ва услубда. Масалан, Навойи 70 фоиз, Боби(-Бобир ?) 50 фоиз чет тил таъсиридадир. Шайбонийхон достони эса сарф - нахв жиҳатидан ҳозирги тилдан фарқсиз.Фақат халқ адабийоти бўлиш сифати билан фарқли.

Прўфисўр Саъдий адабий тил тузишда Тотористон тажрибасини айтиб, ҳозирги тилда адабийотнинг ўсишига ва оммага тушинарлик бўлишиға қараб хар шевадан борлиғини, Қозонға бир марказ бўлиш сифати билангина нисбат берилишини сўзлади.

-Тилнинг маълум бир анъанасини назарга олиш билан бирга адабий тил ҳозирги жонли тилга боғлиқ бўлиши шарт, деб прўфисўр Саъдий сўзини тамомлади.

Сиғ ҳам куймасин, кабоб ҳам

Ленинград Шарқ институти илмий ходимларидан ўрток ***Неъмат Ҳаким*** адабий тилни таърифлаб бўлғонидан кейин, унинг шаҳаргами, қишлоққа қараб ўсиши масаласига тўхталди.

- шаҳарлар иқтисодий ва сийосий марказ бўлиб, қишлоқлар бунга қарашға мажбурлар. Ҳар шева ва лаҳжа вакиллари қишлоқлардан келиб факат шаҳарларда уйуша оладирлар.Муносабат воситаларидан темир йўллар, телеграф ва бошқалар ҳаммаси шаҳарда марказлашган, расмий буйруқлар ва декретлар шаҳардан қишлоққа боради. Масалан, рус адабий тилида Масков кансалар тили, Германийада саксўн тили асос. Демак, оғирлик маркази шаҳарлардир. Лекин шундай бўлса ҳам, биз капитализм нуктасидан иш кўрмаймиз, қишлоқни унутмаймиз. Бизнинг адабий тилимиз ҳам шаҳар, ҳам қишлоқ асосида тузилиши керак. Қишлоқ шаҳарнинг кўб сўзларини тушунмйди. Тушунилмаслигининг асли сабаби қишлоқ хўжалиғининг ишлаб чиқариш шаклидадир. Ул ҳали паст. Ул ўсган сари йуқоридаги фарқ ҳам йўқола боради. Жонли ва адабий тиллар орасидаги айирмаларни шўро хўжалиғи битира олади.Тил шаҳар ва қишлоққа оъм бўлсин.

Тўрт шарт юзасидан ўзбек адабий тили

- Адабий тилнинг формуласи, унинг сифатлари: луғат, сарф, наҳв ва йозувдир. Ўзбек адабий тили ҳали йош. Шунинг учун ул луғатда ўрталик йўл топилади. Адабий тилда сарф бирлиги керак. Қурама ва ҳар хил асосларда йашаб бўлмайди. Ҳозирги сарф-наҳвлар чет тил қоидалари таъсиридадир; лекин ўзбек тилига кундан-кунга йақинлашмоқда. Йана, адабий тил графика билан боғлиқ. Йозувсиз адабий (тил) бўлмайди. Шу тўрт шарт йузасидан қорағанда, ўзбекларда ўз шароитларига мувофиқ адабий тил бор.

Ўрток Бердийеф йуқоридаги шартларни айтиб, лаҳжа даъволари адабий тил бор-йўқлигидан эмас, балки унинг камчиликларидан чиққанини, йанги лаҳжани асос олиб, адабий тил туғдириш бекорчиликдан эканини, ўзбек тилига солинғон издан бориш кераклигини таъкидлаб ўтти.

Тил бузармонларға қарши – ўз тилини билмай, адабийотдан испикулатсийа қилучилар ҳар миллатда бўлғонидек, ўзбекларда ҳам бўлса керак. Соғ адабий тил тузишда бундай устабузармонлар билан

курашиш керак. **Академик Самўйлўвичнинг нутки – дўкдад ва музокараларида ишга фойдаси тегмайдурғон сўзлар бўлмади.** Булардан фойдаланиш керак. Маданий инкилоб даврида турғон Ўзбекистон учун мукаммал адабий тил куроли лозим. Бу курол бор, *аммо ишланмаган. Максадимиз – лозим бўлгон куролни йасамок эмас, унга йўл* кўрсатишдир. Қозоғистон, Қирғизистонға нисбатан Ўзбекистонда адабий тил масаласи кийинрок, ўзбек жонли тили жиддий суратда 3-4 кисмга бўлинади: лахжалар орасидаги фарк йолғиз савтийотда эмас, сарф ва луғатда хам бор.

Бор бўлгон адабий тилни бошланғич сифатда кабул этиб, уни оммага йакинлатиб туриш, сарф ва луғат жихатларидан тўлдириш керак. Маориф камисарлиги олдида бу хусусда мухим вазифалар бор: бошланғон тил тадкикотларини давом эттирмак, ишни тез битирмак учун махсус кишиларни бошка *ишлардан бўшатиб, факат шунга олмок*, жонли шевалардан луғат тасниф этмак керакки, булар маданий кучларга манбаъ ва ўзбек аксарийатига мол бўлсин. Шеваларнинг амалий сарф – нахв лойихаларини хозирлаб, уларни туркшунос олимларға кўрсатиш ва маъкул топилса буларни йузага чикариш керак.

Кипчок ва хоразм лахжаларининг манфаатларига ахамийат бериш керак. Сингармўнизм асосининг кабул килиниши бу манфаатга биринчи жавобдир.

Иккинчи жавоб – Ўзбекистонда умумий адабий тил тажрибаларини йош йозучиларнинг тажриба ва музокара килиб кўришлари бўлсин.*Ўзбекистонда адабий тил битта бўла(ди)*...

Тил бузармонларға карши

Ўрток Келдийеф матбуот ва нашрийот идораларида оммага караш сустлигини, илмий сарф–нахв тузилишига карамай хозирги бор матирийоллардан фойдалана бериш зарурлигини айтиб, энг зарур бир масалага тўхталди: арена йош йозучиларнинг тажриба ва музокара килиб кўришлари бўлсин. Ўзбекистонда адабий тил битта бўлиши, йолғиз бир услубдан эмас, бир неча услублардан тузилиши, кенг халкнинг маданий вазийатига мувофик услубда тузилиши керак.

.....

Адабий тил музокараларида йана Шарафиддинуф, Шокиржон Рахимий ва Жалол Бурхон ўртоклар чикдилар.

МУНДАРИЖА

Сўз боши 3
Кириш 8

МАЖМУА, ГАЗЕТА МАТЕРИАЛЛАРИ

Чиғатой гурунги *(Иштирокиун. – 1919 йил 4 феврал, 66-сон)* 20
Элбек. Имло масаласи *(Иштирокиун. – 1920 йил 18 сентабр, 192-сон)* .. 21
Элбек. Имло масаласи *(Иштирокиун. – 1920 йил 19 сентабр, 193-сон)* 30
Элбек. Имло масаласи. *(Иштирокиун. – 1920 йил 7 октабр, № 206)* 35
Элбек. Имло ва тил курултойининг чақирилиши олдидан *(Иштирокиун. – 1920 йил 27 нойабр, 240-сон)* 41
Имло ҳақида биринчи кенгаш ўлтириши *(Қизил байроқ. – 1921 йил 1 йанв., №10)* 45
Тил ва имло курултойи *(Қизил байроқ. – 1921 йил 5 йанвар, №11)* 55
Тошкандда биринчи имло кенгаши ўлтириши *(Қизил байроқ. –1921 йил 5 йанвар, 11-нўмир)* 56
Абдукарим. Ҳарфимиз (Ўлка тил ва имло кенгаши ўлтириши муносабати билан) *(Қизил байроқ. – 1921 йил 5 йанвар, №11)* 69
Тошкент канферинсийасида имло масаласи *(Қизил байроқ. – 1921 йил 11 йанвар,13-нўмир)* 71
Элбек. Ўлка ўзбек курултойи ва унинг қолдирғон таъсири *(Қизил байроқ. – 1921 йил 13 йанвар, №14)* 79
Содиқоф. Тил ва имло курултойи *(Қизил байроқ. – 1921йил 18 йанвар, 16-нўмир)* 83
Содиқоф. Тил ва имло курултойи *(Қизил байроқ. – 1921 йил 25 йанвар, №18)* 91
Содиқов. Тил ва имло курултойи *(Қизил байроқ. – 1921 йил 27 йанвар, 19-нўмир)* 98
М. Шермуҳаммад. Алифбо масаласи *(Қизил байроқ. – 1921 йил 8 феврал, 24-нўмир)* 101

Элбек. Алифбо масаласи *(Қизил байроқ. – 1921 йил 20 феврал, 28-нўмир)* 108

Тошмат. Имло масаласи *(Қизил байроқ. – 1921 йил 31 декабрь, №127)* 111

Шокиржон Раҳим. Ўзбек имлоси тўғрисида асослар (Маориф курултойига) *(Қизил байроқ. –1922 йил 22 март,155-нўмир)* 117

Ашурали Зоҳирий. «Йанги гап» йозғучига (*«Фарғона», 1341 йил 23 ражаб, 63-сон)* 127

Ашурали Зоҳирий. «Йанги гап» йозғучига. Қинғир муддао *(Туркистон. – 1923 йил 20 март, 91-сон)* 142

Ашурали Зоҳирий. Ўтканларга бир қараш *(Фарғона. – 1342 йил 22-муҳаррам, 100-сон)* 150

Элбек. Йана тил-имло масаласи устида *(Қизил Ўзбекистон. – 1925 йил 28 сентабр, 237-сон)* 159

Ашурали Зоҳирий. Туркулужи атрофида. *(«Фарғона» газетаси. – 1926 йил, 374-сон)* 169

Туркистон курултойи тўғрисида маъруза. *(«Фарғона» газетаси. – 1926 йил 1 апрел. – №384. – мухбир – Мадамин Иброҳимов.)* 171

Поливанов Е.Д. Невозможно молчать *(Правда Востока. – 1928. – 22 отября, №244.)* 173

Маннон Рамз. Муҳим илмий канфиринсийа олдидан *(«Қизил Ўзбекистон». – 1926 йил 16 йанвар, 13-сон)* 177

Элбек. Тил, атама ва имло баҳслари *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 28 йанвар, 22-сон)* 192

Элбек. Тил, атама ва имло баҳслари. Тил-имломиз устида. Чўзғилар масаласи. *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 29 йанвар, 23-сон)* 211

Элбек. Тил, атама ва имло баҳслари. Тил имломиз устида. Лаб оҳанги. *(Қизил Ўзбекистон, 1929 йил 30 йанвар, 24-сон)* 231

Й. Йўлдош. Тил, атама ва имло баҳслари. Имло ва йозувимизни соддалаштириш теварагида. *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 6 феврал, 30-сон)* 249

Йоқуб Омон. Тил, атама ва имло баҳслари. Имлода йенгиллик учун *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 25 март, 68-сон)* 279

Ашурали Зоҳирий. Тил, атама ва имло баҳслари. Тил ва имло масаласи. *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 29 март, №72)* 304

Ашурали Зоҳирий. Тил, атама ва имло баҳслари. Лаб оҳанги тўғрисида *(Қизил Ўзбекистон, 1929. – 31 март, 73-сон)* 331

Иброҳим Тоҳирий. Тил, атама ва имло баҳслари. Тил, алифбе ва йозув масаласи *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 9 апрел, 81-сон)* 352

Иброҳим Тоҳирий. Тил, атама ва имло масалалари. Сингармўнизм конуни *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 10 апрел, 82-сон)* 376

Йанги Алифбе Марказкўмининг пленуми *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 9 май, 107-сон)* 388

Ўзбек йанги алифбе марказий кўмитаси томонидан чакирилган тил-имло канфиринсийаси *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 10 май, 106-сон)* 390

Шокир Раҳим. Имло масаласида бир-икки сўз *(Қизил Ўзбекистон. 1929 йил 12 май, 109-сон)* 390

Ўзбек адабий тили *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 17 май, 114-сон)* 399

С. Иброҳим ўғли. Ўзбек адабий тили масалалари *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 19 май, 115-сон)* 407

Ўзбек адабий тили – прўлитарийат маданийатининг бир бўлаги *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 йил 22 май, 116-сон)* 432

Тил бузармонларға карши *(Қизил Ўзбекистон. – 1929 й. 25 май, 117-сон)* 446

Ҳасанбой ЖАМОЛХОНОВ
Абдусалом УМАРОВ

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
AXBOROT-RESURS MARKAZI
INV. № 673 ХС
2021 й

ЎЗБЕК ЁЗУВИНИНГ XX АСР ТАРИХИ

1-китоб

Муҳаррир *Шукур Қурбон*
Техник муҳаррир *Жўрабоев А.*
Саҳифаловчи *Жўрабоев Ш.*

Нашриёт лицензияси AI №259, 31.12.2014 й.
Теришга 2017 йил 10 июнда берилди.
Босишга 2017 йил 3 августда рухсат этилди.
Бичими 60x84 $^{1}/_{16}$. Ҳажми 28,75 ш.б.т.
Адади 500 нусха. Буюртма № 472

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 1 уй

ISBN 978-9943-064-17-5